

BOSANSKI KULTURNI KRUG
ZAVIČAJNI MUZEJ TRAVNIK

DŽENAN DAUTOVIĆ - FATIMA MASLIĆ (ur.)

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA TRAVNIKA I OKOLINE
- ZBORNIK RADOVA -

Zbornik radova
Nematerijalna kulturna baština Travnika i okoline

(ur.) Dženan Dautović – Fatima Maslić

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA
TRAVNIKA I OKOLINE**
- zbornik radova -

Izdavač
Bosanski kulturni krug - Zavičajni muzej Travnik

Urednici
Dr. Dženan Dautović i Fatima Maslić

Lektura
Amra Čampara Lolić

Prijevod sažetaka na engleski
Dita Vrbanjac

Naslovnica
Sabina Maslić

DTP
Almir Halilović

Štampa
Dobra knjiga Sarajevo

Tiraž
400 primjeraka

Travnik, 2025. godine

ISBN 978-9926-8555-4-3 Bosanski kulturni krug
ISBN 978-9926-469-05-4 Zavičajni muzej
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 65669894

Zbornik radova

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA TRAVNIKA I OKOLINE

(ur.) Dženan Dautović – Fatima Maslić

Bosanski kulturni krug – Zavičajni muzej Travnik
Travnik 2025.

Izdavanje knjige pomogli su:
MINISTARSTVO OBRAZOVANJA, NAUKE, KULTURE, MLADIH I SPORTA SBK
FONDACIJA ZA IZDAVAŠTVO, SARAJEVO

Predgovor

Zbornik radova koji predajemo na sud javnosti sadrži pisane i dopunjene verzije izlaganja predstavlje njih na naučnoj konferenciji „Nematerijalna kulturna baština Travnika i okoline“ koji su UG Bosanski kulturni krug i JU Zavičajni muzej Travnik organizirali 11. i 12. marta 2022. godine. Uslijed velike opterećenosti drugim obavezama i udruženja i Muzeja, bile su potrebne pune tri godine da svjetlo dana ugleda Zbornik radova u fizičkom obliku. No, smatramo da je vrijedilo čekati jer čitaocima predstavljamo 20 vrijednih tekstova koji se, svako na svoj način, bave zaštitom nematerijalne kulturne baštine Travnika i njegove okoline – bilo da ta zaštita znači čuvanje od zaborava, bilo da se predlažu konkretne akcije u očuvanju onih segmenata ovog oblika naše prošlosti koji su još uvijek koliko-toliko opstali. Svjedoci smo da u ovom vremenu koje živimo, brže nego ikada dolazi do zaborava vještina i običaja koji su donedavno bili sastavni dio svakodnevnice ljudi. Nove tehnologije, nezainteresiranost i otuđenost većine mladih generacija, novi valovi migracija, samo su neki od destruktivnih procesa koji nepovratno kidaju veze sa prošlošću, sa ovom zemljom, njenim mentalitetima i starim znanjima.

Ovim zbornikom smo pokušali učiniti bar jedan korak naprijed u težnji da se spomenuti običaji i znanja sačuvaju, nadajući se da će on pokrenuti i neke mnogo konkretnije procese i projekte.

Naročito zahvaljujemo na podršci bez koje bi objavljivanje ovog Zbornika bilo daleko teži posao: Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture, sporta i mladih Srednjobosanskog kantona, koje je sa dva odobrena projekta podržalo štampanje Zbornika, a također zahvaljujemo i Fondaciji za izdavaštvo iz Sarajeva koja se također uključila u pokrivanje dijela troškova.

Urednici

SADRŽAJ

Fatima Maslić

Djelovanje Zavičajnog muzeja Travnik na obradi, spašavanju i oživljavanju
elemenata nematerijalne kulturne baštine travničkog kraja 11

Amila Smajović

Geometrijski motivi na bosanskim ćilimima iz kolekcije
Zavičajnog muzeja u Travniku 31

Velimir Valjan

Zdravstvena djelatnost bosanskih franjevaca – s posebnim osvrtom
na gučegorske Ljekaruše 57

Elvir Duranović

Tipovi dovišta na području Travnika 69

Ćazim Hadžimejlić

Tri značajne ličnosti iz 19.st za tesavufsku znanost u Travniku 81

Dženan Dautović

Religijski toponimi kao izvor za srednjovjekovnu prošlost župe Lašve 93

Ferid Dautović

Medžmua Husein-ef. Husića iz Travnika 113

Nirha Efendić

Prelamanje zbilje pjesnika u nekim usmenim lirskim oblicima
i njihov odjek u Andrićevoj prozi 121

Elmedina Alić

Gramatičke i leksičke odlike govora Travnika s kraja XIX stoljeća 131

Svetlana Bajić i Marica Popić - Filipović

Proljetni praznici 147

Harisa Juhic

Crtice iz prošlosti o teferičima i zabavi 169

Tomislav Rajić	
Gučanski (gučogorski) Vrabac	185
Ajla Hamzakadić	
Živa baština u Bosni i Hercegovini na primjeru Ajvatovice	193
Enes Škrgo	
Tradicionalna vještina izrade ribarskih mušica u Travniku	211
Goran Kovačević	
Narodna nošnja Srba na Vlašiću krajem 20. i početkom 21. vijeka	233
Ajnija Omanić	
Pušenje nargile, davno izgubljeni običaj ponovo na djelu	241
Alen Salkić	
Travnik – grad autohtonih pasmina Bosne i Hercegovine	255
Slobodan Ličanin	
Običaji u lovstvu na području Bosne i Hercegovine, s posebnim osvrtnom na područje Travnika	269
Lemja Chabbouh-Akšamija - Ammar Akšamija	
Tradicija kao nosioc poruke nematerijalne baštine	287
Enes Kujundžić	
Četvrt stoljeća od prijema BiH u UNESCO: Aspekti nematerijalne i dokumentarne kulturne baštine	297

DJELOVANJE ZAVIČAJNOG MUZEJA TRAVNIK NA OBRADI, ZAŠTITI, PREZENTACIJI I OŽIVLJAVANJU ELEMENATA NEMATERIJALNOG KULTURNOG NASLIJEĐA TRAVNIČKOG KRAJA

FATIMA MASLIĆ

Sažetak: Svjesni procesa gašenja nekih elemenata nematerijalne baštine koji egzistiraju u okvirima lokalne tradicije, Javna ustanova Zavičajni muzej Travnik je posljednjih desetak godina svoje aktivnosti usmjerila i na istraživanje ove oblasti s ciljem evidentiranja, obrade i oživljavanja pojedinih ugroženih primjera. Neke od njih smo kroz specifičnu muzejsku ponudu uspjeli integrirati u turizam, čime je donekle osigurana njihova održivost i omogućen daljnji opstanak i razvoj. Na taj je način i živo nematerijalno kulturno naslijeđe, uz graditeljsko naslijeđe, arheološke lokalitete, kulturne krajolike, ambijentalne cjeline, uključeno u proces očuvanja i prezentacije integralne kulturne baštine travničkog kraja. Premda Muzej nema zaposlenog etnologa ni antropologa, kustos historičar umjetnosti je preuzeo aktivnosti u vezi s ovom oblasti te su načinjeni terenski snimci i videozapisi pojedinih ugroženih elemenata koji predstavljaju važan arhivski materijal, a neki su aspekti iz ove oblasti stručno obrađeni u literaturi i preko izložbi. U međuvremenu je 2022. godine donesen Zakon o muzejskoj djelatnosti Srednjobosanskog kantona/Kantona Središnja Bosna koji je, između ostalog, regulisao i način prikupljanja informacija, evidentiranja, obrade i zaštite nematerijalnog kulturnog naslijeđa, čime su se stekli uslovi za sistemsko institucionalno djelovanje na tom polju.

Ključne riječi: očuvanje, revitalizacija, muzejske radionice, elementi nematerijalnog kulturnog naslijeđa, živo naslijeđe.

Abstract: Aware of the process of extinguishing some elements of intangible heritage that exist within the framework of local traditions, the Public Institution Regional Museum in Travnik has focused its activities for the past ten years on research in this area with the aim of recording, processing and reviving certain endangered examples. We managed to integrate some of them into tourism through a specific museum offer, which ensured their sustainability to some extent and enabled further survival and development. In this way, living intangible cultural heritage, along with architectural heritage, archaeological sites, cultural landscapes, and ambient units, is included in the process of preservation and presentation of the integral cultural heritage of the Travnik region. Although the Museum does not employ an ethnologist or anthropologist, the art historian curator has taken over activities related to this area, and field recordings and videos of certain endangered elements

have been made that represent important archival material, and some aspects of this area have been expertly treated in the literature and through exhibitions. In the meantime, in 2022, the Law on Museum Activities of the Central Bosnia Canton was adopted, which, among other things, regulated the method of collecting information, recording, processing, and protecting intangible cultural heritage, thus creating the conditions for systemic institutional action in this field.

Keywords: preservation, revitalization, museum workshops, elements of intangible cultural heritage, living heritage.

Uvod

Društvene promjene nastale u posljednjih stotinu godina uzrokovane industrijalizacijom i uvođenjem novih tehnologija, usponom globalne ekonomije, ratovima, demografskim promjenama i migracijama, pandemijom koronavirusa i dr. izmijenile su način života. S novim trendovima došlo je do ubrzanog gubljenja starih praksi, navika i običaja. Nije nam preostalo mnogo vremena da od još uvijek aktivnih nositelja tradicijskih znanja preuzmemo ta drevna iskustva, barem da ih zabilježimo, obradimo, a eventualno i revitaliziramo. Štiteći i spašavajući drevne aspekte naše kulturne tradicije od nestanka, očuvat ćemo raznolikost našeg zavičajnog i bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta te na taj način doprinijeti obogaćivanju kulturne baštine čovječanstva.

Uspijemo li neke tradicijske aspekte prilagoditi savremenim zahtjevima, bit će to prilika da ih oživimo kroz neki novi vid primjene. Tako će elementi živog naslijeđa nastaviti egzistirati prilagođeni modernom vremenu i savremenim potrebama. Da bi nam taj naum uspio, neophodno je uspostaviti model održivosti, koji se najlakše pronalazi u sferi turizma i u oblasti kreativnih industrija.

Muzejske radionice ručne obrade tekstila i narodnog lončarstva

Na tome tragu, na Starom gradu je 2015. godine pokrenuta muzejska radionica ručne obrade tekstila, a godinu dana kasnije i muzejska radionica narodnog lončarstva. Tvrdava je odabrana za mjesto djelovanja radionica baš u ljetnom periodu kada je ta lokacija najposjećenija. U zimskom periodu lončarska radionica nastavlja s radom u zgradi Muzeja, dok se ručna obrada tekstila događa sezonski, samo u ljetnom periodu, a zimi povremeno, u okviru edukativnih programa koje muzejski pedagog priređuje u Zavičajnom muzeju Travnik.

Muzejskoj radionici u kojoj se izrađuje pamučno platno „bez“ na horizon-

talnom tkalačkom stanu, 2021. godine pridružila se i radionica tkanja bosanskog ćilima na vertikalnom tkalačkom stanu.

Tkanje pamučnog platna-beza

U svakodnevnom kontaktu sa ženama koje izlažu i prodaju tekstilne rukotvorine na ogradnom zidu muzejskog dvorišta, ustanovili smo da se odavno ne izrađuje tradicionalni tekstil poput tankog platna (bez, čereče) te tkanih glatkih vunениh ćilima. Izuzetak čini ograničena ponuda predmeta, kao što su ponjave i vunene prostirke (biljci). Uz neke recentne primjerke tekstila iz domaće radinosti, nude se i stari ćilimi koji potječu iz privatne zaostavštine. Novih primjeraka nema.

Prodaja ćilima na dvorišnom zidu Muzeja

S Habibom Osmanović (rođenom Sejdić, 1965., Višnjevo) iz Han Bile (Travnik) razvili smo uspješnu saradnju i 2015. godine pokrenuli izradu pamučnog platna „beza“ na horizontalnom tkalačkom stanu. Prethodne godine smo videokamerom snimili postupak pripreme pređe i osnivanje tkalačkog stana, koje je muzejska tkalja uradila uz pomoć svoje roditelje Habibe Karić (rođene Sejdić, 1946., Višnjevo). Snimak je pohranjen u muzejskoj videoarhivi. Proces se sastoji od pripreme i tkanja. Priprema je zahtjevna, traje cijeli dan i najčešće zajedno rade dvije žene. Tkalja upotrebljava specifičnu leksiku kada objašnjava proces pripreme. «Najprije se priprema osnutak (pređa) za snovanje (osnivanje) platna, potom se navija na vratilo i osnutak se uvodi u nite, iz nita u brdo, a zatim se osnutak poveže za donje vratilo.

Uvođenje pamučne pređe u nite.

Muzejska tkalja na Starom gradu

Onda se drveni podložnici vežu jedan za jedne nite, drugi za druge nite da bi se prilikom tkanja njima mogao praviti „zijev“. Potom se na civicu namotava otkiv (potka) kojim se vrši proces „potkivanja“ osnove. Civica se stavlja u čunak. Čunak se provlači kroz zijev i tako počinje tkanje.» Prema zahtjevima tkalje, za radionicu je naručen namjenski izrađen tkalački stan koji je i danas u upotrebi. Tkalački stan je nekoliko godina bio smješten u poligonalnoj kuli u sklopu etnografske izložbe, a povremeno je bio premještan i u Baruthanu. Tkalja dolazi na Stari grad svakim danom i vikendom, osim petka. Postala je atrakcija za mnogobrojne turiste iz svih krajeva svijeta koji posjećuju tvrđavu. Mnogi od njih žele isprobati tehniku tkanja i to im pričinjava veliko zadovoljstvo. Uz demonstraciju postupka tkanja, muzejska tkalja je obavezna izraditi i određeni broj tekstilija s motivima koji se nalaze u tekstilnoj kolekciji etnografske zbirke ili prema drugim nalazima na terenu: ukrasni peškiri, posteljno rublje, košulje i dr. Tako je, po uzoru na zarove snimljene u kući Đula-bića u Mosoru (općina Travnik), tkalja izradila replike koje su postavljene na prozore sale za vjenčanja koja se nalazi u sastavu stalne izložbene postavke u Zavičajnom muzeju Travnik.

Tkanje vunelih ćilima

Godine 2021. Muzej je pokrenuo i radionicu tkanja bosanskog ćilima. Nakon izložbe ćilima iz privatne zbirke Dragana Mučibabića (Bugojno) organizirane u Zavičajnom muzeju Travnik, snimljen je videozapis u kojem se ukazuje na izumiranje tradicije izrade bosanskog ćilima. Nakon toga javlja se Timka Dogan iz Travnika (Jajce, 1968) i nudi da u Muzeju prezentira vještinu tkanja ćilima. To je bio povod da pokrenemo i drugu muzejsku radionicu, ovoga puta radionicu tkanja ćilima na vertikalnom tkalačkom stanu.

Najprije je organizirana edukativna radionica tkanja ćilima pod nazivom „I ovo je moje naslijeđe – In memoriam Esma Imširpašić“. Radionicu su podržali roditelji rano preminule muzejske saradnice profesorice historije Esme Imširpašić (rođene Abdibegović 1984–2018). Kampanja se vodila pod sloganom „Spasimo bosanski ćilim nezaštićeno i ugroženo dobro nematerijalne kulturne baštine Bosne i Hercegovine“.

Radionicu, koja se održavala svakog vikenda u februaru i martu 2021. godine, pohađalo je šest polaznica. Organizirana je i zvanična prezentacija rezultata njihova rada i štampan je prateći depilijan.

Naredne godine Muzej je u Maloj galeriji „Ex Ponto“ u Rodnoj kući Ive Andrića organizirao prezentaciju dr. sc. Amile Smajović „Rezultati znanstvenog istraživanja o simbolici na bosanskom ćilimu“, gdje je u isto vrijeme bila postavljena i izložba dizajniranih tekstilija iz Ateljea tradicionalne umjetnosti

Edukativna muzejska radionica tkanja ćilima

Tkalja na Starom gradu

dr. sc. Amile Smajović. Cilj je bio popularizirati priču o bosanskom ćilimu i upozoriti javnost na nestanak i izumiranje umijeća izrade ćilima na našim prostorima. Bosanski ćilim kao kulturni fenomen nije u potpunosti stručno obrađen i naučno istražen, niti je uspostavljen formalno-pravni status koji bi bio garant zaštite ovog elementa nematerijalne kulturne baštine kao jednog od ključnih identitetskih odrednica Bosne i Hercegovine.

Saradnja sa dr. sc. Amilom Smajović se nastavila i u narednom periodu, a 2022. godine dr. Smajović je poklonila Zavičajnom muzeju Travnik dva profesionalna tkalačka stana vertikalnog tipa, namijenjena za tkanje ćilima, dok je 2023. godine Muzeju donirala i određenu količinu vunenog prediva.

Proširenjem djelatnosti muzejske radionice ručne obrade tekstila pojavio se problem s prostorom. U toku 2023. godine, zahvaljujući podršci Ministarstva obrazovanja, nauke, mladih, kulture i sporta SBK/KSB i uz učešće vlastitih sredstava, adaptiran je postojeći paviljon „Garbun“ na jugozapadnom dijelu tvrđave. Opremljen je isključivo za smještaj muzejskih radionica tkanja beza, tkanja bosanskog ćilima i narodnog lončarstva te prateće suvenirnice.

Muzejske radionice ručne obrade tekstila se inače financiraju iz grantova za kulturu koje dodjeljuje Ministarstvo obrazovanja, nauke, mladih, kulture i sporta SBK/KSB i iz vlastitih sredstava. Muzejska videodokumentacija je u međuvremenu obogaćena i vizualnim zapisima kojima je zabilježeno pranje sirove vune na rječici Kozici, a 2022. godine snimljena je izjava kazivačice Fahrije Basare (Donji Vakuf, 1953) o procesu pripreme pređe i tkanja platna od konoplje.

Muzejska radionica narodnog lončarstva

S ciljem spašavanja od zaborava lončarskog obrta koji je nekada bio dobro razvijen u travničkom kraju, Muzej je 2016. godine na Starom gradu pokrenuo radionicu narodnog lončarstva. Lončarski obrt je bio razvijen u selu Pulac, gdje je nakon Drugog svjetskog rata radilo više od tridesetak lončara.¹

Djelovanje posljednjeg lončara u tom mjestu obrađeno je u radu objavljenom u muzejskom Zborniku 4, a u produkciji Muzeja snimljen je i dokumentarni film o grnčaru iz sela Pulac kraj Travnika.² Jedan segment u stalnoj etnografskoj izložbenoj postavci u poligonalnoj kuli na Starom gradu također je posvećen ovoj temi.

¹ Cvetko Đ. Popović, „Tehnika primitivnog lončarstva u Jugoslaviji“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 14 (1959).

² Fatima Maslić, „Posljednji lončar u selu Pulcu“, *Zbornik radova Zavičajnog muzeja Travnik* 4 (1991). Dokumentarni film „Posljednji lončar u selu Pulcu“, produkcija Zavičajni muzej Travnik i RTV Travnik, 2003. godine (autori: Fatima Maslić, Mirko Adžaić, Meliha Konjalić, snimatelji: Kadro Baltić i Almir Halilović, montaža Beržih Adžaić).

Svjesni činjenice da je taj nekada veoma živ narodni obrt potpuno izumro u travničkom kraju, ponudili smo posljednjem lončaru Refiku Deliću, iz sela Pulac, mogućnost da pokrene radionicu lončarstva na travničkoj tvrđavi, što on, zbog lošeg zdravstvenog stanja, nije mogao prihvatiti. Tada smo odlučili angažirati vanjske muzejske saradnike koje smo 2015. godine poslali na obuku kod lončara u Lješevu (Visoko), gdje još uvijek djeluje posljednji lončarski centar u Bosni i Hercegovini. Sabina Maslić, dipl. ing. arh., i Sead Muslimović, ekonomski tehničar, prošli su obuku kod lončara Emsedina Ohrana Rokija (1958.–2017.) u Lješevi. Rokija smo sretali na sajmovima u Travniku i Donjem Vakufu. Obuka je trajala mjesec dana i nakon toga je Sead Muslimović angažiran na ugovor o djelu kao voditelj muzejske radionice narodnog lončarstva. Nabavljeno je kolo (terdžah) koje je načinio Vehab Halilović iz

Zidanje lončarske peći na Starom gradu

Goduše (Visoko), inače posljednji baštiničar starog čibučarskog zanata. Naredne godine lončar Ohran je na Starom gradu sagradio lončarsku peć, po uzoru na onu koju koristi u svojoj kući. Time su se stekli uslovi za ozbiljan rad muzejske radionice narodnog lončarstva.

Radionica djeluje na Starom gradu na zadovoljstvo mnogobrojnih turista pred kojima travnički lončar, od 2022. godine uposlenik Zavičajnog muzeja

Djelovanje Zavičajnog Muzeja Travnik na obradi, zaštiti, prezentaciji i oživljavanju elemenata nematerijalnog kulturnog naslijeđa travničkog kraja

Edukativna muzejska radionica lončarstva

Muzejski lončar i tkalje na Starom gradu

Zbornik radova, Nematerijalna kulturna baština Travnika i okoline

Travnik, povremeno demonstrira izradu zemljanog posuđa. Nerijetko se organiziraju i lončarske radionice u okviru proslave dječijih rođendana, a u zimskom periodu se priređuju edukativne radionice za koje vlada veliki interes zbog relaksirajuće, terapeutske prirode rada s glinom.

Radionice često imaju inkluzivan karakter, jer na njima zajednički sudjeluju mladi i stariji polaznici, a nerijetko i djeca. Lončar izrađuje replike muzejskih arheoloških eksponata (rimske lucerne), kao i autentične travničke suvenire (lonce, tegare, bardake i dr.) koji se nude u suvenirnici Garbun na Starom gradu. Prodajom suvenira pokrivaju se troškovi nabavke zemlje kod lončara u Lješevi, a koja je već pripremljena za rad.

S ciljem prezentacije i popularizacije nematerijalnog kulturnog naslijeđa, muzejske radionice narodnog lončarstva i ručne obrade tekstila su do sada bile više puta predstavljane na sajmovima turizma, obrta, tekstila i na drugim manifestacijama u Travniku, Donjem Vakufu, Bugojnu i Sarajevu.

Travnička kajgana

U Travniku se sačuvao rijedak običaj obilježavanja dolaska proljeća izlaskom u prirodu i pečenjem kajgane od jaja. To se događa 21. marta kada se obilježava i Dan Općine Travnik. Taj datum je upravo i odabran zbog specifičnog običaja poznatog pod nazivom „Travnička kajgana“. Sličan način obilježavanja prvog dana proljeća, koji pada na proljetnu ravnodnevnicu (ekvinocij), uvriježen je i u Donjem Vakufu pod nazivom Sultan Mevlud, po ranije uvriježenom običaju da se toga dana prouči mevlud na Baginoj strani kod sahat-kule i tom prilikom se kuhaju jaja i peku kokice.

Sultan Mevlud se tradicionalno uči i u tekiji Mesudiji u Kačunima, uz praćeći zikir. Prvi dan proljeća se obilježava i u Zenici na obalama rijeke Bosne manifestacijom „Zenička čimburijada“, kojoj prisustvuje više stotina ljudi.

Taj drevni običaj proslave dolaska proljeća, odnosno početka nove lunarne godine, stigao je na naše prostore sa Istoka u osmanskome periodu. Porijeklo ovoga običaja nalazimo u predislamskoj Perziji pod nazivom Nevruz, što znači Nova godina ili Novi dan. Ovaj praznik obilježavaju mnogi narodi centralne Azije. Treba naglasiti da je Nevruz jedan od prvih elemenata koji je upisan na Listu nematerijalnog kulturnog naslijeđa UNESCO-a (2009).

Od 2004. godine Zavičajni muzej Travnik, zajedno s Općinom Travnik, Muzičkim društvom Travnik, Udruženjem za uzgoj i zaštitu sitnih životinja „Tulika“, Planinarskim društvom „Vlašić“ i građanima Travnika, na Starom gradu organizira proslavu dolaska proljeća manifestacijom pod nazivom „Travnička kajgana“.

Kajganijada na Starom gradu

Za potrebe obrade ove običajne prakse, u produkciji Muzeja snimljen je 2021. godine dokumentarni film „Travnička kajgana“, u kojem je zabilježena atmosfera na manifestaciji „Travnička kajganijada“ a snimljene su i izjave kazivača koji su kao djeca prakticirali i još uvijek prakticiraju ovaj drevni običaj.

Na zahtjev Zavičajnog muzeja Travnik, Travnička kajganijada je, u skladu s načelima Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine, 2024. godine upisana na Preliminarnu otvorenu listu nematerijalne kulturne baštine/naslijeđa u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Biljni destilati u kućnoj radinosti

U domenu narodne farmacije i medicine, u Travniku je sve do devedesetih godina prošlog stoljeća u kućnoj radinosti bila raširena proizvodnja ljekovitih biljnih destilata, naneruha i đulsije. Žene su poznavale svojstva i djelovanje pojedinih biljaka i bile upućene u njihov utjecaj na zdravlje i u način liječenja, pa su uzgajale, prikupljale i sušile ljekovito bilje za kućnu upotrebu, te pripremale razne vrste napitaka (turšije, voćne sirupe, salep i dr.).

Koliko nam je poznato, u Travniku se proizvodnjom naneruha bavi još samo Zijad Bašić (1934). Nemamo informaciju da li se danas još neko u Travniku bavi proizvodnjom đulsije. Osim bilježenja i snimanja procesa proizvodnje naneruha i đulsije, cilj nam je pronaći način kako da ovu korisnu praksu, nekada veoma prisutnu u domaćoj radinosti, ponovo pokrenemo i oživimo.

Proizvodnja naneruha

Naneruh

Naneruh je destilat koji se spravlja od više vrsta metvice – nane, uz dodatak i drugih ljekovitih biljaka. U produkciji Zavičajnog muzeja Travnik, snimljen je 2017. godine videozapis o proizvodnji naneruha u bašti Derviše Kušmić (rođena Šuškić, Jezero 1926. – Travnik 2020) u mahali Krndija u Travniku. Derviša je koristila namjenski izrađenu napravu, tzv. „imbek“, koja se sastoji od dviju bakrenih posuda. U donju posudu se stavlja metvica, a u gornju posudu se sipa voda koja uvijek mora biti hladna. Imbek se stavlja na ložište, malu limenu peć. U bakrenoj posudi se sabije metvica, a u gornjoj posudi, u obliku lijevka, naliže se voda koja se često mijenja jer mora biti hladna. Toplo-

ta iz ložišta i hladnoća vode stvaraju kondenz koji se u vidu bistrog ekstrakta izlijeva kroz tanko crijevo u posudu. Bistra tekućina koja pomalo kapa je naneruh, destilat od sastojaka cijele biljke.

Naneruh se koristio za liječenje želuca i općenito ublažavanje gastronomskih tegoba i bolesti. Gotovo svaka kuća je uvijek u svojoj kućnoj apoteci, pored osušenih ljekovitih trava, imala i naneruh. Zijad Bašić (1934) posljednji je proizvođač naneruha u Travniku. Spravljanje ovoga destilata naučio je od svoje punice Muhibe Letić (1914). Postupak je prikazan u dokumentarnom filmu „Sretni čovjek“.³ Bašić, uz divlju metvicu, pitomu metvicu i alga metvicu, koristi i čubar, kantarion, veremut i preslicu. Trave bere u julu i augustu. Kada se priprema za proizvodnju naneruha, Bašić kaže da će „vaditi naneruh“.

Poznata je narodna izreka „Velika i Mala Gospojina, između njih svaki ti je grm mater.“ Narodni kalendar su primjenjivale sve konfesije. Tako smo od Ifete Terzić, rođene Hadžiemrić (1926–2011), iz Travnika, zabilježili izreku: „Čuber je najbolje brati između Velike i Male Gospojine.“

Proizvodnja đulsije

Đulsija

Đulsija je hidrolat, kondenzirana biljna voda koja se dobiva postupkom destilacije kao i naneruh. Za proizvodnju đulsije koriste se isključivo latice ruže *Damascene* (damašćanske ruže).

³ Kratki dokumentarni film „Sretni čovjek“ snimljen 2019. godine u EKT produkciji. Autori Ibrahim Osmanagić Kibri i Edhem Kozar.

Zemira Konjalić (1957), iz Travnika, demonstrirala je pred kamerom način proizvodnje đulsije. Njena majka Taiba (rođena Agić, Višegrad 1938. – Travnik 2018.) pričala je da je naučila praviti đulsiju kada se udala u mahalu Zuliće i da je vidjela kako je njena stara komšinica Redžaginca, koja je imala blizu stotinu godina, pripremala đulsiju, kao i druga komšinica Fatima Hadžinakićka.

Naziv đulsija (đulsuja) nastao je od turske riječi „đul“- ruža i „su“- voda. U bakrenu posudu s hladnom vodom stavi se manja bakrena posuda na kojoj je zategnuta gaza. Na gazu se stavljaju laticice ruže nabrane za sunčanog vremena kada su sasvim suhe. Na laticice se potom stavlja dobro ugrijan zemljani lonac, sa žarom. I u ovom slučaju, na principu kontakta hladnog i toplog, dolazi do stvaranja kondenza, odnosno izdvajanja tekućine iz cvjetnih latica, tj. destilacije. U posudu se nakupljaju mirisne kapi tekućine pod nazivom đulsija.

Đulsija se u narodnoj medicini koristila za liječenje kožnih upalnih procesa, ekcema, opekotina, kao i očnih bolesti (od bijele ruže), ali se ponajviše koristila kao miris. Muslimani je koriste prilikom učenja mevluda i drugih vjerskih svečanosti, a za tu namjenu đulsija se drži u specijalnoj bakrenoj posudi „đulevdanu“ iz koje se ružina vodica prska na odjeću ili na dlanove i njome se umiva lice.

Tradicijska odjeća travničkog kraja

Tradicijska odjeća travničkog kraja prikazana je na stalnoj izložbenoj postavci Zavičajnog muzeja Travnik. Izložba je organizirana 2010. godine u povodu šezdesete obljetnice Zavičajnog muzeja Travnik. Autor izložbe je etnolog i antropolog o. dr. sc. Zvonko Martić, a fotograf je Jasmin Fazlagić. Riječ je o saradnicima koji su uspjeli načiniti više tematskih izložbi fotografija na kojima su, pored tradicijske odjeće, prikazani običaji naroda Bosne i Hercegovine.

Jedna od takvih izložbi je i stalna muzejska izložbena postavka „Život i običaji ljudi travničkog kraja“. Pored toga, u saradnji s Martićem i Fazlagićem, Zavičajni muzej Travnik je uspio ostvariti i nekoliko zajedničkih projekata na promociji i prezentaciji autentične tradicijske odjeće naroda travničkog kraja, snimajući fotografije za kalendare i uzevši učešće na revijama priređenim u Sarajevu,⁴ kojom prilikom je predstavljena i kulinarska ponuda travničkoga kraja. Slična revija tradicijske odjeće travničkog kraja priređena je na Starom gradu u Travniku.

⁴ Revija tradicijske odjeće (pojedinačno muška i ženska odjeća), Dom Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, Sarajevo. 2008. g. Revija tradicijske odjeće (muška i ženska – parovi), Dom Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2009.

Nimo kolo - stalna izložbena postavka

Revija tradicijska odjća

Žene izvode bećarce Višnjevo

Muškarci izvode bećarce Višnjevo

Saradnja s ocem Zvonkom Martićem rezultirala je i pokretanjem aktivnijeg djelovanja na evidentiranju, snimanju, obradi, zaštiti, a u nekim slučajevima i revitalizaciji određenih aspekata nematerijalnog kulturnog naslijeđa. Prilikom snimanja bošnjačke seoske tradicijske odjeće iz okolice Travnika, korištena je vrijedna zbirka kolekcionara Zehrudina Sažića u mjestu Višnjevo kod Travnika. Iz tog fundusa smo opremili žene i muškarce koji su izvodili bečarce i kolo u kući Sažića, što je videokamerom zabilježeno za muzejsku dokumentaciju.

Travnička kuća

Zavičajni muzej Travnik je, u saradnji s prof. dr. Lemjom Chabbouh Akšamija, voditeljicom Katedre za teoriju i historiju arhitekture i zaštite graditeljskog naslijeđa na Arhitektonskom fakultetu UNSA, u toku ljetnog semestra 2014. godine, organizirao arhitektonsku radionicu u Travniku, na kojoj je učestvovalo 17. studenata i 3 asistenta. Aktivnost je rezultirala studijom pod nazivom: Elaborat zaštite „Tradicionalna travnička kuća, prilozi za izradu planske dokumentacije za stambeno naselje Osoje – Travnik“.

Naslovnica monografije *Tradicionalna travnička kuća*

Godine 2019., u saradnji s Arhitektonskim fakultetom UNSA, Zavičajni muzej Travnik je objavio knjigu pod nazivom „Tradicionalna travnička kuća – spontano stvoreni prostorni obrasci“, autorica Lemje Chabbouh Akšamija i Lejle Šabić. Knjiga je objedinila sva saznanja o travničkom naselju Osoje. Predstavljena je prateća dokumentacija s terenskog snimanja stanja i data je analitičko-sintetska baza podataka, što je omogućilo sagledavanje graditeljske baštine, ambijentalne cjeline i pojedinačnih objekata. Određena je tipologija travničke kuće koja predstavlja prelazni oblik između ruralnog i urbanog tipa stambenog objekta osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini.

Utvrđivanjem arhitektonskog tipa kuće i ambijentalne cjeline, koja je također nosilac arhetipske vrijednosti naslijeđene graditeljske prakse, data je osnova za daljnji postupak zakonske zaštite i fizičke obnove te za pravilno postupanje pri rehabilitaciji šireg obuhvata naselja Osoje. Premda je riječ o materijalno opipljivom kulturnom dobru, travnička kuća nosi nematerijalne aspekte koji su ključni za njeno očuvanje (način gradnje, tehnološka priprema materijala, vještina obrade materijala itd.) te je taj aspekt neophodan za razumijevanje i očuvanje lokalne graditeljske tradicije.

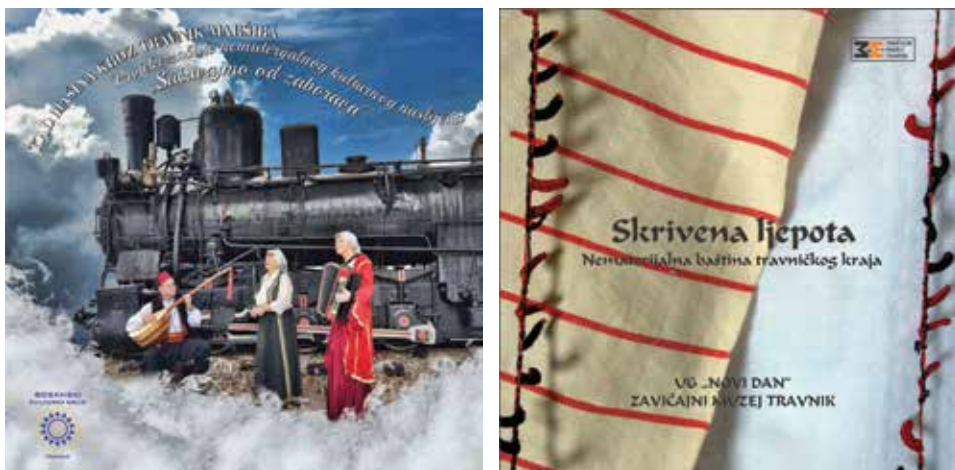
Promocija nematerijalnog kulturnog naslijeđa travničkoga kraja

Smatrajući da je identifikacija tradicijskih vrijednosti prvi korak ka njihovu očuvanju, njegovanju i zaštiti, 2016. godine je, u produkciji Zavičajnog muzeja Travnik, snimljen dokumentarni film „Skrivena ljepota“. Film se dotakao vrijednosti specifičnih za Travnik, pa su se u njemu našle sekvence pokrivanja krova bosanske kuće šindrom, ponuda domaćih proizvoda na travničkoj pijaci kao uvod u priču o lokalnom kulinarnstvu, te o travničkom siru, ćevapima i pitici. Spomenuta je i travnička kajgana, uzgoj autohtonih pasmina: psa tornjaka, vlašičke dubske ovce pramenke i kratkokljunog travničkog goluba.⁵

Prilikom gostovanja članica sekcije „Banjalučka kera“ u Muzeju 2022. godine, gdje je održana radionica keranja, članica hora „Safikada“ Atifa Kika Duna je otpjevala staru nama nepoznatu verziju sevdalinke „Kad mašina kroz Travnik maršira“, koja govori o katastrofalnom požaru u Travniku 1903. godine. Muzej je, zajedno sa UG Bosanski kulturni krug Travnik, pokrenuo projekt instrumentalne obrade i snimanja videospota navedene pjesme, u okviru projekta „Otrgnuto od zaborava“.⁶ DVD „Kad mašina kroz Travnik maršira“ promoviran je u toku 2023. godine u Travniku, Banjoj Luci i u Donjem Vakufu.

⁵ Dokumentarni film „Skrivena ljepota“, tekst i scenarij Fatima Maslić, kamera i muzika Taik Ganić, produkcija UG Novi dan i Zavičajni muzej Travnik, 2016.

⁶ Videosnimak sevdalinke „Kad mašina kroz Travnik maršira“, učesnici: Aida Cerić (muzika, aranžman, harmonika), Selmir Šljivić (saz), Atifa Kika Duna (vokal). Produkcija: UG Bosanski kulturni krug Travnik, SABNOR SBK, Zavičajni muzej Travnik, 2023.

Naslovnice CD omota - Kad mašina kroz Travnik mašira i Skrivena ljepota

Zaključak

Aktivna zaštita elemenata nematerijalnog kulturnog naslijeđa, pored istraživanja, obrade i stručne valorizacije, podrazumijeva, također, i provođenje mjera na očuvanju, prezentaciji i oživljavanju konkretnih primjera. Zavičajni muzej Travnik na tom planu počinje aktivnije djelovati od 2015. godine, pokušavajući, kroz radionice i organiziranjem događaja, ponovo pokrenuti neke zamrle autohtone aspekte kulturne tradicije travničkog kraja.

Ustanovljavaju se muzejske radionice narodnog lončarstva i tkanja tekstilija od pamuka i vune. Ti sadržaji dopunjuju muzejsku ponudu na srednjovjekovnoj tvrđavi u toku ljetne sezone i na taj način populariziraju određene lokalne autohtone elemente kulturne baštine.

Osim toga, Muzej pokreće aktivnost i u sferi zaštite običajnih praksi, poput sada već tradicionalne manifestacije Travnička kajganijada, svetkovine koja dopunjuje običaj proslave prvog dana proljeća izlaskom Travnjaka u prirodu i pripremanjem kajgane od jaja. U nastojanju da se sačuva od zaborava postupak proizvodnje biljnih destilata đulsije i naneruha, nekada veoma prisutnih u kućnoj proizvodnji, oba procesa su zabilježena videozapisom.

Da bismo skrenuli pažnju na postojeće aspekte još uvijek živog naslijeđa u oblasti gastronomije, nekih obrta, običaja, Muzej je snimio dokumentarni film „Skrivena ljepota“, kao i staru, gotovo zaboravljenu verziju sevdalinke „Kad mašina kroz Travnik maršira“. U saradnji s etnologom i antropologom o. dr. sc. Zvonkom Martićem i fotografom Jasminom Fazlagićem, priređena je stalna izložbena postavka tradicijske odjeće stanovnika travničkog kraja.

U muzejskoj fototeci su pohranjeni i videosnimci izvođenja bećaraca u Višnjevu, postupak pranja vune na rijeci Kozici, iskaz o načinu izrade pređe od konoplje, snovanje (osnivanje) platna na horizontalnom tkalačkom stanu, postupak izrade zemljanog posuđa na ručnom kolu i dr.

Kroz arhitektonsku radionicu organiziranu u saradnji s Arhitektonskim fakultetom UNSA, koja je rezultirala objavljivanjem monografije o tradicionalnoj travničkoj kući, naučno je ustanovljena tipologija travničke kuće.

U narednom periodu dužna pažnja posvetiti će se drugim segmentima i elementima, kao što su: gastronomija, obrada kačarskog i satlerskog zanata, običaji tetoviranja katoličkog stanovništva, karaulskim bajraktarima i drugim vidovima tradicijskih znanja i praksi koje se njeguju u travničkom kraju.

GEOMETRIJSKI MOTIVI NA BOSANSKIM ČILIMIMA IZ KOLEKCIJE ZAVIČAJNOG MUZEJA U TRAVNIKU

AMILA SMAJOVIĆ

Sažetak: Analizu geometrijskih motiva na bosanskim ćilimima iz kolekcije Zavičajnog muzeja u Travniku, njihovu porijeklu, oblicima i simbolici proveli smo na osnovu fotografija koje sam dobila od direktorice Zavičajnog muzeja u Travniku Fatime Maslić. Izabrala sam određenu grupu geometrijskih motiva s bosanskih ćilima iz muzejske kolekcije i uspoređivala ih s geometrijskim motivima s bosanskih ćilima koji pripadaju privatnim kolekcijama a koji se u toku dana izlažu ispred Zavičajnog muzeja u Travniku. Zatim sam motive iz ovih dviju grupa uporedila s geometrijskim motivima s bosanskih ćilima koji se nalaze u Katalogu Banovinske tkaonice ćilima. Možemo pretpostaviti da su se bosanski ćilimi iz ovog kataloga tkali u filijali Tkaonice ćilima iz Sarajeva koja je 1911. godine otvorena u Docu u okolini Travnika. Geometrijske motive sam podijelili na: jednostavne geometrijske motive i složene geometrijske motive. Takva podjela mi je omogućila da pratim porijeklo i razvoj motiva. Jednostavne geometrijske motive pronalazimo na neolitskoj keramici butmirske kulture koja je pronađena na arheološkoj lokaciji Nebo, Han Bila pored Travnika. Složeni geometrijski motivi se pojavljuju na orijentalnim ćilimima koji su na ove prostore doneseni u doba Osmanlija, i to iz oblasti Anadolije. Komparativna analiza geometrijskih motiva ukazala je na svojevrsni fenomen o viševjekovnom prisustvu i opstanku jednostavnih geometrijskih motiva na prostoru Travnika i okolice.

Ključne riječi: Geometrijski motivi na bosanskom ćilimu, Tkaonica ćilima u Docu pokraj Travnika, Tkaonica ćilima u Sarajevu, dezen karta, geometrijski motivi iz neolita.

Abstract: We conducted an analysis of geometric motifs on Bosnian carpets from the collection of the Regional Museum in Travnik, their origin, shapes, and symbolism based on photographs that I received from the director of this Museum, Fatima Maslić. I selected a certain group of geometric motifs from Bosnian carpets from the museum collection and compared them with geometric motifs from Bosnian carpets belonging to private collections, exhibited in front of this Museum in Travnik during the day. Then, I compared the motifs from these two groups with geometric motifs from Bosnian carpets shown in the Catalogue of the Banovina Carpet Weaving Mill. We can assume that the Bosnian carpets from this Catalogue were woven in a branch of the Sarajevo Carpet Weaving Mill, which was opened in Dolac near Travnik in 1911. I divided the geometric motifs into: simple and complex geometric motifs. Such a division allowed me to follow the origin and development of the motifs. Simple geometric motifs are found on Neolithic ceramics of the Butmir

culture, which were found at the archaeological site of Nebo, Han Bila near Travnik. Complex geometric motifs appear on oriental carpets that were brought to these areas during the Ottoman era, from the Anatolian region. This comparative analysis of geometric motifs has indicated a phenomenon of the centuries-old presence and survival of simple geometric motifs in the Travnik area and its surroundings.

Keywords: Geometric motifs on Bosnian carpets, Carpet weaving workshop in Dolac near Travnik, Carpet weaving workshop in Sarajevo, pattern map, geometric motifs from the Neolithic.

Uvod

Prvi podaci o organizovanoj proizvodnji bosanskih ćilima u Travniku i okolini datiraju s početka XX stoljeća, tačnije 1911. godine kada je Tkaonica ćilima u Sarajevu otvorila svoju filijalu u Travniku, i to u Docu.¹ U to vrijeme Tkaonica ćilima u Sarajevu je raspolagala s dvadeset i jednom filijalom koje su otvorene širom Bosne i Hercegovine, uglavnom u centrima gdje je postojala tradicija izrade bosanskih ćilima. Otvaranje filijale Tkaonice ćilima u Travniku je pokazatelj da su tkalački zanati i izrada bosanskih ćilima u ovom kraju bili dobro razvijeni. Tkaonicu ćilima u Sarajevu osnovala je 1879. godine bečka firma Filip Has, i to godinu dana nakon aneksije austrougarske vlasti nad Bosnom i Hercegovinom. Upravu nad Tkaonicom preuzela je Zemaljska vlada 1888. godine i od tada djeluje pod nazivom ZEMALJSKA ERARNA TKAONICA ĆILIMA.² Nova vlast je prepoznala ogroman potencijal u kulturnom naslijeđu i tkalačkom zanatu koji se u Bosni i Hercegovini razvijao pod uticajem Osmanlija skoro petsto godina. Početak industrijske revolucije i geopolitičko pregrupisanje svijeta krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, kao i raspad Osmanlijskog Carstva koje preuzimaju evropske kolonizatorske sile, doveo je do „otkrića“ orijentalnih kultura i pojave predmeta i ukrasa „orijentalnog stila“ na evropskom tržištu.³ Uticaj „orijentalnog stila“⁴ na evropsku umjetnost i kulturu pokrenuo je razvoj novih umjetničkih pravaca, poput secesije ili art nouveau stila te se odrazio na pristup zanatima i

¹ Radivoje Papić. *Sto godina tkaonice 1879–1979*, Tkaonica ćilima Sarajevo, Sarajevo, 1979., 21.

² *Ibid.*, 20.

³ Andrea Baotić, „Orijentalizam u prikazima Bosne i Hercegovine pod austro-ugarskom upravom na međunarodnim i svjetskim izložbama“, u *SOPHOS* 5 (2012), 108.

⁴ Pod „orijentalnim stilom“ svrstavale su se sve istočnjačke kulture Azije i Bliskog istoka koje su se pojavile u Evropi krajem XIX i početkom XX stoljeća. Pod nazivom „Orijent“ u evropskoj umjetnosti može se sresti i kultura Sjeverne Afrike ili sve istočnjačke kulture koje ne pripadaju zapadnoj kulturi. Amerikanci pod Orijentom smatraju kulturu Japana i Kine.

zanatskim vještinama koji su se počeli tretirati kao umjetnički zanati. Najzapadnija granica „orijentalnog stila“ bila je Bosna i Hercegovina koja je od 1878. godine postala dio evropskog prostora. U vrijeme Osmanlija, na teritoriji Bosne i Hercegovine postojali su jaki ćilimarski centri koji su obilovali ćilimima orijentalnog stila. U isto vrijeme postojala je razvijena i domaća proizvodnja ćilima u Bosanskom Petrovcu, Bjelaju, Glamoču, Rogatici, Gacku.⁵ Stoga ne čudi što je austrougarska vlast odlučila iskoristiti već oformljenu i dobro razvijenu kulturnu, umjetničko-zanatsku bazu koja je bila dobar potencijal za razvoj organizovane proizvodnje bosanskih ćilima. Za osvajanje svjetskog tržišta, a posebno evropskog bio je presudan kvalitet i originalnost bosanskih ćilima. Uprava Tkaonice godinama je na terenu prikupljala uzorke bosanskih ćilima i načinila prvu „desen kartu“ ili knjigu uzoraka po kojoj su se proizvodili bosanski ćilimi.⁶ Nažalost, do danas nije pronađena kompletna knjiga uzoraka koja je korištena u tom periodu. U Katalogu banovinske tkaonice ćilima nalazi se 21 uzorak bosanskih ćilima, a numeracija na jednom od uzoraka iznosi 241, što ukazuje na to da je tkaonica prikupila s terena znatan broj uzoraka bosanskih ćilima.⁷

Prilog 1: Naslovnica Kataloga Bosanske tkaonice ćilima
Katalog je vlasništvo Amile Smajović, skenirana fotografija

- ⁵ Hamdija Kreševljaković, "Gradska privreda i esnafi od 1463. do 1851." u *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, Godina I*, Sarajevo 1949, str. 180.
- ⁶ Bratislava Vladić Krstić, "Ćilimarstvo u Bosni i Hercegovini, prilog proučavanju starih tkanja u Bosni i Hercegovini", u *Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija, NS XXXII*, 225–295. Sarajevo: Zemaljski muzej u Sarajevu, 1978., 235.
- ⁷ *Katalog Banovinske tkaonice ćilima Sarajevo, Teppichweberei*. Sarajevo: Islamsko dioničko društvo u Sarajevu, godina izdavanja nepoznata, i *Katalog uzoraka artikala Državne tkaonice ćilima, beza i veziva, Sarajevo*, Sarajevo: DP. Dozet, godina izdavanja nepoznata.

Prilog 2.

Unutrašnjost Kataloga Banovinske tkaonice ćilima, uzorak 241. i uzorak 2.
Katalog je vlasništvo Amile Smajović, skenirana fotografija

Radivoje Papić navodi „da krajem osamdesetih godina, (autor misli na 1880-te), iz muzeja u Beču, Minhenu i Londonu dobavljaju se cjeloviti katalogi, s originalnim snimcima svih vrsta ćilima, ali i goblenskih produkata. Umjetnici i eksperti muzeja iz spomenutih centara Evrope doprinose kultivizaciji ćilima Tkaonice u Sarajevu i pojedini primjerci, koji danas znače izuzetne vrijednosti, nalaze mjesta u muzejskim zbirkama, čime još u to vrijeme počinje stvaranje ugleda sarajevske ćilimare, njen pohod u svijet i njeno, evo već vjekovno postojanje“.⁸ Proizvodi Tkaonice ćilima a posebno bosanski ćilimi bili su izlagani na raznim umjetničkim i privrednim sajmovima širom svijeta, gdje su dobijali značajna priznanja i nagrade. Izdvajamo samo neke: u Beču 1890. godine, u Temišvaru 1891., u Zagrebu 1891., u Parizu 1892., u Budimpešti 1896., u Briselu 1897., u Beču 1898., u Parizu 1900., gdje Tkaonica ćilima iz Sarajeva dobija i Grand Prix sa zlatnom kolajnom. Pred početak I. svjetskog rata Tkaonica ćilima u Sarajevu i u svojim ekspoziturama zapošljava 550 radnika/ica.⁹

U ovakvom bogatom kreativnom okruženju i strogo kontrolisanoj proizvodnji djelovala je Tkaonica ćilima u Docu pokraj Travnika. S obzirom na to da su sve ekspoziture bile uvezane u jedinstven sistem proizvodnje bosanskih ćilima, možemo pretpostaviti da su se u Travniku prije I. svjetskog rata tkali ćilimi po uzorcima iz Kataloga Banovinske tkaonice. (Prilog 3.)

Danas u Travniku ne postoji organizovana proizvodnja bosanskih ćilima,

⁸ R. Papić, *Sto godina tkaonice*, 20.

⁹ *Ibid.*, 22.

a vještine tkanja njeguje nekolicina žena koje svoje vještine demonstriraju u programima koje organizuje Zavičajni muzej u Travniku. U toku ljetne sezone unutar tvrđave u Travniku organizuju se radionice tkanja. Zavičajni muzej posjeduje i određenu kolekciju bosanskih ćilima, većina je istkana oko 70-tih godina prošlog stoljeća. (Prilog 4.) Također se i ispred Muzeja „na zidiću“¹⁰ mogu pronaći bosanski ćilimi kućne izrade, uglavnom s kraja prošlog stoljeća. (Prilog 5.) Kolekcija bosanskih ćilima iz Zavičajnog muzeja i bosanski ćilimi koji se nalaze ispred Muzeja, kada se uporede s originalnim uzorcima bosanskih ćilima iz Kataloga Banovinske tkaonice mogu pružiti odgovarajuću sliku o razvoju i trenutnom stanju tradicionalnih bosanskih ćilima u periodu od 111 godina na području Travnika. Evidentno je da su ćilimi iz sve triju grupa načinjeni od vune i istkani tehnikama klečanja (pirlitanje, prijebor, balučanje), to su ćilimi koji imaju obje strane glatke.¹¹ Također je važno napomenuti da je vuna prije 111 godina bila posebno pripremana za bosanske ćilime, jer su vunene niti utapane u pčelinji vosak, što je ćilimima davalo određenu glatkoću i težinu. Tako obrađena vuna bila je zaštićena od propadanja, nagrizanja moljaca, a boja je bila postojana. Proces voskarenja vune se obavljao na Novom Zelandu.¹² Vuna koja se koristi danas nije prošla proces voskarenja, solidnog je kvaliteta, tako da ćilimi koji su istkani nemaju kvalitet koji su imali ćilimi u prošlosti. U organizovanoj proizvodnji bosanskih ćilima koja je postojala u filijali u Docu bosanski ćilimi su se tkali po „šema-ma“ koje su izvedene na milimetarskom papiru, da ne bi došlo do odstupanja od originalnog uzoraka. (Prilog 3.) Ovakvu proizvodnju su kontrolisale stručne osobe. Ćilimi kućne izrade su tkani bez nadzora i ovisili su od likovnog senzibiliteta tkalje i njenih tkalačkih vještina. (Prilog 4. i Prilog 5.)

Odlučila sam da se ne bavim analizom bosanskih ćilima, jer bi to zahtijevalo dugu i iscrpnu studiju, nego geometrijskim motivima koji se nalaze na bosanskim ćilimima. Odabrala sam određenu grupu geometrijskih motiva koji se pojavljuju u sve trima grupama. Geometrijske motive sam podijelila na jednostavne geometrijske motive i složene geometrijske motive. Unutar ove podjele uočavamo razlike u geometrijskim motivima koji su izvedeni po „šemama“ i geometrijskim motivima koji su izvedeni po uzoru na originalne geometrijske motive, gdje su vidna određena odstupanja. Za potrebe ovog

¹⁰ U Travniku postoji običaj da se „na zidiću“ ispred Zavičajnog muzeja prodaju rukotvorine iz privatnih kuća. Mogu se pronaći i ćilimi kućne izrade, ali i stari ćilimi iz porodičnog naslijeđa. Termin „na zidiću“ sam preuzela od Fatime Maslić, direktorice Zavičajnog muzeja u Travniku, 2022. godine. Kazivala M. F. (1959.). Zapisala Amila Smajović u Travniku 2022.

¹¹ R. Papić, *Sto godina tkaonice*, 14.

¹² Kazivala K. A. (1936.). Zapisala Amila Smajović, u *Visokom* 2019.

a.

b.

c.

d.

e.

f.

g.

h.

i.

Prilog 3.
Bosanski ćilimi iz Kataloga Banovinske tkaonice ćilima
Vlasništvo Amile Smajović, skenirana fotografija

istraživanja zanemarit ću te razlike i motive ću analizirati kao cjelinu koja uključuje originale sa svim varijantama. Analizu geometrijskih motiva na bosanskim ćilimima iz sve triju grupa provest ću komparativnom analizom¹³ koja može pružiti dovoljno odgovora o razvoju geometrijskih motiva, njihovu historijskom porijeklu i simbolici te nam pružiti presjek dešavanja u periodu od 111 godina.

¹³ „Komparativna analiza predstavlja složen proces saznavanja i odnosi se na upoređivanje strukturnih i funkcionalnih karakteristika dva ili više istraživanih problema, te se tako objašnjavaju zakonitosti koje vladaju u međusobnim odnosima različitih pojava. Upoređuju se sličnosti i razlike i objašnjavaju mogući uzroci koji su uticali na razlike.“ Damir Peličić, Osnovi metodologije naučno-istraživačkog rada.

Prilog 4.
Bosanski ćilimi iz kolekcije Zavičajnog muzeja u Travniku

a.

b.

c.

d.

e.

f.

g.

h.

i.

j.

k.

l.

m.

n.

nj.

Prilog 5.
Bosanski ćilimi „na zidiću“ ispred Zavičajnog muzeja u Travniku
Ćilimi su privatno vlasništvo (Foto: Fatima Maslić)

a.

b.

c.

d.

e.

Geometrijski motivi na bosanskim ćilimima

Analizu određene grupe geometrijskih motiva na bosanskim ćilimima koji se nalaze u kolekciji Zavičajnog muzeja Travnik i na bosanskim ćilimima iz Travnika i okolice koji se mogu pronaći „na zidiću“ ispred Zavičajnog muzeja, kao i geometrijske motive koji se nalaze na bosanskim ćilimima u Katalogu Banovinske tkaonice ćilima podijelit ćemo na jednostavne i složene geometrijske motive.

Jednostavni geometrijski motivi

U jednostavne geometrijske motive ubrajamo: motiv ravne linije (Prilog 5., slika a.), motiv cik-cak linije (Prilog 5., slika b.), motiv strelice (Prilog 5., slika c.) i motiv mašnice (Prilog 5., slika d.). Najjednostavnije geometrijske motive pronalazimo na ponjavama koje se nalaze u kolekciji Zavičajnog muzeja u Travniku (Prilog 4., slike a., b. i c.) i na ponjavama koje smo uočili na fotografijama koje su načinjene „na zidiću“ ispred Muzeja. (Prilog 5., slike a., b. i f.) Motivi se na ponjavama pojavljuju kao glavni motivi. Na ćilimima iz Kataloga Banovinske tkaonice ćilima jednostavni geometrijski motivi se pojavljuju unutar složenih geometrijskih motiva. (Prilog 6.)

Prilog 6.
Jednostavni geometrijski motivi

a. Motiv ravne linije
Crtež: Amila Smajović

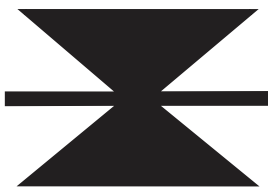
b. Motiv cik-cak linije, motiv stepenice
Crtež: Amila Smajović

c. Motiv strelice
Crtež: Amila Smajović

d. Motiv mašnice
Crtež: Amila Smajović

Tragajući za porijeklom jednostavnih geometrijskih motiva koji se nalaze na bosanskim ćilimima, uočila sam da se oni pojavljuju još u doba neolita, i to na keramičkom posuđu. Okolina Travnika je poznata po neolitskom naselju **Nebo, Han Bila**, koje je pripadalo butmirskoj kulturi. Istraživanje na ovoj lokaciji proveo je Alojz Benac.¹⁴ Arheološka lokacija Nebo, Han Bila, proglašena je Nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.¹⁵ Fragmenti butmirske keramike, jedan mali dio nalazi se u depou Zavičajnog muzeja u Travniku, dok je veliki dio pohranjen u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. O povezanosti jednostavnih geometrijskih motiva s bosanskog ćilima i neolitske keramike iscrpno sam pisala u doktorskoj disertaciji pod nazivom „Komunikacijski simboli – studija slučaja bosanski ćilim“¹⁶.

Složeni geometrijski motivi

U složene geometrijske motive ubrajamo motive koji su nastali spajanjem jednostavnih geometrijskih motiva prema određenim pravilima. Složeni geometrijski motivi mogu biti oni koji su nastali spajanjem istih ili spajanjem dvaju ili više različitih motiva. Složeni geometrijski motivi imaju različito porijeklo. Određene motive pronalazimo u doba neolita, ali većina složenih motiva ima orijentalno porijeklo. Oni su se pojavili na bosanskim ćilimima u doba Osmanlija.

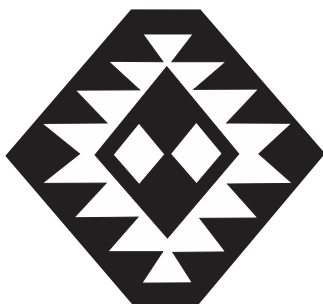
¹⁴ Alojz Benac, arheolog i historičar umjetnosti, dvadeset godina je obnašao funkciju direktora Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Osnivač je Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH-a. Istraživao je prapovijesni period. O arheološkoj lokaciji u Travniku, objavio je dva istraživanja, i to: Alojz Benac. "Istraživanja prehistorijskih nalazišta u dolini Bile", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s., sveska IV–V. Sarajevo: 1950. Alojz Benac. "Neolitsko naselje u dolini Bile", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s., sveska VIII. Sarajevo: 1953.

¹⁵ http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3725 (pristupljeno: 30. 10. 2022.)

¹⁶ Amila Smajović, „Komunikacijski simboli – studija slučaja bosanski ćilim“, doktorski rad, Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2018, 4–420.

Najčešći složeni geometrijski motivi koji se pojavljuju na bosanskim ćilimima iz kolekcije Zavičajnog muzeja u Travniku su motiv zvijezde i motiv stepenasta kola (Prilog 7., slike a., b., c.) koji se nalaze na nekoliko ćilima. (Prilog 4., slike d., l., n.)

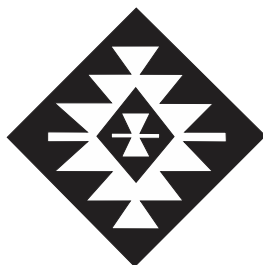
Prilog 7.
Složeni geometrijski motivi

a. Motiv zvijezde i motiv stepenasta kola
Crtež: Amila Smajović

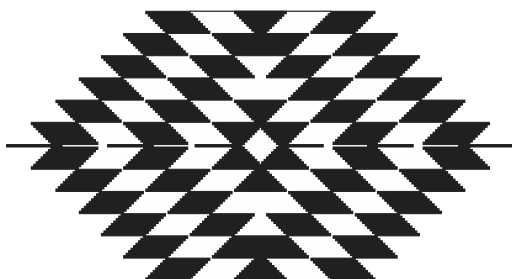
b. Motiv zvijezde i motiv stepenasta kola
Crtež: Amila Smajović

c. Motiv zvijezde i motiv stepenasta kola
Crtež: Amila Smajović

d. Motiv zvijezde i motiv stepenasta kola
Crtež: Amila Smajović

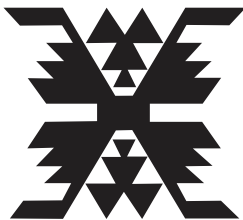

e. Motiv zvijezde i motiv stepenasta kola
Crtež: Amila Smajović

Zanimljivo je da se motiv stepenastih kola pojavljuje i na bosanskim ćilimima koji se nalaze u Katalogu Tkaonice. (Prilog 3., slika a.) Motiv stepenasta kola koja se koncentrično šire pronalazimo u butmirskoj kulturi 3500 godina prije nove ere¹⁷ i na keramičkom posuđu na protoselskoj keramici na arheološkoj lokaciji Argissa, u Tesaliji u Grčkoj, 6500 godina prije nove ere.¹⁸ (Prilog 7., slika e.)

Prilog 8.

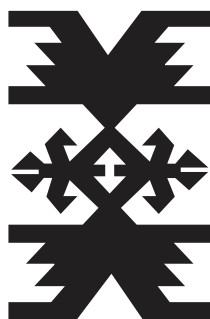
Složeni apstraktni geometrijski motivi orijentalnog porijekla

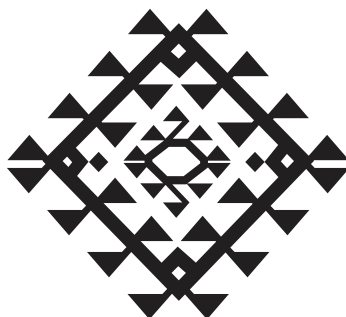
a. Motiv elibelinde
Crtež: Amila Smajović

¹⁷ Alojz Benac, *Obre II*, Tabla LVI sl. 8. i sl. 1.

¹⁸ Matej Mitrović, *Neolitik Bliskog Istoka i jugoistočne Evrope* (Zadar, Sveučilište u Zadru, Odsjek za arheologiju, 2014.), str. 58.

b. Motiv elibelinde
Crtež: Amila Smajović

c. Motiv zmaja
Crtež: Amila Smajović

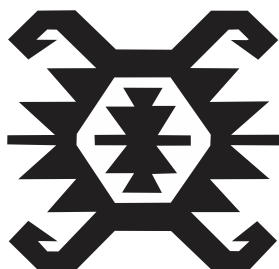
Složene geometrijske motive orijentalnog porijekla podijelit ćemo na apstraktne motive, biljne i životinjske motive. Motivi koji se najčešće pojavljuju na bosanskim ćilimima a spadaju u prvu grupu apstraktnih motiva je motiv elibelinde. (Prilog 8., slike a. i b.) Motiv elibelinde na bosanskim ćilimima iz kolekcije Zavičajnog muzeja pojavljuje se uglavnom u okolici ćilima, u velikom ćenaru. (Prilog 4., slike e., l., lj., m., h. i e.) U velikom ćenaru se pojavljuje i na bosanskim ćilimima koji se nalaze „na zidiću“ (Prilog 5., slike c. i e.) a i na bosanskim ćilimima iz Kataloga Banovinske tkaonice. (Prilog 3., slike b., f., j. i l.) Porijeklo motiva elibelinde, ili ruke na bokovima, pronalazimo u dalekoj prošlosti. Većina ovih motiva razvila se iz apstraktne skulpture božice majke, koja datira 3000 godina prije nove ere, a pronađena je polovinom prošlog stoljeća u Ahlatibelu, u blizini Ankare. Različite varijacije ovog motiva nastale su unutar tehnika tkanja, a motivi se susreću na ćilimima iz Cankarie, Adane, Kazseria, Antalije i Nigde. Motivi elibelinde, ruke na bokovima, božica majka, simbolizuju plodnost i rađanje te se ubrajaju u ženske simbole.¹⁹

¹⁹ <https://www.kilim.com/kilim-wiki/kilim-motifs/hands-on-hips> (preuzeto: 23. 10. 2022.).

Drugi orijentalni motiv koji je također čest na bosanskim ćilimima je motiv zmaja. (Prilog 8., slika c.) Motiv zmaja susrećemo na bosanskim ćilimima iz kolekcije Zavičajnog muzeja u Travniku, najčešće u centralnom polju. (Prilog 4., slike j., lj., k., l. i m.) Na ćilimima iz oblasti Kavkaza zmajevi su bili popularan motiv koji se dovodio u vezu s motivom plodnosti, a pojedini ćilimi nose naziv "zmaj sumak" ili "zmaj zilija". Zmaj se smatra gospodarom zraka i vode, čuvarom tajni univerzuma, čuvarom drveta života. Zbog toga se smatra da motiv romba s kukama predstavlja motiv drvo života i ubraja se u simbole plodnosti i zaštite.²⁰

Složeni životinjski geometrijski motivi orijentalnog porijekla

U složene životinjske geometrijske motive orijentalnog porijekla ubrajamo: motiv kornjače (Prilog 8., slika d.), motiv usta vuka (Prilog 8., slike e. i f.). Motivi se nalazi na bosanskim ćilimima u kolekciji Zavičajnog muzeja u Travniku, uglavnom u ćenaru. (Prilog 4., slike f. i n.) Na ćilimima koji su izloženi „na zidiću“ motiv kornjače nisam uočila, ali se motiv pojavljuje na bosanskim ćilimima u Katalogu Banovinske tkaonice, i to u okolici ćilima. (Prilog 3., slike d. i m.) U mnogim dijelovima Balkana vjerovalo se da Zemlja stoji na stupovima, a da stupovi stoje na kornjači.²¹ U bosanskoj tradiciji pronalazimo vjerovanje da kornjača ima zaštitničku ulogu i zaštitničke moći, zbog čega je čest slučaj da se na vrhu razboja za tkanje postavljaju male kornjače koje „štite“ tkalju i osiguravaju uspješno tkanje.²²

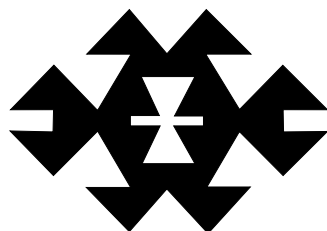

d. Motiv kornjače
Crtež: Amila Smajović

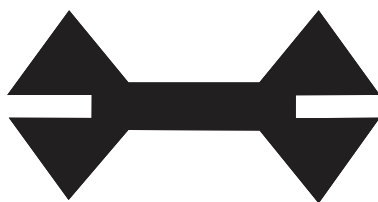
²⁰ Alastair Hull i Jose Luczyc-Wyhowska, *Kilim, The Complete Guide, History, Pattern, Technique, Identification*. London: Thames and Hudson, 1993. str. 70.

²¹ Špiro Kulišić, *Traditions and Folklore in Yugoslavia*, Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija, 1966. VII.

²² *Ibid.*

e. Motiv usta vuka kuver
Crtež: Amila Smajović

f. Motiv usta vuka
Crtež: Amila Smajović

Drugi motiv koji ubrajamo u životinjske motive je motiv usta vuka. (Prilog 8., slike e. i f.) Na bosanskim ćilimima iz kolekcije Zavičajnog muzeja pojavljuje se u malom ćenaru (Prilog 4., slike l. i k.), na ćilimima „na zidiću“ (Prilog 5., slika c.) i na ćilimima iz Kataloga Banovinske tkaonice (Prilog 3., slike m., lj. i d.). Porijeklo motiva povezujemo s neolitskim dobom. Motiv je pronađen na plastičnim ukrasima, glinenim pečatima u neolitskom naselju Çatal-Hüyük, 9000 godina prije nove ere.²³

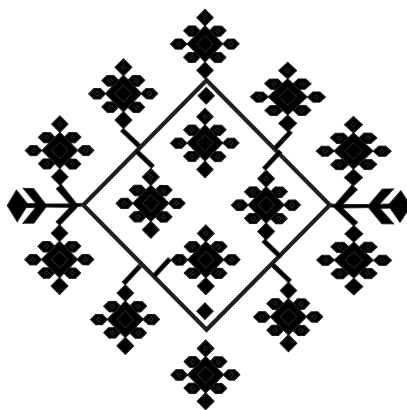
Prilog 9.

Složeni biljni geometrijski motivi orijentalnog porijekla

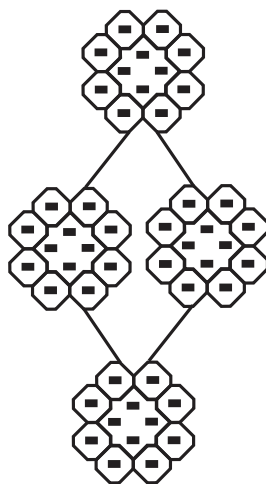
U složene vegetabilne geometrijske motive orijentalnog porijekla ubrajamo motiv drvo života. (Prilog 9., slike a. i b.) Na bosanskim ćilimima u kolekciji Zavičajnog muzeja u Travniku motiv drvo života se pojavljuje u centralnom dijelu ćilima. (Prilog 4., slike f., h. i l.) Motiv drvo života pokriva i centralni dio na bosanskim ćilimima koji se nalaze „na zidiću“ ispred Muzeja. (Prilog 5., slike b. i f.) U centralnom dijelu se pojavljuje i na bosanskim ćilimima u Katalogu Banovinske tkaonice. (Prilog 3., slike c. i lj.) Motiv drvo života u obliku romba, koji se pojavljuje na bosanskim tradicionalnim ćilimima, naj-

²³ James Melleart, *Çatal-Hüyük. A Neolithic Town In Anatolia*, <https://archive.org/stream/Catalhuyuk.ANeolithicTownInAnatolia/MellaartJ.Catalhuyuk.ANeolithicTownInAnatolia1967#page/n197/mode/2up>, 198. sl. 121. (preuzeto: 12. 10. 2022.).

sličniji je ćilimima i motivima koji su se izrađivali u oblasti Sarkoju (Şarköy), u Turskoj²⁴. Simbolika motiva drvo života često se povezuje sa simbolikom motiva *axis mundi*, koji predstavlja kretanja u kosmosu kroz tri kosmička nivoa. Motiv ujedno objedinjuje zrak, vodu i zemlju.²⁵

a. Drvo života i motiv grozda
Crtež: Amila Smajović

b. Motiv drvo života i motiv lotosova cvijeta
Crtež: Amila Smajović

²⁴ Bratislava Vladić-Krstić, „Tekstilna ornamentika Zapadne Bosne“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Sveska XVIII*, 132–152, Sarajevo: Oslobođenje, 1963. str. 139. *Ibid.*, vidjeti sl. 199. i sl. 197.

²⁵ A. Smajović, „Komunikacijski simboli – studija slučaja bosanski ćilim“, 209–211.

Izabrali smo nekolicinu, tačnije sedamnaest geometrijskih motiva s bosanskih ćilima da bismo napravili prikaz razvoja geometrijskih motiva na bosanskim ćilimima koji se nalaze u kolekciji ćilima Zavičajnog muzeja u Travniku. Treba napomenuti da se na bosanskim ćilimima pojavljuje preko dvije stotine različitih motiva. Izborom nekolicine motiva imali smo cilj prikazati osnovne principe analize geometrijskih motiva na bosanskom ćilimu.

Rezime

Na osnovu komparativne analize, uočili smo da se na ćilimima koji se nalaze u kolekciji Zavičajnog muzeja u Travniku i ćilimima koji se nalaze „na zidiću“ ispred Muzeja pojavljuju jednostavni geometrijski motivi, poput: cik-cak linija, motiva mašnice, motiva zvijezde, motiva stepenasta kola. Ova grupa jednostavnih geometrijskih motiva vode porijeklo iz neolita. Pronalazimo ih na keramičkom posuđu butmirske kulture, čije nalazište je pronađeno u Novoj Biloj u okolici Travnika. Jednostavni geometrijski motivi se pojavljuju na ćilimima iz Kataloga Banovinske tkaonice, ali ne samostalno, nego u sastavu složenih motiva.

U drugu grupu spadaju složeni geometrijski motivi koji pripadaju orijentalnim motivima. U odabrane složene geometrijske motive spadaju: motiv zmaja, motiv elibelinde, motiv kornjače, motiv kuver i usta vuka, motiv grozda, motiv drvo života. Složene geometrijske motive pronalazimo na bosanskim ćilimima koji se nalaze u Katalogu Banovinske tkaonice, oni vuku porijeklo s Orijenta i na prostor Balkana su doneseni u doba Osmanlija. Na ćilimima koji se nalaze u kolekciji Zavičajnog muzeja u Travniku i privatnoj kolekciji koja se nalazi „na zidiću“ također se mogu pronaći jednostavni geometrijski motivi i motivi orijentalnog porijekla.

Komparativna analiza određene grupe jednostavnih i složenih geometrijskih motiva otvorila je niz pitanja.

Kada i zašto su se pojavili geometrijski motivi na bosanskim ćilimima? Gdje im je bila prva primjena? Da li postoji veza u primjeni geometrijskih motiva u dalekoj prošlosti u doba neolita i u primjeni geometrijskih motiva na bosanskom ćilimu?

Postoji teorija da su određeni geometrijski motivi, kao elementi dekorativnog sistema, predstavljeni na ranoneolitskoj grnčariji preuzeti s tkanja. Tu ideju zastupa M. Mallet,²⁶ koja smatra da se samo nekoliko ukrasnih elemenata s keramike iz faze Hacilar V. može podudarati s trakasto tkanim tapiserijama iz Anadolije. Ona nadalje ističe da se iza ovakvog elaboriranja geome-

²⁶ Mallet, M. Tracking the Archetype: Technique-Generated Designs and their Mutant Offspring, *Oriental Rug Review*, XIV/2/10–25, Mallet 1994, 10–25.

trijske dekoracije kriju neki duhovni motivi koji su mnogo snažniji od same estetike. Prema njenu mišljenju, moguće je raspravljati o afinitetima prema komplikovanim geometrijskim proračunima, s kvadratima slikanim na keramici Velikih jezera u Anadoliji i Centralnog Balkana. Ona u prostor Centralnog Balkana uključuje nalazišta u Podgori (Albanija) na jugozapadu, do Kovačeva (Bugarska) na istoku, i od Giannitse (Grčka) na jugu, do Donje Branjevine na sjeveru (Srbija), gdje se nalaze ranoneolitski lokaliteti koji imaju sličan ornamentalni sistem na slikanoj grnčariji, s jasno utvrđenom tendencijom za prikazivanje geometrijskih ukrasa. Osim kvadrata predstavljenog na grnčariji, pojavljuju se motivi stepenastog oblika, prave linije, mreže, trouglovi, valovite linije i listoliki motivi.²⁷ U ovu grupu neolitskih kultura spada i butmirska kultura i lokalitet Nebo, Han Bila u Travniku.

O ovom fenomenu je pisao Nenad Tasić, koji ističe: „Verovatno nije mudro očekivati da će dokaz za kulturne veze između populacija Balkana i Anadolije ostati samo na identičnosti boje kojom su posude slikane, ili na sklonosti prema odgovarajućem tipu primjese u glini i oblika posude. Ali to, su svaka-ko evidentne i jasne indicije koje se ne mogu zanemariti. Sa druge strane, istovetni način razmišljanja koji se odražava u analognom geometrijskom ukrašavanju keramike, može se potvrditi na istovremenim arheološkim nalazištima koji su međusobno udaljeni više od hiljadu kilometara. To govori u korist postojanja zajedničke kulturne i ideološke sfere“.²⁸

Komparativnom analizom geometrijskih motiva na bosanskim ćilimima također smo utvrdili prisustvo geometrijskih motiva koji imaju orijentalno porijeklo. Drugi talas anadolsko-balkanskog kulturnog preplitanja možemo prepoznati nekoliko hiljada godina poslije neolita. Ovom svojevrsnom fenomenu treba posvetiti posebno istraživanje. Komparativnom metodom smo utvrdili da se u kolekciji bosanskih ćilima koji se nalaze u Zavičajnom muzeju u Travniku nalaze jednostavni geometrijski motivi koji vuku porijeklo iz daleke prošlosti i da postoji kulturna veza između Balkana i Anadolije koja se pojavila i u komparativnoj analizi odabrane grupe složenih geometrijskih motiva. Također treba istaći da se u istraženoj kolekciji bosanskih ćilima koji pripadaju Zavičajnom muzeju u Travniku nisu pojavili bosanski ćilimi rađeni po uzorcima iz Kataloga Banovinske tkaonice ćilima, jer većina ćilima pripada kućnoj izradi. Dakle, analiza geometrijskih motiva je provedena na ćilimima kućne izrade.

²⁷ Nenad N. Tasić, "O značenju kvadrata i kruga u neolitskoj ornamentici", u: *Godišnjak JAH RUBCH, knjiga XXXVII*, 5–23. (Sarajevo: Akademija znanosti i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološko istraživanje 2008.), 7.

²⁸ *Ibid.*

Možemo donijeti zaključak da su geometrijski motivi koji su se pojavili na tradicionalnim bosanskim ćilimima u Katalogu Banovinske tkaonice opstali na bosanskim ćilimima koji se nalaze u kolekciji Zavičajnog muzeja u Travniku i kolekciji bosanskih ćilima koji se danas pojavljuju „na zidiću“ sačuvani u prepoznatljivim oblicima. Ovaj proces se može pratiti 111 godina, od osnivanja Tkaonice ćilima u Docu u Travniku. Izneseni podaci, komparativne analize, dileme i veliki broj otvorenih pitanja, ukazuju na činjenicu da je ova tema nedovoljno istražena i da joj se treba u budućnosti više posvetiti.

LITERATURA

1. Benac, Alojz. "Istraživanja prehistorijskih nalazišta u dolini Bile", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s., sveska IV–V. Sarajevo: 1950.
2. Benac, Alojz. "Neolitsko naselje u dolini Bile", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s., sveska VIII. Sarajevo: 1953.
3. Baotić, Andrea. „Orientalizam u prikazima Bosne i Hercegovine pod austro-ugarskom upravom nameđunarodnim i svjetskim izložbama", u *SOPHOS*, 5 (2012), 108. http://www.academia.edu/5750720/Orientalizam_u_prikazima_Bosne_i_Hercegovine_pod_austro-ugarskom_upravom_na_me%C4%91unarnodnim_i_svjetskim_izlo%C5%BEbama_u_SOPHOS_5_2012. (preuzeto: 28. 9. 2022.).
4. Komisija za zaštitu nacionalnih spomenika http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3725 (pristupljeno: 30. 10. 2022.)
5. Kreševljaković, Hamdija. "Gradska privreda i esnafi od 1463. do 1851.". u *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, godina I*, Sarajevo 1949, str.180.
6. Kulišić, Špiro. *Tradition and Folklore in Yugoslavia*. Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija, 1966.
7. Hull, Alastair, i Luczyc–Wyhowska, José. *Kilim, The Complete Guide, History, Pattern, Technique, Identification*. London: Thames and Hudson, 1993.
8. Mallet, M. Tracking the Archetype: Technique-Generated Designs and their Mutant Offspring, *Oriental Rug Review*, XIV/2/10–25. Mallet 1994, 10–25.
9. Melleart, James. Çatal-Hüyük. A Neolithic Town In Anatolia, <https://archive.org/stream/Catalhuyuk.ANeolithicTownInAnatolia/MellaartJ.Catalhuyuk.ANeolithicTownInAnatolia1967#page/n197/mode/2up>, 198. sl. 121. (preuzeto: 12. 10. 2022.)
10. Mitrović, Matej. *Neolitik Bliskog Istoka i jugoistočne Evrope*, Zadar, Sveučilište u Zadru, Odsjek za arheologiju, 2014.
11. Papić, Radivoje. *Sto godina tkaonice 1879–1979*. Tkaonica ćilima Sarajevo, Sarajevo, 1979.
12. Peličić, Damir. *Osnovi metodologije naučno-istraživačkog rada* (pristupljeno: 5. 11. 2022.)
13. Smajović, Amila, „Komunikacijski simboli – studija slučaja bosanski ćilim“, doktorski rad, Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2018, 4–420.
14. Vladić-Krstić, Bratislava. „Ćilimarstvo u Bosni i Hercegovini, prilog proučavanju starih tkanja u Bosni i Hercegovini“. u *Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija, NS XXXII*, 225–295. Sarajevo: Zemaljski muzej u Sarajevu, 1978.
15. Vladić-Krstić, Bratislava. "Tekstilna ornamentika zapadne Bosne". u *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Sveska XVIII*, 132–152, Sarajevo: Oslobođenje, 1963.
16. Tasić N., Nenad. "O značenju kvadrata i kruga u neolitskoj ornamentici". u *Godišnjak JAH RUBCH, knjiga XXXVII*, 5–23. (Sarajevo: Akademija znanosti i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološko istraživanje 2008.)
17. <https://www.kilim.com/kilim-wiki/kilim-motifs/hands-on-hips> (preuzeto: 23. 10. 2022.)

ZDRAVSTVENA DJELATNOST BOSANSKIH FRANJEVACA, S POSEBNIM OSVRTOM NA GUČOGORSKE LJEKARUŠE

VELIMIR VALJAN

Sažetak: U šestom poglavlju Pravila franjevaca piše: „ako koji od braće oboli, ostala ga braća moraju posluživati kako bi željela da se njih poslužuje.“ To je bilo nadahnuće franjevcima, da ne zanemare brigu za bolesne u svijetu, bez obzira na vjeru i nacionalnost. Franjevačke liječnike dijelimo na pučke i školovane. Školovanim liječnicima nazivamo one franjevce koji su na medicinskim fakultetima stjecali doktorske titule. Pučkim nazivamo one koji su liječili ljekovitim travama ili kojim drugim sredstvima koja su se u praksi pokazala uspješnima. I jedni i drugi su pisali recepte u posebne knjige zvane ljekaruše. Gučogorske ljekaruše nalaze se u arhivu Samostana. Riječ je o trima zasebnim bilježnicama, a arhivar ih je titulirao: Ljekaruša 1, 2 i 3. Pisane su hrvatskim jezikom (u rijetkim slučajevima latinskim). Franjevci su, u načelu, bili protiv praznovjernih postupaka u liječenju, kao što je izdavanja zapisa.

Ključne riječi: franjevci liječnici, knjige ljekaruše, zapisi.

Abstract: In the sixth chapter of the Rule of the Franciscans, it is written: “If one of the brothers falls ill, the other brothers must serve him so that they would like to be served.” This was an inspiration to the Franciscans, not to neglect the care of the sick in the world, regardless of religion and nationality. Franciscan doctors are divided into folk healers and educated doctors. We call educated doctors those Franciscans who obtained doctorate degrees at medical schools. We call those who treated others with medicinal herbs or other means that proved successful in practice “folk healers”. Both of them wrote prescriptions in special books called „ljekaruše” (medical books). These books from Guča Gora can be found in the archives of the Monastery. These are three separate notebooks, and the archivist titled them: „ljekaruša” (medical book) 1, 2, and 3. They are written in Croatian (in rare cases in Latin). The Franciscans were, in principle, against superstitious practices in healing, such as the issuing of records.

Keywords: Franciscan doctors, books of doctors, records.

Uvod

O ulozi franjevaca u povijesti bosanskog zdravstva mnogo se pisalo.¹ Već je sveti Franjo naložio u 6. poglavlju *Pravila*, iz 1223. godine, o braći: „ako koji od braće oboli, ostala ga braća moraju posluživati kako bi željela da se njih poslužuje.“ Isprva su braća dvorila bolesnike po samostanima, gdje su za to bile uređene posebne prostorije zvane *valetudinarija* (bolnica). Isto određuju i *Konstitucije Franjevačkog reda*. Tu je praksu svečano potvrdio papa Klement VIII.² Uz *valetudinarije* bile su dobro opremljene i *infirmarije* (ljekarne).

To je ujedno i bilo nadahnuće franjevcima da ne zanemare brigu za bolesne u svijetu. Bilo je to potrebno posebice u vremenima kad su se državne vlasti slabo posvećivale toj plemenitoj zadaći.

Prvo poznato svjedočanstvo da fratar Bosne Srebrene liječi neke bolesti, ostavio nam je apostolski vizitator Pavao iz Rovinja u svom izvješću 1640. godine. U njemu spominje da mu je jedan franjevac govorio o uspješnom liječenju kamenca. Imamo mnogo pisanih svjedočanstava osmanlijskih vlasti kao poziv, dopuštenje ili nalog franjevcima za liječenje bolesnika. Na temelju tih svjedočanstava, možemo pratiti od 1657. godine pa nadalje franjevačku zdravstvenu djelatnost u osmanlijskoj Bosni. Liječili su obične ljude, ali i visoke predstavnike osmanlijskih vlasti.

Franjevci su pozivani da liječe ne samo katolike nego i muslimane. *Fojnička regesta* spominje više desetaka takvih primjera, od kojih izdvajamo sljedeća četiri:

10. ožujka 1784. *Fojnički kadija piše gvardijanu: Vi ste ljudi od šejtana rai, to jest vi ne činite što šejtan hoće, a budući da je Mulla-Huseinova kći Ahiša udarila na maraz zbog šejtanâ, stoga pošalj hećima da ju izlijeći, a tvoja će se muka naplatit.*³

9. lipnja 1782. „*Kadija fojnički Ahmend eff. piše gvardijanu da pošalje liječnika Ibrahim Ganiji.*“⁴

¹ Usp. Anđelko Barun, „Žrtva kršćanske ljubavi“, *Kalendar Svetog Ante* 2020., 225–229; Marko Karamatić, „Uloga franjevaca u povijesti bosansko-hercegovačkog zdravstva“, *Croatica Christiana periodica* 8 (1984): 61–74; Marijo Crvenka, *Liječenje biljem (s 'Likarušom' iz Guče Gore)*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1993; Juro Marčinković, *Ljekaruša*, Verbum, Zagreb 2011.

² Usp. *Compendium apostolicarum constitutionum*, Romae 1875., 36.

³ Josip Matasović, *Fojnička Regesta*, u: Spomenici srpske kraljevske akademije LXVII, Beograd 1930., 229, br. 1197.

⁴ Josip Matasović, *Fojnička Regesta*, 227, br. 1183.

1. ožujka 1781. *Dozvola Rahibima iz Fojnice: „daje vam se na znanje, da možete primiti liječenje od bolesti Bašu Mehmeda iz Fojnice. Pri radu treba da pokažete svoju vještinu i marljivost. Siromah Mehmed sudac šerijata u Fojnici.“*⁵

30. svibnja 1781: *Murasela kadijina (vrsta vjerskog pisanog ovlaštenja) na gvardijana da pošalje hećima kćeri Šabanovića u Kruščicu, koja je pobudalila.*⁶

Franjevačke liječnike dijelimo na pučke i školovane. Pučkim liječnicima nazivamo one franjevce koji su medicinsko znanje stjecali iz medicinske literature, ili su liječili ljekovitim travama ili kojim drugim sredstvima koja su se u praksi pokazala uspješnima. Svoja znanja i iskustva prenosili su budućim generacijama. Pisali su recepte u posebne knjige *ljekaruše*, a mnoge se i danas nalaze u samostanskim knjižnicama.

Studirajući teologiju u inozemstvu, franjevci su se susretali s brojnom medicinskom literaturom koju su nabavljali i proučavali. Knjige medicinsko-ga sadržaja donosili bi u Bosnu te su, na temelju njih i domaćih recepata, sami spravljali lijekove. To je dokaz s kakvom su ljubavlju i trudom franjevci stjecali medicinsko znanje da bi mogli pomoći svome narodu u pružanju liječničkih usluga. Pomoć je bila potrebna, posebice za vrijeme većih ili manjih epidemija. Među poznatije franjevce pučke liječnike ubrajaju se: Tomo Dafinić, Mato Krističević, Anto Tuzlančić, Stipo Matijević, Franjo Corjaković, Grgo Martić, Mato Bogdanović, Filip Bošnjak, fra Franjo Zubić, i drugi.

Školovanim liječnicima nazivamo one franjevce koji su na medicinskim fakultetima stjecali doktorske titule medicine ili su se svojim stručnim liječničkim znanjem i marljivošću u liječenju daleko izdigli iznad pučkih, priučениh liječnika. Prvi školovani liječnik franjevac Petar Bustrović promoviran je 1708. godine za doktora medicine na jednom od talijanskih sveučilišta. Bio je član Bosne Srebrene, ali nije bio rodom iz BiH. Njegov životni put poslije završene medicine ostao nam je nepoznat.

Poznata su petorica franjevaca Kreševljaka koji su se osposobili za liječnički posao. Fra Franjo Gracić (1740.–1799.) sam za sebe kaže da se latio raznih, u Europi tada najpoznatijih liječničkih djela koje je danju i noću proučavao i, na temelju njih i svoga dugogodišnjeg liječničkog iskustva, napisao djelo *Teoretičko-praktična analiza...* u kojem raspravlja o groznici, kugi, ujedu zmijske, reumatizmu, glavobolji, bolesti želuca, zadusi i slično. Za njega možemo kazati da se nalazi na granici između pučkoga i školovanoga liječnika. Za dvojicu Kreševljaka fra Tadiju Logarića (1761.–1840.) i fra Niko-

⁵ Josip Matasović, *Fojnička Regesta*, 225, br. 1174.

⁶ Josip Matasović, *Fojnička Regesta*, 225, br. 1178.

Medicinski pribor fra Mihovila Sučića, Franjevački samostan Gorica Livno

Ilijića (1767.–1840.) postoje pisana odobrenja Svete stolice kojim im se dopušta liječenje, čak da se mogu baviti i kirurškim zahvatima, što je inače svećenicima bilo zabranjeno. Takva dopuštenja dobivale su samo stručno osposobljene osobe. Kreševljak fra Mato Nikolić (1784.–1844.) studirao je farmaciju i kirurgiju na medicinskom fakultetu u Feldesbergu (Austrija). On je prvi diplomirani bosanskohercegovački liječnik. Papa Pio VII. posebnim dokumentom godine 1807. dao mu je dopuštenje da smije obavljati liječničku praksu, osim većih kirurških zahvata.⁷ S njime je povezan osnutak ljekarne, oko 1813. godine, u franjevačkom samostanu u Kreševu, koju je on vodio kao prvi školovani apotekar. Smatra se da je to prva moderno urešena ljekarna u Bosni i Hercegovini.⁸ Starješinstvo Bosne Srebrene proglasilo ga je „liječnikom sve braće naše redodržave“. Sustavno je pisao i liječničke spise. Kreševljak fra Petar Marešević obranio je doktorsku disertaciju iz medicine na bečkom univerzitetu 1836. godine. Napustio je red i bavio se liječenjem u okolici Budimpešte.

Najistaknutiji školovani liječnik franjevac i prvi kirurg u Bosni bio je fra Mijo Sučić (1820.–1865.) iz Livna. Poslije studija teologije u Veneciji prešao je 1846. godine na studij medicine u Padovu. Bio je vrlo cijenjen liječnik u Bosni i kao takav pozvan je u Italiju liječiti jednu groficu. Nakon uspješnoga izlječenja ponovno se vratio u Bosnu. Skupljao je trave, priređivao lijekove i

⁷ O tome usp. Srećko Džaja, „Bosanski franjevci i zdravstvo u BiH u drugoj polovici 18. stoljeća i prvoj polovici 19. stoljeća“, *Zbornik radova prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sarajevo, 1–3. oktobar 1970.*, (ur.) Vera Gavrilović, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1970, 299–300.

⁸ Usp. Samuel Elazar, „Razvoj farmacije u Bosni i Hercegovini“, *Zbornik radova prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sarajevo, 1–3. oktobar 1970.*, (ur.) Vera Gavrilović, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1970, 231–238.

pisao recepte. Postao je žrtva svoga liječničkog poziva, umro je u 45. godini života. Njegov liječnički pribor, medicinska enciklopedija i medicinski atlas nalaze se u Samostanu na Gorici u Livnu.

U 20. stoljeću medicinske fakultete završavaju mnogi studenti i u Bosni, koji potom preuzimaju liječničku službu u organiziranim bolnicama. Nema više potrebe da se franjevci bave liječenjem. Međutim, postoje drugi načini pomoći liječnicima i bolesnicima. Pokazalo se to posebice potrebnim u ratnim i poratnim okolnostima. U I. i u II. svjetskom ratu neki su franjevački samostani služili za smještaj i liječenje ranjenih vojnika i drugih bolesnika.

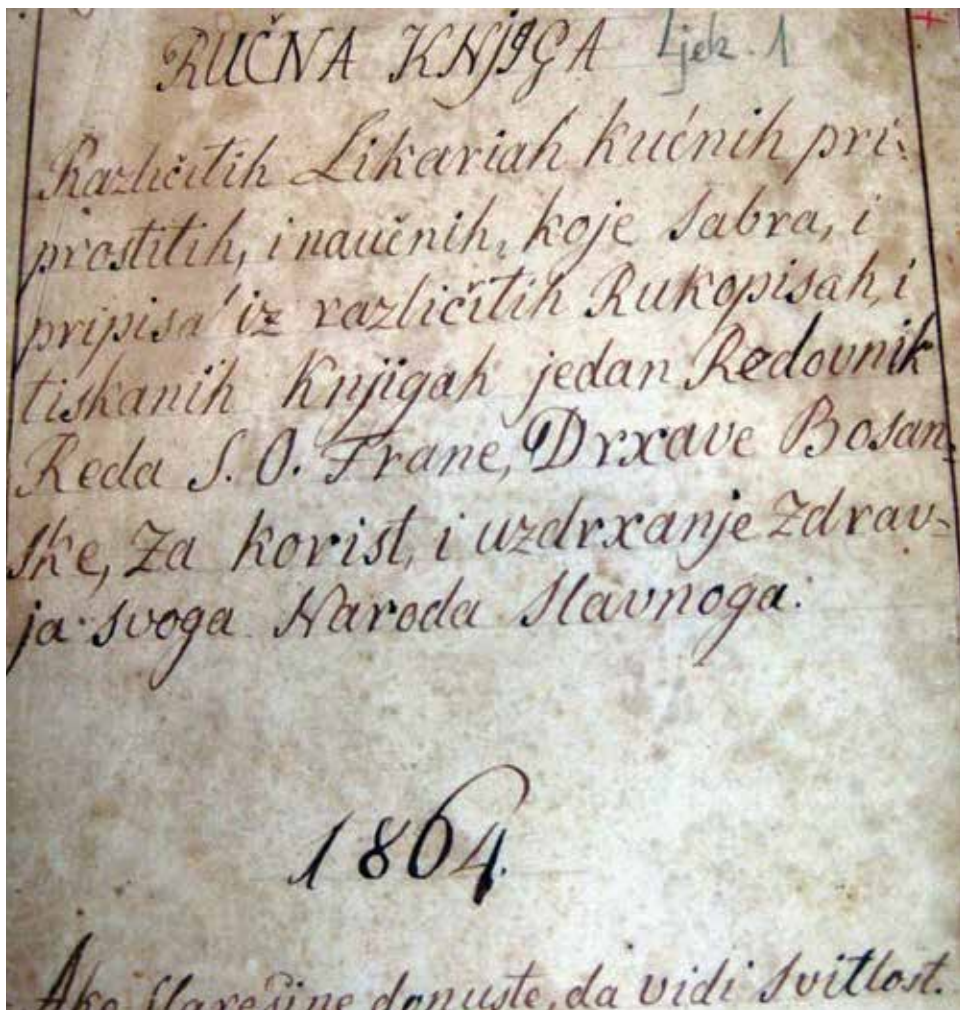
U Tolisi su franjevci od 1992. do 1998. godine ustupili svoj novoizgrađeni samostan za smještaj ratne i poratne bolnice. U Novoj Biloj ustupili su prostorije pastoralnoga centra, dio prostorija župne kuće i crkve za ratnu bolnicu pod nazivom *Franjevačka bolnica dr. fra Mato Nikolić u Novoj Biloj* sve do 1999. godine, tada je izgrađena nova suvremena bolnica; njezin direktor tokom izgradnje bio je fra Franjo Križanac.

Gučogorske ljekaruše

Povijesti zdravstva na području Bosne i Hercegovine značajno mjesto pripada franjevačkim *ljekarušama*, knjigama uz čiju su se pomoć neki fratri bavili liječenjem bolesnika. U franjevačkim samostanima sačuvani su *priručnici* i razne *ljekaruše* iz tih davnih vremena. Jednu od najstarijih franjevačkih *ljekaruša* napisao je nepoznati bosanski franjevac i čuva se u knjižnici Franjevačkog samostana u Sinju, gdje su je donijeli franjevci iz Rame 1687. godine, bježeći pred Osmanlijama. Rukopis je pisan bosančicom, a poznat je kao *Sinjski zapisi*.

Ljekaruše su zapisi (rukopisi) pučke medicine, s receptima lijekova sastavljenih prema pučkomu ljekarničkom iskustvu, s opisom njihova pripremanja i uputama o liječenju različitih bolesti i životnih stanja. Uz upute o pripremi i upotrebi lijekova izrađenih od ljekovitoga bilja, životinjskih organa, dijelova ljudskoga tijela i tjelesnih tekućina, kovina, različitih ruda, dragoga kamenja i smola, sadrže *ljekaruše* ponekad i opise mnogih magijsko-religioznih i primitivnih vjerovanja i rituala. Sačuvani su prijepisi starih *ljekaruša* koje su tijekom vremena (XVI. do XIX. st.) bile nadopunjavane novim receptima i propisima. Franjevci, sastavljači i prepisivači tih zbirki pučkih recepata često su koristili iste nama poznate i nepoznate izvore, pa se u različitim *ljekarušama* nalaze istovjetni recepti i postupci pripremanja lijekova. U rukopisima se često miješaju pisma, jezici i narječja. Velik ih je broj pisan latinicom, goticom, bosančicom i ćirilicom, na latinskome, talijanskome, hrvatskom i njemačkom jeziku.

Gučogorske ljekaruše nalaze se u arhivu Samostana. Riječ je o trima zasebnim bilježnicama, a arhivar ih je titulirao: *Ljekaruša 1, 2 i 3*. One ne čini harmoničan sklad niti su djelo istog autora, nego je svaka od njih zasebna cjelina. Pisane su hrvatskim jezikom (u rijetkim slučajevima latinskim).

Ljekaruša označena brojem 1 nosi naslov: „Ručna knjiga različitih Likarijah kućnih priprostih i naučnih koje sabra i pripisa iz različitih Rukopisah i tiskanih knjigah jedan Redeovnik Reda S.O. Frane, Države Bosanske, za korist i uzdržavanje zdravlja svoga Naroda Slavnoga, 1864.” Ispod navedene godine autor dodaje: „Ako Starešine dopuste, da vidi Svitlost.”

Ručna knjiga Ljekaruše

Nepoznati autor pravi lijep uvod u svoju *ljekarušu*: „Pozdrav Štiocu! Primi vriedni štioco ovi mali trud moj, koga sam preduzeo, ne za kakvu pofalu ljudsku jali kakav dobitak svjetovnji, nego promišljajući nesreću tužnoga moga naroda, i čemernoga, koji leži u tami brez svake prosvjete, nauka, i podobnih liječnikah, muči se, boluje i brez svake pomoći ljekarske krasni život gubi i brez pomnje u grob legne; ovo velim ja promišljajući još od mladosti počeo sam štiti različite knjige liječstva, i različite rukopise, i zbirke od liekariah, i pomagao sam, koliko sam mogao one koji bi me pitali, i u mlogim imajući iskustvo, i svagdanje vježbanje, sabrao sam nekoliko priprostih, i gdikoju načinio likariju, i u ovi snop pobilježio. Ako što najdeš, ter ti odma ne bi za rukom izašlo, ne zdvoji odma nego produlji liječenje, osobito u bolestima zastarjelim.....“ Na kraju autor donosi popis izvora koji su mu pomogli da sastavi ovo djelo.⁹

Ova *ljekaruša* iz 1864. godine ima 100 stranica i možemo je podijeliti u tri dijela. Prvi dio (str. 1–58) sadrži 119 recepata (na hrvatskom jeziku). Drugi dio (str. 59–77) s naslovom *Formulae quaedam Pharmaceutica experimentata, et certae* (pisan je najvećim dijelom latinskim jezikom). Riječ je o pripravljanju lijekova (pilula) iz ljekovitog bilja, za različite bolesti. Treći dio (str. 78–86) s naslovom *Ljekarie neke za Živinah domaćih* (na hrvatskom jeziku) sadrži 34 recepta. Na kraju ove *ljekaruše* (str. 87–100) jesu recepti o pravljenju lijekova za trudove, usta kad bole, uhobolju, uši pomorit, i sl. Autor donosi na kraju i *Kazalo bolestih i Liekovah*.

Ljekaruša označena brojem 2, s naslovom *Priručne likarije*, najkraća je – ima svega sedam stranica. Počinje receptom za *upalu očiju* i završava receptom *Proti hemeroida*. Prema različitosti rukopisa, zaključujemo da nije djelo jednog sastavljača, nego više njih.

Ljekaruša označena brojem 3 je najopširnija. Nažalost, nedostaje prvih 14 stranica, pa ne znamo ni godinu njezina nastanka ni je li imala neki opći naslov. Ona, barem jednim svojim dijelom, potječe iz 1790. godine, kako navodi upisivač u knjižnični katalog. Ova se *ljekaruša* neobičnih recepata može podijeliti na nekoliko dijelova:

Prvi dio sadrži recepte pod brojevima 70–147 (str. 15–29). Taj dio započinje *Način ukratko preporučiti dušu*, a završava receptom za *otok obraza*.

Drugi dio počinje stranicom 30., s naslovom *Proslidjenje*. U ovom dijelu recepti nisu numerirani (str. 30–177). Počinje receptom *kad oči bole i prokrvave* i završava receptom *da ti svinjetina ne naškodi*. Nisu sve stranice

⁹ Usp. Arhiv Franjevačkog samostana Guča Gora, *Gučogorska Ljekaruša*, Kutija 202, br. 1, Uvod.

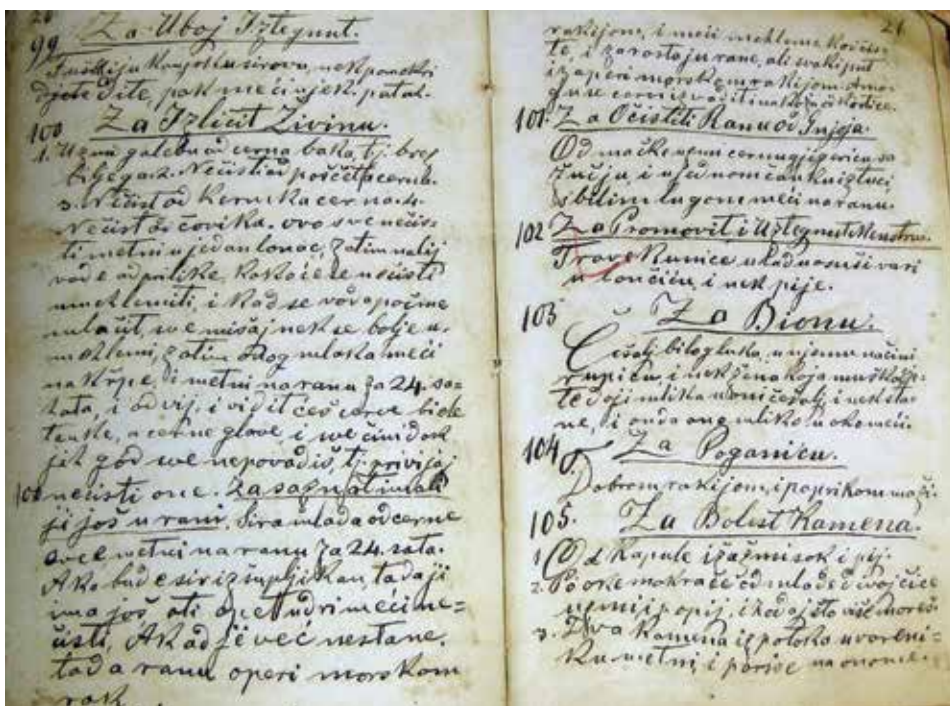
pisane istim rukopisom (neke su, naime, pisane pažljivije i čitljivije). Teško je odgonetnuti je li se zapisivač trudio da piše točnije ili je neke stranice netko drugi ispisao.

Sigurno je da se svi recepti iz *Likaruše* danas neće moći primjenjivati iz nekoliko razloga:

- nije moguće odgonetnuti imena svih u njoj spomenutih biljaka. Možda bi bilo uputno priupitati ljude oko Guče Gore i Vlašića; možda je koji naziv ostao u narodnom pamćenju ili se još čuje;
- uzimanje tvari koje, uz ljekovite trave, recepti preporučuju (urin, ljudska i životinjska nečist), iako to nije nikakva novost u to vrijeme. Njihova se primjena susreće još u starom Egiptu.

Zanimljivo je da *Likaruša* preporučuje da se gotovo svi lijekovi koji se uzimaju oralno moraju uzimati *na ščesrdce*, to znači natašte. Ni to nije nikakva novost; to se susreće u Mezopotamiji. Pored ovoga, za liječenje očiju rado se spominje *od kunice trave listja ili cvita svari u mliko žene koja muško dijete doji i metni u oko...*

Poteškoće pri čitanju *Likaruše*, dok se čitač ne navikne, pričinjava i način izražavanja. Ipak, nije od potrebe izvorni jezik prenositi u suvremeni hrvatski, jer bi tada spis gubio na ljepoti. Mnoge su riječi zajedno pisane, npr. *istuciji u rakiji, atioPET*, neke se pišu s dva slova: *ribba, ranna*.

Likaruša ne sadrži samo recepte za liječenje ljudi i stoke, nego donosi i savjete za održavanje higijene i kućne čistoće: *Način za jabuke taze sačuvati* ili *Nešto o krompirah*, itd. Ponegdje se napominje: *Panti dobro* ili *isprobano i dobro*.

Upute za liječenje – recepti

Baveći se ovim rukopisom, sve više mi se očitavala zadaća koju se na ovom području u prošlo doba imali učeniji ljudi, u ovom slučaju bosanski franjevci. Nisu se brinuli samo za duševno zdravlje, nego su istraživali mogućnosti liječenja biljem i tako pomagali ljudima. Mislim da su zapisi o pojedinim postupcima mnogo stariji od papira na kojemu su zabilježeni.

Amajlije i zapisi

Fra Jako Baltić u svome djelu *Čestite osobe* piše da je fra Franjo Zubić „Davo Zapise, i svit bi se hvalio da bi im pomoglo, kako Turci tako i Hrišćani.“ *Zapisi* su, moglo bi se pojednostavljeno reći, pisane hamajlije (riječ, koju su nam donijeli Turci, označava predmet koji štiti od zla, a donosi dobro). Nepismenim ljudima ranijega vremena napisana riječ ulijevala je neko poštovanje a *zapis* je u njihovim očima imao posebnu snagu: bio je neke vrste stvarni, utjelovljeni blagoslov. Možda ga zato puk u Bosni i naziva *moći*, jednako kao što govori o svetačkim relikvijama kao *moćima*. Franjevci su bili protiv praznovjernih postupaka u liječenju kao što je izdavanja *zapisa*. U prošlosti nailazimo na tzv. *zapise*, i to na Istoku i po našim krajevima općenito, a po Južnoj i Srednjoj Europi često.

Zapisi su redovno pisani na papiru. To su molitve za pomoć u nekoj određenoj potrebi, ali ima i *zapisa* za svaku nevolju. Nalazimo ih kod Židova, kod muslimana, kod katolika i pravoslavnih. Papir sa *zapisom* smota se u svitak ili u trokutasti ili četverokutni oblik, zaštititi voskom (mušemom) ili stavi u kutijicu. Islamski zapisi sastavljeni su, u pravilu, arapskim jezikom, pravoslavni crkvenoslavenskim, a katolički latinskim, talijanskim, njemačkim ili hrvatskim jezikom, a pisani su glagoljicom, bosanskom ćirilicom ili latinicom, izrađeni rukom ili tiskani. Kod nas se mogu naći primjerci iz 14. pa sve do 20. stoljeća.

Zapise su, za kršćanske vjernike, pisali svećenici, a samo iznimno (neovlašteno) i svjetovnjaci; pisali su ih na traženje vjernika. Njih je natjerala neka nevolja da to traže, ili zato jer su im djeca umirala, ili zato što je žena teško rađala, ili jer ih je pritiskala kakva druga tjelesna i duševna muka.

Po svome sadržaju *zapisi* su molitve redovno jednake onima iz službenih crkvenih obrednih knjiga. Njih su shvaćali kao *blagoslovine*, tj. kao obrede

koje je ustanovila Crkva (a ne, kao sakramente, koje je ustanovio sam Krist), da vjernici postignu neko dobro ili da se zaštite od nekoga zla. Takva je bila nakana Crkve. No, u praksi su se *zapis*i često izrodili u praznovjerje i postali obične *hamajlije*. Umjesto da *zapis* bude ponizna molitva Bogu i da tako posluži duševnom i tjelesnom dobru, poneki su vjernici očekivali od onog napisanog papira da će se pomoću njega domoći nekog dobra ili osloboditi od zla, zaboravljajući pritom na Boga. Postupali su kao da je onaj *zapis* tajanstveno, čarobno sredstvo da se ostvare njihove želje. To je, očigledno, bila magija (čaranje), a ne vjera. Posebno je to jasno kada katolik upotrijebi *muslimanski zapis* ili musliman katolički, jer ni jedan ni drugi ne prihvaća vjeru izdavača *zapisa*. Stoga, Crkva osuđuje upotrebu takvih *inovjernih zapisa* a s velikom sumnjom gleda i na *katoličke zapise* kod svojih vjernika pa ih je negdje, npr. u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, godine 1936., i izričito zabranila, uz kaznu obustavljanja svećeničke službe.

U prošlim stoljećima bosanski su franjevci, na molbe svojih vjernika, njima izdavali *zapise*. Davali su ih s uvjerenjem da postupaju ispravno, jer su ih smatrali *blagoslovinama*. Usput su uz njih nekad vezali i obvezu da vjernici i sami mole (npr. krunicu) i čine neka druga dobra djela. Oci su na Tridentском saboru 1546., u vrijeme kuge, rabili *zapis* što ga je, prema predaji, sastavio jeruzalemski biskup Zaharija a kasnije (1582.) odobrio i papa Grgur XIII. Franjevci su, dajući svoje *zapise*, suzbijali upotrebu pravoslavnih i muslimanskih zapisa. Pred tim inovjernim *zapisima* izričito ih opominje biskup fra Augustin Miletić da su *puni vragoluka*.

Jednom zgodom (3. svibnja 1779) u selu Paloč, župa Skoplje, dao je biskup fra Marko Dobretić, na duge i uporne molbe, *zapis* jednom muslimanu! Bio je to Mustafa-beg, kojega su mučile po noći dugotrajnije napasti. Biskup je bio čovjek sveta života i ujedno dobar znalac katoličke moralke, jer je i sam sastavio djelo o njoj (*Kratko skupljenje čudoredne . . . bogoslovice*, Ancona 1782.). Možda bi neki uskogrudni čovjek, držeći se slijepo propisa, postupio i drukčije, no Dobretić je uvažio duševno stanje i iskreno raspoloženje onoga čovjeka pred Bogom – i dao mu *zapis*. Bolesniku je to pomoglo i on se htio odužiti nekim darom, no biskup je to najodlučnije odbio.

Ponekad su katolici, natjerani ljutom nevoljom, išli i inovjerniku po *zapise*. Ti zapisi često nisu odgovarali ni tuđim vjerskim propisima a nekad su bili i prave nagrde. Evo i dva primjera. Fra Alojzije Ćosić (+1998) kao bogoslov naučio je čitati arapsko pismo (arabicu), kojim su neki muslimani nekad i pisali, pa čak i tiskali niz časopisa. Jednom zgodom donio mu je neki seljak zapis koji je dobio od hodže, kad mu je bila oboljela krava. Želio je da čuje što u njemu piše. Fra Alojzije mu je pročitao taj tobožnji *zapis*: „Krava budi zdrava, ako nećeš a ti krepaj.“ Drugi *zapis*, ruglo od zapisa, napravljen

u Aleksincu, sadržavao je samo četrdeset puta ponovljeno ime seljaka koji je kupio zapis.

Umjesto zaključka

Franjevci su, tijekom svih proteklih stoljeća svoga djelovanja u Bosni, posvećivali brigu bolesnim ljudima, onako kako su zahtijevale potrebe i kakve su bile mogućnosti. Franjevački red može, uz ine zasluge, napominje Janko Barlè, slovenski povjesničar, književnik i etnobotaničar, što ih je stekao tijekom stoljeća na vjerskom i kulturnom planu, ponosno pogledati i na ono što je učinio na polju zdravstva.¹⁰ Dobro poznat način bile su pisane knjige recepata zvane ljekaruše.

LITERATURA

1. Barl, Janko: *Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda*, Dionička tiskara, Zagreb 1907.
2. Barun, Anđelko: „Žrtva kršćanske ljubavi“, u: *Kalendar Svetog Ante 2020*, Sarajevo 2020, 225–229.
3. *Compendium apostolicarum constitutionum*, Romae 1875.
4. Crvenka, Marijo: *Liječenje biljem (s 'Ljekarušom' iz Guče Gore)*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1993.
5. Džaja, Srećko M.: „Bosanski franjevci i zdravstvo u BiH u drugoj polovici 18. stoljeća i prvoj polovici 19. stoljeća“, u: *Zbornik radova prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sarajevo, 1–3 oktobar 1970.*, (ur.) Vera Gavrilović, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1970, 299–300.
6. Elazar, Samuel: „Razvoj farmacije u Bosni i Hercegovini“, u: *Zbornik radova prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sarajevo, 1–3 oktobar 1970.*, (ur.) Vera Gavrilović, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1970, 231–238.
7. Gučogorske ljekaruše, u: Arhiv Samostana Guča Gora.
8. Karamatić, Marko: „Uloga franjevaca u povijesti bosansko-hercegovačkog zdravstava“, *Croatica Christiana periodica* 8 (1984): 61–74.
9. Marčinković, Juro: *Ljekaruša*, Verbum, Zagreb 2011.
10. Matasović, Josip: *Fojnička Regesta*, u: Spomenici srpske kraljevske akademije LXVII, Beograd 1930, str. 229, br. 1197.

¹⁰ Janko Barlè, *Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda*, Dionička tiskara, Zagreb 1907., 20.

TIPOVI LOKACIJA DOVIŠTA NA PODRUČJU TRAVNIKA

ELVIR DURANOVIĆ

Sažetak: Autor u radu definira termin dovište koji se koristi da bi se označilo mjesto na kojem su se Bošnjaci muslimani u tačno određeno vrijeme okupljali i tu učili kišnu dovu ili dovu za opće potrebe. U radu se potom govori o trima tipovima lokacija dovišta na području Travnika koji su usko povezani s njihovom genezom. Neke lokacije dovišta ukazuju na predislamsko i pretkršćansko, najčešće staroslavensko porijeklo; druge na srednjovjekovno porijeklo, dok su dovišta trećeg tipa situirana na mjestima važnim za duhovnu historiju Bošnjaka muslimana ovoga kraja. Tipovi lokacija dovišta na području Travnika ne izlaze iz okvira ustanovljenih tipova dovišta na drugim područjima u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: dovište, turbe Ibrahim-dede, Ismail-dede, Ilhamija, kišno dovište, Dub, Goleš.

Abstract: In the paper, the author defines the term “dovište”, denoting a holy place where Bosniak Muslims gather at a specific time and say rain prayer or prayer for general needs. The paper then discusses three types of these locations in the area of Travnik, which are closely related to their genesis. Some locations of “dovište” point to a pre-Islamic and pre-Christian, most often Old Slavic origin; others are of medieval origin, while the third type of these holy places are located in areas important for the spiritual history of Bosniak Muslims in this region. The types of locations in the Travnik area do not go beyond the established types of areas in other in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: dovište – a holy place for pilgrims, turbe Ibrahim-dede, Ismail-dede, Ilhamija, rainy holy place, Dub, Goleš.

Uvod

Dovište je mjesto izvan vjerskih ustanova, obično u prirodi, koje u tačno određeno vrijeme tokom godine posjećuju Bošnjaci muslimani u grupama, predvođeni svojim vjerskim autoritetima i tu se zajednički mole Bogu za svoje ovosvjetske i onosvjetske potrebe. Poput brojnih prevedenih imenica orijentalnog porijekla, *dovište* je ušlo u upotrebu kao sinonim za termin *molitvište* kojim se, između ostalog, označavalo mjesto na kojem su se *predislamski* stanovnici Bosne i Hercegovine okupljali i molili Bogu. Vlastita imenica *Molitvište* u toponomastici naših krajeva čuva uspomenu na ono šta se u određenom historijskom periodu na tom prostoru dešavalo. Prihvatanjem islama srednjovjekovni stanovnici Bosne i Hercegovine unijeli su u novu vjeru značajan dio svoje stare vjerske prakse. Vremenom je predislamski utjecaj slabio ustupajući mjesto dominantno islamskoj tradiciji. Srednjovjekovna *molitvišta* postepeno su postajala *dovišta*, a vjerski obredi na njima poprimili su prepoznatljivu islamsku formu.¹ Međutim, bilo bi pogrešno dovište povezati isključivo s predislamskom tradicijom bosanskohercegovačkih stanovnika, jer su za vrijeme Osmanlija uspostavljena sasvim nova dovišta, obično na starim muslimanskim grobljima, pored *šehidskih* nišana ili na mjestima povezanim s nekim događajem iz rane historije islama u Bosni i Hercegovini. Konačno, treći tip dovišta predstavljaju dovišta situirana na vrhovima planina, pored izvora i pećina koje imaju predislamsko i pretkršćansko, uglavnom staroslavensko porijeklo.²

Kišna dovišta pored tri izvora u Golešu, općina Travnik

Goleš je naselje smješteno ispod Komara, 19 km jugozapadno od Travnika. Iako se pod ovim imenom ne spominje u defterima iz 1478. i 1604. godine, Goleš je bio naseljen i prije dolaska Osmanlija. To se zna na osnovu pronađene srednjovjekovne nekropole na lokalitetu Megara u blizini pravoslavnog groblja u Golešu.³ Prema popisu stanovništva iz 1879. godine, u Golešu je bilo 37 domaćinstava sa 280 stanovnika, od čega 166 muslimana i 114

¹ Više o definiranju pojma dovište vidjeti u: Elvir Duranović, „Dovište – pojmovno određnje“, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta* 12 (2014): 285–306.

² O staroslavenskim molitvištima u Bosni i Hercegovini, vidjeti u: Jan Peisker, „Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja?“, *PILAR* 3 (2007): 64–89; Sreten Petrović, *Mitološke mape – Sa pregledom južnoslovenskog prostora*, Prosveta, Niš, 2000.

³ Šefik Bešlagić, *Stećci kataloško-topografski pregled*, IP Veselin Masleša, Sarajevo 1971, 145.

pravoslavaca.⁴ U selu se stoljećima, s koljena na koljeno, prenosilo narodno predanje prema kojem je džamija u Golešu bila vojna džamija, odnosno napravljena je za potrebe osmanske vojske, a prvi imam Bošnjak bio je Hasan-ef. Karajko. Uzimajući u obzir starost nišana oko džamije, može se pretpostaviti da je džamija sagrađena polovinom XVIII stoljeća.

U vrijeme sušnih mjeseci, Bošnjaci muslimani Goleša zamolili bi svoga imama da organizuje obred kišne dove.⁵ Imam bi, na zahtjev zajednice, obavijestio mektepsku djecu da u određeno vrijeme dođu do džamije, a zatim bi se formirala povorka, pa bi, uz neprestano učenje dove koju je pratilo dječije amin, s dlanovima okrenutim prema zemlji, imam i djeca krenuli prema dovištima. Prvo okupljanje bilo je pored vrela Kukota, jugoistočno iznad sela. Imam bi rasporedio djecu oko vrela a potom bi proučio dovu u kojoj bi zamolio dragog Boga da im podari blagorodnu kišu. Nakon završenog obreda povorka bi, uz tihiu molitvu, krenula dalje k vrelu Papinac, gdje bi također proučili dovu. Ovo vrelo nalazi se sjeverno od Goleša, dvadesetak minuta hoda od vrela Kukota. Treća dova učila se pored vrela Barinac koje je poprilično udaljeno od vrela Papinac. Između ovih dvaju izvora ima dobrih 40 min hoda, tako da je cjelokupni obred, od polaska ispred džamije do povratka u selo, trajao oko dva sata. Prema kazivanju svjedoka, kiša bi pala prije nego što bi se učesnici u obredu uspjeli vratiti svojim kućama.

Kišne dove u Golešu na ovakav način učile su se do pedesetih godina XX stoljeća. Među imamima koji su predvodili povorke djece u obredu kišne dove bili su Rasim-ef. Trako, Hasan-ef. Peretović, Nurija-ef. iz Gračanice i drugi.⁶ Obred kišne dove u Golešu karakterističan je po izboru lokacija. Naime, za razliku od drugih kišnih dovišta koja su uglavnom bila locirana pored šehidskih grobova i mezarluka, u Golešu su se kišne dove učile pored izvora koji ni za vrijeme najvećih suša nisu ostajali bez vode. Na taj način se, zapravo, željelo dragom Bogu pokazati da je blagorodna voda to što se od Njega traži i moli, kao što je Allahov Poslanik, a. s., s podignutim rukama u molitvi i dlanovima okrenutim prema zemlji pokazivao Uzvišenom Bogu da Ga moli da na zemlju padne kiša.⁷

⁴ *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine – Popis od 16. lipnja 1879.*, 59.

⁵ O porijeklu kišne dove u tradiciji Bošnjaka muslimana, vidjeti u: Elvir Duranović, „Učenje kišne dove u tradiciji muslimana u Bosni i Hercegovini“, *Takvim za 2018. godinu*, El-Kalem, Sarajevo 2017, 129–142.

⁶ Kazivao Ejub Hadžić, iz Goleša, općina Travnik. Zabilježio Elvir Duranović 31. oktobra 2016.

⁷ Elvir Duranović, *U potrazi za Svetim. Dovišta na području Travničkog muftijstva*, El-Kalem, Sarajevo 2018, 272.

Kišna dova u Dubu

Dub je naselje na padinama Vlašića, smješteno oko 18 km sjeveroistočno od Travnika. U historijskim izvorima Dub se spominje u Sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine, kada je u selu popisano 9 domaćinstava.⁸ Iako je Dub, zajedno s ostalim naseljima Biljanske regije, još 1463. godine potpao pod osmansku vlast, proces širenja islama u ovom naselju tekao je sporo. Prema Opširnom defteru Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, u Dubu su popisana 23 muslimana, s baštinama, dva neoženjena i tri puste baštine. Svi tadašnji stanovnici Duba bili su muslimani, ali je njih pet navelo neislamsko ime svoga oca, što znači da je širenje islama u Dubu okončano u drugoj polovini XVI stoljeća.⁹ Od tada do danas u Dubu žive samo muslimani.¹⁰

Tokom sušnih mjeseci mještani Duba bi zamolili svoga imama da organizuje obred kišne dove. Imam bi pozvao djecu iz mekteba da se okupe u naznačeno vrijeme u džamiji, a zatim bi krenuli do izvora Rakita, gdje bi proučili prvu kišnu dovu. Nakon toga krenuli bi uz vlašićku padinu ka lokalitetu Petanovica, gdje se, prema narodnom predanju, nalazi izvor vode tako jak da su ga ljudi u pradavna vremena morali začepiti bivoljom kožom. Ako bi se, kojim slučajem, ta koža izvadila, voda bi, prema legendi, potopila cijelu Biljansku regiju i Dub. Nakon što bi proučili kišnu dovu na Petanovici učesnici u obredu krenuli bi prema planinskom vrhu Kozica, gdje se, prema narodnom predanju, nekada nalazila velika halka za koju su se u pradavna vremena vezivali brodovi. Na ovom mjestu bi se imam, s mektepskom djecom i mještanima koji su ih pratili, malo duže zadržao u ibadetu i molitvi Dragom Bogu da im podari kišu. Zatim bi krenuli nazad u Dub, a kiša bi, kako navode svjedoci, pala prije nego što bi se učesnici u kišnoj dovi vratili svojim kućama.¹¹

Obred kišne dove u Dubu specifičan je po izboru lokacija za dovu. Primjetno je da ni jedno od triju kišnih dovišta nema bošnjačko muslimansko porijeklo. Dvije lokacije nalaze se pored izvora, dok je treća na planinskom platou Kozica, što upućuje na staroslavensko porijeklo ovog dovišta, jer se

⁸ Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar, Mostar 2008, 46.

⁹ Adem Handžić, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo – Orijentalni institut u Sarajevu, sv. I/1, Sarajevo 2000, 282–283.

¹⁰ O konfesionalnoj strukturi stanovništva Biljanske regije, vidjeti u: Aladin Husić, „Biljanska regija od najstarijih vremena do 1992. godine (povijesna vertikala)“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice* 78 (2016): 620–623.

¹¹ Kazivao Sidik-ef. Husić (1957) iz Duba, općina Travnik. Zabilježio Elvir Duranović 16. jula 2016.

u blizini ne nalaze nikakva obilježja Crkve bosanske niti katoličke crkve. S druge strane, širi rejon Vlašića obiluje toponimima koji mogu ukazivati na nekadašnje staroslavensko svetište, a samo kišno dovište, plato Kozica, zajedno s vrhovima Jarac (1.666 m n. v.) i Kapak (1.752 m n. v.), sadrži duboku mitološku simboliku. Pored toga, u blizini Kozice nalaze se i sljedeći toponimi i hidronimi s mitološkim značenjem: Babina voda, Vlaška gromila, Crni vrh, Tribljevin, Bile vode i dr.¹²

Dovišta pored kršćanskih svetih mjesta ili srednjovjekovnih nekropola

Tjerani nevoljom, u najčešćem slučaju teškom bolešću, neki Bošnjaci muslimani posjećivali su određena kršćanska sveta mjesta radi učešća u molitvi za zdravlje.¹³ Najpoznatija svetišta koja su stoljećima, uz katolike, između ostalih, posjećivali i Bošnjaci muslimani, jesu svetište u Podmilačju kod Jajca¹⁴ i stara crkva u Olovu.¹⁵ Još u vrijeme Osmanlija ova svetišta bila su poznata kao mjesta čudesnih izlječenja, što se vrlo brzo proširilo među običnim svijetom, koji je, bez obzira na vjeru, nakon neuspješnog traženja lijeka konvencionalnim sredstvima, pribjegavao alternativnom liječenju pomoću zapisa i posjete ovim svetištima. Grobove svojih umrlih, sljedbenici Crkve bosanske također su smatrali svetim mjestima, savjetujući posjetioce s nadgrobnih spomenika da umrle ne diraju, već da razmišljaju o njihovu i svom položaju. Poput katolika i pravoslavaca, na grobljima su se molili, a bogatiji među njima zaviještali su da im se nad grobom napravi hram, tj. grobna kapela. Nakon prihvaćanja islama mjesno stanovništvo je, u pojedinih slučajevima, nastavilo ukopavati umrle muslimane na istom mjestom

¹² O mitološkom značenju ovih i drugih toponima i hidronima, vidjeti u: Sreten Petrović, *Srpska mitologija u pet knjiga. Knjiga 2: Mitološke mape*, Prosveta, Niš 2000, 51–52.

¹³ Pojedinačne izvještaje o muslimanima koji su tražili usluge od kršćanskih svećenika vidjeti u: Tihomir Đorđević, „Preislamski ostaci među jugoslovenskim muslimanima“, *Naš narodni život*, vol. VI, tom 2, IRO Prosveta, Beograd, 1984, 262–267.

¹⁴ Fra Antun Knežević je 1884. godine napisao: „Crkva je na najvišem glasu i kao čudotvorna priznata, i proglašena od cijelog pučanstva bosanskoga bez razlike vjere. Osobito na Ivanjtude se kupe Turci, i Turkinje; Kristjani i Krstjanke u tolikom mnoštvu, kako nigdje u Bosni. Svijet struže kamenje crveno, i nosi ga za lijek. Svaka daščica, svaki kamenčić poštuje se kao kakav sveti ostatak.“ Navedeno prema: Slavko Kovačić, Vjeko Jarak, Benedikt Vujica, *Podmilačje*, Župni ured sv. Ive, Zagreb 1990, 32.

¹⁵ U Monografiji *Gospa olovka: hodočasnički vodič*, Bernardin Matić prenosi svjedočenje Franje Varadinca objavljeno u *Dobrom pastiru* u Mlecima 1679. godine, u kojem stoji: „Olovskoj Gospi hodočaste ne samo katolici iz Bosne i Dalmacije, nego i inovjerci iz Bugarske, Srbije i Albanije, i to radi čudesnih ozdravljenja.“ Bernardin Matić, *Gospa olovka: hodočasnički vodič*, Svetište Gospe Olovske, Sarajevo 1980, 14.

gdje su ranije sahranjivali svoje predislamske pretke. Pošto su pored stećaka sada bili ukopavani muslimani, a poznato je da islam također baštini molitve za umrle, novi muslimani nastavili su staru praksu molitvi na grobljima. Na taj način došlo je do preslojavanja predislamske tradicije islamskom u sličnim obredima.

Na području Travnika Bošnjaci muslimani Duba i okoline ranije su poštovali nadgrobni spomenik koji je Đoko Mazalić nazvao hrišćanski nišan,¹⁶ a koji su mještani nazivali mašet, s uklesanim krstom s istočne i polumjesecom sa zapadne strane. Prema načinu izrade i dekoraciji, Đoko Mazalić smatra da je ovaj nadgrobni spomenik sagrađen krajem XV, odnosno početkom XVI stoljeća, dakle u vrijeme kada su Osmanlije zauzele područje Biljanske regije. Mašet ili nišan s krstom i polumjesecom u Dubu poštovali su pripadnici svih vjerskih zajednica. Na blagdan Duhovi posjećivali su ga katolici. Vjerovalo se da mašet ima čudotvornu moć. Radmila Filipović-Fabijanović zabilježila je da okolno muslimansko, katoličko i pravoslavno stanovništvo poštuje mašet u Dubu, te da ga bolesni obilaze radi liječenja.¹⁷ Kada konj nije mogao mokriti, preporučivalo se da se tri puta provede oko mašeta i problem bi bio riješen. Ko bi imao kakvu kožnu bolest, liječio se na taj način da dođe do mašeta i oboljeli dio kože potire po njegovoj površini. Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995), ovaj izuzetni historijski spomenik miniran je i uništen.¹⁸

Dovišta na mjestima važnim za historiju Bošnjaka muslimana

Mjesta važnih događanja iz historije islama u Bosni i Hercegovini, koja narodna tradicija uglavnom povezuje sa sultanom Mehmedom el-Fatihom i njegovom vojskom, vremenom su postala mjesta okupljanja, molitve i dove. Neka od njih su povezana sa sultanom Mehmedom el-Fatihom lično. To su: Musala u Donjem Kamengradu, općina Sanski Most, gdje je, prema narodnom predanju, sultan Mehmed el-Fatih s vojskom klanjao džuma-namaz,¹⁹ i Džamija Mehmeda el-Fatiha u Kraljevoj Sutjesci, sagrađena na mjestu gdje se sultan odmarao za vrijeme osvajanja Bobovca.²⁰ Aktivno učešće derviša u procesu širenja islama, jednostavnost s kojom su prilazili lokalnom

¹⁶ Đoko Mazalić, „Hrišćanski nišani u okolini Travnika“, *Naše starine* 4 (1957): 107–108.

¹⁷ Radmila Filipović-Fabijanović, „Vjerovanje u kurativnu moć kulturnih grobova Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija 33 (1978): str. 78.

¹⁸ Kazivao Sidik-ef. Husić (1957), iz Duba, općina Travnik. Zabilježio Elvir Duranović 16. jula 2016.

¹⁹ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knjiga III, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1998, 31.

²⁰ Mustafa Smajlović, „Džamijski dragulj iz 1463. zablistaće novim, starim sjajem“, *IIN Preporod*, god. XL, br. 9/947, Sarajevo, maj 2011, 55; *Asr – bilten MIZ-a Kakanj*, mart 2007, 9.

stanovništvu i osvajali njihova srca, te eventualna mučenička smrt nekog od njih, zauzeli su značajno mjesto u narodnoj tradiciji, pa su kasnije, nove generacije ljudi koji nisu bili u mogućnosti družiti se s njima, ali su čuli vijesti o njihovoj izvrsnosti, počeli posjećivati njihova turbeta i mezare situirane u sklopu kompleksa tekije i tu učiti dove. Na području Travnika to su turbeta Ibrahim-dede, na Kanarima, Ismail-dede, u Turbetu, i Ilhamijino turbe, u Travniku.

Ibrahim-dedino turbe u Docu kod Travnika

Na istočnom izlazu iz Travnika ka Vitezu, s lijeve strane Magistralnog puta M5, u još uvijek aktivnom bošnjačkom muslimanskom mezarju nalazi se Turbe Ibrahim-dede. Ne zna se kada je Turbe Ibrahim-dede u Docu prvobitno napravljeno, ali je veoma staro. Evlija Čelebi je, prolazeći kroz Travnik 1660. godine, zabilježio: „*Na periferiji Travnika nalazi se turbe Gazi Ibrahim-babe. Bog mu posvetio grob*“.²¹ Turbe je 1206. godine po Hidžri (1791/92.) obnovio bosanski namjesnik Salih-paša. Kronogram iznad ulaza u Turbe napisao je Esad Muftić, travnički muftija.²² Današnji oblik Turbe je dobilo 1245. godine po Hidžri (1829/30.), kada ga je obnovio Ali Namik-paša, bosanski valija.²³ Osim njih dvojice, Turbe Ibrahim-dede u Docu temeljito je popravljao i Silahdar Mehmed-paša.²⁴ Mujezinović je u drugoj polovini XX stoljeća zabilježio da je Turbe Ibrahim-dede jednostavna zgrada sagrađena od kamena, s krovom na četiri vode. Krov je ranije bio drveni, a u njegovo vrijeme je bio prekriven crijepom.²⁵

Prema pjesmi na turskom jeziku koja se čuvala u Turbetu, a koju je spjevao Namik, Ibrahim-dedo je bio porijeklom iz Horosana. U Bosnu je došao sa sultanom Mehmedom el-Fatihom. Krasila su ga plemenita svojstva i osobine, od kojih autor pjesme izdvaja vidovitost. Pokraj Ibrahim-dedinog turbeta u Docu ranije su se, svake godine na Dan Ajvatovice, sakupljale Bošnjakinje iz Travnika i bliže okoline i ovdje provodile vrijeme u pobožnosti. Njihovo okupljanje bilo je poznato pod imenom „Ženska Ajvatovica“. Uz to, Turbe Ibrahim-dede bilo je poznato travničko kišno dovište. Stariji Travničani još uvijek pamte kako bi Vehbi-ef. Džulić, muderis Elči Ibrahim-pašine

²¹ Evlija Čelebi, *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1996, 129.

²² Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. II, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1998, 364.

²³ Mehmed Mujezinović, „Turski natpisi u Travniku i njegovoj okolini“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 16–15 (1969): 227.

²⁴ Hamdija Kreševljaković – Derviš M. Korkut, *Travnik u prošlosti, 1464–1878: naročito kao glavni grad Bosne, 1699–1850*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1961, 102.

²⁵ M. Mujezinović, *Islamska epigrafika II*, 363.

džamije u Travniku, zajedno s džematom, obred kišne dove započinjao u Džamiji na Skoku. Zatim bi se kišna dova proučila u Džamiji na Ilovači, pa u Džamiji na Vakufu. Obred bi se završavao učenjem kišne dove pored Turbeta Ibrahim-dede u Docu.²⁶

Ilhamijino turbe

Radi liječenja, Travničani obilaze Ilhamijino turbe u Potur-mahali. Prema još uvijek živom narodnom predanju, Ilhamija je prije smrti kazao bosanskom veziru Dželal-paši da će na njegov grob ljudi dolaziti radi lijeka. I zaista, na mjestu gdje je ukopan Ilhamija kasnije je sagrađena bolnica, a njegovi zemni ostaci preneseni su u Turbe u Potur-mahali, gdje su ukopani pored Redžeb-dede, kojeg narodna tradicija u Travniku povezuje sa sultanom Mehmedom el-Fatihom i njegovim pobjedonosnim pohodom na Bosnu 1463. godine. Bolesni ljudi i danas ponekad odlaze u Ilhamijino turbe gdje se mole za vlastito zdravlje i za zdravlje bližnjih.²⁷

Ismail-dedino turbe u Turbetu kod Travnika i šehidski mezar ispod Toričana

Naselje Turbe, 7 km udaljeno od Travnika, dobilo je ime po Turbetu Ismail-dede, saborcu Ibrahim-dedinom. I ovo turbe je veoma staro. Evlija je pogrešno zabilježio: „Gazi Ismail-babino turbe je na onoj strani šehera Travnika koja je prema kasabi Vitez.“²⁸ No, na toj strani je Ibrahim-dedino turbe, dok je Ismail-dedino na strani prema Donjem Vakufu i Karauli. Poput Ibrahim-dedinog turbeta, i ovo je vremenom obnavljano i popravljano. Turbe je iz temelja 1770. godine popravio Silahdar Muhsin-zade Mehmed-paša. Obnovljeno Turbe Mehmed-paša je darovao prijepisom Kur’ana, koji je za tu priliku iste godine naručio. Godine 1924. u Turbetu se još uvijek nalazio kompletan rukopis.²⁹

Ismail-dedino turbe je prizemna zgrada na četiri vode i jednom prostorijom. Mezar Ismail-dede je veoma veliki i seže od zida do zida. Na mezaru je drvena kubura prekrivena teškom zelenom čohom. Uzglavni nišan je od drveta umotanog u istu čohu, s izraženim turbanom. Prostor za namaz i zikr je ispred mezara. Pored džamije i Ismail-dedinog turbeta nalazi se česma. Česmu je napravio bosanski vezir Jegen-paša 1157. godine po Hidžri (1744/45). Stara česma bila je zidana na svod i imala je tri kamene lule.

²⁶ Kazivao Esad Baždalić, iz Travnika. Zabilježio Elvir Duranović. U Travniku, 17. juna 2013. godine.

²⁷ Kazivao Esad Baždalić, iz Travnika. Zabilježio Elvir Duranović. U Travniku, 17. juna 2013.

²⁸ E. Čelebi, *Putopis*, 129.

²⁹ Mihovil Mandić, „Turbe kod Travnika“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 36 (1924) 86.

Česmu je obnovio Salih-paša, vjerovatno u isto vrijeme – 1245. godine po Hidžri kada je obnavljao i Ibrahim-dedino turbe u Docu. Česma se danas nalazi između džamije i Turbeta.³⁰ O izvoru pored Turbeta postoji jedna za-bilješka iz vremena prije izgradnje česme. Naime, župnik u Jajcu fra Stipan Margetić je 1696. godine zapisao: „Malo niže groba ima voda plemenita i na njoj čardak. I zovu je Turci Kanli-bunar, to jest Krvava voda, za što govore, kad su posikli onog mučenika da je u oni čas krvlju provrio; i sad vele da u ono vrime provrije krvlju.“³¹ Narod vjeruje da je voda s česme ljekovita i zdrava, posebno za stomachne bolesti.³²

O Ismail-dedi nema pouzdanih podataka. U Turbetu se nalazila levha koju je, kao i onu u Ibrahim-dedinom turbetu u Docu, na turskom jeziku napisao Namik. U levhi se govori o vrlinama Ismail-dede i njegovu ratnom putu. Ismail-dedo je, također, bio ratnik u vojsci sultana Mehmeda el-Fatiha. Rodom je iz Horosana. Najvjerovatnije je poginuo u borbama pri zauzimanju srednjovjekovnog grada Toričana.³³

Ispod Toričana, u šumi nedaleko od vrela nalaze se dva nišana poginulog junaka pri zauzimanju grada. Nišani nemaju nikakvog natpisa. Početkom novembra 1923. godine na tom području su provedena arheološka istraživanja koja su obuhvatala i iskopavanje toga mezarja. Konstatovano je da su kosti iz mezara negdje prenesene, jer ni na dubini od 150 cm nije pronađen kostur.³⁴ Šta se desilo s kosturom? Prema narodnom predanju, na mjestu današnje džamije i Turbeta u Turbetu bila je gusta šuma kroz koju je prolazio kolski put. Tim putem je jednom prilikom naišao neki trgovac koji se zaustavio pored vrela, zavezao konja za stablo u blizini, abdestio se izvorskom vodom i počeo klanjati namaz. Dok je obavljao namaz, konj se iznenada uznemirio, a zatim otrgao konopac i pobjegao. Trgovac je skrušeno završio namaz, a zatim je krenuo tražiti konja. Ispod Toričana je našao nekog čovjeka kako drži uzde njegova konja. Kada je trgovac prišao tom čovjeku, on je nestao. Bio je to Ismail-dede koji se trgovcu prikazao i na taj način mu pokazao mjesto pogibije. Kosti su mu zatim prenesene na mjesto današnjeg Turbeta, a nišani označavaju mjesto gdje je poginuo. Pored Turbeta su izrasle tri topole, od kojih su 1924. godine dvije imale promjer preko šest metara, dok je treća, ona uz Turbe, imala promjer devet metara.³⁵

³⁰ M. Mujezinović, *Islamska epigrafika II*, 425.

³¹ Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Synopsis, Sarajevo i Zagreb 2003, 200.

³² Intervju autora s Adisom-ef. Zelkanovićem, imamom džamije u Turbetu. U Turbetu, 24. aprila 2013. godine.

³³ M. Mandić, „Turbe kod Travnika“, 86–87.

³⁴ *Ibid.* 84.

³⁵ *Ibid.* 87.

Novoobjavljeni turski dokumenti iz prve polovine XVI stoljeća pružaju nam mogućnost da otkrijemo eventualni identitet Ismail-dede. U periodu od 1538. do 1540. godine zamjenik dizdara u Toričanu bio je Ismail, koji je sa službe u Travniku premješten u Toričan. Nije li taj Ismail koji je službovao po utvrdama Srednje Bosne, prvenstveno Travnika i Toričana, naš Ismail-dede? Indikativno je da je njegov dizdar, dakle direktni zapovjednik, ali i drug, bio izvjesni Ibrahim koji je na toj dužnosti ostao dugi niz godina. Prema predanju zabilježenom na levhama u njihovim turbetima, Ibrahim-dede i Ismail-dede bili su saborci i prijatelji. Moguće je da su naši dizdar Toričana Ibrahim i njegov zamjenik Ismail dvojica čuvenih šejhova čija turbeta su vremenom postala mjesta hodočašća i molitve. Margetić je zabilježio da je još u njegovo doba grob Ismail-dede bio poznato mjesto hodočašća koje su ljudi posjećivali, kako kaže: „... radi zavita i zdravlja od bolesti.“ U neposrednoj blizini džamije i Turbeta Ismail-dede svake godine na Jurjevo okupljaju se građani Bosne i Hercegovine svih nacionalnosti na veliki vašar i stočnu pijacu. Održavanje vašara na Jurjevo, koji nesumnjivo ima mitološko značenje, na mjestu pored izvora u blizini Turbeta i džamije u Turbetu može ukazivati na predislamsko i pretkršćansko porijeklo ovog okupljanja.

Zaključak

Širom Bosne i Hercegovine, svake godine, od sredine proljeća do kraja ljeta, muslimani u velikom broju hodočaste dovišta na kojima se mole Bogu, nadajući se otklanjanju nedaće, dobrom zdravlju, zdravom porodu, skladnom braku i ispunjenju raznovrsnih želja i molbi. U radu smo ukazali na tri pretežna tipa lokacija dovišta na području Travnika. Prvi tip lokacija dovišta ima predislamsko i pretkršćansko porijeklo, a dovišta su situirana na vrhovima planina, pored izvora ili pored pećina. Na području Travnika tradicija kišnih dovišta pored izvora njegovala se u naselju Goleš te u naselju Dub. Osim pored izvora, kišna dova se iznad Duba učila na nekim planinskim vrhovima Vlašića u čijoj blizini su toponimi sa staroslavenskim mitološkim značenjem. Okupljanje u Turbetu na Jurjev, također može ukazivati na predislamsko i pretkršćansko porijeklo. Drugi tip lokacija dovišta je pored kršćanskih svetih mjesta. Srednjovjekovni nadgrobni spomenik u naselju Dub, koji su mještani nazivali mašet, služio je svim lokalnim stanovnicima kao mjesto na kojem su se liječile određene bolesti. Najviše lokacija dovišta na području Travnika situirano je pored mjesta važnih za duhovnu historiju Bošnjaka muslimana. To su Turbe Ibrahim-dede u Docu pored Travnika, Turbe Ismail-dede u Turbetu pored Travnika i Turbe Ilhami-babe u Travniku. Sva spomenuta mjesta Bošnjaci muslimani, ali i pripadnici drugih naroda u Travniku i okolini obilaze i pored njih upućuju molitve Bogu za dobro ovog i drugog svijeta.

LITERATURA

1. Aličić, Ahmed S.: *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar, Mostar 2008.
2. Bešlagić, Šefik: *Stećci kataloško-topografski pregled*, IP Veselin Masleša, Sarajevo 1971.
3. Čelebi, Evlija: *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1996.
4. Duranović, Elvir: „Dovište – pojmovno određenje“, Zbornik radova *Islamskog pedagoškog fakulteta 12* (2014.): 285–306.
5. Duranović, Elvir: „Učenje kišne dove u tradiciji muslimana u Bosni i Hercegovini“, Takvim za 2018. godinu, El Kalem, Sarajevo 2017, 129–142.
6. Duranović, Elvir: *U potrazi za Svetim: dovišta na području Travničkog muftijstva*, El-Kalem, Sarajevo 2018.
7. Đorđević, Tihomir: „Preislamski ostaci među jugoslavenskim muslimanima“, *Naš narodni život*, knj. VI, tom 2., IRO Prosveta, Beograd 1984., 262–267.
8. Fabijanić, Radmila: „Podmilačje i sveti Ivo“, u: *Jajce 1396–1996, Zbornik radova sa znanstvenog simpozija u povodu 600. obljetnice spomena imena grada Jajca*, Društvo za zaštitu kulturno-povijesnih i prirodnih vrijednosti Jajca i Općina Jajce, Jajce, 2002: 169–174.
9. Filipović-Fabijanović, Radmila: „Vjerovanje u kurativnu moć kulturnih grobova Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija, 33 (1978.): 78.
10. *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine – Popis od 16. lipnja 1879.*
11. Husić, Aladin: „Biljanska regija od najstarijih vremena do 1992. godine (povijesna vertikala)“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice*, 78 (2016.): 620–623.
12. Kovačić, Slavko – Jarak, Vjeko – Vujica, Benedikt: *Podmilačje*, Župa sv. Ive, Zagreb 1990.
13. Kreševljaković, Hamdija – Korkut, Derviš M.: *Travnik u prošlosti, 1464–1878: naročito kao glavni grad Bosne: 1699–1850*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1961.
14. Lašvanin, Fra Nikola: *Ljetopis, Synopsis*, Sarajevo i Zagreb 2003.
15. Mandić, Mihovil: „Turbe kod Travnika“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 36 (1924.): 83–90.
16. Matic, Bernardin: *Gospa Olovska: hodočasnički vodič*, Svetište Gospe Olovske, Sarajevo 1980.
17. Mazalić, Đoko: „Hrišćanski nišani u okolini Travnika“, *Naše starine* 4 (1957.): 97–118.
18. Mujezinović, Mehmed: „Turski natpisi u Travniku i njegovoj okolini“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14–15 (1969): 141–187.
19. Mujezinović, Mehmed: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. II, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1998.
20. Mujezinović, Mehmed: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. III, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1998.
21. Peisker, Jan, „Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja?“, *PILAR – Časopis za društvene i humanističke studije* 3 (2007): 64–89.

22. Petrović, Sreten: *Srpska mitologija u pet knjiga*. Knjiga 2: Mitološke mape, Prosveta, Niš 2000.
23. Smajlović, Mustafa: „Džamijski dragulj iz 1463. zablistaće novim, starim sjajem“, *Preporod*, god. XL, br. 9/947, 2011., 55.

Kazivači:

1. Adis-ef. Zelkanović, imam džamije u Turbetu
2. Ejub Hadžić, iz Goleša, općina Travnik
3. Esad Baždalić, turbedar Ilhamijinog turbeta u Travniku
4. Sidik-ef. Husić, imam iz Duba, općina Travnik

TRI ZNAČAJNE LIČNOSTI IZ 19. STOLJEĆA ZA TESAVVUFSKU ZNANOST U TRAVNIKU

ĆAZIM HADŽIMEJLIĆ

Sažetak: Sudbina Travnika da bude vezirski grad sigurno je uticala na život i razvoj grada u različitim kontekstima, pa tako i u području tesavvufsko-tarikatskog života i duhovnosti. Svakako da su pisani izvori najrelevantniji kao bibliotečko blago, ali važne su i uspomene na pojedine ljude, u ovom slučaju šejhove i dervişe, o kojima svjedoče groblja i turbeta. U ovom radu spomenut ćemo osobe s kraja 19. stoljeća i početka 20. stoljeća koje su, vođene tesavvufskom kulturom, a radom, trudom i zalaganjem doprinosile životu Travnika, i svaka na svoj način, uz skromnost posvećenosti svojim porodicama, smiono prenosila znanje i kulturu na svoj način na buduće generacije, bez obzira na surovost vremena u kojem su živjele i na razne sociopolitičke utjecaje.

Ključne riječi: Tesavvuf, Travnik, nakšibendijski tarikatski, kaderijski tarikatski.

Abstract: The destiny of Travnik to be a vizier's town certainly influenced the life and development of the town in a different context, including the area of religious life and spirituality. Of course, written sources are the most relevant as library treasures, but also memories of individual people, in this case, sheikhs and dervishes, as evidenced by cemeteries and turbets. In this paper, we will mention people from the end of the 19th century, and the beginning of the 20th century, who were guided by Tesawwuf culture, and who contributed to the life of Travnik with their work, effort, and commitment, and each of them in their way, with the modesty of dedication to their families, boldly passed on Ilhamija's courage in their own way to future generations without regardless of the harshness of the times in which they lived and various sociopolitical influences.

Key words: Tesavwuf, Travnik, Naqshbandi tariqat, Qaderi tariqat

Travnik ima svoje značajno mjesto u historijskom, kulturološkom i naučnom svjetlu razvoja BiH. Svakako, posebno mjesto zauzima doprinos sufijskoj – tesavvufskoj kulturi ne samo za Bosnu i Hercegovinu nego za Balkan, kao i šire prostore Jugoistočne Europe. Slobodno se može reći da je misao potekla iz Travnika i odjeknula te pronašla svoje mjesto u drugim kulturološkim sredinama. Travnička historija, od nastanka pa do danas, odiše mnogim bezvremenskim mislima, idejama, koje do danas žive i iz kojih se uči.

Sudbina Travnika da bude vezirski grad sigurno je uticala na život i razvoj grada u različitim kontekstima, pa tako i u području tarikatskog života i duhovnosti. Svakako da su pisani izvori najrelevantniji kao bibliotečko blago, ali važne su i uspomene na pojedine ljude, u ovom slučaju šejhove i dervise, o kojima svjedoče groblja i turbeta. Istraživači raspolažu mnogim izvorima, od arheoloških nalaza, materijalne i nematerijalne kulture, do velikog fonda knjiga i rukopisa koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a vode porijeklo iz Travnika.

U ovom radu spomenut ćemo osobe s kraja 19. stoljeća i početka 20. stoljeća koje su, vođene tesavvufskom kulturom i sufijским djelovanjem, a radom, trudom i zalaganjem doprinosile životu Travnika, i svaka na svoj način, uz skromnost posvećenosti svojim porodicama, smiono prenosila znanje i kulturu na svoj način na buduće generacije, bez obzira na surovost vremena u kojem su živjele i na razne sociopolitičke utjecaje.

Ovaj rad će biti posvećen trojici znamenitih ličnosti koje su u 19. stoljeću djelovali u Travniku i šire. To su nakšibendijski šejh muftija hfz. Husni-ef. Numanagić (koji kroz veoma turbulentan historijski period obnaša poziciju muftije i šejha, odgaja mlade i vodi ih svjetlom tesavvufa), šejh Mujaga Hadžijunuzović, šejh kadijskog tarikata, te Abdullah Vareniković, vekil nakšibendijskog tarikata. Zahvaljujući tim značajnim ličnostima, Travnik opstaje, gradi i čuva svoju historiju kroz tesavvufsku kulturu, te održava bogat duhovni život usprkos datim vremenskim situacijama u kojima su se nalazili.

Jedna od najznačajnijih ličnosti 19. stoljeća u Bosne i Hercegovine a i danas, po spomenu, jeste šejh hfz. Husni-efendija Numanagić, kao travnički muftija i pokretač nakšibendijskih tekija u Travniku i Visokom i medžlisi zikrova na različitim mjestima. Šejh hadži hafiz Husni-ef. Numanagić rodio se u Fojnici 1272. po Hidžri (1853.), od oca Ibrahima i majke Dervise. (slika 1) Majka mu je umrla na porođaju. Rodila je samo Husni-efendiju, tako da rođene braće i sestara nije imao. Nakon njezine smrti, otac mu se oženio Aišom, kćerkom šejha Sirri-babe (1785.–1847.) s Oglavka. Ona mu je rodila dva sina i kćerku. Sinovi su preselili na ahiret kao mladići, a kćerka Habiba se udala za šejha Hasan-babu. Šejh Hasan-baba (? –1899.) kasnije je bio šejh hadži hafiz Husni-efendiji.

Majka mu umire odmah poslije poroda, a otac kada je imao samo sedam godina. S obzirom na to da je veoma rano ostao bez roditelja, brigu o njemu je preuzela nana iz poznate sarajevske porodice Morića. U Sarajevu je završio medresu, a hafiz postaje prije toga, u navršenoj sedmoj godini života. Medresu "hadži Ismail-ef. Misirije" (sagrađena 1712. god.) završio je pred čuvenim šejhom Skender-pašine tekije (ujedno je bio nakšibendijski hani-kah, nalazila se na lijevoj obali Miljacke, na mjestu gdje se danas nalazi Dom mladih, a izgrađena je 1500. godine) Arif-ef. Kurdom (?–1899.). Nakon što je završio medresu nana ga šalje na visoke studije (fakultet) univerziteta u Istanbulu. Tamo ostaje na školovanju sve do 1877. godine, a potom odlazi u Medinu gdje biva postavljen za profesora hadisa u Medresi Mahmudiji (Medresu i kompleks Mahmudija je 1567. godine dao sagraditi bošnjački vakif Maktul Mahmud-paša (? –1567.), gdje drži predavanja na arapskom jeziku.

Šejh hafiz Husni-ef. Numanagić je, osim arapskog jezika, tečno govorio perzijski, turski, njemački i francuski jezik. Diploma (idžazetnama) koju mu je po završetku studija u Istanbulu izdao tamošnji univerzitet ispisana je na 18 stranica. Nakon boravka u Medini, gdje je bio i jedan od imama Poslanikove džamije, a ujedno i profesor u medresi, šejh hafiz odlazi na specijalizaciju iz oblasti tefsira na Al-Azhar u Kairo i tamo ostaje dvije godine, gdje mu biva dodijeljena još jedna idžazetnama (diploma) iz oblasti tefsira, a prethodna, u Istanbulu, bila je za hadis. Nakon završenog školovanja na uglednim svjetskim univerzitetima hafiz se vraća u Bosnu.

Nakon povratka biva postavljen za imama i muderrisa fojničke medrese.¹ U Fojnici se upoznaje s velikim šejhom i alimom šejhom Hasanom Hilmi-ef. Hadžimejlićem iz Vukeljića, koji je bio pročelnik nakšibendijske asitane tekije u Vukeljićima (Husein-babina tekija),² koji ga uvodi u nakšibendijski

¹ Medresa u Fojnici osnovana je neposredno po izgradnji Čaršijske (Šaban Ahmed) efendijine džamije 1666. Osnivačem Medrese smatra se Šaban Ahmed efendija, kreševsko-fojnički kadija. Radi poboljšanja uvjeta za smještaj i nastavu, zgrada Medrese je 1910. godine zamijenjena novim objektom koji još postoji. 1924. godine Medresa je prestala s radom. Važno je napomenuti da je socijalistička vlast koristila ovu zgradu od 1945. do 1991. godine, bez ikakve naknade. Nakon toga zgrada je korištena kao administrativno sjedište Opštine.

² Tekiju u Vukeljićima pokraj Fojnice osnovao je šejh Husein-baba Zukić, želeći time oplemeniti ljude. Nakšibendijska tekija u Vukeljićima je jedna od rijetkih s neprekinutim kontinuitetom djelovanja i rada od osnivanja do današnjih dana. Doprinijela je širenju nakšibendijskog tarikata po cijeloj Bosni i Hercegovini. Godine 1790. šejh Husein-baba je, kao svoga učenika, u tekiju doveo Abdurahmana, darovitog sina fojničkog kadije. Nakon njegove smrti 1799/1800., godine, šejh tekije postaje šejh Hadži Muhamed Mejli-baba. Poslije njegove smrti 1854. godine, vodstvo tekije ostaje u njegovoj obitelji koja se kasnije preziva Hadžimejlić. Mejli-babu je naslijedio njegov sin šejh Hasan-baba koji je umro 1898/1899. godine. Hasan-babu je naslijedio njegov bratić šejh Muhamed, a Muhameda

tarikata i podučava ga tesavvufskoj i sufijskoj naobrazbi te mu, nakon stečenog znanja, daje idžazetnamu za šejha nakšibendijskog tarikata. Šejh hafiz Husni-efendija bi za svoga života često govorio: „Stekao sam mnogo znanja u najvećim islamskim centrima i pred svjetskom ulemom, ali da mi ne bi šejha Hasana Hilmi-ef. i Živčića, sve bi mi znanje otišlo pod led.“ Spomenuli smo već da se šejh hafizova polusestra udala za šejha Hasan-babu.

Kasnije je prešao za muderisa Ahmed-efendijne medrese (sagrađene 1838. godine) u Visokom i tu je ostao do godine 1914., kada je imenovan za muftiju u Travniku, gdje uspostavlja tekiju i halku zikra u Jeni džamiji. U toku obavljanja dužnosti travničkog muftije, šejh hafiz redovno vodi zikr uoči petka u Jeni džamiji te prevodi i tumači kapitalno djelo „Fususul hikem“ šejha Muhjiddina ibn Arebija. Na položaju muftije ostao je do 1927. godine, kada je na vlastito traženje penzioniran.

Tri puta je išao na hadždž, a posljednji put je obavio hadždž 1899. godine. Poslije penzioniranja hadži hafiz Husni-efendija se vratio u Visoko i tu ostao do časa preseljenja njegove plemenite duše u subotu ranom zorom, 16. zu-l-kade 1349. godine po Hidžri (4. aprila 1931. godine). (slika 2) Istoga dana su njegovi zemni ostaci pokopani u Visokom u Velikom groblju pokraj Velike ćuprije. Turbe nad mezarom rahmetli šejha hafiza u Velikom mezarju kod betonskog mosta izgrađeno je u toku 2005. godine. Turbe je otvorenog tipa, izgrađeno je na šest stupova, s krovom u vidu kupole, a prekriveno bakarnim limom. (slika 3)

Šejh hafiz muftija Husni-ef. Numanagić je 13. maja 1904. godine svojim sredstvima osnovao nakšibendijsku tekiju u današnjoj ulici Oruča u Visokom. (slika 4) Za ovu nakšibendijsku tekiju uvakufio je kuću s dvorištem, bašču i dvije parcele, a za upravitelja tekije, nakon što je otišao u Travnik, postavio je šejha hafiza Nezir-ef. Hadžimejlića (1876.–1919.). Nakon povratka u Visoko hafiz Husni-ef. Numanagić je obavljao funkciju šejha i na dosta mjesta u okolini Visokog pokrenuo medžlisi zikrove. Za života je izveo devet ili jedanaest hafiza, među kojima se ističu: šejh hfz. Nezir-ef. Hadžimejlić, šejh hfz. Paloš (1850.–1925.) i šejh hfz. Muharem Lemeš.

Kako je ostalo zapisano u listu „Gajret“, šejh hafiz muftija Husni-ef. Numanagić, muderis i travnički muftija: „bio je dična i ugledna starina, ukrašena velikim vjerskim znanjem. Radio je do svojih osamdesetih godina, a da nikad nije ‘rekao, a neizvršio’. Njegova naobrazba bješe mnogostrana i

njegov sin šejh Abdullatif. Abdullatifa je naslijedio njegov sin, šejh Behauddin. Tekija je izgrađena na dva sprata, podsjećajući svojim izgledom na pravougaonik. U prizemlju se nalazi kuhinja, dnevni boravak, abdesthana, kao i ulazne prostorije u kojima je smješteno stepenište preko kojih je ostvarena vertikalna komunikacija. Na spratu se, između ostalog, nalazi semahana (prostor za molitvu) i mejdan odaja.

veoma velika. On je učenik triju najznamenitijih islamskih gradova: Meke, Medine i Istanbula. Bio je kandidat za reis-ul-ulemu Islamske zajednice u Jugoslaviji, ali zbog njegove tesavvufske prošlosti nije bio izabran za tu funkciju. Merhum je svugdje gdje je bio, sijao dobra djela, koja su naravno urodila plodom, jer je sa sveg srca radio za islamski boljitak, ne tražeći od toga nikakve koristi ni hvale, pa je zato ostao nezapažen široj masi, ali će istom budućnost pokazati, koliko smo u njemu izgubili. Njegova će djela jasno govoriti o njegovoj veličini i uvijek će ostati u najljepšoj uspomeni. Njegovi dersovi koje je držao u Travniku 1923. i 1924. godine su sačuvani u onom obliku kako ih je zapisao Hamid ef. Hadžiselimović (1894–1944), prevedeni sa arebice na latinicu i objavljeni 2014. godine.“ (slika 5)

Abdullah-ef. Vareniković rođen je 1895. godine u Travniku, od oca Teufika i majke Hadidže rođene Hasahović. Osnovno obrazovanje, medresu i poslije rušdiju završava u Travniku kao odličan đak. Posebno je upijao znanje u rušdiji od svoga profesora i ujedno šejha nakšibendijskog tarikata Nijazije. Po njegovu nagovoru završava i zanatsku školu, abadžijski i terzijski zanat, što je bila dalekovidnost šejha Nijazije. Želja da bude trgovac mu se ostvarila i radio je kod svoga oca.

U vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske Monarhije, regrutovan je u 3. bošnjačku regimentu i služio je tri godine u Beču. Godine 1918., nakon odsluženja vojnog roka, ženi se Sejdom, kćerkom Mehmed-ef. Mehmedagića iz Visokog, koji je doživio duboku starost od 110 godina. Radio je kod svoga oca i preuzeo je manufakturnu radnju u Donjoj čaršiji u Travniku. Ugled i napredovanje koje je imao u narodu ističu ga da 1936. godine bude u općinskom vijeću kao kandidat za gradonačelnika, a također i kao vekil nakšibendijske tekije u periodu Drugog svjetskog rata, doveli su do toga da je postao meta tadašnjeg sistema. Zbog optužbi za ratno profiterstvo, što je u to vrijeme bilo opravdanje za učestale racije i pljačkanje uglednih trgovaca, biva osuđen na dvije godine zatvora u kojem je teško obolio. Nakon izlaska iz zatvora otvara terzijski dućan podno Šarene džamije u Travniku, u kojem radi do svoje smrti. Nastojanje da obnovi nakšibendijsku halku u Jeni džamiji³ nije naišlo na odobravanje, jer su se u to vrijeme

³ Jeni džamija ili Hasan-agina džamija nalazi se u Travniku, Bosna i Hercegovina. Naziv Jeni znači da je ovo bila potpuno nova džamija u odnosu na neku postojeću ili na neku koja je bila na istom mjestu pa je iz temelja obnovljena. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 3. do 9. maja 2005. godine, donijela je odluku da se Džamija proglasi nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Izgrađena je 1549. godine, što je vidljivo na natpisu koji se nalazi iznad ulaznih vrata, u kojem je godina izgradnje džamije data u ebdžedu hronostih. U natpisu se navodi Hasan-aga kao osnivač, koji je bio državni službenik, i to vjerovatno u tvrđavi gdje je bio dizdar, ali o tome nema pouzdanih podataka. U Travniku je podignuto 16 džamija. Jeni džamija predstav-

obavljali zikrovi po kaderijskom usulu. Godine 1966. obavio je hadž i postao prvi Travničanin koji je poslije Drugog svjetskog rata obavio ovu dužnost, a ostavio je i svoje zabilješke s hadždža. (slika 6) Preselio je u 78. godini života 30. jula 1973. godine.

Jedna od značajnih ličnosti s kraja 19. i početka 20. stoljeća koja je djelovala u Travniku i široj okolici je kaderijski šejh Mujaga Hadžijunuzović (1886.–1941.). (slika 7) O šejhu Mujagi su vrlo oskudni historijski podaci i oni su pretežno povezani s usmenim predajama članova porodice ili ljudi koji su ga poznavali pa prenosili te riječi svojim budućim naraštajima. Trgovac, invalid s protezom noge koja je lupkala o podove kada je odmarao, često je viđan kako previja otvorene rane i žuljeve, bio bi fizički opis kojim ga opisuju oni što su ga poznavali. Imao je veliku, prostranu kuću u Travniku, čiji je prvi sprat preuredio u tekiju s dva zasebna ulaza, za muškarce i za žene.

Godine 1928., dolaskom šejha Kadirije iz Kosovske Mitrovice u Travnik (slika 9), uspostavlja se kaderijski usul i post, te šejh Kadirije daje ovlaštenje travničkom trgovcu šejhu Mujagi Hadžijunuzoviću da vodi zikr po kaderijskom usulu, koji se obavljao u mahalskoj džamiji (Varoškoj džamiji).⁴ (slika 8) S ovim događajem povezana je veoma zanimljiva priča koju nam prenosi šejh Ibrahim Alibašić, koji kaže sljedeće: „Šejh je došao tražeći nekoga kome bi dao vird i ko bi mogao predvoditi kaderije u Travniku. Pozvao je hafiza Saliha Begovića, ali on ga je odbio. Po kazivanju moga oca, šejh Kadrija je

lja drugu najstariju džamiju podignutu u Travniku. Najstarija je ona u tvrđavi. Džamiju prvi spominje putopisac Evlija Čelebija 1660. godine, zabilježivši i dva posljednja stiha hronograma. Džamija se sastoji od džamije, turbeta i harema s haremskim zidom. Prema konceptu prostorne organizacije, pripada jednodimenzionalnim potkupolnim džamijama, s kamenom munarom.

- 4 Varoška džamija u Travniku ili Hadži-Hasanagina džamija jedna je od najstarijih džamija izgrađenih u užoj jezgri grada Travnika, Bosna i Hercegovina, a pretpostavlja se da je nastala odmah nakon džamije u tvrđavi Stari grad. Varoška džamija je podignuta prvih decenija 16. stoljeća. Bila je izgrađena od sedre sa strmim krovom prekrivenim šindrom i s drvenom munarom. U velikom požaru koji je izbio 1903. godine stradala je i Varoška džamija, od koje su tada ostali samo zidovi. Obnovu džamije je već 1906. godine pokrenula Travničanka Ziba-hanuma Kopčić. Po svome arhitektonskom izvođenju, pripada tipu džamije s kupolom i vitkom kamenom munarom. Džamija je dimenzija 8,40 x 12,25 m. Sastoji se od ulaznog zatvorenog pretprostora i glavnog prostora za molitvu. Svijetla visina zidova iznosi 6,45 m, dok je ukupna svijetla visina do vrha kupole 10,50 m. Mahfil je 5,05 m dubine (računajući i dio mahfila iznad ulaznog pretprostora), s dvama bočnim istakama od 0,40 m. Ulazni pretprostor je dubine 2,60 m. Džamija je zidana ciglom, a zidovi su cijelom visinom debljine 65 cm. Ukupna visina Džamije do vrha kupole je 11,20 m. Džamija ima nešto izduženu kupolu oblika lukovice, a na ivicama ravnog krova pretprostora nalaze se ukrasi (atika) specifični za arapske džamije Sjeverne Afrike. Na fasadi su aplicirane reljefne dekoracije po uzoru na islamsku arhitekturu.

prenoćio i ujutro je prohodao po Travniku. Trgovac Mujaga Hadžijunuzović je bio u svom dućanu, sjedio je na ćepenku i, kada je ugledao šejha, kazao je: «Finih ljudi!», pa ga je pozvao i napravio mu mjesto da sjedne, a šejh će njemu: «Tebi nasib, tebi nasib!» Mujaga mu je na to odgovorio da je on samo trgovac, da ništa ne zna o tarikatu, a šejh mu je kazao: «Sve ćeš ti to znati. Sve ćeš ti to naučiti.»

Šejh Hadžijunuzović odigrao je bitnu ulogu u očuvanju tesavvufske nauke i misli na području Travnika, kao i međuljudskih odnosa u periodu u kojem je živio i djelovao. Svojim govorima, postupcima i ponašanjem prema pripadnicima svih staleža i vjeroispovijesti, upućivao je poruke i savjete na putu jačanja komšijskih, društvenih i religijskih odnosa i veza.

Iskustva Drugog svjetskog rata su bila velika, ali svjedočanstvo poput papira s popisom novčanih priloga za pomoć, naslovljeno sa lhvani kaderi, govori da su se nosili s bremenom neimaštine, hapšenja, uzurpacije. Navedene činjenice su sigurno razlog zaborava na život i djelo šejha Mujage Hadžijunuzovića i ostalih ličnosti, kao i toga da je sačuvana samo jedna fotografija šejha Mujage. Od ostalih privatnih predmeta, ostala je sačuvana diploma (idžazetnama) koju je dobio od šejha Kadirije, te nekoliko čulaha s kadirijskim džulom.

Zaključak

U ovome članku spomenuli smo samo trojicu historijskih ličnosti koje su djelovale na području Travnika, mada je njihov utjecaj bio na mnogo šire područje, a osjetio se i na Bosnu i Hercegovinu, Balkan i Jugoistočnu Evropu. Oni su svojim postupcima, djelovanjima i govorom uvijek bili korak ispred vremena u kojem su živjeli i predstavljali ljepotu Islama.

Islam zahtijeva, s materijalne strane, da se imanje obrađuje i čuva ime tak, s moralne strane traži čast i iskrenost. Obje ove tačke se sjedinjuju u pravdi. Rad čovjeka izvlači iz patnje i bijede, štiti mu je od siromaštva u kojem bi bio potrebit od drugih. Čovječanstvo teži ka pravdi, zato treba raditi što je dobro i korisno i to naređivati, a što je štetno i nekorisno ne raditi i drugoga od toga odvrćati. Ovo je temelj islama koji su spomenute historijske ličnosti upražnjavale i pokušale da pokažu, nauče i odgoje tadašnje i buduće generacije. Tim stavom, izvanvremenskim shvatanjima i znanjima, koja su svakako dobili od svoga Gospodara, održali su prostor Travnika i Bosne u najtežim vremenima i bili su svjetiljke u tmuni u periodu stradanja nedužnih civila.

Oni su bili entuzijasti u najplemenitijem smislu, kada entuzijizam, zanos i oduševljenje postaju so Zemlje, jedina stvar koja čuva ljude od propadanja

dok žive. Entuzijazam se često zloupotrebljava, jer se povezuje s bezvrijednim razlogom, ili pada na neplodnu zemlju i ne donosi nikakav plod. Ali to nije bio slučaj sa spomenutim ličnosti. Oni su bili entuzijasti kada je entuzijazam bio jedina stvar potrebna da preporodi svijet, i njihov entuzijazam je bio plemenit za plemeniti cilj. Njihove duhovne komunikacije i veze nisu počinjale i završavale samo u Travniku, nego su bili u komunikaciji s dobrim ljudima u čitavom svijetu i prenosili poruku mira, sloge, odgoja i ljubavi kako žiteljima Travnika i okolice tako i ostatku svijeta. Njihov pečat, rad i djela će ostati do Sudnjeg dana svim prošlim i budućim pokoljenjima na planeti.

TABELA SLIKA

Šejh hadži hafiz Husni-ef. Numanagić (Slika 1)
(Preuzeto: https://hr.wikipedia.org/wiki/Husni_Numanagić)

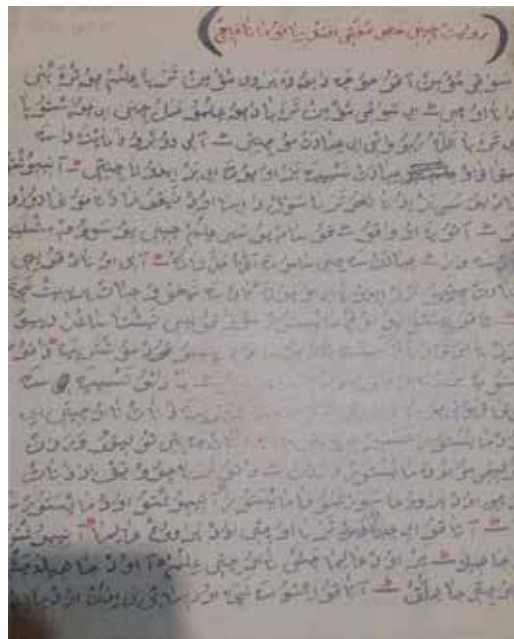
Nišan šejha hfz. Numanagića (Slika 2)
(Preuzeto: H. Numanagić, *Kazivanje dervišima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018.)

Turbe šejha hfz. Numanagića u Visokom (Slika 3)
(Preuzeto: <https://arhiva.vipromo.ba/muftija-numanagic-i-njegovo-turbe-na-ula-zu-u-visoko/>)

Tekija šejha Husni-ef. Numanagića (Slika 4)
(Preuzeto: autor; fotografisano: 10. 12. 2022.)

Zapis s predavanja šejha Numanagića, koje je arebicom zapisivao
Hamid Hadžiselimović u periodu od 1923. do 1924. (Slika 5)
(Preuzeto: H. Numanagić, *Kazivanje dervišima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018.)

Ispraćaj na hadž Abdulaha Varenikovića 1966. godine (Slika 6)
(Privatna kolekcija Esada Baždalića)

Nišan šejha Mujage Hadžijunuzovića (Slika 7)
(Privatna kolekcija Esada Baždalića)

Mujaga Hadžijunuzović postavljen za kadirijskog šejha 1928. (Slika 8)
(Privatna kolekcija Esada Baždalića)

Šejh Muhjjidin Kaderi iz Kosovske Mitrovice (Slika 9)
(Privatna kolekcija Esada Baždalića)

RELIGIJSKI TOPONIMI KAO IZVOR ZA SREDNJOVJEKOVNU PROŠLOST TRAVNIČKOG PODRUČJA

DŽENAN DAUTOVIĆ

Sažetak: Lašvansko područje jedno je od izvorima najslabije pokrivenih dijelova srednjovjekovne Bosne. Dubrovački trgovci su dopirali do Fojnice i Busovače, pa u njihovim zapisima nema spomena ostatku ove stare župe, dok su trgovci iz Splita, Šibenika i Trogira gravitirali ka Jajcu, ostavljajući tako travničku regiju, administrativni centar župe Lašve, u svojevrsnom mraku. Iz tog razloga, svaka nova informacija koja bi nam mogla osvijetliti poznavanje toga historijskog perioda, sigurno je dobrodošla. Samo zbog takvog stanja stvari, ovaj rad je orijentiran ka jednoj od najopskurnijih vrsta historijskih izvora – toponimima. U normalnim društvima, istraživanje toponima je legitiman dio bavljenja nematerijalnom kulturnom baštinom i vrijedno polje za naučnike raznih profila. Međutim, postratna Bosna i Hercegovina se pokazala kao izuzetno efektivna Petrijeva zdjelica za uzgajanje raznoraznih vrsta pseudohistorijskih tlapnji, kojima su toponimi jedino hranilište na kojem baziraju svoja izvrtanja prošlosti, i to samo zbog sličnosti, u par slova, nekih starih i nekih modernih termina/toponima. Uz upotrebu velikog broja ograda, ostavljanja mogućnosti drugačijim tumačenjima, pokušano je da se prevaziđe zazor od rada na toponima, te naglasi količina opreza koja se mora primijeniti u sličnim istraživanjima.

Ključne riječi: Travnik, župa Lašva, toponimi, religija, baština.

Abstract: The Lašva area is one of the least covered parts of medieval Bosnia with sources. Dubrovnik merchants reached Fojnica and Busovača, so there is no mention of the rest of this old parish in their records while merchants from Split, Šibenik, and Trogir gravitated towards Jajce, leaving the Travnik region, the administrative center of Lašva parish, in a kind of darkness. For this reason, any new information that could shed light on our knowledge of that historical period is certainly welcome. Only because of this state of affairs, this work is oriented towards one of the most obscure types of historical sources - toponyms. In normal societies, the study of toponyms is a legitimate part of dealing with intangible cultural heritage and a valuable field for scholars of various profiles. However, post-war Bosnia and Herzegovina has proven to be an extremely effective Petri dish for cultivating various types of pseudo-historical fantasies, for which toponyms are the only breeding ground on which to base their distortions of the past, and this is only due to the similarity, in a few letters, of some old and some modern terms/toponyms. By using a large number of fences, leaving room for different interpretations, an attempt has been made to overcome the backlash against working on toponyms and to emphasize the amount of caution that must be applied in similar research.

Keywords: Travnik, Lašva parish, toponyms, religion, heritage.

Uvod

Lašvanska regija jedno je od prvobitnih područja koja su formirala najstariju jezgru bosanske srednjovjekovne države.¹ Regija je bila oblikovana u teritorijalno-administracijsku župu Lašvu, koja je bila dio šire oblasti Kraljeve zemlje – *Contrata del Re*.² Zapadna, sjeverna i južna granica župe Lašve su uslovljene izvorom istoimene rijeke i planinskim masivima Vlašića i Vranice, dok je istočna granica određena ušćem Lašve u Bosnu. Prvi spomen župe Lašve nalazi se u povelji ugarskog kralja Bele IV, iz 1244. godine,³ kojom se potvrđuju navodne ranije darovnice bosanskog bana Mateja Ninoslava bosanskoj biskupiji. Ova povelja je dosta značajna jer predstavlja jedan od ključnih izvora za proučavanje bosansko-ugarskih odnosa tokom najkritičnijeg perioda prve polovine 13. stoljeća i stalnih nasrtaja na bosansku teritoriju pod okriljem borbe protiv hereze. Nada Klaić ovu povelju smatra „providnim falsifikatom“,⁴ međutim, ta teorija ne utiče na dio povelje koji nas zanima, tj. na popis župa i lokaliteta koji se u njoj spominju, među kojima je i *supa Losona*. Dosta različito bilježenje imena ove župe, ili istoimenog

¹ Pavao Anđelić, „Teritorijalno širenje imena Bosna u prvim stoljećima razvitka“, u: *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Svjetlost, Sarajevo 1982, 33.

² Iako administracijski najvažnija, Kraljeva oblast srednjovjekovne Bosne historiografski je najslabije obrađena, bez ijedne ozbiljne monografije. Različiti segmenti srednjovjekovne prošlosti župe Lašva obrađeni su u nekoliko naučnih radova, koji će biti upotrebljavani tokom ove analize. Postoji i jedna monografija (Nikola Lovrinović, *Srednjovjekovna župa Lašva – povijesne crtice*, Hrvatski intelektualni zbor Hercegovine – Hrvatski kulturni centar Nova Bila, Novi Travnik – Travnik 2007, 155), u kojoj su na jednom mjestu solidno sakupljena dotadašnja historiografska dostignuća, no istovremeno ona nije ponudila nova arhivska istraživanja, a također je i pomalo opterećena današnjim međunacionalnim tenzijama u Srednjoj Bosni. Ambiciozno naslovljeni rad Pave Živkovića i Zlatka Đukića, „Srednjovjekovne župe Lašva i Brod, naseljenost i okruženje“, *Bosna franciscana* 27 (2007): 119–130, prepun je čudnih i nedokazivih konstrukcija („posljednja od hrvatskih oblasti koja zadnja ulazi u hrvatski politički i upravni život“; „župa Lašva središte Kulinove države“), a ni po čemu ne doprinosi poboljšanju znanja o ovom prostoru. S druge strane, rad Jelene Mrgić, „The Center of the Periphery. The Land of Bosnia in the hearth of Bosnia“, u: *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, (ur.) Vlada Stanković, Lexington Books. Lanham 2016, 155–170 posvećen je kratkoj historijsko-geografskoj analizi mahom centralnog dijela Kraljeve zemlje, tj. područja Kakanj – Visoko.

³ Augustino Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium I, Typis Vaticanis*, Romae 1863, 298.

⁴ Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb 1994, 92 i kasnije 112–115.

naselja i samostana (Losona, Lasciovia, Lasciona, Lascrovae, Lasvae itd.), nalaže da primijenimo dozu opreza u zaključivanju da se radi upravo o pojmovima iz lašvanske regije. No, ukoliko primijenimo logiku da u suprotnom slučaju cjelokupno područje koje pokriva ova ogromna regija ne bi imalo svoga spominjanja u izvorima, ipak možemo zaključiti da se radi o istom lokalitetu.⁵ Taj zaključak dodatno je ojačan činjenicom da je i nakon pada Bosanskog kraljevstva ime župe opstalo u novoformiranoj osmanskoj administrativnoj jedinici – nahiji Lašva, koja se prvi put spominje 1468/69. godine.⁶ Ovaj rad će biti uglavnom fokusiran na administrativno značajniji dio župe Lašve, šire područje današnjega grada Travnika, uz rubna područja današnjih općina Vitez i Novi Travnik.

Od ostalih značajnih činjenica u vezi s historijom lašvanske regije u srednjem vijeku, treba spomenuti da su najmoćnija velikaška porodica ovoga područja bili Šantići, koji su držali utvrde Toričan i Lašvu i čiji je najpoznatiji predstavnik – tepčija Batalo u svoje vrijeme bio jedan od najmoćnijih plemića Bosanskog kraljevstva.⁷ Pojedinačno gledano, najznačajniji događaj koji se desio na ovom prostoru svakako je čuvena bitka u Lašvi, u kojoj su 1415. godine snage bosanskih plemića, znatno pojačane osmanskim plaćeničkim odredima, slomili ofanzivu ugarskog kralja Sigismunda Luksemburškog i time efikasno okončali ugarske pretenzije nad bosanskim teritorijem.⁸ Iako bi se moglo još govoriti o političkoj prošlosti ovoga predjela, širenje te priče bi izašlo izvan potreba ovog rada.

Toponomastički ostaci srednjovjekovnog kršćanstva lašvanske regije

Toponomastička građa je često privlačila pažnju stručnjaka različitih profila, ali još češće pretjerano entuzijastičnih amatera, koji su u nazivima, ili čak i u dijelovima naziva određenog lokaliteta, pronalazili „dokaze“ za teorije koje su im se sviđale. Iz tog razloga je potrebno naglasiti da ćemo ovom materijalu pristupiti na jedini način na koji smo osposobljeni, iz ugla gledanja historičara, pokušavajući da iz naziva lokacija izvučemo što je više moguće,

⁵ O različitim lingvističkim pokušajima objašnjenja naziva rijeke Lašve, vidjeti: Aladin Husić, *Nahija Lašva od 1463. godine do kraja 16. vijeka*, (neobjavljeni rukopis magistarskog rada), Filozofski fakultet, Sarajevo 2007, 10.

⁶ A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. godine do kraja 16. vijeka*, 35.

⁷ O ovoj velikaškoj porodici više u: Amir Kliko, „Lašvanska vlastela Šantići“, *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998)*, (ur.) Dubravko Lovrenović, Filozofski fakultet, Sarajevo 2010, 257–284.

⁸ Dubravko Lovrenović, „Bitka u Lašvi 1415. godine“, *Raukarov zbornik*, (ur.) Neven Budak, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005, 275–295.

ne dokaza, nego moguće komparativne građe. Urođeno nepovjerenje koje historijska nauka osjeća prema toponomastici uvjetovalo je da u analizi koja slijedi na narednim stranicama u mnogo navrata izrazimo sumnju u porijeklo i značenje određenog termina, ili da barem ostavimo širok prostor i za druga moguća objašnjenja. Kao poseban problem se pokazuje i vrijeme nastanka određenog toponima, budući da smo naslovom rada vezani za srednjovjekovni period. Istina je da je pet stoljeća vladavine Osmanskog Carstva nad ovim prostorom donijelo znatne promjene u religioznoj strukturi stanovništva lašvanske regije, pa time i običaja na kojima se zasnivaju i nastanci toponima, međutim, ne možemo sa stopostotnom sigurnošću utvrditi da je određeni kršćanski termin nastao prije 1463. godine. Ranija istraživanja su pokazala opstojnost starih toponima u stoljećima nakon osvajanja, uz promjenu naziva samo na područjima naseljenim vlaškim skupinama, te je time efikasno pobijen romantičarski pristup toponomastici koji se bazirao na tezi o nametnutoj i planiranoj promjeni kršćanskih toponima od novih vlasti.⁹

Glavni izvori za ovu vrstu istraživanja jesu različite mape s nazivima sela, zaselaka, planina, dolina i sl. Neprocjenjivim se pokazuju i terenska istraživanja, budući da su ti autori na licu mjesta zapisivali nazive određenih mikrolokacija, koje su saznali, najčešće, iz razgovora s lokalnim stanovništvom. Posebno zanimljiv i do sada slabo iskorišten izvor jesu i katastarske knjige nastale za vrijeme prvih popisa zemljišnih parcela, provedenih neposredno nakon dolaska austrougarske vlasti na ove prostore. Ove knjige su već iskorištene za područje katastarske općine (dalje: KO) Guča Gora,¹⁰ dok smo mi istraživanje u ovom radu ograničili na podatke iz ovih dviju katastarskih knjiga (nastalih 1894. i 1903.) za KO Turbe – Varošluk i Travnik – Slimena.

Toponimi s asocijacijom na crkvu

Jedan od najsigurnijih pokazatelja kršćanskog uticaja na nastanak toponima jesu imena povezana s nazivom osnovnog vjerskog objekta kršćanstva. Smatra se da je naš naziv „crkva“ proizašao iz grčke riječi kyriaké,¹¹ a kao pojam može imati društveni (šira zajednica kršćana), prostorni (zgrada u kojoj se obavlja liturgija) te simbolički smisao (zajednica svih vjernika povezanih

⁹ A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. godine do kraja 16. vijeka*, 84.

¹⁰ Nikola Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, *Franjevački samostan u Gučoj Gori*, (ur.) Velimir Valjan, Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010, 181–206.

¹¹ Jeronim Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Marija, Split 1976, 56. Najpribližniji prijevod bio bi „stvar koja pripada Gospodaru“, Donald K. McKim, *Westminster Dictionary of Theological Terms*, Westminster John Knox Press, Louisville 1996, 49.

u jedan organizam – Kristovo tijelo).¹² Smatramo da je prostorni smisao pojma crkva imao najviše uticaja kod nastanka toponima, tj. da ti toponimi, zapravo, svjedoče da je na određenom mjestu, u prošlosti, postojao fizički objekat u kojem se obavljala molitva. Osim toga, zbog dosta otežanog dobijanja dozvole za izgradnju novih kršćanskih vjerskih objekata u vrijeme osmanske vladavine nad Bosnom, postoji velika mogućnost da većina toponima ove vrste vodi porijeklo upravo iz srednjovjekovnog vremena.¹³

Najstariji imenom poznati toponim lašvanske župe bio je „Kod tri crkve“ – apud tres ecclesias, spomenut u povelji ugarskog kralja Bele IV, iz 1244. godine.¹⁴ Postoji tumačenje da se tim terminom želio označiti određeni samostan,¹⁵ međutim, autor nije opširnije obrazložio taj stav, a potpuno je nejasno kakav bi to samostan mogao biti budući da u to vrijeme, osim krstjana, nemamo osvjedočeno prisustvo samostanskih redova u Bosni. Jedino bi se, na osnovu pretpostavke, mogla predložiti rješenja da su dominikanci u toku svoga kratkog boravka u Bosni, kao dio osvajačke križarske vojske u prethodnom desetljeću, počeli s gradnjom nekog samostana, ili da je riječ o starijoj antičkoj bazilici koja se nalazi na zapadnom dijelu travničkog područja.

Najčešća varijanta ovog toponima jeste „Crkvine“, kojim su označena dva arheološka lokaliteta s poznatim ostacima srednjovjekovnih vjerskih objekata,¹⁶ te jedno neolitsko nalazište u Turbetu.¹⁷ Također, u narodnoj predaji

¹² Anđelko Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1979, 184–185.

¹³ Naravno, ova tvrdnja ima i svojih izuzetaka. Tako smo na malom prostoru u KO Slimena pronašli oranicu pod nazivom Crkvenik, zatim livadu i oranicu nazvane Veliki Crkvenik, te još jednu oranicu označenu kao Mali Crkvenik, *Općinski sud u Travniku – Zemljišnoknjižni ured*, KO Travnik – Slimena; katastarski broj čestice: 143/1, 144/1, 145, 147. Sumnju u starinu naziva ovih parcela budi činjenica da je njihov vlasnik Samostan u Gučoj Gori, osnovan 1706, po kojem su vjerovatno i dobili ime. No na području iste KO imamo još tri istoimene oranice (katastarski br. čestice: 250, 251/2, 366), dvije livade (katastarski br. čestice 251/1, 360), te po jedan pašnjak i šikaru (katastarski br. čestice: 249, 252).

¹⁴ A. Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium I*, 298.

¹⁵ N. Lovrinović, *Srednjovjekovna župa Lašva*, 25.

¹⁶ Velimir Valjan, „Od lašvanskog do gučegorskog samostana“, *Franjevački samostan u Gučoj Gori*, (ur.) Velimir Valjan, Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010, 197; Muhamed Kreševljaković, *Naselja opštine Pucarevo*, SIŽ Kulture i fizičke kulture Pucarevo, Pucarevo 1987, 162; Amir Kliko, *Tepčija Stipan Batalo Šantić i njegovo doba. Prilog historiji travničkog područja u srednjem vijeku*, Bosanski kulturni krug, Travnik 2022, 108–109.

¹⁷ Krešimir Papić, *Travnik – grad i regija (prilog poznavanju srednjobosanskog prostora)*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1975, 82. *Arheološki leksikon*, tom II, Borivoj Čović (ur.), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988, 196. *Općinski sud u Travniku – Zemljišnoknjižni ured*, KO Turbe – Varošluk; katastarski broj čestice: 328/1–2–3–4, 329,

opstalo je sjećanje da se na mjestu današnje mahale Šumeće u Travniku, podno Vilenice, nalazio lokalitet s ovim nazivom.¹⁸ Pronađeno je više lokaliteta s nazivima Crkvenik i Crkvište,¹⁹ dok imamo i toponime Viš Crkve i Pod Kapelom.²⁰ Lokalitet „Crkve“ na kojem se danas nalazi Tvornica šibica Dolac, najčešća je pretpostavka kod ubiciranja mjesta na kojem je nekada stajao lašvanski samostan.²¹

Postoje određene historiografske teorije koje i lokacije s toponimom „Klis“ povezuju s crkvom zbog navodnog nastanka te riječi iz latinske oznake za crkvu – ecclesia.²² Međutim, smatramo da su ovdje autori previše slobode dozvolili mašti, te da ovaj termin može označavati niz drugih stvari, npr. klanac – klisuru i slično.²³

Toponimi s asocijacijom na križ

Križ je univerzalni simbol kršćanstva. Kao ikonografski lik, poznat je mnogo prije kršćanstva.²⁴ Od simbola kazne i mučeništva na kojem je okončao historijski Isus,²⁵ križ je, ponajprije kroz soteriologiju apostola Pavla, postao simbol pobjede Isusa nad smrti, te time i simbol slave.²⁶ Ujedno je postojanje upravo križa na kojem je ubijen Isus postao omiljeni mit u srednjem vijeku, dok je njegovo navodno posjedovanje iskorištavano za stjecanje moći i pre-

330. U neposrednoj blizini se nalazi i oranica „Pod Crkvinom“, *Općinski sud u Travniku – Zemljišnoknjižni ured*, KO Turbe – Varošluk; katastarski broj čestice: 341/21–22–23.

¹⁸ Antun Knežević, *Bosanski prijatelj*, sv. IV, god 1870, str. 104.

¹⁹ N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 197; Marinko Slipac, „Stećci gučegorskog kraja“, Franjevački samostan u Gučkoj Gori, *Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene*, Guča Gora – Sarajevo 2010, 514; *Arheološki leksikon* II, 197.

²⁰ Šljivik odnosno voćar u KO Guča Gora, N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 197.

²¹ Enver Sujoldžić, *Lašva i Toričan*. Prilog povijesti travničkoga kraja, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 2007, 18.

²² N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 197; M. Slipac, „Stećci gučegorskog kraja“, 500. Jedan lokalitet tog naziva nalazi se u gučegorskom kraju: Đoko Mazalić, „Hrišćanski nišani u okolini Travnika. Evidencija važnijih spomenika i predlozi za zaštitu“, *Naše starine* 4 (1957): 105.

²³ O različitim značenjima riječi „Klis“ pogledati: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* V, (ur.) Đuro Daničić i dr., JAZU, Zagreb 1898–1903, 80; *Речник српскохрватскога књижевног језика* II, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб 1967, 739–740.

²⁴ A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 356.

²⁵ O krucifikaciji kao najtežem obliku kažnjavanja u pravosudnom sistemu Rimskog carstva, pogledati Martin Hengel, *Crucifixion*, Fortress Press, Philadelphia 1977. i tamo navedenu literaturu.

²⁶ O postanku riječi „križ“ više u: J. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, 140.

stiža.²⁷ Križ je još od ukazivanja Konstantinu pred bitku kod Milvijanskog mosta 312. godine, također i simbol pobjede, i to ne samo direktne prevlasti u fizičkom sukobu nego i simbolične pobjede kršćanstva nad paganizmom.²⁸

Iz ovih razloga svi toponimi u različitim varijantama naziva križa, krsta, moraju se uzeti u obzir kod razmatranja kršćanske toponomastike lašvanškoga kraja. Najčešća podvrsta ovih toponima jeste jednostavni naziv „Križ“. Čak pet oranica, jedan pašnjak i jedna nekropola stećaka u Kotarskoj općini Guča Gora nose ovaj naziv,²⁹ dok je zabilježeno i postojanje jednog sela,³⁰ te toponima kod sela Čukle.³¹ Od ostalih toponima koje smo pronašli, imamo oranice Krsta i Kriesta,³² pašnjake Zakršće i Kreseti, šumu Križeva,³³ visoravan Krstačka kosa,³⁴ te planinski vrh Krstac.³⁵ U blizini Konjske, nalazi se toponim Križevac.³⁶

Hagiotopografija

Hagiografsko istraživanje jedan je od najaktualnijih smjerova moderne medievistike. Također je potrebno istaći da su se istraživanja pomakla od proučavanja života svetaca i njihovih žitija na proučavanje uticaja koji je njihovo štovanje imalo na političku ideologiju i svakodnevni život srednjovjekovnih ljudi.³⁷ Slično srednjovjekovnim hronikama, hagiografski tekstovi su još jedna vrsta izvora koji nedostaju za ozbiljnije istraživanje ove teme na primjeru srednjovjekovne Bosne.³⁸ Jedino područje na kojem se mogu napraviti

²⁷ Barbara Baert, *A Heritage of Holy Wood. The Legend of the True Cross in Text and Image*, BRILL, Leiden – Boston, 2004, 527.

²⁸ Torre Granholm, *The Gotlandic Medieval Churches*, Stavgard förlag 2015, 51–52.

²⁹ N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 197; M. Slipac „Stećci gučegorskog kraja“, 501.

³⁰ EUFOR/NATO maps 2008, section Rostovo 78:18.

³¹ ÖUM 1867-1887, 17,7697:44,2543.

³² N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 197.

³³ *Ibidem*.

³⁴ EUFOR/NATO maps 2008, section Rostovo 86:16.

³⁵ EUFOR/NATO maps 2008, section Rostovo 86:18.

³⁶ ÖUM 1867–1887, 17,6766:44,2528.

³⁷ Za širi europski kontekst trendova u hagiografskim istraživanjima, pogledati: Andrea Mariana Navarro, „The hagiographical legend: Spread, Survival and Influence on the Religious Tradition of the Middle and Modern Age“, *Imago Temporis Medium Aevum* 6 (2012): 315-336; ili Thomas F. Head (ed.); *Medieval Hagiography. An Anthology*, Garland Publishing Inc, New York 2000, 834. Za područje Istočno-Centralne Europe, potrebno je sagledati niz radova iz opusa Gabora Klaniczaya.

³⁸ Jedan od pionirskih priloga o ovoj temi, nastao na proučavanju štovanja sveca zaštitnika vladajuće bosanske dinastije Kotromanića, jeste: Dubravko Lovrenović, „Sv. Grgur Čudotvorac: zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne“, *Zbornik o Marku Dobretiću*,

određeni pomaci jesu u istraživanju toponima nastalih na osnovu štovanja određenih svetaca ili svetih relikvija.³⁹ Istraživanje svetaca zaštitnika srednjovjekovnih crkava na području današnje Bosne i Hercegovine pokazuje veliku prazninu na području lašvanske regije,⁴⁰ pa se čak ne zna ni kome je bio posvećen lašvanski samostan. Jedini navedeni naziv je onaj crkve sv. Katarine u Travniku.⁴¹ Međutim, čudno je da autor kao nepobitnu činjenicu uzima ovaj krajnje nepouzdan podatak zasnovan na dosta kontroverznoj narodnoj predaji o pretvaranju te crkve u današnju Jeni džamiju u mahali Varoš.⁴² Pronašli smo i još dva sveca zaštitnika crkava – sv. Ivana, kapela kod koje su nađeni ostaci srednjovjekovne crkve, i sv. Martina,⁴³ međutim ove crkve su, ipak, novijeg datuma izgradnje te ih ne možemo sa sigurnošću uvrstiti u srednjovjekovnu hagiotoponomastiku. Također, postoji narodno predanje da su na lokalitetima Duhovo, gdje se danas nalazi groblje Mašatluci, te Dusina, u široj novotravničkoj regiji, postojale crkve posvećene sv. Duhu.⁴⁴

(ur.) fra Marko Karamatić, Općina Dobretići & Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Sarajevo – Dobretići 2008, 9–32 (= *Bosanska kvadratura kruga*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb 2012, 15–35).

³⁹ Stanje izvora je mnogo povoljnije za neposredno Dubrovačko zaleđe: Anđelko Badurina, „Hagiotopografija Konavala“, *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti* 1, (ur.) Vladimir Stieptić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1998, 253–261.

⁴⁰ Andrija Zirdum, „Crkve i njihovi patroni u srednjem vijeku u Bosni i Hercegovini“, *Stjepan Tomašević (1461. – 1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, (ur.) Ante Birin, Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Zagreb – Sarajevo 2013, 221–233.

⁴¹ Ukoliko prihvatimo da ovaj kult potiče iz srednjeg vijeka, onda je najvjerojatnije riječ o sv. Katarini Aleksandrijskoj, zaštitnici bolnica, pravnik, biblioteka, učitelja, univerziteta itd. Jedina druga moguća varijanta bila bi sv. Katarina Sienska, međutim, ona je kanonizirana tek 1461. godine, te je teško povjerovati da se njen kult za dvije godine proširio toliko da bude zaštitnica jedne od crkava u Bosni, no tu mogućnost ipak moramo ostaviti otvorenom. Rosemary Ellen Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, Facts on File Inc, New York 2001, 63–64, 71.

⁴² A. Zirdum, „Crkve i njihovi patroni u srednjem vijeku u Bosni i Hercegovini“, 230. Ovu legendu prvi je zabilježio književnik Ivan Kukuljević Sakcinski, u svom putopisu *Putovanje po Bosni*, Zagreb 1858, 98; a kasnije ju je ponovio niz autora uz različita tumačenja (A. Knežević, *Bosanski prijatelj*, sv. IV, 93; Vjekoslav Klaić, *Bosna. Podatci o zemljopisu i povijesti. I dio: zemljopis*, Matica hrvatska, Zagreb 1878, 159; Jozo Petrović, *S Arheologom kroz Travnik*, poseban otisak iz Narodne starine, VI, Zagreb 1931, 13; Martin Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1973, 108. i drugi). Dosta preglednu analizu ovog problema i argumentovane dokaze o netačnosti teze o pretvaranju crkve u džamiju donosi Enver Sujoldžić, *Džamije Travnika*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1998, 25–26.

⁴³ EUFOR/NATO maps 2008, section Travnik 01:14, 95:16.

⁴⁴ M. Kreševljaković, *Naselja opštine Pucarevo*, 68, 143. Đ. Mazalić, „Hrišćanski nišani u okolini Travnika“, 114.

Istom linijom razmišljanja, možemo postaviti identičnu teoriju za naselje Dusina kod Busovače.⁴⁵ Jedan veliki antropomorfni križ, kojem se pripisuju i čudotvorna ljekovita svojstva, danas uzidan u zapadni zid kapele u selu Čukle, nosi naziv „Spomenik sv. Mihajla“, najvjerojatnije po svecu zaštitniku crkve koja se nekada nalazila na tom groblju.⁴⁶

Potpuno drugi stepen analize jeste pokušaj povezivanja određenih lokaliteta koji nose lična imena sa svecima koji su se identično zvali. Za ove primjere nismo pronašli nikakve pisane tragove na osnovu kojih bismo mogli iole pozitivno utvrditi da su lokaliteti dobili ime upravo po svecu, a ne po nekom pojedincu kome su u određenom trenutku pripadali. U sljedećoj tabeli može se vidjeti spisak tih lokacija s ponuđenim pretpostavkama njihova nebeskog zaštitnika:

LOKALITET	SVETAC PATRON
Tomina voda ⁴⁷	Toma, apostol, ili Toma Akvinski ⁴⁸
Pavo, ⁴⁹ Pavice ⁵⁰	Pavao, apostol ⁵¹
Jankova ravan ⁵² , Jankovići ⁵³	Ivan, krstitelj ⁵⁴
Grgjići ⁵⁵	Grgur Nazijanski ⁵⁶

⁴⁵ EUFOR/NATO maps 2008, section Busovača 88:35.

⁴⁶ Đ. Mazalić, „Hrišćanski nišani u okolini Travnika“, 111.

⁴⁷ EUFOR/NATO maps 2008, section Mudrike 15:02.

⁴⁸ Toma apostol jedan od 12 Isusovih učenika, poznat i kao „nevjerni Toma“. Ubijen u Indiji tokom misije širenja kršćanstva. Zaštitnik arhitekata, slijepaca, građevinara, stolara, zidara itd. Toma Akvinski je bio jedan od najvećih srednjovjekovnih teologa i filozofa. Kanoniziran 1323. godine, zaštitnik učenjaka, studenata, škola i univerziteta. R. E. Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, 325–328.

⁴⁹ EUFOR/NATO maps 2008, section Mudrike 09:08.

⁵⁰ EUFOR/NATO maps 2008, section Bojska 02:76.

⁵¹ Jedna od najuticajnijih figura u širenju kršćanstva. Iako nikada nije susreo Isusa, smatra se jednim od njegovih učenika. Ubijen u Rimu oko 67. godine. R. E. Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, 271–273. Budući da se smatra svecem zaštitnikom izgrađivača šatora, možda se može postaviti teorija da je u blizini ovog lokaliteta prolazio trgovački put i bila smještena karavanska stanica.

⁵² EUFOR/NATO maps 2008, section Turbe 92:02.

⁵³ Zapadna prigradska zona Travnika; K. Papić, *Travnik, grad i regija*, 337.

⁵⁴ Najvjerojatniji svetac-patron pod ovim imenom. Jedna od najuticajnijih ličnosti ranog kršćanstva, zaštitnik krštenja, konverzije, monastičkog života, R. E. Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, 173–174. Postoji mala mogućnost da je, eventualnim doseljenjem stanovnika iz područja Trogira, s njima došlo i štovanje kulta sv. Ivana Trogirskog, promotora mira i biskupa trogirskog iz 11. stoljeća, A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 284.

⁵⁵ EUFOR/NATO maps 2008, section Turbe 91:02.

Klimenta ⁵⁷	Kliment, prvi apostolski otac, ili Ohridski ⁵⁸
Gornje i Donje Vitovlje ⁵⁹ , Vidovo ⁶⁰ , Vidovići ⁶¹	Vito/Vid ⁶²
Martinova Glavica ⁶³	Martin, papa ili pustinjač ⁶⁴
Kajin Kamen ⁶⁵	Sv. Kaja/Caius, papa i mučenik ⁶⁶

⁵⁶ Kao što je već spomenuto, štovanje sv. Grgura Nazijanskog bilo je veoma rašireno u srednjovjekovnoj Bosni, a bio je i svetac-zaštitnik vladajuće porodice. Sasvim je moguće da u regiji koja obiluje toponimima banovsko-kraljevskog porijekla, jedno selo bude nazvano i po njihovu nebeskom patronu.

⁵⁷ N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 191.

⁵⁸ Dvije su moguće varijante identiteta ovog sveca. Prva je da je riječ o Klimentu I, četvrtom papi i učeniku samog apostola Petra, osobe koja se smatra prvim Apostolskim Ocem, a najpoznatiji je po svom pismu kršćanskoj zajednici u Korintu, u kojem su prvi tragovi doktrine o papinskoj supremaciji. R. E. Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, 77. Druga varijanta, kojoj smo skloniji, jeste da se radi o sv. Klimentu Ohridskom, učeniku sv. Ćirila i Metoda, A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 330–331.

⁵⁹ Sela u neposrednoj blizini Travnika, Šefik Bešlagić, *Stećci centralne Bosne*, Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1967, 57. Moramo naglasiti da postoji i teorija da su ova sela dobila ime prema staroslavenskim nazivima vitalnica i vitalište, koji su označavali drumska svratišta: K. Papić, *Travnik, grad i regija*, 100; Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1957, 9. Da je, ipak, teorija o nastanku imena ovog sela prema sv. Vidu ili nekom istoimenom pojedincu vjerovatnija, pokazuje stariji njegov naziv Vidovje; A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. godine do kraja 16. vijeka*, 27; Ahmed Aličić (ur.), *Sumarni popis sandžaka Bosna 1468/69 godine*, Islamski kulturni centar, Mostar 2008, 249.

⁶⁰ Naselje napušteno nakon 1463. A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. g. do kraja 16. vijeka*, 63.

⁶¹ EUFOR/NATO maps 2008, section Vitez 92:27.

⁶² Jedan od 14 tzv. „Svetih Pomoćnika“, ili pomoćnih svetaca. U srednjem vijeku se kult sv. Vida naročito proširio među germanskim i slavenskim plemenima, čemu je pomogla njegova magična moć protiv epilepsije, tada zvane „ples sv. Vida“. Eugene Hoade, „Vitus, Modestus and Crescentia, SS“, u: *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 14 (Thi–Zwi), Thomson Gale – The Catholic University of America, Washington D.C. 2002, 573.

⁶³ Selo Kremenik kod Viteza, Šefik Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo 1971, 155.

⁶⁴ Dva su moguća sveca – kandidata po kojima je ovaj lokalitet možda dobio ime. Prvi je Martin I, rimski biskup iz 7. stoljeća, posljednji papa koji je umro kao mučenik. Druga varijanta je Martin od Toursa, pionir zapadnog monasticizma, koji je živio u 4. stoljeću, svetac zaštitnik konjanika, vojnika i krojača. R. E. Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, 226–230.

⁶⁵ Zaselak u blizini Vitovlja s nekropolom stećaka; Š. Bešlagić, *Stećci centralne Bosne*, 57; JNA – Vojnogeografski institut 1978, sekcija Hamandžići 10:59.

⁶⁶ Papa u vremenu 283–296. Zbog navodnog dalmatinskog porijekla, naročito poštovan i slavljnjen u Dalmaciji i Veneciji, pa je sasvim moguće da je kult došao i do srednjobosanskih područja. R. E. Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, 60–61. Tu popularnost dokazuje činjenica da će u 18. st. franjevačka dalmatinska Provincija uzeti naziv ovog sveca, Pejo

Toponimi povezani s Crkvom bosanskom

Srednjovjekovna župa Lašva bila je usko povezana s Crkvom bosanskom. Zapravo, njena snaga na ovom prostoru smatra se jednim od osnovnih argumenata za skroman uspjeh, a samim time i zastupljenost u izvorima lašvanskog samostana.⁶⁷ Najvažnije ličnosti župe Lašve, vlastela Šantići, bili su vjerni pristaše ove kršćanske konfesije, čemu najzornije svjedoči i nastanak Batalovog evanđelja, jednog od rijetkih preživjelih rukopisa nastalih u okviru Crkve bosanske. Tako vidimo da većina pisanih izvora (za razliku od arheoloških) svjedoči o premoći Crkve bosanske nad katoličanstvom u lašvanskoj regiji. Toponimi koje možemo povezati s ovom vjerskom organizacijom, po svome porijeklu nisu ništa sigurniji od već navedenih primjera. Tako, recimo, pronalaženje najvišeg autoriteta Crkve bosanske – djeda u toponimima kao što su Didaci,⁶⁸ Didovac,⁶⁹ Didići,⁷⁰ ili Didak,⁷¹ može imati svoje logike, no nemamo pouzdanog dokaza za to.⁷² I za druge članove hijerarhije Crkve bosanske mogu se pronaći toponimi za koje se može pretpostaviti da su dobili nazive prema njima. Povezivanje gosta Crkve bosanske s Gostovljem,⁷³ Gostiljom⁷⁴, Gostunjem⁷⁵ i sličnim toponimima, ili starca s usamljenim spomenikom „Starac-kamen“ u selu Gaćice blizu Viteza,⁷⁶ može biti smisljeno, ali i ne mora. U historiografiji je ponuđeno i mišljenje da je toponim „Kršćan“ kod sela Monjići, Novi Travnik, sjećanje na nekadašnje prisustvo krstjana Crkve bosanske.⁷⁷

Ćošković, „Prvi lašvanski samostan prema vrelima, predaji i literaturi“, *Franjevački samostan u Gučoj Gori*, (ur.) fra Velimir Valjan, Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010, 130.

⁶⁷ P. Ćošković, „Prvi lašvanski samostan prema vrelima, predaji i literaturi“, 144–145.

⁶⁸ EUFOR/NATO maps 2008, section Mudrike 03:02.

⁶⁹ Četiri lokaliteta u KO Guča Gora, N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 196.

⁷⁰ EUFOR/NATO maps 2008, section Vitez 99:27.

⁷¹ EUFOR/NATO maps 2008, section Busovača 86:38, stijena Didak na obroncima brda Bukovica kod Travnika: Enver Sujoldžić, *Bukovica viš Travnika grada*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 2023, 19, 54–57, 80.

⁷² Primjer lokaliteta „Didakove kuće“, zaselak sela Đelilovci kod Turbeta, ukazuje nam na potrebu za jačanjem ove doze opreza, jer je dobio svoje ime po vlasniku Didaku Milatu. Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 142; Paola Korošec, „Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija, sv. VII, Sarajevo 1952, 382.

⁷³ EUFOR/NATO maps 2008, section Vlašić 10:17.

⁷⁴ K. Papić, *Travnik, grad i regija*, 100; H. Kreševljaković, Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini, 8.

⁷⁵ E. Sujoldžić, *Bukovica*, 15, 68, 70.

⁷⁶ Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 155.

⁷⁷ M. Kreševljaković, *Naselja opštine Pucarevo*, 136.

Toponimi s osnovom kaur-, i vlah-

Nakon širenja islama na prostor Srednje Bosne nemuslimansko stanovništvo je u kolokvijalnom govoru često nazivano različitim pogrdnim ili pejorativnim imenima, koja nama mogu poslužiti kao pokazatelj povezanosti određenog lokaliteta s kršćanskom prošalošću, naravno ako pretpostavimo da je taj naziv reminiscencija na ranija vremena, a ne produkt samog vremena u kojem su nastali. Jedan od takvih termina jeste i „kaur“, od per. gaur, što bi bukvalno značilo „nevjernik“, a u svakodnevnom govoru se upotrijeblo kao oznaka za katolike.⁷⁸ Tako bi termini Kaurске ravne,⁷⁹ Kaurinove kuće,⁸⁰ Kaurска guvna⁸¹ ili Kaurлаš⁸² mogli doprinijeti našem poznavanju kršćanske toponimije Srednje Bosne.

Kod termina „vlah“ drugačije je stanje stvari. Naime, i pored toga što dio autora smatra da su Vlasi tokom srednjeg vijeka obitali i u centralnim dijelovima Bosne, pa time i lašvanske regije,⁸³ ipak smo skloniji teoriji da, ipak, nisu ulazili toliko duboko u unutrašnjost Bosne, sve dok ih osmanska administracija nije planski naselila u granične prostore prema Ugarskoj Kraljevini. Zapravo se upravo doseljavanje vlaških plemena i skupina pokazuje mnogo destruktivnijim procesom u pogledu promjene toponimije lašvanske regije, nego što je to bilo osmansko osvajanje Bosne.⁸⁴ Iz tog razloga smatramo da svi srodni toponimi, počev od naziva planine Vlašić, preko Vlaške strane,⁸⁵ Vlaška gromila,⁸⁶ Vlahovića brijeg,⁸⁷ Vlašić vode,⁸⁸ te niza pomoćnih termina, tipa Katunište, Palež, Paljevina, Paljenik, Opaljenik⁸⁹ i sl., ne treba dovoditi u vezu sa srednjovjekovnim vremenom.⁹⁰

⁷⁸ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1966, 246. i 401.

⁷⁹ EUFOR/NATO maps 2008, section Vlašić 09:18.

⁸⁰ EUFOR/NATO maps 2008, section Turbe 02:04.

⁸¹ EUFOR/NATO maps 2008, section Travnik 93:12.

⁸² Ivan Lovrenović – Josip Lovrenović, *Bosanski križ. Nadgrobna skulptura iz doba turske vlasti*, GS Tvorница mašina – Synopsis, Travnik – Sarajevo – Zagreb 2021, 204. Mazalić smatra da je izvorni naziv ovog lokaliteta bio *kaurtaš* – kaurски kamen, Đ. Mazalić, „Hrišćanski nišani u okolini Travnika“, 114.

⁸³ K. Papić, *Travnik, grad i regija*, 100.

⁸⁴ A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. godine do kraja 16. vijeka*, 63.

⁸⁵ Mapa u N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 185, pogledati i u: K. PAPIĆ, *Travnik, grad i regija*, 100.

⁸⁶ Mapa u N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 185

⁸⁷ JNA – Vojnogeografski institut 1978, sekcija Turbe 70:99.

⁸⁸ ÖUM 1867-1887, 17,5755:44,3386.

⁸⁹ K. Papić, *Travnik, grad i regija*, 100.

⁹⁰ Šira travnička regija, osobito ona u podnožju planine Vlašić, zaista obiluje toponimima koji se mogu povezati s Vlasima. Na prostoru KO Turbe – Varošluk pronašli smo obilje lokaliteta s nazivima Selište, Zgon, Lanište, Kmetovsko selište Milosavić itd. pa se na ovom

Toponimi s poveznicom s mjestima ukopa

Određene lokacije svojim nazivom mogu sugerirati da je to mjesto neka- da bilo predodređeno za ukop umrlih ljudi, a kako je čin ukopa neizostavni dio prakticiranja religije, ove lokacije su odlični pokazatelji kršćanske toponimije svoga vremena. No ipak je i ovdje potrebno biti veoma oprezan, jer toponimi, kao npr. Greblje, Zakopaonik i sl. nisu nužno srednjovjekovnog niti kršćanskog porijekla. Kako će tačne lokacije na kojima su pronađene srednjovjekovne nekropole biti obrađene u drugom dijelu rada, ovdje se osvrćemo samo na lokacije koje u svom nazivu sadrže odrednicu za groblje, bez obzira na to da li se danas tu nalaze nadgrobni spomenici.

Koliko je srednjovjekovno naslijeđe, zapravo, tokom vremena zaboravljeno u narodnoj svijesti, govori i veoma rašireni naziv „grčka groblja“, koji se redovito veže za nekropole stećaka i predstavlja čisti dokaz za naša istraživanja. U lašvanskoj regiji smo pronašli pet lokaliteta s ovim nazivom, u svima se i danas mogu pronaći stećci: Brigovi – Zabilje kod Viteza,⁹¹ Donja Trebeuša – Željeznička stanica Goleš,⁹² Glavica – Gačice, Vitez,⁹³ lokalitet kod sela Petačići, Novi Travnik,⁹⁴ i Briješće – Busovača.⁹⁵ Već smo vidjeli da je termin „kaur“ dosta interesantan za naša istraživanja, pa je sasvim logično da je i „kaursko groblje“ od istog interesa, s tim da je ovaj toponim nešto manje sigurno srednjovjekovni od „grčkih groblja“. Kaurška groblja imamo u Dobraljevu kod Busovače⁹⁶ te u selu Bukvići kod Novog Travnika.⁹⁷ Konačno, kao varijante pojavljivanja ove vrste toponima, imamo i lokalitete Brijeg (Mramorje), s nekropolom, kod sela Ćosići u blizini Travnika,⁹⁸ Mašeti, lokalitet u selu Fazlići u blizini Travnika,⁹⁹ te Mašete, naselje u široj okolini Novog Travnika.¹⁰⁰

prostoru najbolje vidi uticaj vlašskog elementa na promjenu toponomastike. *Općinski sud u Travniku – Zemljišnoknjižni ured*, KO Turbe – Varošluk; katastarski broj čestice: 4/20, 248, 254, 256/1-2-3, 259, 260, 262/1, 263/1, 263/2, 388, 476/2.

⁹¹ Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 155.

⁹² Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 143.

⁹³ *Arheološki leksikon* II, 200, P. Korošec, „Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika“, 386; Đ. Mazalić, „Hrišćanski nišani u okolini Travnika“, 100-102; Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 155.

⁹⁴ M. Kreševljaković, *Naselja opštine Pucarevo*, 94.

⁹⁵ N. Lovrinović, *Srednjovjekovna župa Lašva*, 113.

⁹⁶ Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 156.

⁹⁷ M. Kreševljaković, *Naselja opštine Pucarevo*, 57.

⁹⁸ Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 141.

⁹⁹ Š. Bešlagić, *Stećci centralne Bosne*, 62.

¹⁰⁰ EUFOR/NATO maps 2008, section Bojska 05:75.

Toponimi iz svakodnevnog života

Za sami kraj toponomastičke analize, ostavili smo lokalitete koji asociiraju na različite termine i pojave s kojima se svaki kršćanin susretao tokom obavljanja svojih svakodnevnih vjerskih obaveza. Ovi primjeri jesu najmanje pouzdani, no isto tako su i interesantni jer nam daju uvid u svakodnevni govor i narodnu tradiciju. Tako je stalno moljenje Bogu moralo ostaviti svoj uticaj i na toponomastiku, pa imamo nekropole stećaka Bogdušu u Gučoj Gori,¹⁰¹ i Bogaz u Počulici kod Viteza;¹⁰² rijeku Boževaču na Vlašiću,¹⁰³ u čijoj blizini su i selo te ravni Božići,¹⁰⁴ selo Božikovac kod Hamandžića.¹⁰⁵ Poseban toponim je Jehva, u blizini Opara,¹⁰⁶ koji može asociirati na starozavjetni naziv Boga. Veoma slične emocije svakako izaziva i Božije mjesto obitavanja, prema kome bi se moglo zvati čuveno neolitsko arheološko nalazište Nebo,¹⁰⁷ kao i po jedna oranica i parcela u KO Guča Gora.¹⁰⁸ Glavni vjerski strah srednjovjekovnog čovjeka svakako je bio da ne dospije u pakao, na koji može asociirati toponim sela Paklarevo,¹⁰⁹ a najveći neprijatelj svakog vjernika, Sotona, mogao bi biti inspiracija nastanka termina Vranilovo vrelo,¹¹⁰ Vranji dol,¹¹¹ Vranjići,¹¹² ili Zmajevac.¹¹³ Kao jedini učeni predstavnici Katoličke crkve u Bosni, i fratri su ovjekovječeni u toponomastici, mada se za lokalitet Fratarska voda¹¹⁴ teško može utvrditi vrijeme nastanka.

101 *Arheološki leksikon tom II*, 195; Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 144; P. Korošec, „Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika“, 387; M. Slipac, „Stećci gučegorskog kraja“, 511–514.

102 *Arheološki leksikon II*, 195; Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, 155.

103 EUFOR/NATO maps 2008, section Rostovo, 88:12.

104 EUFOR/NATO maps 2008, section Rostovo, 87:12 i 86:11.

105 JNA – Vojnogeografski institut 1978, sekcija Hamandžići 04:56.

106 P. Korošec, „Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika“, 388.

107 Alojz Benac, „Neolitsko naselje u dolini Bile“, *Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. Arheologija* 8 (1953): 237–264.

108 N. Lovrinović, „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, 195.

109 A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. godine do kraja 16. vijeka*, 66.

110 EUFOR/NATO maps 2008, section Mudrike 14:06. Vran se često poistovjećivao s vragom, jer se pomišljalo da je vrag crn, J. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, 339.

111 JNA – Vojnogeografski institut 1978, sekcija Travnik 73:99.

112 ÖUM 1867-1887, 17,7713:44,2612.

113 EUFOR/NATO maps 2008, section Vlašić 16:11; EUFOR/NATO maps 2008, section Bojska 82:04. Zmaj je tipično srednjovjekovni motiv, a često je upotrebljavan da personificira upravo đavola, A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 592.

114 Lokalitet s nekropolom stećaka na Vlašiću, na pola puta između naselja Vitovlje i Oštrac, E. Sujoldžić, *Travnik i Toričan*, 72. ÖUM 1867–1887, 17,5143:44,3510.

U ovom pregledu smo izostavili sve moguće zoonime, kao i nazive fitonimnog porijekla, kod kojih bismo mogli tražiti simbolička značenja povezana s kršćanskom tradicijom.¹¹⁵ Smatramo da je njihova upotreba proizašla ponajprije iz događaja u svakodnevnom životu, te da nemamo osnove tražiti simboličko u njihovu značenju.

Umjesto zaključka

Predočena analiza pokazuje da, uvažavajući sve navedene ograde i upozorenja na nesigurnosti koje sa sobom nosi bavljenje ovom građom, ipak toponomastika može biti koristan znanstveni alat u istraživanju vjerske prošlosti srednjovjekovnog perioda travničke regije. Iz neke vrste sumraka, nastalog postojanjem veoma malog broja drugih izvora o ovom prostoru, ipak izvire jedna nepoznata dinamika života koja svjedoči da je samo razvoj kasnijih historijskih prilika uslovio da naše poznavanje prošlosti travničke regije bude siromašno, a nikako to nije bila posljedica neaktivnosti ljudi tadašnjeg vremena. Pokazuje se da se slična toponomastička analiza može i treba uraditi i za druge tematske okvire, naročito npr. za vladarske i velikaške posjede ili, pak, za kastelologiju područja.

115 Tako, npr., imamo dosta toponima koji u svom nazivu imaju referencu na grožđe ili vino, pa bismo, na osnovu činjenica da je Lašvanski kraj pretežno brdovito područje, nego stoljubivo za skoro sve sorte vinove loze, te da je sama vinova loza jedan od najživljih biblijskih simbola, možda u ovom slučaju i mogli pretpostaviti simbolički značaj nad svakodnevnim, no u analizi, ionako bremenitoj pretpostavkama i teorijama, smatrali smo da je bolji izbor ako ove primjere izostavimo.

IZVORI I LITERATURA

NEOBJAVLJENI IZVORI

1. Općinski sud u Travniku – Zemljišnoknjižni ured,
 - KO Travnik – Slimena
 - KO Turbe – Varošluk
2. Österreichisch-Ungarische Monarchie, 1867–1887 – Third Military Survey (maps.arcanum.com)
3. JNA karte – Vojnogeografski institut 1978,
 - sekcija Hamandžići
 - sekcija Travnik
 - sekcija Turbe
4. EUFOR/NATO maps 2008,
 - section Bojska
 - section Busovača
 - section Mudrike
 - section Rostovo
 - section Travnik
 - section Turbe
 - section Vitez
 - section Vlašić

OBJAVLJENI IZVORI

1. Theiner, Augustino: *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium I*, Typis Vaticanis, Romae 1863.
2. Aličić, Ahmed (ur.): *Sumarni popis sandžaka Bosna 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar, Mostar 2008.

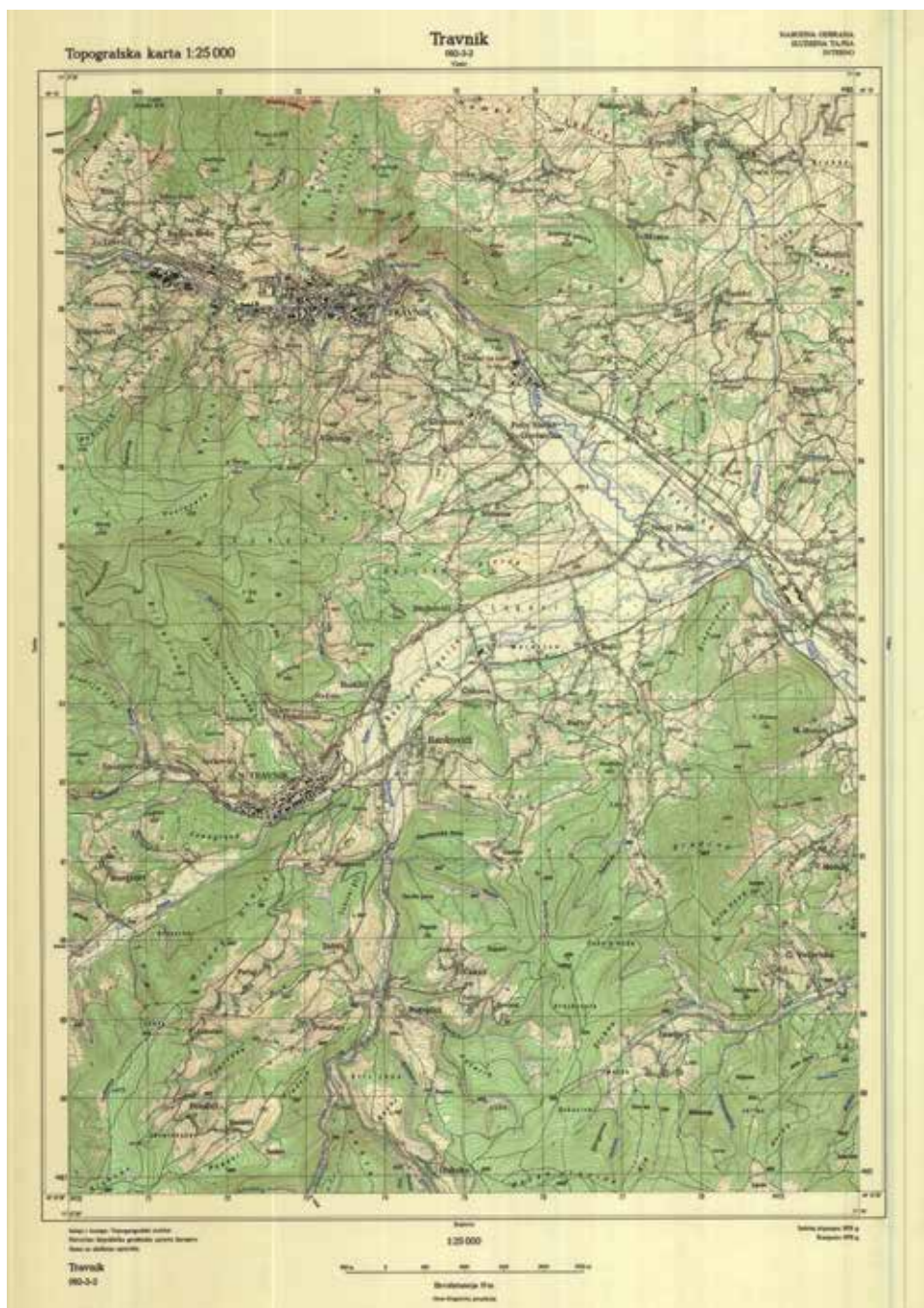
ENCIKLOPEDIJE, LEKSIKONI I RJEČNICI

1. *Arheološki leksikon, tom II, Borivoj Čović* (ur.), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988.
2. Badurina, Anđelko: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1979.
3. Guiley, Rosemary Ellen: *The Encyclopedia of Saints*, Facts on File Inc, New York 2001.
5. McKim, Donald K.: *Westminster Dictionary of Theological Terms*, Westminster John Knox Press, Louisville 1996.
6. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika V*, (ur.) Đuro Daničić i dr., JAZU, Zagreb 1898–1903.
7. Šetka, Jeronim: *Hrvatska kršćanska terminologija*, Marija, Split 1976.
8. Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1966.
9. *Речник српскохрватскога књижевног језика II*, (ур.) Михајло Стевановић и др, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб 1967.

LITERATURA

1. Anđelić, Pavao: „Teritorijalno širenje imena Bosna u prvim stoljećima razvitka“, u: *Studije o teritorijalopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Svjetlost, Sarajevo 1982, 31–34.
2. Badurina, Anđelko: „Hagiotopografija Konavala“, *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti* 1, (ur.) Vladimir Stipetić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1998, 253–261.
3. Baert, Barbara: *A Heritage of Holy Wood. The Legend of the True Cross in Text and Image*, BRILL, Leiden – Boston, 2004.
4. Benac, Alojz: „Neolitsko naselje u dolini Bile“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. *Arheologija* 8 (1953): 237–264.
5. Bešlagić, Šefik: *Stećci centralne Bosne*, Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1967.
6. Bešlagić, Šefik: *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo 1971.
7. Čošković, Pejo: „Prvi lašvanski samostan prema vrelima, predaji i literaturi“, *Franjevački samostan u Gučoj Gori*, (ur.) fra Velimir Valjan, Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010, 127–152.
8. Granholm, Torre: *The Gotlandic Medieval Churches*, Stavgard förlag 2015.
9. Head, Thomas F. (ed.): *Medieval Hagiography. An Anthology*, Garland Publishing Inc, New York 2000.
10. Hengel, Martin: *Crucifixion*, Fortress Press, Philadelphia 1977.
11. Hoade, Eugene: „Vitus, Modestus and Crescentia, SS“, u: *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 14 (Thi-Zwi), Thomson Gale – The Catholic University of America, Washington D. C. 2002, 573.
12. Husić, Aladin: *Nahija Lašva od 1463. godine do kraja 16. vijeka*, (neobjavljeni rukopis magistarskog rada), Filozofski fakultet, Sarajevo 2007.
13. Klaić, Nada: *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb 1994.
14. Klaić, Vjekoslav: *Bosna. Podatci o zemljopisu i povijesti. I. dio: zemljopis*, Matica hrvatska, Zagreb 1878.
15. Kliko, Amir: „Lašvanska vlastela Šantići“, *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998)*, (ur.) Dubravko Lovrenović, Filozofski fakultet, Sarajevo 2010, 257–284.
16. Kliko, Amir: *Tepčija Stipan Batalo Šantići i njegovo doba. Prilog historiji travničkog područja u srednjem vijeku*, Bosanski kulturni krug, Travnik 2022.
17. Knežević, Antun: *Bosanski prijatelj*, sv. IV, god. 1870.
18. Korošec, Paola: „Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. *Arheologija* 7 (1952): 375–407.
19. Kreševljaković, Hamdija: *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1957.
20. Kreševljaković, Muhamed: *Naselja opštine Pucarevo*, SIZ Kulture i fizičke kulture Pucarevo, Pucarevo 1987.
21. Lovrenović, Dubravko: „Bitka u Lašvi 1415. godine“, *Raukarov zbornik*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, (ur.) Neven Budak, Zagreb 2005, 275–295.

22. Lovrenović, Dubravko: „Sv. Grgur Čudotvorac: zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne“, *Zbornik o Marku Dobretiću*, (ur.) fra Marko Karamatić, Općina Dobretići & Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Sarajevo – Dobretići 2008, 9–32.
23. Lovrenović, Ivan – Lovrenović, Josip: *Bosanski križ*. Nadgrobna skulptura iz doba turske vlasti, GS Tvornica mašina – Synopsis, Travnik – Sarajevo – Zagreb 2021, 204.
24. Lovrinović, Nikola: *Srednjovjekovna župa Lašva – povijesne crtice*, Hrvatski intelektualni zbor Hercegovine – Hrvatski kulturni centar Nova Bila, Novi Travnik – Travnik 2007.
25. Lovrinović, Nikola: „Toponimi o povijesti župe Guča Gora“, *Franjevački samostan u Gučoj Gori*, (ur.) fra Velimir Valjan, Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010, 181–206.
26. Mazalić, Đoko: „Hrišćanski nišani u okolini Travnika. Evidencija važnijih spomenika i predlozi za zaštitu“, *Naše starine* 4 (1957): 97–118.
27. Mrgić, Jelena: „The Center of the Periphery. *The Land of Bosnia in the hearth of Bosnia*“, u: *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, (ur.) Vlada Stanković, Lexington Books. Lanham 2016, 155–170.
28. Navarro, Andrea Mariana: „The hagiographical legend: Spread, Survival and Influence on the Religious Tradition of the Middle and Modern Age“, *Imago Temporis Medium Aevum* 6 (2012): 315–336.
29. Papić, Krešimir: *Travnik – grad i regija (prilog poznavanju srednjobosanskog prostora)*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1975.
30. Petrović, Jozo: *S arheologom kroz Travnik*, poseban otisak iz Narodne starine VI, Zagreb 1931.
31. Sakcinski, Ivan Kukuljević: *Putovanje po Bosni*, Izdano troškom Lavoslava Župana, Zagreb 1858.
32. Slipac, Marinko: „Stećci gučegorskog kraja“, *Franjevački samostan u Gučoj Gori*, (ur. Velimir Valjan), Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010, 491–535.
33. Sujoldžić, Enver: *Džamije Travnika*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1998.
34. Sujoldžić, Enver: *Bukovica viš Travnika grada*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 2023.
35. Sujoldžić, Enver: *Lašva i Toričan*. Prilog povijesti travničkoga kraja, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 2007.
36. Udovičić, Martin: *Travnik u vrijeme vezira*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1973.
37. Valjan, Velimir: „Od lašvanskog do gučegorskog samostana“, *Franjevački samostan u Gučoj Gori*, (ur.) fra Velimir Valjan, Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010, 11–40.
38. Zirdum, Andrija: „Crkve i njihovi patroni u srednjem vijeku u Bosni i Hercegovini“, *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, (ur.) Ante Birin, Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Zagreb – Sarajevo 2013, 221–233.
39. Živković, Pavo – Đukić, Zlatko, „Srednjovjekovne župe Lašva i Brod, naseljenost i okruženje“, *Bosna franciscana* 27 (2007): 119–130.

Topografska karta travničke regije, 1-50.000
Vojnogeografski institut 1982

MEDŽMU'A HUSEIN-EF. HUSIĆA

FERID DAUTOVIĆ

Sažetak: U bogatim zbirkama orijentalnih rukopisa u Bosni i Hercegovini nalazi se znatan broj medžmu'a s tekstovima na arapskom, turskom, perzijskom i na bosanskom jeziku, koje su pisali ili prepisivali bošnjački alimi. Jedna od njih je i Medžmu'a koju je pisao Husein-ef. Husić, iz Travnika. Autor u radu donosi definiciju termina medžmu'a, a potom i kraću biografiju Husein-ef. Husića, autora Medžmu'e. U nastavku rada autor prezentira osnovne podatke o Medžmu'i i njenu sadržaju.

Ključne riječi: medžmu'a, Husein-ef. Husić, Dub, Travnik.

Abstract: In the rich collections of oriental manuscripts in Bosnia and Herzegovina, there is a considerable number of *majmu'a*s with texts in Arabic, Turkish, Persian, and Bosnian, being written or transcribed by Bosnian scholars. One of them is *Majmu'a* written by Husein-ef. Husić, from Travnik. In his papers, the author defines the term *majmu'a*, with a brief biography of Husein-ef. Husić, the author of *Majmu'a*. In the continuation of the work, the author presents basic information about *Majmu'a* and its contents.

Keywords: *Majmu'a*, Husein-ef. Husić, Dub, Travnik.

Šta je medžmu'a ?

Riječ medžmu'a izvedena je od arapskog glagola *džemea* – (o)sakupiti, sabrati, sjediniti, povezati, spojiti i sl. Riječ leksički znači zbirka, kolekcija, zbornik, ljetopis, i sl.¹ To su posebne vrste orijentalnih rukopisa s tekstovima na arapskom, turskom, perzijskom i na bosanskom jeziku. Autori ili prepisivači u njih su upisivali raznovrstan materijal (izvode iz drugih rukopisnih djela, kaside, ilahije, tarihe – kronograme, istorijske zapise, dersove, rodoslovlja itd.), bilježili su savremene događaje, pisali svoje vlastite intelektualne produkte ili bilježili i prepisivali tuđe. Tako nam te medžmu'e pružaju obimnu i raznovrsnu dragocjenu građu iz gotovo svih znanstvenih oblasti. Medžmu'a kod nas, a ovdje o tome želimo nešto više reći, prema Salihu Traki, znači *privatna bilježnica najraznovrsnijeg sadržaja*. „Medžmu'e su sastavljali, sakupljali i ispisivali domaći ljudi za sebe, iz osobnih potreba i interesiranja. Oni su u

¹ Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo 1997, 236. i 238.

medžmu'ė unosili ono što su našli u starijim rukopisima, što su od nekoga čuli, zapamtili ili pročitali, što je njima bilo po ukusu, što je po njihovoj ocjeni bilo zanimljivo i vrijedno da se zabilježi, ono što su željeli da ponavljanjem trajno zapamte i usvoje, da o tome ostane neki trajniji spomen, da kroz sadržaj medžmu'ė utječu na odgoj svojih mlađih, itd. Nekada je sam sastavljač medžmu'ė, ako se osjećao sposobnim, unio pokoji svoj stih, pjesmu, raspravu, zapis o nekom zanimljivom događaju i sl. Iz sadržine medžmu'ė može se vidjeti idejno opredjeljenje sastavljača, njegove preokupacije, obrazovni i kulturni nivo. Ukratko, medžmu'a nam se kroz svoj sadržaj pokazuje kao prozor kroz koji je moguće zaviriti u vrijeme u kojem je nastala, kao i u dušu njena sastavljača".²

Obično su medžmu'ė sastavljači i priređivači ostavljali u amanet i nasljedstvo svojoj najbližoj rodbini, sinovima, kćerkama, unucima, nekome svome koji bi često nastavljao da dopisuje i unosi novu građu, zbog čega je svaka medžmu'a svojevrsna antologija i unikat. „Nije onda čudo što u medžmu'ama možemo naći raznovrstan materijal kakav se na drugom mjestu ne može naći, pa je stoga svaka medžmu'a svojevrsna antologija i unikat. Prema tome, medžmu'ė, i to svaka zasebno, predstavljaju vrijedne izvore za kulturnu povijest naših krajeva".³

Biografija Husein-ef. Husića⁴

Husein-ef. Husić je rođen 12. septembra 1922.⁵ godine u Dubu, selu podno Vlašića, opština Travnik, srez Zenica. Oženio se 1944. godine u dvadeset i drugoj godini života svojom izabranicom Hanumicom. To je bilo neposredno nakon što je okončao školovanje u medresi u Pojsku i počeo raditi kao imam u Dubu. Ona je rodila četrnaestero djece, devet djevojčica i pet dječaka, bez babice, i to: Rabiju, jednu pa drugu, Mehriju, Zilhu, Fatimu, Ćebiru, Rahimu, Ajku i Sadiku, te Mahira, Osmana, Husu, Sulju i Sidika.⁶ Od četrnaestero djece, na ahiret su kao bebe preselili njih šestero.

² Salih Trako, „Medžmua pjesnika Šakira“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 2/2-3 (1974.), 109–124.

³ *Isto*.

⁴ Više o Husein-ef. vidjeti u: Ferid Dautović, „Skica za ram imama iz socijalističkog perioda Bosne i Hercegovine – Husein-ef. Husić“, *Novi Muallim* 87, (2021): 30–35.

⁵ Uvjerenje, radi reg. soc. osiguranja, Narodna Republika Bosna i Hercegovina, Narodni odbor sreza Zenica, Sekretarijat za unutrašnje poslove, br. 13/1413 /61, datum 19/4 1961.

⁶ Sidik Husić je završio Gazi Husrev-begovu medresu. Nakon završetka medrese zaposlio se kao imam, hatib i muallim. Cijeli svoj radni vijek Sidik-ef. je proveo kao imam. Posljednja služba mu je bila u Čakićima, Novi Travnik. Njegov sin Mahir je, također, završio Elči Ibrahim-pašinu medresu i radi kao imam u Vitezu.

Školovanje

Svoje prvo školovanje Husein-ef. Husić započeo je u mektebu u Dubu. Nakon završetka mekteba upisao je medresu u Pojsku – Zenica,⁷ koju je osnovao i u kojoj je poučavao čuveni muderis Derviš-ef. Spahić. Medresu nije završio zbog uspostavljanja novog društveno-političkog sistema koji je zatvorio sve medrese, pa i pojšćansku. Pošto je medresa zatvorena dolaskom komunističke vlasti 1945., do kada je Husein-ef. Husić bio završio šest razreda, morao je 1959. godine polagati imamski ispit u Gazi Husrev-begovoj medresi, kao i svi svršeni drugih medresa mimo Gazi Husrev-begove, zato što u to doba Islamska zajednica nije bila priznala pojšćansku medresu.

Životni i profesionalni put

Husein-ef. Husić je radio kao imam i mualim u svom rodnom selu Dubu od 15. septembra 1944. godine, po odobrenju Kotarskog vakufskog mearifskog povjerenstva u Travniku. Od 18. juna 1945. bio je i sibjan mualim u selu Dub. Odobrenje za vršenje imamske i hatibske službe u džamiji u selu Dub, Ulema međžlis je izdao 28. januara 1952. godine, br. 19/52.⁸

Na dužnosti imama u džematu Dub ostao je do 31. marta 1968. godine, kada je osobno zatražio premještaj u drugi džemat. Razloge treba tražiti, vjerovatno, u nekim problemima koji su se pojavili u džematu, nekoj vrsti zasićenja ili, pak, u želji za novim izazovima. Starješinstvo je udovoljilo njegovoj molbi i prijedlogu Odbora IVZ Travnik o premještaju u džemat Maline. Ovim rješenjem u Malinama je počeo raditi od 4. aprila 1968. godine.⁹ Nakon isteka ugovora obratio se molbom Starješinstvu sa željom da ga ponovo premjeste, odnosno vrate u njegovo rodno selo Dub gdje ima vlastitu kuću i gdje će mu biti lakše obavljati misiju imama.

Odbor Islamske zajednice je u svome popratnom pismu zamolio Starješinstvo da se Husein-ef. udovolji „obzirom da mu je istekao ugovor, a džematlije sela Maline nisu voljne isti produžiti.“¹⁰ Dana 25. novembra 1970. godine

⁷ „Godine 1934. iako se u Travniku bio lijepo situirao i bio općenito cijenjen, vratio se u Pojsku da tu formira i otvori Medresu u kojoj je, bez ikakve materijalne nadoknade, plodno djelovao sljedećih 12 godina. Na otvaranje medrese potakla ga je reforma izvršena u Travničkoj medresi, na koju se djeca više nisu mogla upisati bez završene osnovne škole. Kako su škole u to vrijeme po selima bile malobrojne, želio je na taj način pomoći onoj djeci koja se nisu mogla, zbog pomanjkanja školske spreme, upisati u Travničku medresu. Bio je to njegov plemenit gest hizmeta kraju i muslimanima.“ Dževdet Šošić, *Islamska pedagoška misao i praksa Derviš ef. Spahića*, Elči Ibrahim-pašina medresa, Travnik 2015, 39.

⁸ Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke [dalje: AGHB], fond: *Starješinstvo IVZ SRBiH -Lični dosije*, „Rješenje br. 1225/80“.

⁹ Isto, „Rješenje, br. 2463/68“.

¹⁰ Isto, „Molba Odbora IVZ Travnik Starješinstvu IZ u SRBiH za premještaj, br. 01-89/70“, 3. 9. 1970.

ponovo je počeo raditi u džematu Dub, gdje je ostao do 31. marta 1977. godine¹¹ kada je premješten u džemat koji obuhvata Bandol, Mosor, Radojčiće i Ričice – Brankovac, na period od tri godine, odnosno do 31. marta 1980. godine.¹² Ispunivši ugovoreni rok, Husein-ef. je početkom maja 1981. premješten u džemat Jezerci, Travnik, gdje ostaje do 1. aprila 1984. godine.¹³ Nakon isteka ugovora ponovo se vraća u Dub, gdje ostaje do penzije 1. aprila 1985. godine. Na ahiret je preselio 30. juna 2007. godine.

Briga za pisanu riječ

Poznato je bilo da je Husein-ef. volio knjigu i da je često čitao knjige na bosanskom i arapskom jeziku, kao i islamsku štampu. Brinuo se za informiranost svojih džematlija te vodio računa i organizirao da se *INN Preporod* dostavljaju u neke zabačenije džemate podno Vlašića kako bi informacije o islamu i islamskom svijetu dolazile do njih.¹⁴ Prema svjedočenju Asima Babića, Husein-ef. je imao bogatu i raznovrsnu biblioteku koju je nakon povratka s hadža obogatio brojnim knjigama na arapskom jeziku.¹⁵ Iza sebe je ostavio više pisanih radova iz hadisa, kao i kompilaciju hutbi koje je zapisivao u svoju Medžmu'.

Vrijeme nastanka Medžmu'e

Medžmu'a Husein-ef. Husića potječe iz šezdesetih godina XX stoljeća. Vrijeme i uvjeti njena nastanka su vrlo specifični. Naime, to je vrijeme nakon II svjetskog rata u kojem nije bilo osnovne islamske literature na bosanskom jeziku koja bi poslužila imamima a i Bošnjacima uopće da se bolje upoznaju sa svojom vjerom, praktičnom primjenom vjerskih propisa i moralnim porukama. U principu, sva literatura se svodila na ilmihale, sufare, Kur'an na arapskom jeziku i mevlude – spjevove (pohvalnice) o Muhammedu, a. s. Viša islamska teološka škola¹⁶ je nasilno zatvorena 1945. kao i sve medrese u

¹¹ AGHB, Lični dosije, „Ugovor o obavljanju imamske službe“, Lični dosije, Odbor islamske zajednice Travnik.

¹² Isto, „Ugovor o obavljanju imamske službe“, Travnik, 31. 3. 1977.

¹³ Isto, „Ugovor o obavljanju imamske službe“, Travnik, 13. 12. 1984.

¹⁴ Asim Babić, „Husein ef. Husić“, *Preporod* 16/737 (15. augusta 2002.): 28.

¹⁵ Isto.

¹⁶ „No i pored toga, Viša islamska šerijatsko-teološka škola se, zahvaljujući vrlo stručnom nastavnom kadru, koji se regrutovao od istaknutih alima toga doba, razvila u snažnu islamsku visoko-obrazovnu instituciju, čiji su nastavnici i svršenci dali nemjerljiv doprinos islamskoj i općoj kulturi na ovim prostorima. Njeno nasilno zatvaranje od države 1945. godine govori o surovom zbilji u kojoj su se našli muslimani nakon Drugog svjetskog rata, kada su, osim Gazi Husrev-begove, zatvorene i sve preostale medrese, a njihovi profesori i učenici izloženi progonima, hapšenjima i dugogodišnjim robijama. Neprocjenjiva

Bosni i Hercegovini, osim Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Također, sav ešraf bošnjačkog naroda, prema kazivanju hfz. Abdulaha Budimlije, bio je u zatvoru. Velika obaveza i teret misije je bio na onom svjesnom dijelu bošnjačke uleme koja je bila slobodna i ostala u okrilju Islamske zajednice da čuva vjeru, tradiciju i identitet i brine o njima. To je, zapravo, vrijeme kada nastaje navedena Medžmu'a. Imami koji su radili po svojim džematima imali su važnu zadaću da najčešće usmenom metodom učenja „sabaha“ prenose svoje znanje, da poučavaju djecu i njihove roditelje kroz vlastite primjere i način života koji su živjeli. Oni su svoja znanje crpjeli iz literature koju su koristili kroz medresu, a onda se nadograđivali kroz imamske ispite i seminare koje su imali redovno u sjedištu Odbora islamske zajednice u Travniku, gdje bi im poznati alimi iz Travnika kazivali dersove i tako ih pripremali za džumanske nastupe, ramazanske dersove, mubarek noći, poučavali ih važnim fikskim propisima i moralnim principima. Dakle, iz predavanja, dersova koje su slušali prilikom heftičnih seminara za imame u Travniku, iz fikha, akaida, hadisa, ahlaka, imami su to sve bilježili, najčešće arebicom, prepisivali i pohranjivali u svoje sveske od kojih su nastajale medžmu'e. Imami koji su znali arapski jezik su u te medžmu'e dodavali i druge prijepise heterogenih sadržaja, i sve to prenosili i poučavali punini islamske vjere učenike u mektebu, kao i odrasle u džamijama.

Jedan od imama koji se posebno isticao svojim angažmanom, svojim predanim misijskim radom i kroz prepisivanje dersova svoga učitelja, na lokalnom nivou bio je Husein-ef. Husić. Iza njega je ostalo nekoliko sličnih medžmu'a koje sadrže predavanja, komentare koji se odnose na islamsku apologetiku – akaid, islamsku etiku – ahlak, tefsir – komentar Kur'ana i hadis – tradiciju Poslanika, a. s.

Karakteristike medžmu'e

Husein-ef. Husić je jedan od imama koji je svoju Medžmu'u pisao arebicom bosanskim jezikom, slušajući dersove koje je držao muderis Abdulkadir-ef. Mahmutović¹⁷ svake sedmice na seminaru imama u Travniku. Dakle, karak-

je kulturna i civilizacijska šteta i sramota što je hod ove jedine visokoškolske institucije muslimana u bivšoj Jugoslaviji zaustavljen po završetku Drugog svjetskog rata, pogotovu što su ostale dvije konfesije, Pravoslavna i katolička crkva, uspjele sačuvati svoje visokoškolske institucije na prijelazu između dva društveno-politička sistema. To, također, govori o otvorenom animozitetu poslijeratne boljševičke vlasti prema muslimanima i njihovoj kulturnoj i vjerskoj baštini." Vidjeti više u: Bilal Hasanović, „Visoko školstvo u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik Islamske Zajednice* LXX/3-4 (2008.): 271–286.

¹⁷ Abdulkadir-ef. Mahmutović je rođen 25. maja 1885. godine u Modriči. Po završenom osnovnom školovanju (mektebu) otišao je u Carigrad 2. aprila 1900. gdje ostaje sve do 1914. godine. Imamsku dužnost preuzima u džematu Kotorsko kod Doboja, gdje se ože-

teristika ovog rukopisa je da je pisan arebicom s vrlo malo ortografskih grešaka, plavim i ponegdje crvenim mastilom, u sveskama s linijama. Kur'anski ajeti (stavci) i hadisi (tradicija) pisani su na arapskom jeziku, često bez prijevoda. Husein-ef. je naveo naslov svakog predavanja i dera koji je slušao. Po naslovima tema da se primijetiti da su one heterogene, raznovrsne, ali uglavnom iz oblasti fikha, islamske apologetike i islamske etike, s naglašenom moralno-didaktičkom porukom. Evo nekih naslova u Medžmu'i: *Djela koja koriste umrlom, Sevab za učenje Kur-ana umrlom, Alkohol, Blud – zinaluk, Laž, Ogovaranje, Kletva – dova, Nikah – brak, Hak roditelja prema djeci, Šehid, Veliki grijesi, Tevba, O Insanu, Odgoj mlađe generacije, Susjedi – komšije, Mu'džize Muhammeda, a. s., Vasijet Pejgambera, a. s., ženi Aiši.*

Medžmu'a je namijenjena ciljanoj grupi, recipijentima kojima se obraćao prepisivač prilikom svoga misijskog djelovanja, bilo da se radilo o prigodnom obraćanju, vazu tokom mubarek noći, ili hutbi – sedmičnoj propovijedi petkom. Vazovi su koncipirani tako da bûde, prizivaju i osvješćavaju vjernike iz svojevrzne letargije, zaboravnosti, gafleta. On želi svojim narativom o smrti, o ahiretu – budućem svijetu, o moralnim vrijednostima posvijestiti važnost moralnog načina života u kojem se ne smije lagati, krasti, mrziti, zavidjeti, ubijati. Intencija svih sabranih tekstova je približiti Boga, približiti smrt kao neumitni put i kraj dunjalučkog putovanja. I mnoga druga alhamijado literatura, bilo da se radilo o poeziji ili prozi, imala je snažan moralno-didaktički izraz. To je bilo i zbog činjenice u kojem periodu je nastajala i, na kraju, u kojem periodu je na neki način nestajala ili se još čuvala u rukopisima pojedinaca. U Medžmu'i se nalazi jedna hutba o *Imanu i Islamu* koju je Kasim-ef. Dobrača održao u Gornjem Vakufu.

nio iz poznate obitelji Odobašića, a zatim se vraća u svoje rodno mjesto u kojem ostaje na dužnosti šest godina, tj. sve do 1925. godine kada biva primljen na dužnost direktora renomirane travničke Fezije medrese, imama i muallima glavne Sulejmanije džamije. Upravitelj Medrese je bio sve do 1949. godine, a aktivni imam i hatib glavne džamije do 31. augusta 1956. godine, kada je penzionisan. Proveo je u Travniku gotovo punih 50 godina svoga plodnog i blagotvorenog života. Javna predavanja i obrazovanje vjerskih službenika i bula s područja Odbora Islamske zajednice Travnik obavljao je u neprekidnom trajanju od 1962. do pred samu svoju smrt 1974. godine. Ni duboka starost od 90 godina nije mu smetala da širi islamsku prosvjetu i obrazuje islamske kadrove. Predavanja za vjerske službenike i druge interesente održavao je u tekijskim prostorijama, koje se nalaze uz Jeni džamiju u Travniku, a bilo je dosta slučajeva kada je ta predavanja održavao zainteresovanim slušaocima u svom vlastitom stanu. Uža specijalnost h. Abdulkadir-ef. bila je hadis i fikh, pa je i predavanja najviše držao iz tih disciplina. Bio je veoma pobožan, pa je gledao da mu i sve druge djelatnosti u životu budu u znaku bogougodnosti. U četvrtak 28. decembra 1974. iznenada je ispustio svoju plemenitu dušu. Vidjeti više u: Mustafa Mehić, „Merhum Hadži Abdulkadir ef. Mahmutović“, *Glasnik VIS-a XXXVIII/7-8* (1975): 397–399.

Navedenu Medžmu'ū Husein-ef. Husića transliterirao je na latinicu Ibrahim-ef. Husejnović, iz Bara (Crna Gora), koji je jedno vrijeme bio imam u Slimenima kod Travnika. Kada je Ibrahim-ef. saznao za navedenu medžmu'ū, zamolio je Sidik-ef. Husića, kolegu, imama iz Goleša kod Travnika, sina Husein-ef., da mu je posudi na neko vrijeme. On je Medžmu'ū, jedno vrijeme, koristio u javnim nastupima u džamiji, a onda se odlučio da je transliterira i učini pristupačnijom kolegama imamima koji se nisu dobro koristili arabicom, posebno rukopisnom. Prema njegovu svjedočenju, s transliteracijom je počeo sredinom januara 1985. godine u Slimenima kod Travnika, a završio u selu Kunje kod Bara uoči petka, 23. januara 1986. godine. Dakle, njegov rad je trajao godinu dana, naravno s prekidima, s tim što bi ponekad, kako kaže, radio po čitav dan i noć. U transliteraciji je zadržao originalni tekst, s neznatnim ispravkama za koje je smatrao da se trebaju ispraviti. Stari jezik bosanski, s arhaičnim izrazima, nije mijenjao. „Bilo je grešaka koje sam nastojao ispraviti, a vjerovatno sam i ja prilikom štampanja učinio nekoliko istih. Neke izraze koje je autor upotrebljavao, kao: dikatiti, mahana, miruh, ukabuliti, di se, otalen, džometlija i dr. naročito sam ostavio jer te i takve riječi plijene na neki način i slađe se izgovaraju i često puta više odgovaraju za ovakve tekstove nego neke druge. Onaj koga bude interesovao ovaj materijal od Husić Sidika može se uvjeriti da sam išao više na cjelinu, nisam cijepao tekst na dijelove. Nastojao sam da sve svedem pod određenu temu i smatram da sam uspio, možda ne potpuno jer je u nekim slučajevima to bilo nemoguće. Prekucavao sam na dvjema vlastitim mašinama, na SH – UNIS, Tvornica biro mašina Bugojno, tbn de Luxe, i na arapskom jeziku – APRIMA, TW 44, Made in Portugal, koju sam dobio od prijatelja iz Darmstadta, SR Njemačka. Želim da se ovim materijalom, obiljem ajeta, hadisa i primjera posluže mnogi i da se okoriste.“¹⁸

Kako to obično biva s medžmu'ama, i ovoj transliteriranoj Ibrahim-ef. je dodao biografiju predavača muderisa Abdulkadir-ef. Mahmutovića i kratku zabilješku o sebi i svome radu na transliteraciji teksta. Primjerak transliterirane Medžmu'e koja je uvezana kao knjiga na 266 stranica nalazi se kod Mahira Husića, unuka Husein-ef. Husića.

¹⁸ Ibrahim Husejnović, imam Kunje 42, 85356 Pečurice, Bar SRCG.

Zaključak

Medžmu'a Husein-ef. Husića je vrijedan primjerak kulturne baštine Bošnjaka, Travnika i Bosne i Hercegovine. Mnogo je sličnih medžmu'a nestalo tokom ratova, ali i našom nebrigom. Ostaje obaveza da se sačuvano kulturno blago čuva i prezentira široj bosanskoj javnosti. Navedena Medžmu'a je svjedok jednog vremena, simbol bošnjačke kulture pisanja, razumijevanja društveno-političkih prilika, razumijevanja i interpretacije islama. Medžmu' e pisane arabicom šezdesetih godina XX stoljeća svjedočanstvo su ljubavi prema arapskom harfu – slovu kao simbolu vjere, *lingua sacra*, ali i još uvijek prisutnom otklonu prema latinici.

Izvori i literatura

Neobjavljena građa

1. Arhiv Gazi Husrev-begove Biblioteke, fond: *Starješinstvo* IVZ SRBiH

Knjige i članci

2. Babić, Asim: „Husein ef. Husić“, *Preporod* 16/737 (15. augusta 2002): 28.
3. Dautović, Ferid: „Skica za ram imama iz socijalističkog perioda Bosne i Hercegovine – Husein-ef. Husić“, *Novi Muallim* 87, (2021): 30–35.
4. Hasanović, Bilal: „Visoko školstvo u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik Islamske zajednice LXX/ 3–4 (2008): 271–286.*
5. Mehić, Mustafa: „Merhum Hadži Abdulkadir ef. Mahmutović“, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ XXXVIII/7–8 (1975): 397–399.*
6. Muftić, Teufik: *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
7. Šošić, Dževdet: *Islamska pedagoška misao i praksa Derviš ef. Spahića*, Elči Ibrahim-pašina medresa, Travnik 2015.
8. Trako, Salih: „Medžmua pjesnika Šakira“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 2/2–3 (1974.): 109–124.

PRELAMANJE ZBILJE PJESNIKA U NEKIM USMENIM LIRSKIM OBLICIMA I NJIHOV ODJEK U ANDRIĆEVOJ PROZI

NIRHA EFENDIĆ

Sažetak: Odnos stvarnosti pojedinca i stvarnosti pjesnika u nekim lirskim varijantama usmene književnosti bio je predmetom znanstvenog propitivanja niza proučavatelja lirike, no to zanimljivo pitanje nije ostalo samo u djelima književne i kulturne povijesti. Značajan doprinos razumijevanju pitanja 'ulaska' pojedinca u pjesmu – što je zapravo ključni odnos između pjesme ili pjesme i stvarnosti u sevdalinci – dao je književnik Ivo Andrić, ponajprije u proznom triptihonu *Put Alije Đerzeleza*, a potom i u svom romanu *Na Drini ćuprija*. Dinamičnim odnosom pojedinca i pjesme, pojedinac zapravo ulazi u dva sloja sjećanja: onaj koji stvaraju ljudi i narodna tradicija i drugi pod utjecajem kreativnosti i mašte umjetnika. U svom debitantskom proznom djelu *Put Alije Đerzeleza*, predstavljajući djevojku u koju se glavni lik zaljubljuje u svojim pustolovinama, Andrić se hvata u koštac s pitanjem porijekla pjesama o pojedincima koji su se iz nekih razloga odmetnuli od ostalih svojih vršnjaka i 'običnih' ljudi u njihovim zajednicama – u ovom konkretnom slučaju izuzetnom ljepotom – i privukla pozornost domaćih tekstopisaca i pjesnika. U ovom se radu govori o proto i meta aspektima štovanja pojedinih povijesnih ličnosti u Andrićevoj prozi. U našem istraživanju oslanjamo se na interpretativne i analitičke metodologije.

Ključne riječi: Ivo Andrić, usmena književnost, narodna tradicija, sevdalinka.

Abstract: The relationship between the reality of an individual and a poet in some lyric varieties in oral literature has been the subject of scholarly inquiry by several scholars of lyric poetry but this interesting question has not remained just in the works of literary and cultural history. A significant contribution to understanding the question of an individual's 'entry' into a poem – which is the key relationship between a song or a poem and reality in sevdalinka – was made by the writer Ivo Andrić, firstly in the prose triptych "*Put Alije Đerzeleza*", and subsequently in his novel "*Na Drini ćuprija*". Through the dynamic relationship between an individual and a poem, the individual enters into two layers of memory: one crafted by people and folk tradition and another one influenced by the creativity and imagination of the artist. In his debut prose piece "*Put Alije Đerzeleza*", by presenting a girl, that the main character falls in love with during his adventures, Andrić tackles the question of the origins of poems about individuals who stood up for some reasons from the rest of their peers and 'common people' in their communities. This paper discusses the proto and meta-aspects of venerating some historical individuals in Andrić's prose. In our research, we rely on interpretative and analytical methodologies.

Keywords: Ivo Andrić, oral literature, lyric poetry, folk tradition, sevdalinka.

Uvod

Pitanjem odnosa zbilje pojedinca i zbilje pjesnika u nekim usmenoknjiževnim lirskim vrstama bavili su se brojni istraživači usmenog lirskog pjesništva, ali ova zanimljiva tema nije ostala tek u radnjama književnohistorijskog i kulturnohistorijskog tipa istraživanja. Prilog razmatranju pitanja ulaska pojedinca u pjesmu u sevdalinci – što je zapravo sastavnica odnosa pjesme i zbilje u sevdalinci – dao je u svome djelu i književnik Ivo Andrić, najprije u proznom triptihu *Put Alije Đerzeleza*, a potom i u romanu *Na Drini ćuprija*. Na taj je način pojedinac ulazio u dvostruku sferu pamćenja – prvu, upjesmljenu u narodu, a zatim i drugu, koju je dodatno ovjerila mašta i znanje vrhunskog umjetnika. U svome proznom prvijencu *Put Alije Đerzeleza*, predstavljajući djevojku u koju se zagledao junak njegove proze, Andrić se dotakao pitanja nastanka pjesama o pojedincima koji su se nekim svojstvom izdvojili u sredini u kojoj su živjeli – u ovom primjeru izuzetnom ljepotom – i tako privukli pažnju lokalnih pjesnika. Ovaj rad bavit će se proto- i meta- zapamćenjima određenih pojedinaca u Andrićevoj prozi. U zadatoj radnji bit će korištene analitičke i interpretativne metode.

Odnos pjesme i zbilje, književnohistorijske specifičnosti sevdalinke

Prisustvo lokalnih obilježja i veoma česta referiranost usmenog pjesnika na autentične ličnosti iz stvarnog života predstavljaju neupitnu razlikovnu odliku sevdalinke u odnosu na ostatak lirskog pjesništva na južnoslavenskom prostoru. Refleksiju životne zbilje u lirskom iskazu posebno su temeljito istraživali kulturni historičar Alija Bejtović i književni historičar i proučavalac usmenog pjesništva Munib Maglajlić, premda su ovu temu u sevdalinci, na izrazitiji način nego u drugim lirskim tokovima u južnoslavenskom pjesništvu, uočavali i oni istraživači koji su se s manjom usredsrijeđenošću bavili lirskim pjevanjem.¹ Tako će književni historičar Pavle Popović, već u prvoj deceniji 20. stoljeća, u jednom proходу kroz ljubavnu liriku uočiti izravnu povezanost sevdalinke s lokalnim ljubavnim događanjima koja se povezuju s običajem ašikovanja: „Naročito se među tim pesmama ističu tzv. ‘sevdaliske pesme’, s puno muhamedanskog elementa, s puno strasti i čežnje, katkad sa nešto duha i osmeha, i koje otkrivaju jedan interesantan život orientalskih trubadura što se vodio valjda krajem 18. veka po Sarajevu i drugde.

¹ Alija Bejtović, „Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama“, *Bilten Instituta za proučavanje folkloru* 2 (1953): 387–405 i 3 (1955): 105–124. Munib Maglajlić, *Od zbilje do pjesme*, Glas, Banja Luka 1983.

To je život bogatih ljudi u jednom mirnom vremenu, život mladih i besnih momaka koji su na obalama Miljacke živeli bezbrižno, provodili svo vreme u ljubavi i ašikovanju...²

Na istom tragu je i opaska Vladimira Ćorovića o ovom tipu sevdalinki u njegovoj knjizi o Bosni i Hercegovini, u dijelu u kojem autor donosi osvrt na usmenu ljubavnu liriku. Ćorović se izravno dotiče pojave da su znameniti pojedinci iz određene sredine postajali junaci pjesama, pri čemu se poziva i na one šire poznate ličnosti, značajne ne samo za lokalnu povijest – kao što su braća Morić i Hadži Lojo – nego i na one čija se važnost završava u krugu lirskog sevdahlijskog iskaza i društvenog kruga koji ga njeguje. Ćorović uočava kako su pjesme koje su nicali u okolini opjevanih imale karakter pohvale i priznanja apostrofiranim: „... Pesme u kojima caruju jangini, niču očevitno u njihovu krugu i njima u slavu...“³

Pitanja odnosa pjesme i zbilje povodom sevdalinke dotakao se i Hamza Humo, uočavajući povezanost nastanka pjesama s različitim zgodama koje su se odvijale u pjesnikovu okruženju. Evo jednog slikovitog Humina zapažanja:

„Jedino saobraćajno sredstvo konj. Nedelje prolaze dok se ne dozna neki događaj. Retko se putuje. Pričanja o jednom mestu izazivaju najneverovatnije predstave. I to stvara atmosferu najneobičnijih nagađanja i očekivanja. To daje povoda mnogim pesmama, i često se jedna pesma, čiji se siže odigrava u jednom, ispeva u sasvim drugom gradu. A sižeji su raznoliki i zasecaju sve grane života onoga doba...“⁴

Sklonost pjesnika sevdalinke da stihovima odgovaraju na ljubavna dešavanja u vlastitom okruženju, u priložima o ovoj pjesmi objavljenim do izbijanja 2. svjetskog rata, uočit će još i književni kritičar Jovan Kršić, u ogledu Bosanska sevdalinka, obuhvativši jezgrovito – nakon što je ustanovio čvrstu vezu ove pjesme s društvenom zbiljom u kojoj je oblikovana – proces u rasponu od ljubavnog događaja u nekoj sredini do pjesme o njemu u istom znaku: „Kao svaka velika umetnost i sevdalinka ima svoju realnu osnovu, njen postanak i cela njena tematika uslovljeni su životom bosanske kasabe i socijalnog zbivanja u njoj... Ljubavne podvige i katastrofe bosanski gradovi, u prvom redu Sarajevo, a za njim i ostali, prihvatili su najpre kao dnevne senzacije, da najzad mnoge od njih umetnički uobliče i stilizuju.“⁵

² Pavle Popović, *Pregled srpske književnosti*, Nova štamparija Davidović, Beograd 1909, 82–83.

³ Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd 1925, 25.

⁴ Hamza Humo, „Sevdalinka na rubu dvaju društvenih sistema“, *Pravda*, Beograd, br. 10.483–10.485, od 6–9. januara 1934, 25.

⁵ Jovan Kršić, „Bosanska sevdalinka“, *Žena danas* 1/24 (1939): 4–5.

Konačno, u razdoblju između dvaju svjetskih ratova objavljeno je nekoliko napisa reporterske prirode iz pera tadašnjih bosanskohercegovačkih novinara Hamida Dizdara i Namika Kulenovića, u kojima je na dokumentaran način razmatrano pitanje nastanka i usmenog života nekih poznatih sevdalinki, priložima u kojima nema ni skromnih teorijskih opaski o kakvima je naprijed bilo riječi, ali koji sadrže zanimljivu građu za istraživanje odnosa pjesme i zbilje.

Usmeni pjesnik u Andrićevoj mašti

Prilog razmatranju pitanja ulaska pojedinca u pjesmu na izvjestan način dao je u svome djelu i književnik Ivo Andrić. Budući da se spomenuti pisac ovim pitanjem bavio u okvirima literarnog, tj. umjetničkog stvaralaštva, a ne u obimu naučno-istraživačkog koda, na djelu imamo mlađu, modernu književnost koja na svojevrsan način promiče onu po postanku stariju, usmenu. I ne samo to; Andrićeva mašta koja se splela oko nastanka pojedinih poznatih usmenih pjesama dodatno je ovjerila već u literaturi ustanovljeno svojstvo usmene lirske pjesme, a posebno one ljubavne, prema kojem ona nastaje iz životne zbilje svojih savremenika čuvajući tako uspomenu na određene pojedince i događaje povezane s njima. Ali nije ovdje riječ o povijesnim događajima, nego mjestima pamćenja unutar povijesti u kojoj se uvijek i neminovno nešto događa, mjestima koja otvaraju brojna pitanja.⁶ Polazeći od uvodnog principa koji napominje Steven Knapp u ogledu „Kolektivno sjećanje i stvarna prošlost“ da „Vjerojatno niko ne sumnja da etička i politička opredjeljenja ovise o pripovijestima“,⁷ ne možemo zanemariti činjenicu da su neka povijesna zapamćenja utjecala na smjer Andrićeva stvaralaštva. Ali to njegovo djelo koje neiscrpno proizvodi stanovite učinke valja posmatrati iz više uglova. Naposljetku, uvijek se vraćamo na pitanje šta autor modernog teksta može ponuditi kada se bavi kanonskim vrijednostima, a koje na izvjestan način ni S. Knapp ne napušta u tekstu pod spomenutim naslovom? U ovoj radnji nastojimo proniknuti u učinke Andrićeva uvođenja pojedinih likova koje pamtimo upravo zahvaljujući „pripovijestima“.

Pozivanje na određena djela iz usmene književnosti u Andrićevu kazivanju prikazat ćemo na predlošku od nekoliko primjera uvjerljivih citata – najprije iz proznog triptiha *Put Alije Đerzeleza*, a potom i romana *Na Drini ćuprija*.

U proznom prvijencu *Put Alije Đerzeleza* Andrić se više puta dotakao pi-

⁶ Pierre Nora, „Između Pamćenja i Historije. Problematika mjestâ“ u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 23–43.

⁷ Steven Knapp, „Kolektivno sjećanje i stvarna prošlost“, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 81.

tanja nastanka pjesama o pojedincima koji su se nekim svojstvom izdvojili u svojoj sredini i tako privukli pažnju lokalnih pjesnika. Pozivanje na usmenu tradiciju ovdje već vidimo u samom naslovu rane Andrićeve proze. I ne samo to: Andrić u svoju priču o epskom junaku Aliji Đerzelezu uvodi susret s braćom Morićima, koji također tematski pripadaju znakovitom dijelu lirskonarativne tradicije na ovim prostorima. U jezgrovitom pripovijedanju o epskom junaku Đerzelez Aliji, Andrić će svakako spomenuti i na osebujan način opisati smaknuće dvojice Morića, što će reći da se naš pisac poziva na znamenita djela iz domaće usmene književnosti, uz stanovito nastojanje da se ponudi i vlastita projekcija događaja koji su morali biti posljedica piščeve mašte – onoga što, uostalom, i čini jedno književno djelo. S druge strane, Andrićevo pisanje jeste odraz nastojanja da se, osim pozivanja na postojeću usmenu tradiciju, ponudi vlastiti sud i pečat mogućim događanjima koja su, bez sumnje, obilato nadahnula njegovo djelo, kao u primjeru podsjećanja na smaknuće dvojice Morića: „Tri dana prije njegova dolaska pogubljena su nad Kovačima, na onom širokom raskršću gdje se sijeno prodaje, oba Morića.“⁸

U drugom primjeru Andrić se, za potrebe opisa psihološkog stanja u kojem se izbezumljen privlačnošću žene njegov Đerzelez našao, prisjetio i jedne lirske pjesme koju su spjevale, kako kaže, „Srebreničke ciganke“. Evo tog odlomka:

„Razbolje se Đerzeleze, Aman, aman! (...) Tu su pjesmu spjevale srebreničke ciganke neke godine, kad je Đerzeleza svo proljeće ležao u Srebrenici, jer ga je neko mučke ranio jednog petka kad je dohodio Nuribegovoj kćeri pod penđer. A on se ne sjeća ni onog petka, ni penđera, ni Nuribegove kćeri koju je davno zaboravio.“⁹

U ovih nekoliko primjera Andrićeva pozivanja na usmenu tradiciju primjećujemo svojevrsan postupak¹⁰ kojim se nastoje postići višeslojna zapamćenja – počev od samog referiranja na epskog junaka oko kojeg Andrić gradi tematski okvir svojeg kazivanja, a čiju su povijesnu zbilju, među ostalima, s posebnim žarom istraživale dvije ugledne književne historičarke – Đenana Buturović i Hatidža Krnjević,¹¹ preko vlastitog upisivanja pamćenja iste pa sve do konkretnih primjera gdje se pisac izravno poziva na obnarodovana pjesnička ostvarenja. Najupečatljivije viđenje zapamćenja prilika koje su do-

⁸ Ivo Andrić, *Put Alije Đerzeleza*, Štamparija M. Karića, Beograd 1922, 33.

⁹ Isto, 24.

¹⁰ Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 1997, 288.

¹¹ Đenana Buturović, „Gerz Iljas – Đerzelez prema historijskim izvorima XV, XVI i XVII vijeka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XLI/3–4 (1975): 173; Hatidža Krnjević, „Đerzelez Alija – između epskog trijumfa i ljudskog poraza“, *Izraz* XVI/6 (1972): 547.

vodile do nastanka određene sevdalinke u Andrićevu pripovijedanju čini piščevo pozivanje na pjesmu o ljepotici Katinki izneseno u odlomku: „Ona se zvala Katinka i bila je kći Andrije Poljaša, nesrećna rad svoje ljepote o kojoj su pjevali dvije pjesme po svoj Bosni.“¹² Konačno, možemo se zapitati šta sve ovi Andrićevi postupci uzrokuju ili šta to oni u konačnici postižu?

Ako bismo pokušali shematski prikazati tok referiranja na određene ličnosti i događaje povezane s njima, to bi izgledalo ovako:

*Povijesna ličnost > ulazak u usmenu tradiciju (protozapamćenje)
> Andrićeva referiranost na usmenu tradiciju > novo literarno djelo
(metazapamćenje)*

Usputno i bez udublivanja u složeno pitanje nastanka određenih pjesama te bez postojanja namjere da se time ikako bavi, Andrić nije ni mogao pro-
nirati u srž nastanka i života sevdalinke o istaknutim, za usmene lokalne pjesnike privlačnim pojedincima, pa je tako mogla biti izrečena – umjetnički neobavezujuća – tvrdnja o dvjema pjesmama u kojima je, „po svoj Bosni“, pjevano o ljepoti junakinje njegove mladalačke proze. Ali ta činjenica ne mora isključivati mogućnost stvarnog postojanja dviju pjesama u Bosni i Hercegovini. Naime, proučavanja ovoga pitanja, tj. pitanja ulaska znamenitih pojedinaca u folklorne lirske uratke nepoznatih usmenih pjesnika u bosanskohercegovačkim i sandžačkim gradskim sredinama – čemu je u literaturi o sevdalinci posvećena značajna pažnja – pokazuju da je čak nizu lokalnih ljepotica, kakva je bila Katinka, „kći Andrije Poljaša“, bila dovoljna jedna pjesma, tj. jedan lirski obrazac, koji bi pjesnicima služio, „od prilike do prilike“, a te promjene prilika podrazumijevale su nastup novih lokalnih junakinja, koje su u pjesmi potiskivale stare.¹³ Preuzimajući ili nasljeđujući lirsku pjesničku građu, usmeni lokalni pjesnici nisu imali nikakve potrebe da posežu za novim lirskim okvirom kada je već postojao onaj uobličen, već u usmenom optičaju, u razdoblju u kojem je bio živ pogled ili samo sjećanje na neku lokalnu ljepoticu, kakva je npr. bila Andrićeva Katinka Poljaš.

S druge strane, mada se ni u romanu *Na Drini ćuprija* nije ciljano bavio pitanjem nastanka i usmenog života sevdalinke s lokalnim obilježjima, Andrić je možda nesvjesno ponudio izvanredno (dvostruko) zapamćenje određene povijesne ličnosti, ovaj put u priči o udesu Avdagine Fate s Veljeg Luga nadomak Višegrada. Tako je u literaturi primijećeno da je pisac spomenutog romana upečatljivo dočarao atmosferu „u kojoj su nastajale pjesme o izu-

12 I. Andrić, *Put Alije Đerzeleza*, 38.

13 Munib Maglajlić, „O pjesnicima i pjevačima sevdalinke“, predgovor u: *101 sevdalinka*, Preporod, Gradačac 2010, 7–22.

zetnim stvorenjima koja su svojim različitim obdarenostima privlačila pažnju okoline". U literaturi je pjesma o lijepoj, ali nesretnoj Avdaginoj Fati dovedena u vezu s banjalučkom sevdalinkom o Fati koja – unatoč očaravajućoj ljepoti i brojnim ašicima – ostaje na kraju neudata, a književni historičar Munib Maglajlić je u *Izboru 101 sevdalinka*, u nastojanju da čitaocima njegove antologije približi ovo pjesničko događanje, naveo naznačenu dionicu iz Andrićeve romaneskne proze u pratećoj bilješci:

„Avdaga ima pet odraslih i poženjenih sinova i jedinicu kćer, koja je poslednja i tek dorasla za udaju. Za tu njegovu kćer Fatu zna se da je neobično lepa, u svemu na oca. Pitanjem njene udaje bavi se kasaba i pomalo cela okolina. Oduvek je kod nas tako da po jedna devojka uđe u priču i u pesmu svojom lepotom, vrednoćom i gospodstvom. Ona je onda za tih nekoliko godina cilj svih želja i nedostižni uzor; na njenom imenu se pale mašte, oko njega se rasipa oduševljenje muškaraca i plete zavist žena. To su ta izuzetna bića koja priroda izdvoji i uzdigne do opasnih visina. Ova Avdagina kći bila je na oca ne samo likom i izgledom, nego i bistrinom i rečitošću. To su znali najbolje momci koji su na svadbama i sastancima pokušavali da je jevtinim laskanjima ili smelim šalama pridobiju ili zbune. Njena veština u govoru nije bila ništa manja od njene lepote. Zato se u pesmi o Avdaginoj Fati (o takvim izuzetnim stvorenjima pesme niknu odnekud same!) pevalo:

Mudra li si, lijepa li si,
Lijepa Fato Avdagina!

Tako se pevalo i govorilo u kasabi i oko nje, ali je bilo vrlo malo onih koji su imali hrabrosti da zaprose devojku sa Veljeg Luga. A kad su i oni svi redom bili odbijeni, oko Fate se brzo stvorila praznina, onaj krug divljenja, mržnje i zavisti, nepriznavanih želja i zluradog iščekivanja koji redovno okružuje stvorenja sa izuzetnim darovima i izuzetnom sudbinom. Takve ličnosti o kojima se peva i govori odnese brzo ta njihova naročita sudbina, a iza njih umesto ostvarenih života ostane da živi pesma ili priča.“

Ovim primjerom Andrić je, vjerovatno nesvjesno, pomogao istraživačima i ljubiteljima lirskog usmenog pjesništva da proniknu u dubinu utjecaja ove vrste književnosti na onu potonju, u ovom slučaju književnost koju je i sam pisao. I ne samo to, budući da je odlikovno svojstvo sevdalinke upravo referiranost na stvarne životne priče i ličnosti te je stoga i njena posebna funkcija bila sačuvati ih od zaborava, svojim dvostrukim podupiranjem, a na svoj li-

terarni, umjetnički način, Andrić je produžio vijek pamćenja i raširio usmeno trajanje izvanrednih priča koje su prvobitno nastale kao djelo narodnog zapamćenja. Ne ulazeći u ideološke nakane pisca o kojima su svoju značajnu riječ dali književni teoretičari poput Muhsina Rizvića, Esada Durakovića, Petra Džadžića, Isidore Sekulić i brojnih drugih, naša namjera bila je razabrati učinke Andrićevih evidentnih postupaka koji se daju u najkraćem svesti na jedno: Usmena pjesma je pamtila neobične pojedince i događaje i tako su nastala protozapamćenja, a ja vas evo podsjećam na njih i rekonstruiram moguće događaje očekujući, ništa manje, da pamтите i moj doživljaj te upjesmljene prošlosti na koju se pozivam te vam tako u amanet ostavljam i (proto)zapamćenje (usmenu pjesmu) i metazapamćenje (moje djelo), tj. moje pamćenje prošlosti u odnosu na kolektivno pamćenje, a vi ste evo slobodni da u toj gradaciji – meta – meta – načinite sljedeći korak. Nema sumnje, takvi postupci osiguravaju trajna vraćanja na ponovno preispitivanje i upravo time generiraju značaj – kako prototipa – tako i svih potonjih viđenja.

Iz kolekcije muzejske radionice tkanja.

LITERATURA

1. Andrić, Ivo: *Put Alije Đerzeleza*, Štamparija M. Karića, Beograd 1922.
2. Andrić, Ivo: *Na Drini ćuprija*, Veselin Masleša, Sarajevo 1980.
3. Bejtović, Alija: „Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama“, *Bilten instituta za proučavanje folklor* 2 (1953): 387–405; 3 (1955): 105–124.
4. Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
5. Buturović, Đenana: „Gerz Iļjas – Đerzelez prema historijskim izvorima XV, XVI i XVII vijeka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XLI/3–4 (1975): 172–186.
6. Ćorović, Vladimir, *Bosna i Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd 1925.
7. Durić, Rašid: „Đerzelez Alija u historiografiji, u epskoj pjesmi i u književnoj transformaciji Ive Andrića“ u: *Trajna tradicija*, Bosanska riječ, Zagreb 2000, 116–133.
8. Knapp, Steven: „Kolektivno sjećanje i stvarna prošlost“, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 81–109.
9. Krnjević, Hatidža: „Đerzelez Alija – između epskog trijumfa i ljudskog poraza“, *Izraz* XVI/6 (1972): 547.
10. Kršić, Jovan: „Bosanska sevdalinka“, *Žena danas*, 1 (1939): 4–5.
11. Humo, Hamza: „Sevdalinka na rubu dvaju društvenih sistema“, *Pravda*, br. 10.483–10.485, od 6–9. januara 1934.
12. Maglajlić, Munib: *Od zbilje do pjesme*, Glas, Banja Luka 1983.
13. Maglajlić, Munib: „O pjesnicima i pjevačima sevdalinke“, predgovor u: *101 sevdalinka*, Preporod, Gradačac 2010, 7–22.
14. Nora, Pierre: „Između Pamćenja i Historije. Problematika mjestâ“, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur.) Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 23–43.
15. Popović, Pavle, *Pregled srpske književnosti*, Nova štamparija Davidović, Beograd 1909.

GRAMATIČKE I LEKSIČKE ODLIKE GOVORA TRAVNIKA S KRAJA XIX. STOLJEĆA

ELMEDINA ALIĆ

Sažetak: O travničkom govoru s kraja XIX. stoljeća malo je podataka. Najviše podataka nudi devet upitnika iz ankete Pitanja o govoru prostoga naroda Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Anketa 1897). Građa iz ovih upitnika, iako dragocjena za dijalektologiju centralnobosanskog područja, do danas nije cjelovito predstavljena i obrađena. Usporedbom podataka o govoru Travnika i okolice krajem XIX. st. i podataka s kraja XX. st. želi se steći uvid u promjene nastale u ovom centralnobosanskom poddijalektu ikavskog novoštokavskog (zapadnog) dijalekta. Podaci iz 1897, kao i oni s kraja dvadesetog stoljeća (Monografski opis govora u dolini rijeke Lašve krajem XX. stoljeća, Valjevac 2002: 25–290) potvrđuju da je govor Travnika ikavski, šćakavski, novoštokavski, sa stabilnim četveroakcenatskim sistemom. U rasponu od sto godina uočava se uzmicanje pojedinih dijalekatskih crta, odnosno povlačenje arhaičnijeg govornog tipa pred standardnojezičkim oblicima. Te su promjene očite na fonetsko-fonološkom, morfološkom i sintaksičkom nivou, kao i u leksici. Detaljan opis osobina travničkog govora krajem devetnaestog stoljeća na fonetsko-fonološkom nivou predočen je radu pod nazivom Govor Travnika krajem XIX stoljeća: Fonetsko-fonološke osobenosti (Alić 2001: 147–151). Cilj ovoga rada jeste opisati osobine travničkog govora krajem XIX. stoljeća na morfološkom, sintaksičkom i leksičkom nivou, a potom usporediti govor Travnika s kraja XIX. stoljeća s današnjim govorom Travnika i okolice. Na taj način će građa iz devet upitnika ankete Pitanja o govoru prostoga naroda biti cjelovito obrađena i predstavljena naučnoj javnosti. Bez podataka iz ankete Pitanja o govoru prostoga naroda nemoguće je sagledati mijene kroz koje je u posljednjih stotinu i dvadeset godina prošao ikavskošćakavski govor Travnika i okolice.

Ključne riječi: govor Travnika, centralnobosanski poddijalekt, ikavski novoštokavski (zapadni) dijalekt, četveroakcenatski sistem.

Abstract: Data related to the speech of Travnik area at the end of the 19th century are scarce. Most data are provided by nine questionnaires from the survey „Questions about the Speech of Ordinary People“ from 1897 kept at the National Museum in Sarajevo. The data from those questionnaires, though invaluable for the dialectology of the central Bosnian area, has not been comprehensively presented or processed so far. The purpose of comparing the speech data of Travnik and its surroundings at the end of the 19th and data from late 20th century is to gain insight into the changes occurred in this Central Bosnian sub-dialect of the Ikavian-New-Štokavian (western) dialect. Data from 1897, as well as those from the

end of the twentieth century (Monographic description of the speech in the Lašva river valley at the end of the 20th century, Valjevac 2002: 25-290) confirm that Travnik speech is Ikavian, Šćakavian, New-Štokavian, with a stable four-accent system. In the span of one hundred years, the retreat of certain dialectological lines is noticed, that is, the withdrawal of a more archaic spoken type over standard-language forms, has been observed. These changes are evident at the phonetic-phonological, morphological and syntactic level, as well as in lexic. A detailed description of the features of Travnik speech at the end of the nineteenth century at the phonetic-phonological level is presented in a paper titled *The Speech of Travnik towards the End of the 19th Century: Phonetic-phonological Characteristics* (Alić 2001: 147–151). The purpose of this paper is to present the characteristics of Travnik speech towards the end of 19th. century on a morphological, syntactic and lexical level, and then compare Travnik speech from the end of the 19th century with today's speech of Travnik and its surroundings. In this way, the data of the nine questionnaires from the survey *Questions about the Speech of Ordinary People* will be fully processed and presented to the scientific audience. Without data from the *Questions about the Speech of Ordinary People*, it is impossible to see the changes that took place in the Ikavian-Šćakavian speech of Travnik and its surroundings in the last one hundred and twenty years.

Key words: the Travnik speech, the Central Bosnian sub-dialect, the Ikavian-New-Shtokavian (western) dialect, four-accent system.

Uvod

Travnički govor pripada centralnobosanskom poddijalektu ikavskog novo-štokavskog (zapadnog) dijalekta. Ovaj poddijalekt zahvaća prostor u međuriječju Bosne i Vrbasa. Njegove su specifičnosti ikavizam, šćakavizam, slabiji ostaci stare deklinacije. Većina govora mlađeg ikavskog dijalekta ima stabilan četveroakcenatski sistem.¹

O travničkom govoru s kraja XIX. stoljeća najviše podataka nudi devet upitnika iz ankete *Pitanja o govoru prostoga naroda, Zemaljskog muzeja u Sarajevu*.² Građa iz ovih devet upitnika popunjenih u Travniku i okolici dragocjena je za dijalektologiju centralnobosanskog područja, a do danas nije poznata široj znanstvenoj javnosti.

Ove podatke o govoru Travnika s kraja XIX. stoljeća doveli smo u vezu s podacima o današnjem govoru Travnika i okolice. To je bilo moguće zahvaljujući monografskom opisu govora u dolini rijeke Lašve krajem XX. stoljeća,

¹ Senahid Halilović, „Bosanskohercegovački govori“, u: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, (ur.) Svein Mønnesland, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo 2005, 23–24.

² *Pitanja o govoru prostoga naroda* (22 lista formata 25 X 20 cm) pod brojem FAZM, Inventar folkl. zapisa III, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1897. [Dalje: Građa 1897.]

objavljenom stotinjak godina poslije Ankete iz 1897. godine.³

Usporedbom podataka o govoru Travnika i okolice krajem XIX. st. i podataka s kraja XX. st. željeli smo steći uvid u promjene nastale u ovom centralnobosanskom govoru. I podaci iz 1897. i oni s kraja XX. st. potvrđuju da je govor Travnika ikavski, šćakavski, novoštokavski. U rasponu od sto godina može se uočiti uzmicanje pojedinih dijalekatskih crta, odnosno povlačenje arhaičnijeg govornog tipa pred standardnojezičkim oblicima. Te su promjene očite i na fonetsko-fonološkom i na morfološkom i sintaksičkom nivou, kao i u leksici. Detaljan opis osobina travničkog govora krajem devetnaestog stoljeća na fonetsko-fonološkom nivou predočen je u radu pod nazivom *Govor Travnika krajem XIX stoljeća: Fonetsko-fonološke osobenosti*.⁴

Stoga je cilj ovoga rada: predočiti osobine travničkog govora krajem XIX. stoljeća na morfološkom, sintaksičkom i leksičkom nivou, usporediti govor Travnika s kraja XIX. stoljeća s podacima o govoru Travnika i okolice s kraja XX. stoljeća.⁵

Morfološke osobine⁶

Pedeset i tri pitanja iz upitnika odnose se na morfološke osobine.

Imenice

Imenice muškog roda

Imenice muškog roda sa značenjem vršioaca radnje krajem XIX. stoljeća umjesto tvorbene morfeme *-lac* u nominativu jednine završavale su se na *-oc*: *hranioc*, *ranioc*.

³ Naila Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, Institut za jezik, Sarajevo 2002, 25–290.

⁴ Elmedina Alić, „Govor Travnika krajem XIX. stoljeća: Fonetsko-fonološke osobenosti“, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova I: Lingvistika*, (ur.) Senahid Halilović, Sarajevo 2012, 147–151.

⁵ N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 3–290.

⁶ *Pitanja o govoru prostog naroda* je upitnik za ispitivanje bosanskohercegovačkih govora. Sastavili su je slavisti Vatroslav Jagić i Milan Rešetar. Zemaljska vlada obratila im se s molbom da pripreme upitnik koji je onda štampan i latinicom i ćirilicom. Upitnik sadrži 150 pitanja koja se odnose na: fonetsko-fonološke odlike (78 pitanja), morfološke odlike (53 pitanja), sintaksičke odlike (15 pitanja) i leksičke odlike (4 pitanja). Ciljevi ankete bili su: ustvrditi osnovne osobine bosanskohercegovačkih govora, a ujedno ustvrditi i razlike između narodnih govora i onovremenog standardnog jezika. Danas se u Zemaljskom muzeju nalazi 226 upitnika prispjelih iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Popunjavali su ih pismeniji i obrazovaniji ljudi. Predmet našeg proučavanja bili su upitnici popunjeni u Travniku i okolici. Tih upitnika je devet i nose oznake: *Travnik 14547–14549, 14551, 14553–14555*. Više podataka o samom Upitniku iz 1987. godine u: Senahid Halilović – Ilijas Tanović – Amela Šehović, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo 2009, 23–26.

Krajem XX. stoljeća Valjevac bilježi isto stanje kada kaže da imenice, koje u standardnom jeziku u nom. sing. čuvaju neizmijenjen sonant / u morfemi *-lac*, ovdje uopćeno imaju završetak na *-oc*: *davaloc*, *hranioc*, *privodioc*.⁷ U Građi iz 1897. godine imenice muškog roda na *-in* u nominativu jednine gubile su taj nastavak: *čoban*, *kršćan*, *Srb*.

Danas su oba oblika ravnopravno zastupljena: imenica *Srbin* je knjiška; ovdje se govori *Srb*. Imenice koje označavaju etnika u pravilu imaju nastavak *-in*: *Vitežanin*, *Buseljanin*. Lekseme *građanin* i *kršćanin* češće su s nastavkom *-in*, a leksema *dušmanin* isključivo ima kraću formu, *dušman*.⁸

Muška imena kao *Pero*, *Aco*, *Mujo*, *Jovo* imala su nastavak *-o*. U upitnicima (PM, B, P, T1, T5, T6)⁹ iz 1897. godine nalazimo napomene da hrvatska imena imaju i oblike *Ante*, *Jove*. U genitivu jednine ove imenice imale su nastavak *-e*: *Pere*, *Muje*, *Jove*. Krajem XX. stoljeća muški hipokoristici tipa *Anto* u govoru Hrvata katkad imaju i formu *Ante*. Bez obzira na finalni vokal (*-o/-e*), ove se imenice mijenjaju po drugoj deklinaciji.¹⁰

Imenice muškoga roda čija se osnova završavala nenepčanim suglasnikom u vokativu jednine imale su nastavak *-e*: *vole*, *brate*, *sine*, a imenice čija se osnova završavala prednjonepčanim suglasnikom u vokativu jednine imale su nastavak *-u*: *Milošu*, *kovaču*, *kralju*.

Imenice čija se osnova završava na *-r* imale su nastavak *-u*: *gospodar*, *car*.

U današnjem govoru izbor nastavaka u pravilu je regulisan prirodom završetka konsonanta na osnove, ali postoji izrazitija tendencija uopštavanja nastavaka *-e*: *Miloše*, *junače*.

Slično se utvrđuje i za ostale govore ovoga tipa. Javljaju se oba nastavka *-e* i *-u*. Često se zamjenjuju ili se javljaju paralelno, a u riječima koje se završavaju na palatal, umjesto češćeg *-u*, *stoji -e*.¹¹

U instrumentalu jednine imenice muškog roda čija osnova završava nepčanim suglasnikom imale su nastavke *-om/-em*: *nožom/nožem*, *bičom/bičem*, *ključom/ključem*, *putom/putem*, *učiteljom/učiteljem*.

⁷ N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 190.

⁸ *Ibidem*.

⁹ U Travniku i okolici, mjeseca februara 1897. godine, popunjeno je devet upitnika; upitnici: br. 14547 (Paša mahala / u upitniku navedena kao: Pašamahala, skrać.: PM), br. 14548 (Bojna, skrać.: B) i br. 14549 (Pirota, skrać.: P) popunio ih je Franjo Sertišk; upitnik br. 14550 (Travnik, skrać.: T1) nečitak potpis osobe koja ga je popunila; upitnik br. 14551 (Travnik, skrać.: T2) popunio je ravnatelj trgovačke škole Nikola Maraković; upitnik br. 14552 (Travnik, skrać.: T3) nečitak potpis osobe koja ga je popunila; upitnici: br. 14553 (Travnik, skrać.: T4), br. 14554 (Travnik, skrać.: T5) i br. 14555 (Travnik, skrać.: T6) popunio ih je učitelj u gimnaziji Ivan Kujundžić.

¹⁰ N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 190.

¹¹ *Ibidem*, 192.

U upitnicima (PM, B, P, T4, T5, T6) iz 1897. godine nalazimo potvrde za oba nastavka. Krajem XX. stoljeća nastavački morfem u ovom padežu je *-om*, pri čemu se uz palatalne konsonante, ali znatno rjeđe nego u standardnom jeziku, javlja i alomorf *-em*.¹²

U upitnicima (PM, B, P, T1, T3, T4, T5, T6) imenice muškog roda u nominativu množine imaju dugu množinu: *kamenovi, prstenovi, golubovi*.¹³ Ukoliko se osnova tih imenica završavala nepčanim suglasnikom, imale su nastavak *-evi*: *muževi, brojevi, miševi*.

Valjevac bilježi primjere i duge i kratke množine: *kamenovi, golubovi*, ali i *vuci, momci, palci, lanci*. Pri tome napominje da imenice muškog roda, čija osnova završava na nepčani suglasnik, danas češće imaju nastavak *-ev*, ali da nije nepoznata ni forma *-ov* u: *muževi/mužovi, krajevi/krajovi*.¹⁴

Za današnji govor u slivu rijeke Lašve karakteristično je da se pored formanta *-ev-* iza palatala često javlja i formant *-ov-*.¹⁵

Ta pojava nije nepoznata ni zapadnobosanskim ikavskošćakavskim govorima¹⁶ kao ni u istočnohercegovačkom govoru¹⁷ kojima se na ovaj način primakao i govor u slivu rijeke Lašve, a udalžio od genetski bližih i-šća govora južnoga tipa.

Genitiv množine imenica muškog roda zabilježen je s nastavcima *-a, -i, -iju*: *sinova, mjeseci, prstiju, gostiju, noktiju*. Identično stanje je i danas, uz napomenu da dominira prvi nastavak.¹⁸

U dat., instr. i lok. množine ove imenice češće su zabilježene s nastavkom *-ima*, ali bilježen je i nastavak *-im*: *junacima/junacim, s ljudima/s ljudim, po sinovima/po sinovim*. Građa iz 1897. godine ne nudi potvrde za nastavak *-ma*. Valjevac navodi potvrde za tri nastavka: *-ima, -ma, -im*. Napominje da je drugi nastavak *-ma* nastao kao posljedica redukcije vokala *-i* iz nastavka *-ima*.¹⁹

¹² *Ibidem*, 193.

¹³ Pored dosljednog nominativa množine *golubovi*, javljaju se i oblici dativa, instrumentala i lokativa množine *golubima*. N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 199.

¹⁴ *Ibidem*, 194.

¹⁵ *Ibidem*, 195.

¹⁶ Asim Peco, „Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne (II dio: Akcenat, Oblici, Tekstovi)“, u: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. III, (ur.) Asim Peco, Institut za jezik, Sarajevo 1982, 45–46.

¹⁷ Asim Peco, *Govor istočne Hercegovine*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd 1964, 117–118.

¹⁸ Valjevac dokaze za ovu tvrdnju nalazi u dvama izvorima: Aleksandar Mladenović, „O jeziku Ljetopisa fra Nikole Lašvanina“, *Građa Naučnog društva Bosne i Hercegovine – Odjeljenje historijsko-filoloških nauka* 10 (1961): 84–85, koji kaže da je u Lašvaninovom jeziku redovan nastavak *-a(h)* i A. Peco, „Ikavskošćakavski govori“, 50, koji napominje da takav format dominira i u ikavskošćakavskom govoru zapadne Bosne.

¹⁹ N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 198–199.

Imenice srednjeg roda

Krajem XIX. stoljeća imenice koje su svoju osnovu proširivale nastavcima *-n* ili *-t* mijenjale su se po tipu *ime, tele* (a ne po tipu *selo, polje*): *jajeta, drveta*. U jednom upitniku zabilježen je i primjer *jaja*.

Danas ove imenice imaju promjenu kao i u standardnom jeziku. Valjevac napominje da se imenice *čudo, tilo, nebo*, kako glase u obliku nominativa jednine na cijelom lašvanskom govornom području, u pluralu javljaju sa ili bez pluralskog proširenja. Imenica *čudo*, u ovom govornom području, umjesto s afrikatom *č* zabilježena je s afrikatom *ć*: *ćudo*.²⁰

U svim upitnicima genitiv množine je s nastavkom *-a*: *sela, rebara*.

Najčešći nastavak u dat., instr. i lok. množine je *-ima*: *leđima, rebrima*. Potvrde za nastavke *-ma, -im* nema.

Imenica *dite* naporedno se javljala u oba oblika: *diteta/dijeta*. Danas imenice srednjeg roda tipa *tele, bure, pile* nemaju množine, sa značenjem množine upotrebljavaju se zbirne imenice: *burad, telad, pilad*.

Valjevac kaže da imenice *dite* i *ime* imaju standardnu deklinaciju: *dite, diteta, ... dica, ime, ... imena*. I napominje da zabilježeni primjer *dicima* nije tipičan, jer je nastao analogijom prema oblicima na *-ma*.²¹ Jedino se u busovačkom ije-šća govoru javlja i promjena *dijete / dijetu*, što je osobina i fojničkog govora,²² a javlja se i u zapadnom i-šća govoru, kao i u posavskom govoru.²³

Imenice ženskog roda

Krajem XIX. stoljeća ženska imena tipa *Fata, Anđa, Jela* u nominativu jednine imale su nastavak *-e*: *Fate, Jele, Anđe*. U genitivu jednine ove imenice imale su nastavak *-e*: *Fate, Jele, Anđe*.

Danas je stanje nešto drugačije; u nominativu jednine bilježimo i nastavak *-a*: *Fata, Jela, Anđa*, kao i hipokoristike na *-o*: *Hanko, Mevlo*. Ovo je karakteristika ramskog govora²⁴ i zapadnobosanskih i-šća govora: U ikavskošćakavskim govorima Zapadne Bosne, kako je već rečeno, javljaju se i hipokoristike na *-e*, u oba roda, a ima i pojava i hipokoristika ženskog roda na *-o*.²⁵

²⁰ *Ibidem*, 199.

²¹ *Ibidem*, 200.

²² Dalibor Brozović, „Govor u dolini rijeke Fojnice“, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 13 (2007): 124.

²³ A. Peco, „Ikavskošćakavski govori“, 70.

²⁴ Ramska je situacija u mnogome specifična. U Rami su, naime, isprepletene morfeme *-o* i *-e* koje su obuhvatile i hipokoristike srodstva. Ove su forme vezane za imenice koje označavaju i lica iz obiteljskog kruga. Ta nam činjenica govori da je obraćajni moment mogao da igra značajnu ulogu. Miloš Okuka, *Govor Rame, Uvod, fonetika i morfološke osobine*, Svjetlost, Sarajevo 1983, 85.

²⁵ A. Peco, „Ikavskošćakavski govori“, 92.

Imenice ženskog roda *mater/mati, ćer/šći* u nominativu jednine imale su naporedne oblike u gotovo svim upitnicima (PM, B, P, T1, T2, T4, T5, T6).

Valjevac danas uočava sličnu situaciju; imenica *mater* ima promjenu po *e-deklinaciji: matere, materi, s materom*,²⁶ a imenica *kći* ima oblik *ćer/šći* i mijenja se po ovoj deklinaciji: *ščere/ćere, šćera/ćera, ćerama*...²⁷

Imenice ženskog roda koje se završavaju na -a bilježene su s nastavkom -e u vokativu jednine: *kraljice, domaćice, zaručnice*.

Krajem XX. stoljeća vokativ jednine jednak je nominativu. Imenice koje se u nominativu završavaju formantom -ica, u vokativu obično imaju nastavak -e.

Imenice ženskog roda čija se osnova završava zadnjonepčanim suglasnikom *k, g, h* u genitivu množine imale su nastavak -u: *ruku, nogu*. U upitnicima su zabilježeni i primjeri starog genitiva množine bez -a, uglavnom uz brojeve i mjere: *pet godin dana*.

U upitnicima iz 1897. godine imenice ženskog roda koje se u genitivu množine završavaju na -a bilježene su s dvojakim nastavcima: -i ili -a: *crkvi/crkva, ženidbi/ženidba, tužbi/tužba*. U nekoliko upitnika (PM, B, P, T4, T5, T6) imenica *kokoš* u genitivu množine bilježena je dvojako: *kokošiju/kokoša*.

Danas se imenice *ruka, noga* u ovom padežnom obliku završavaju na -u. Samo izuzetno, i to redovito uz brojeve, javlja se i nulti nastavak \emptyset : *devet godin, šes stotin*. Imenice čija se osnova završava suglasničkom skupinom nemaju ujednačen nastavak u genitivu jednine. Pored znatno češćeg formanta -a, bez obzira na to da li se osnova razbija vokalom -a ili *ne*, kod nekoliko imenica ovoga tipa, pored dominantnog -a, javlja se i nastavak -i.²⁸

U dat., instr. i lok. množine zabilježen je samo nastavak -ama, a ne -ami: *ženama, sa sestrama, na njivama*.

U današnjem govoru Valjevac (2002: 205) bilježi i sporadične primjere s nastavkom -am koji u upitnicima nisu zabilježeni: *kravam*. Nastavak -ami je osnovni padežni nastavak, a drugi se, kao arhaizam, javlja sporadično i nedosljedno.

²⁶ Leksema *mati* u nominativu jednine ima i oblik *matera*, nastao analogijom prema kosim padežima, uočava N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve* 206, a isti primjer uočava Josip Baotić, „Ikavskoščakavski govor u okolini Dervente“, u: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* IV, (ur.) Asim Peco, Institut za jezik, Sarajevo 1983, 123, u govoru derventskih ikavaca, kao i D. Brozović, „Govor u dolini rijeke Fojnice“, 119, u govoru Fojnice.

²⁷ Imenice *ščer* i *kokoš* gotovo da su uopćile morfemu -a: *ćera, kokoša*. U Rami je i *ćerema* M. Okuka, *Govor Rame*, 90. U okolini Dervente imenica *kći* može se deklinirati i po II, i po III deklinaciji. J. Baotić, „Ikavskoščakavski govor u okolini Dervente“, 128–129. Ovakva promjena česta je i u zapadnobosanskim i-šća govorima. A. Peco, „Ikavskoščakavski govori“, 85.

²⁸ N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 204-205.

Zamjenice

U dat., instr. i lok. množine prisvojne zamjenice imale su nastavak *-im*: *s našim ljudima, u mojim kućama, na njegovim njivama*. Nastavak *-ima* nije zabilježen. Zamjenica *njen* javlja se u obliku *njezin* u upitnicima (PM, B, P, T2, T4, T5, T6).²⁹ U nekoliko upitnika zabilježeni su i ijekavski oblici u dat., instr. i lok. množine: *u našijem kućama*³⁰, *po vašijem njivama*. Pokazne zamjenice u dat., instr. i lok. množine imale su nastavak *-im*: *s onim ljudima, na ovim njivama*. Više podataka o zamjenicama imamo u današnjoj literaturi.³¹

Valjevac uočava da se lične zamjenice ne razlikuju mnogo od stanja u standardnom jeziku, kao najuočljiviju razliku navodi pojavu partikule *-zi* u dativu zamjenice 3. lica ženskog roda (*njozi*). Napominje da ova partikula nije česta u prisvojnim zamjenicama ovoga govora, bilježi je samo u primjeru *njen/njezin*.³² Izuzetno se ovdje javlja i dualski nastavak *-iju* u genitivu množine (*oko našiju kuća*). Pokazne zamjenice imaju različite forme: *otaj, toi, ota, oto*, kao i analoške oblike: *tihā, oviha*. Standardni genitivni oblik u pluralu ovih imenica je vrlo rijedak. U dat., instr. i lok. plurala dominira morfema *-im*, a vrlo je rijetka morfema *-ima* (*tim/tima*). Umjesto oblika *ovaj*, najčešće se upotrebljava analoški oblik *ovi*. Upitna zamjenicu *kakav* bilježi se u obliku *kaki*, kao i slične forme: *taki, vaki, naki*.

²⁹ *Ibidem*, 215, kaže da je krajem XX. stoljeća imenička promjena ovih zamjenica zabilježena samo u dvama primjerima: *njezina brata, njegova brata*. Mišljenja je da je to preneseno iz fojničkog govora u kojem je ovakva promjena prisvojnih imenica uopćena i da je govor sliva Lašve u ovom pogledu krenuo za većinom i-šća govora. Za više podataka o ovoj pojavi pogledati u D. Brozović, „Govor u dolini rijeke Fojnice“, 129.

³⁰ Ostaci zamjeničke deklinacije pokaznih zamjenica čiji je završni suglasnik u osnovi bio tvrd nisu zabilježeni samo u ovom govoru bilježe ih i: D. Brozović, „Govor u dolini rijeke Fojnice“, 129; A. Peco, „Ikavskošćakavski govori“, 131–132; M. Okuka, *Govor Rame*, 103; i J. Baotić, „Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente“, 132). Valjevac kaže da su rijetki ijekavski oblici: *našijem*: N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 216. Istočnohercegovački govor ima nastavke starih tvrdih osnova A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, 138–139.

³¹ U oblicima dativa, lokativa i instrumentala singulara paralelni su oblici: *mom/mome*. Oblik *momu* nikada se ne javlja i Valjevac smatra da je odsustvo morfeme *-mu* u dativu, lokativu i instrumentalu singulara ovih zamjenica krupnija razlika od ramskog govora: N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 215. Za više podataka pogledati M. Okuka, *Govor Rame*, 102. Ujedno napominje da se s lašvanskim govorom, u ovim odlikama, uglavnom podudara i-šća govor u okolini Dervente, sa napomenom da su tamo česti i duži oblici, i zapadnobosanski ikavskošćakavski govor. Za više podataka pogledati u J. Baotić, „Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente“, 132, i A. Peco, „Ikavskošćakavski govori“, 131–132.

³² N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 265.

Pridjevi

Građa iz 1897. godine nudi potvrde za usporedne oblike pridjeva u genitivu jednine: *dobrog/dobroga, vjernog/vjernoga, starog/staroga*. U većini upitnika u oblicima dat. i lok. jednine nastavak je *-om*, ali zabilježeno je i nekoliko primjera s nastavkom *-ome*: *tužnom/tužnome, jednom/jednome, siromašnom/siromašnome*.

Primjeri s nastavkom *-omu* nisu zabilježeni.

U genitivu množine pridjevi su imali nastavak *-i*: *tužni, siromašni, dobri*. Nastavak *-ih* nije zabilježen. U dat., instr. i lok. množine nastavak je *-im*: *tužnim, siromašnim, dobrim*. U dva upitnika zabilježen je i nastavak *-ima*: *tužnima, siromašnima, dobrima*.

Danas je razlika između određenog i neodređenog pridjevskog vida vidljiva, ali nije sasvim jasno određena. Imeničku promjenu imaju pridjevi neodređenog vida, dok se pridjevi određenog vida u genitivu jednine mijenjaju po pridjevsko-zamjениčkoj promjeni. U dativu i lokativu jednine identično je stanje kao i krajem XIX. stoljeća, dominira kraći nastavak *-om*.

U dat., instr. i lok. množine dominira nastavak *-im*, dok je nastavak *-ima* znatno rjeđi. Za ovo govorno područje karakterističan je nastavak *i*³³ u genitivu množine umjesto *-ih*: *mali grana, pusti bolova, zdravi zuba*.

Valjevac napominje da se pridjev *velik* javlja u obliku *velk*, jer je redukcija vokala ovdje česta, a registrovan je i oblik *velak*, koji se dovodi u vezu s pridjevima na *-ak*: *mehak, lahak*.³⁴

Glagoli

U svim upitnicima iz 1897. godine infinitiv se bilježio bez krajnjeg *-i*: *skočit, dat, past, izvest*. Upitnici ne nude potvrde nastavka *-e* u 3. licu množine prezenta umjesto nastavka *-u*. Ova pojava zabilježena je u današnjoj literaturi: *udare/udaru, drže/držu, prave/pravu*.³⁵

Zabilježeno je i gubljenje glasa *-h* u prvom licu jednine aorista i potencijala, kao i skraćenje množine u drugom i trećem licu potencijala: *ja dojdo, ja bi došo, mi bi došli, šta bi vi tili*. Imperfekt se javljao u dva naporedna oblika – bez palatalnih formi: *pekahu, vukahu, strigahu, letahu*, i s palatalnim formama: *viđahu, ljubljahu, činjahu, mlačahu*.

Krajem XX. stoljeća aorist je vrlo frekventna glagolska kategorija u ovom govornom području. Ima ga u svim naseljima sliva rijeke Lašve. Valjevac naglašava da aorist imaju samo svršeni glagoli i da se ne koriste podjed-

³³ Ili možemo reći da dolazi do gubljenja *h* iz nastavka.

³⁴ N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 222.

³⁵ *Ibidem*, 233.

nako često sva njegova lica.³⁶ U prvom licu jednine aorista gubi se glas *-h*, oblik drugog lica jednine izuzetno je rijedak, dok je oblik za treće lice jednine učestao. U prvom licu množine nisu česte alternacije *-smo/-šmo*: *bacismo, dojdosmo...*³⁷

U svim licima, kao i u većini narodnih govora, u upotrebi je jedino potencijalna enklitika *bi*. U govoru Lašve nema oblika potencijala II, koji se javljaju u ikavskošćakavskim govorima Zapadne Bosne. Imperfekat se skoro potpuno izgubio.³⁸

Futur prvi glagola na *-ći* najčešće je zabilježen u obliku: *doću, naću, reću, poću*. U upitnicima bilježimo i primjere futura prvog u oblicima: *da će zaklat, da će ukrast, da će oborit*. Nemamo potvrde za primjere relativne upotrebe prezenta za budućnost, u obliku konstrukcije *da + prezent*. Drugo lice jednine imperativa bilježeno je dvojako; bez krajnjeg *-i*: *ostav, hod, vid*, ali i sa krajnjim *-i*: *biži, plači, hodi*.

Upitnici sadrže primjere habituala: *pa bi ostani, pa bi otidi*.

Danas je situacija s glagolima nešto drugačija u ovom govoru: futur prvi poznaje oba oblika (*doću i doć/ i / ću*); u trećem licu množine prezenta bilježe se primjeri s nastavkom *-u* gdje je trebao biti nastavak *-e*; česta je upotreba habituala u situacijama koje govore o događajima i radnjama koje su se u prošlosti ponavljale.

Valjevac kao objašnjenje za to navodi činjenicu da se sliv rijeke Lašve nalazi u najneposrednijem susjedstvu s ijekavskošćakavskim govorima, koji kao izrazitu svoju osobenost imaju habitualnu konstrukciju; složeni historijski imperativ, nastao stapanjem historijskog potencijala i historijskog imperativa.³⁹

Građa iz 1897. godine nudi potvrde glagolskog pridjeva trpnog s dvojakim nastavcima: *n, -na, -no, i -t, -ta, -to*: *pušćan, napravita*. Glagolski prilog sadašnji bilježen je s krajnjim *-i* i bez krajnjeg *-i*: *pjevajući/pjevajuć, plaćući/plačuć, trčeći/trčeć*. Glagolski prilog prošli zabilježen je samo s nastavkom *-vši*: *čuvši, rekavši, saznavši, učinivši*. Primjera za nastavke *-iv, -av, -ev* nema.

Valjevac konstatuje da se ni krajem XX. stoljeća situacija nije znatno promijenila, i naglašava da se pored češćeg nastavka *-n* glagolski pridjev trpni

³⁶ *Ibidem*, 234.

³⁷ *Ibidem*, 235, napominje da je ovdje običan nastavak *-smo*: *bacismo, dojdosmo, dok je nastavak -šmo* znatno rjeđi: *dojdošmo, odošmo*. Alternacije pluralskih morfema *-smo/-šmo* i *-ste/-šte* u govoru sliva Lašve gotovo su i neprimjetne. Za razliku od govora sličnog tipa, ikavskošćakavskog u okolini Dervente (Up. J. Baotić, „Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente“, 138) i ramskog govora (Up. M. Okuka, *Govor Rame*, 112), u kojima ove druge dominiraju ili su jedine, ovdje su one sasvim marginalnog značaja.

³⁸ N. Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, 240.

³⁹ *Ibidem*.

javlja i s nastavkom *-t*, posebno u glagolima *napravita*, *učinita*. Glagolski prilog sadašnji nije ovdje osobito čest, ali se upotrebljava.⁴⁰ Gradi se od trećeg lica množine prezenta i nastavaka *-ći* i *-ć*, ali je ovaj drugi znatno češći: *govoreć*, *mreć*. Glagolski prilog prošli rijetko se čuje u ovom govoru.⁴¹

Sintaktičke osobine

Petnaest pitanja iz upitnika koje su krajem XIX. stoljeća popunjeni u Travniku i okolici odnose se na sintaktičke odlike; to je ujedno i razlog što su te odlike samo djelomično obrađene.⁴²

Podaci iz 1897. godine navode na zaključak da je krajem XIX. stoljeća bilo malo dijalekatskih crta u sintaksi govora Travnika.

U većini upitnika (PM, B, P, T1, T2, T4, T6), umjesto akuzativa uz negirane prijelazne glagole, zabilježeni su primjeri slavenskog genitiva. Tako u funkciji bližeg objekta uz odrične glagole uočavamo: *ne uzeo noža*, *nemoj njive prodati*, *ne vidi kuće*, *ne zapališe sela*.

Umjesto *prisvojne zamjenice + nominativ* zabilježena je konstrukcija *u + genitiv*: *u mene braća*.

Uobičajena je konstrukcija *za + akuzativ*: *učini to za braću*, *kupio za sestru*, *nije dobro za lovce*. Sporadično, u nekoliko upitnika, navedeni su i primjeri konstrukcije *za + genitiv*: *nove korice za noža*.

U svih devet upitnika potvrđena je konstrukcija *u + lokativ*: *bio sam u selu*, *u kući*, *u gori*. Primjeri za *u + akuzativ* nisu zabilježeni (*bio sam u selo*, *u kuću*, *u goru*).

Građa iz 1897. godine nudi potvrde konstrukcije *za + instrumental*: *za kućom*, *ali i udata za Čamilom*, kao i konstrukcije *ako + prezent*: *ako ne rečeš istinu*, *ako ga ne dovedeš*. Konstrukcija *te + prezent* nije zabilježena ni u jednom upitniku (*te ne rečeš*, *te ga ne dovedeš*).

Krajem XIX. stoljeća posvjedočeni su primjeri za sažeti oblik perfekta u iskazivanju tek završenih radnji: *došo brat*.

⁴⁰ *Ibidem*, 265.

⁴¹ *Ibidem*, 265–266.

⁴² Jozić o istraživanju dijalekatske sintakse kaže: "Dosadašnje metode prikupljanja cjelovitih tekstova kazivanjem u pero i tek povremenim bilježenjem na magnetofonsku vrpcu nisu pružale mogućnost bilježenja većih količina tekstova i razgovora u dijalekatskim istraživanjima. Tek noviji radovi bitnije obuhvaćaju sintaksu u svojim dijalektološkim istraživanjima." Razvojem tehnologije, audiotehnike, računalne tehnologije prikupljaju se i veće količine materijala, koje mogu poslužiti kao korpus u istraživanju i analizi dijalekatske sintakse. Otvaraju se mogućnosti kvalitetnijeg snimanja materijala, koji se potom može u miru prenijeti na računalni medij, preslušavati, a potom i doslovno prenijeti na papir. Željko Jozić, „O istraživanju dijalekatske sintakse“, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 12 (2003), 97–102.

Zabilježena je samo konstrukcija: *da ti rečem, to je reko da bi te prevario, da mi viruješ*, a izostali su primjeri za konstrukciju: *za da ti rečem, za da te privari, za da ti virujem*.

Uz imenicu koja označava *živo, gotovo redovito*, u svim upitnicima dolazi prijedlog *od*, a ne prijedlog *iz*: *od Ivana, od njega*.

Kondicional drugi se gubio; zabilježeni su primjeri: *dao bi(h) ti*, a ne *bio bi(h) ti dao*.

Iako nisu sistematično praćene, na osnovu oskudnih podataka, uočavamo da je uobičajena anonimnost subjekta: *gonilo ga do šume*, kao pojava da enklitika dolazi ispred *se*: *ona je se bojala*.

Prijedlog *bez* s vezničkom funkcijom umjesto veznika *a* nije zabilježen ni u jednom od devet upitnika. Bilježimo samo primjere tipa: *a da mi se javiš*, pa možemo zaključiti da ta pojava krajem XIX. stoljeća nije bila karakteristična za travnički govor. Suprotno tome, u svim upitnicima, kao osobenost ovoga kraja, zabilježen je ijekavski oblik negacije: *nijesam rekao, nijesu kazali*.

Česti i dosljedni su primjeri u kojima je superlativ razbijen enklitikom: *naj su nam draže*.

Narodne pripovijetke počinjale su sa: *Umirala (mrla) neka žena, Imao otac tri sina*.

Ni u jednom upitniku nisu navedeni primjeri za: *Biće žena umirala; Biće otac imao tri sina*.

Bitno je naglasiti da, iako sintaktičke osobine govora Travnika nisu obrađene u dijalektološkoj literaturi, možemo reći da se današnji govor Travnika u sintaksi većinom podudara sa savremenim standardom.

Leksičke osobine

Posljednja četiri pitanja u upitnicima iz 1897. godine odnose se na leksičke osobine. Ponuđeni su sinonimski parovi, a ispitivači su trebali podvući onaj oblik koji je običniji u govoru njihovih ispitanika. U cijelosti navodimo naglašene i podvučene odgovore iz ovog dijela upitnika; ako nijedna od ponuđenih leksema nije bila karakteristična za ovaj govor, ispitivači su u zagradama dodavali lekseme koje su upotrebi:

Koja se od ovih riječi govori u vašem mjestu: grad / varoš; placa / trg / ulica / sokak (čaršija, pazar); prozor / pendžer; krevet / postelja; kudolja / preslica; klobuk / šešir; hlače / gaće (pantole); bječve / čarape; postole / cipele (kundure); rubac / mahrama (marama); ogrnjač / pregača; vlasi / kosa; pest / pesnica (šaka); pot / znoj; jetra / džigarica; stomak / želudac (želdac / trbuh); objed / ručak; doručak / užina; tata / ćaća (babo); djevojka / dikla / cura (keva); momak / mladić; djetić / sluga (gerz / izmećar / momak); lupež / lopov; osao / tovar / magarac / kenjac; guja / zmija; kućak / pas; kurjak /

vuk; brašno / mlivo; hlib / lib / hljeb / ljeb / kruh / kru; stabar / drvo / stablo; vapno / japno / kreč; kriješnja / trešnja; željezo / gvožđe; dažd / kiša; oganj / vatra; tuča / krupa / grad; munja / srijela / strila; ulje / zejtin / zejten; ocat / kvasina / sirče; godište / godina, tjedan / sedmica / nedjelja / nedilja (hefta); ponedjeljak / ponediljak / ponedjeljnik; utorak / utornik; primaljeće / proljeće (proliće); ove zime / zimus; ove jeseni / jesenas, ljubiti koga / voljeti koga; nadati se / ufati se (uzdati se); taki / odmah; sveđer / udilj / uvijek / uvik; ve-oma / vrlo; kamo ideš / gdje ideš / kuda ideš; zdravo lijep, bogat / jako lijep, bogat (plah).

Napomene ispitivača uz leksičke osobine: prave razliku između *guje* (otrovna zmija) i *zmije* općenito; *doručak* je prijepodne, a *užina* poslijepodne; *sluga* je momak, izmećar, gerz, najmenik; *hlače* su pantole, čakšire, a ako su od beza, onda su *gaće*; razlikuju *kudelju* od *preslice*, na preslicu se pričvrsti kudolja; *oganj* govore kada misle na vrućicu / bolest; umjesto *cura* kažu keva, u Travniku od šale, a u selima je posve obično.

Najčešći pozdravi su: *dobro jutro, dobar večer, laku noć / lahka noć*, a u napomenama su i pozdravi: *faljen Isus, merhaba, pomoz Bog*.

Žena kojoj se muž preziva *Petrović, Kapetanović, Popović* je *Petrovićka/Petrovica, Kapetanovica, Popovića*, a djevojka kojoj se otac tako preziva je *Petrovića šći, Kapetanovića cura, Popovića šći*.

U današnjoj literaturi malo je podataka koji bi nam omogućili donošenje konkretnijih zaključaka o tome koliko je promjena u leksici ovog govora u proteklih stotinjak godina.

Zaključak

Upitnici s kraja XIX. st. potvrđuju da je govor Travnika i okolice ikavskošćakavski. Svih devet upitnika koji su 1897. popunjeni u travničkom kraju sadrže građu s ikavskim refleksom glasa jat. Šćakavizam je temeljna osobina ovog govora, iako su sporadično prisutni i šćakavski oblici. Pojava svođenja dvaju afrikatskih parova na jedan nije uvjetovana vjerskom pripadnošću: prisutna je u govoru muslimana i katolika. Unutarnja raslojenost govora krajem XIX. st. nije uočljiva ni u vezi s upotrebom glasa *h*: dosljedno ga čuvaju i muslimani i katolici. Tako nije krajem XX. st.: u govoru katolika i pravoslavaca glas *h* u pravilu se gubi ili je zamijenjen sonantom *v*. Govor Travnika i okolice i krajem XIX. i krajem XX. st. ima novošćakavski akcenatski sistem.

Muška imena kao *Pero, Aco, Mujo, Jovo* u nominativu i vokativu jednine imaju nastavak *-o*. U nekim upitnicima hrvatska imena u nominativu jednine imaju i oblike: *Ante, Jove*; u genitivu jednine je *-e*: *Pere, Muje, Jove*. Ženska imena tipa *Fata, Anđa, Jela* u nominativu jednine imaju nastavak *-e*: *Fate, Jele, Anđe*. Infinitiv se bilježi bez krajnjeg *-i*: *skočit, dat, past, izvest*.

Futur prvi javlja se najčešće u ovom obliku: *doću, naću, reću, poću*. Potvrđen je habitual: *pa bi ostani, pa bi otidi*. Umjesto *prisvojne zamjenice + nominativ* zabilježena je konstrukcija *u + genitiv: u mene braća*. Može se reći da je krajem XIX. stoljeća bilo malo dijalekatskih crta u sintaksi govora Travnika, ili je neistraženo, pa se tako čini. Današnja sintaksa ovog govora uglavnom se podudara sa savremenim standardom. Ne možemo znati koliko se leksik ovog govora promijenio u proteklih sto i više godina, jer nemamo dijalekatski rječnik travničkog kraja.

U cjelini uzeti, podaci iz devet upitnika popunjenih 1897. u Travniku i okolici umnogome se podudaraju s podacima prikupljenim krajem XX. st. u okviru istraživanja govora u slivu Lašve. Bez podataka s kraja XIX. st. ne bismo mogli sagledati mijene kroz koje je u posljednjih stotinu i dvadeset godina prošao ikavskošćakavski govor Travnika i okolice.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. *Pitanja o govoru prostoga naroda* (22 lista formata 25 X 20 cm) pod brojem FAZM, Inventar folkl. zapisa III, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1897:
 - a) Upitnik br. 14547 (Paša mahala / u upitniku navedena kao: Pašamahala, skrać.: PM)
 - b) Upitnik br. 14548 (Bojna, skrać.: B)
 - c) Upitnik br. 14549 (Pirota, skrać.: P)
 - d) Upitnik br. 14550 (Travnik, skrać.: T1)
 - e) Upitnik br. 14551 (Travnik, skrać.: T2)
 - f) Upitnik br. 14552 (Travnik, skrać.: T3)
 - g) Upitnik br. 14553 (Travnik, skrać.: T4)
 - h) Upitnik br. 14554 (Travnik, skrać.: T5)
 - i) Upitnik br. 14555 (Travnik, skrać.: T6)
2. Alić, Elmedina: „Govor Travnika krajem XIX. stoljeća: Fonetsko-fonološke osobnosti“, *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova I: Lingvistika*, (ur.) Senahid Halilović, Sarajevo 2012, 147–151.
3. Valjevac, Naila: *Govor u slivu Lašve*, Institut za jezik, Sarajevo 2002.

Literatura

1. Baotić, Josip: „Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente“, u: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik IV*, (ur.) Asim Peco, Institut za jezik, Sarajevo 1983, 7–208.
2. Brozović, Dalibor: „Govor u dolini rijeke Fojnice“, *Hrvatski dijalektološki zbornik 13* (2007): 1–183.
3. Halilović, Senahid: „Bosanskohercegovački govori“, u: *Jezik u Bosni i Hercegovini*

- ni, (ur.) Svein Mønnesland, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, 15–51.
4. Halilović, Senahid – Tanović, Ilijas – Šehović, Amela: *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo 2009.
 5. Jozić, Željko: „O istraživanju dijalekatske sintakse“, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 12 (2003): 97–102.
 6. Mladenović, Aleksandar: „O jeziku Ljetopisa fra Nikole Lašvanina“, *Građa Naučnog društva Bosne i Hercegovine – Odjeljenje historijsko – filoloških nauka* 10 (1961): 53–123.
 7. Okuka, Miloš: *Govor Rame, Uvod, fonetika i morfološke osobine*, Svjetlost, Sarajevo 1983.
 8. Peco, Asim: *Govor istočne Hercegovine*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd 1964.
 9. Peco, Asim: „Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne (II dio: Akcenat, Oblici, Tekstovi)“, u: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. III, (ur.) Asim Peco, Institut za jezik, Sarajevo 1982, 7–258.
 10. Valjevac, Naila: „Standardna novoštokavština i bosanskohercegovačka jezička situacija“, *Radovi Instituta za jezik* 17 (2005): 1–111.

PROLJETNI PRAZNICI / BLAGDANI (Sultan Mevlud, 21. marta; Jurjevo, 23. travnja; Đurđevdan, 6. maja)

SVETLANA BAJIĆ – MARICA POPIĆ - FILIPOVIĆ

Sažetak: U članku su predstavljeni proljetni praznici – Sultan Mevlud (Čimburijada/Kajganijada) i Jurjevo/Đurđevdan. Sultan Mevlud (Čimburijada/Kajganijada) je praznik kojim se obilježava simboličan početak nove godine, a stanovništvo se okuplja pored rijeka. Pripremaju se jela od jaja i kukuruza. Jurjevo/Đurđevdan je praznik povezan sa zemljoradnjom i stočarstvom, a običajnim radnjama se nastoji obezbijediti plodnost usjeva, stoke, zdravlje ljudi i napredak obitelji.

Glavne riječi: proljetni praznici, Sultan Mevlud/Nevruz, Čimburijada, Kajganijada, Jurjevo, Đurđevdan.

Abstract: The article presents spring holidays - Sultan Mevlud (Čimburijada/Kajganijada) and Jurjevo/Đurđevdan (St. George's Day). Sultan Mevlud (Čimburijada/Kajganijada) is a holiday that marks the symbolic beginning of the new year, and the population gathers by the rivers. Egg and corn dishes are being prepared. St. George's Day is a holiday associated with agriculture and animal husbandry, and customary actions are used to ensure the fertility of crops and livestock, the health of people, and the progress of families.

Keywords: spring holidays, Sultan Mevlud/Nevruz, Čimburijada, Kajganijada, Jurjevo, Đurđevdan (St. George's Day).

Uvod

Kulturni prostor Bosne i Hercegovine preslojen je različitim kulturnim uticajima – starobalkanskim, mediteranskim, slavenskim, bizantskim, orijentalnim, srednjoeuropskim, koji su kroz stoljeća uticali na oblikovanje kako materijalnog tako i nematerijalnog kulturnog naslijeđa svih naroda i etničkih grupa u našoj zemlji. Kulturno naslijeđe o kojem govorimo manifestira se preko predmeta materijalne kulture koji su najbrojnije zastupljeni u muzejskim i privatnim kolekcijama, kao i preko znanja i vještina koje nazivamo nematerijalnim kulturnim naslijeđem (preko jezika, vjerovanja, običaja, usmene narodne tradicije, narodne medicine, muzike, plesa, ishrane, vještina tkanja i veza, brojnih zanatskih vještina, narodne umjetnosti, itd.).

Obilježavanje Sultan Mevluda, Jurjeva i Đurđevdana¹ na području Bosne i Hercegovine pripada ciklusu proljetnih zemljoradničko-stočarskih običaja kojima se simbolično obilježava početak nove gospodarske godine (prestaje zimska i nastaje ljetna polovica godine), kada se priroda budi i započinje novi životni ciklus. U prošlosti je to bilo vrijeme otpuštanja starih i unajmljivanja novih pomoćnih radnika i pastira, vrijeme svečanog smjenjivanja glavne stopanjice (domaćice, maje) i postavljanja nove, okićene raznim biljem i cvijećem. Obavljane su radnje s ciljem obezbjeđenja plodnosti polja, kao i zdravlja i plodnosti ljudi i stoke.

Praktično obilježavanje ovih triju proljetnih običaja zabilježeno je na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine kako tokom 20. stoljeća tako i u poslijeratnom periodu, u 21. stoljeću. Ovaj put smo se bazirali na rezultate naših istraživanja u Federaciji BiH. S obzirom na to da je krajem 20. stoljeća došlo do velikih demografskih promjena (raseljavanja i iseljavanja stanovništva BiH), značajnu ulogu u oživljavanju i održavanju proljetnih običaja u poslijeratnom periodu imaju kulturno-umjetnička društva i lokalne zajednice.

U članku su navedena samo neka od mjesta u deset kantona Federacije BiH u kojima je zabilježena kontinuirana praksa obilježavanja proljetnih praznika/blagdana: Zenica, Travnik, Donji Vakuf, Sarajevo, Tešanj, Mala Brijesnica, Tuzla, Usora, Žepa, Gračanica, Kladanj, Široki Brijeg, Drežnica, Visoko, Prusac, Jajce, Kraljeva Sutjeska, Janj, Cazin, itd.

Sultan Mevlud – Čimburijada – Kajganijada (21. marta)

Obilježavanje prvog od proljetnih praznika/blagdana (*Sultan Mevluda*) povezano je sa *Sultan Nevrozom* (Sultan Nevruz ili samo Nevruz), koji se proslavlja prvog dana proljeća. Riječ *nevruz* je perzijskog porijekla i znači novi dan, ali u običajnoj praksi znači *novi ciklus* ili novu godinu. Običaj slavljenja Novruza proširio se na mnoge krajeve svijeta, uključujući dijelove Središnje i Južne Azije, Sjeverozapadne Kine, te na poluotok Krim. Upisan je na listu svjetske kulturne baštine 2009./10. godine.²

Prema Gregorijanskom kalendaru ovaj datum predstavlja kraj zime i početak proljeća (ravnodnevnicu – ekvinociju), a kod istočnih naroda predstavlja početak nove godine. Nevruz je jedan od predislamskih praznika koji se slavio kao zvanični praznik u Perzijskom Carstvu. Novruz/Nevroz se proslavlja

¹ Povod za ova istraživanja bio je pokušaj Federalnog ministarstva kulture i sporta da se 2013. godine proljetni praznici (zajedno s drugim zemljama Balkana) stave na listu nematerijalne baštine svijeta. Zbog političkih okolnosti u Bosni i Hercegovini, ovaj pokušaj je propao.

² „Sultan Nevruz kao dan početka nove ere bosanske duhovnosti“ Inat.ba <https://www.inat.ba/sultan-nevruz-kao-dan-pocetka-nove-ere-bosanske-duhovnosti> (14. 9. 2022.)

na različite načine – preskakanjem vatre ili potoka u Iranu; hodanjem preko zategnutog užeta, bojenjem jaja, ostavljanjem upaljene svijeće na kućnom pragu, pjesmom i plesom, ili tradicionalnim igrama, kao što su konjske trke, ili hrvanje u Kirgistanu. Vjerovatno je i jevrejski blagdan Purim preuzet od iranskog Nevruza.

U islamskoj tradiciji se *Sultan Nevruz* obilježava kao dan kada je, prema vjerovanju šiitskih muslimana i nekih derviških redova, poslanik Muhammed a. s. kod Gadir Humma pozvao muslimane da mu se pridruže na njegovu posljednjem hadždžu. Objavio je da će hz. Alija biti njihov vodič nakon njega i tražio da se svi prisutni zakunu na vjernost hz. Aliji.³

Kod Bošnjaka u Bosni i Hercegovini ovaj praznik ima posebno značenje, jer obilježava početak nove ere islamske duhovnosti. Sultan Nevruz je zaboravljeni praznik koji se u Bosni i Hercegovini obilježava samo u zatvorenim derviškim krugovima. Seid ef. Strik, sin hadži Mustafe vekila, zamjenika šejha mevlevijske Isa-begove tekije na Bembaši, napisao je „da je od 1455. godine grad Hodidjed u kojem je stolovao bosanski Did bio pod osmanskom upravom. Did je dočekao sultana el-Fatiha I, predao mu štap i simbolički mu predao vlast. Sultan je štap predao pročelniku Isa-begove tekije, a čuvan je na zidu, desno od mihraba.“ Taj dan se obilježava i kao rođendan hz. Alije, poslanikovog rođaka i četvrtog pravednog halife muslimana, kao dan vjenčanja hz. Alije i hz. Fatime (kćerke poslanika Muhammeda a. s.).⁴

U Sarajevu je *Sultan Nevruz* imao višestoljetnu tradiciju. Stanovništvo se okupljalo oko turbeta Urjan-dede, na Piščivodi blizu Soukbunara, gdje se učio zikr, a program se završavao zajedničkim *teferičem* (izletom). U znak sjećanja na početak nove ere duhovnosti, odnosno *prihvatanje* islama u Bosni i Hercegovini, derviši su svakog 21. marta, na Sultan Nevruz izlazili na Hodidjed, tamo čekali zoru i učili zikr. Tradicija je prekinuta 1924. smrću Šejha Ruhijje koji je nosio štap dida bosanskog.⁵ (sl. 1)

Običaji povezani s obilježavanjem prvog dana proljeća, 21. marta, odnosno za početak nove lunarne, perzijske godine (*Sultan Nevroz*) najmasovnije se obilježavaju u Srednjoj Bosni na području Lašvanske doline i doline rijeke Bosne, u mjestima u kojima su Bošnjaci većinsko stanovništvo. Najpoznatiji su *Sultan Mevlud* u Donjem Vakufu, *Čimburijada* u Zenici i *Kajganijada* u Travniku i drugim mjestima u dolini rijeke Lašve. Radovanje proljeću i buđenju prirode povezuje se s perzijskom novom godinom, a u naše krajeve je preneseno dolaskom Osmanlija.

³ Mesud-ef. Hadžimejlić, „Mjesto Gadir Humm i Sultan Nevruz“, Kelamu'l Šifa' 1. mart 2004.

⁴ Inat.ba/sultan-nevruz-kao-dan-pocetka-nove-ere-bosanske-duhovnosti (14. 9. 2022.)

⁵ Sejjiđi Suad Mutekija „Sultan Nevruz“, Blogspot.com, <http://sejjiđisuaadmutekija.blogspot.com/2019/03/sultan-nevruz.html> (14. 9. 2022.)

sl. 1 Turbe Urjan Dede na Piščivodi, Sarajevo, preuzeto s interneta

Sultan Mevlud je običaj koji stanovnici Donjeg Vakufa obilježavaju svake godine i čuvaju od zaborava. Prvog dana proljeća oni od ranog jutra tradicionalno polaze na *teferič* (izlet) i okupljaju se na brdu zvanom *Bagina strana*. Toga dana se, uz muziku i pjesmu i dječije veselje, spravlja i konzumiraju jela isključivo od jaja koja simboliziraju rađanje novog života, te od kukuruza (*kokice*) koji simbolizira dobru ljetinu i napredak. (sl. 2, 3, 4, 5)

Čimburijada (od tur. *çilbir*: **čimbur**) običaj je star više stoljeća. Svečanost u povodu prvog dana proljeća počinje ranim jutarnjim ustajanjem ili *proljetnim urankom*, kojom prilikom se stanovništvo okuplja uz riječne tokove (Bosna, Lašva), gdje se priprema *čimbur*, jelo od **jaja, kajmaka i luka**. Čimbur se priprema u velikim posudama u kojima može biti i više od stotinu jaja. (sl. 6, 7)

Stanovnici Zenice i lokalne zajednice duž Lašvanske doline prvi dan proljeća tradicionalno obilježavaju okupljanjem na *teferiču* (izlet) uz *čimburijadu*. Na otvorenom prostoru, uz obalu rijeke Bosne, na Kamberovića polju se dočekuje prvi proljetni **izlazak Sunca**, a grupe građana peku čimbur. Neki učesnici proslave ili *čimburaši* taj dan se kupaju u rijeci Bosni, otvarajući sezonu kupanja. *Čimburanje* i druženje se, uz roštilj, nastavlja do kasno u noć.⁶ (Sl. 9; 10; 11)

⁶ Zahvaljujemo Forumu građana Zenice i predsjedniku Faruku Kadriću za informacije i ustupljene fotografije.

sl. 2 Folklorna grupa na Baginoj strani, Donji Vakuf, preuzeto s interneta

sl. 3 Stanovnici Donjeg Vakufa obilježavaju Sultan Mevlud na Baginoj strani, Foto S. Bajić 2005.

sl. 4 Kuhanje jaja u kotliću, Bagina strana, Donji Vakuf, Foto S. Bajić 2005

sl. 5 Djeca uzimaju kuhana jaja iz kotlića, Bagina strana, Donji Vakuf

sl. 6 Proslava čimburijade u Zenici, Foto Forum građana Zenice 2012.

sl. 7 Folklorna grupa na Kamberovića polju, Zenica, Forum građana Zenice 2012.

sl. 8 Pripremanje čimbura na Kamberovića polju, Forum građana Zenice 2012.

sl. 9 i 10. Puštanje cvjetnog vijenca u rijeku Bosnu i prvo kupanje, Čimburijada u Zenici, Foto Forum građana 2012.

Čimburijada se, prema riječima starih Zeničana, proslavlja dulje od stotinu godina, a historičari pretpostavljaju da obilježavanje buđenja prirode seže u antičko doba.⁷ Vlastimir Jovović je 1967. godine u „Reporterskim skicama iz Zenice“ za list „Naša riječ“ prenio kazivanje Sulejmana Čurukovića o obilježavanju čimburijade u Čurukovića bašči u Zenici (sl. 11). Običaj *čimbur*, koji je V. Jovović preimenovao u *čimburijada*, održavao se ranije na ušću Babine rijeke, te pred kafanom *Pod kestenom*, a ponekad i na Jagnjišću, te uz tok Babine rijeke do ulaza u kamenolom. Obilježavanje čimburijade na Kamberovića polju zaživjelo je tek nakon 1960-te, jer se polje do tada obrađivalo i čuvalo. Čimbur sa *žarom* (koprivom) se pripremao i u porodičnom krugu, ili se pripremao i proslavljao s komšijama.⁸

Kajganijadom se u Travniku i dolini rijeke Lašve tradicionalno obilježava dolazak proljeća, a običaj je star više od stotinu godina. Djevojčice rano ujutro polaze iz kuće, noseći jaja od kojih prave slanu i slatku kajganu. Travničani se uz kajganu, roštilj i rakiju okupljaju na Staroj cesti, Bašbunar u Starom gradu i drugim mjestima.⁹ (sl. 12; 13; 14) Fatima Maslić je u časopisu *Novi Divan* opširnije pisala o tradiciji obilježavanja kajganijade u Travniku.¹⁰ Proljetni teferiči (izleti) u povodu prvog dana proljeća (Sultan Mevlud i Čimburijada/Kajganijada) su popraćeni općim veseljem, bučnom muzikom i plesom.

⁷ „Čimburijada“ Wikipedia.org <https://bs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cimburijada> (27. 9. 2022.)

⁸ „Zenička čimburijada“, Facebook.com, <https://www.facebook.com/Zenicani/posts/1642115025844017/>, (22. 09. 2022.)

⁹ „Kajganijada u Travniku“, Klix.ba, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/kajganijada-u-travniku/090321048> (27. 9. 2022.)

¹⁰ Fatima Maslić, „Travnička kajgana“, *Novi Divan* 1 (2021): 87–88.

sl. 11 Obilježavanje čimburijade 1936., Čurukovića bašča, Zenica

sl. 12 Obilježavanje kajganijade na starom gradu, Travnik

sl. 13 Stanovnici Travnika na starom gradu proslavljaju dolazak proljeća

Jurjevo / Đurđevdan

Jurjevo (23. travnja) / *Đurđevdan* (6. maja) predstavljaju u osnovi jedan blagdan/praznik, a do razlike u datumu održavanja je došlo zbog razlike između Pravoslavne crkve i Katoličke crkve u prihvatanju julijanskog, odnosno gregorijanskog kalendara. Hrvati (katolici) obilježavaju Jurjevo (23. travnja na dan sv. Jurja), a Srbi (pravoslavni), Bošnjaci (muslimani) i Romi obilježavaju Đurđevdan (6. maja na dan sv. Đorđa). Bošnjaci za ovaj praznik često koriste naziv Jurjev. Pravoslavni i muslimani ga slave običajnim radnjama povezanim sa zdravljem stoke.¹¹

Crkva je stopila folklorne predodžbe o *zelenom Jurju* s predodžbom o kršćanskom sv. Jurju/Đorđu. Mnogi jurjevdanski/đurđevdanski običaji su slični običajima drugih naroda i dovode se u vezu s poštivanjem *šumskog demona*, božanstva, gospodara drveća i biljaka, životinja, šumskih voda koje su, kasnije, u kršćanskoj religiji zamijenili sv. Juraj, odnosno sv. Đorđe.¹²

Etnološka znanost objašnjava Jurjevo/Đurđevdan kao blagdan/praznik oživljene prirode (nove vegetacije), kada se brojnim običajnim radnjama snaga prirode nastoji prenijeti na ljude i stoku, živinu i pčele, na usjeve i vinograde. Običajne radnje počinju branjem bilja, trave i cvijeća kojima se *kiti stoka, pleću vijenci, kiti kuća, staja i košnice*. To je blagdan/praznik kome se raduje „i staro i mlado i crv i mrav“.

Radi zdravlja i napretka umiva se vodom u kojoj je potopljeno bilje, mladi se kupaju u rijekama, ili umivaju *omahom*, osobito pored mlinskog točka s kojeg hvataju vodene kapi (*omahu*) i nose je kući da poprskaju djecu i stoku.¹³ (sl. 14, 15)

Nakon kupanja, opasuju se vrbovim ili drenovim prućem, djecu blago šibaju koprivom ili prutićem, a mladi se ljuljaju na ljuljačkama od drijena ili vrbe. Djevojke obavljaju niz magijskih radnji, s ciljem očuvanja zdravlja i mliječnosti stoke, te gataju o udaji.

Toga dana se stoka prvi put izvodi na pašu, obavlja se prva muža, odvajaju se janjci od ovaca, prvi put se okusi novo mlijeko, sir i janjeće meso, ili se prvi put *zamete* maslo u stapu. Nekada je na Jurjevo/Đurđevdan svaka kuća klala (žrtvovala) janje. Nakon Jurjeva/Đurđevdana započinje i striženje ovaca.

¹¹ „Jurjevo“, Wikipedia.org, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Jurjevo> (27. 9. 2022.)

¹² Zorica Vitez, „Iskorak iz svakidašnjice – Blagdani tradicijskoga kalendara – Jurjevo“, u: Josip Bratulić i Helena Hekman (ur.), *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Matica Hrvatska, Zagreb 1998., 210–212.

¹³ „Jurjevo“, Enciklopedija.hr, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29591> (27. 9. 2022.)

sl. 14 Vodenice na Plivi, Jajce 1952., Foto arhiv ZM BiH

sl. 15 Kupanje na bubnju, Kralje, Bihać, Foto arhiv ZM BiH

Objašnjenje smjene godišnjih doba preko obilježavanja proljetnih praznika/ blagdana moguće je pronaći u mitologiji Starih Slavena, o čemu je pisao V. Belaj,¹⁴ ali i dalje u prošlosti, kod starih Rimljana.

Vrhovni bog bio je *Svarog*, a njegova žena *Lada* boginja ljubavi. *Morana* je bila boginja smrti. Njihov sin *Perun* je bio *vladar neba*, zaštitnik pravde, bog rata, groma i munje. U slavenskoj mitologiji *Perun* je predstavljen kao *sveto stablo* – *hrast*, čije grane i kora predstavljaju živi svijet (nebo i zemlju), a korijen podzemlje (svijet mrtvih). Predstavljan je u *liku orla ili sokola* koji sjedi na visokoj grani ili stijeni. Kršćanska zamjena su *sv. Ilija* i *sv. Vid*. *Veles* je bio *vladar podzemlja*, živio je u korijenju stabla. On je vodeni bog podzemlja, simboliziran zmijom i zmajem; zaštitnik je stoke. Kršćanska zamjena je *sv. Mihovil*.

Veles izaziva *Peruna* krađući mu stoku i djecu (sina *Jarila*) i ženu. *Perun* ga napada munjama, a *Veles* se sakriva pretvarajući se u razne životinje ili se krije iza kuća ili ljudi. *Perun* ubija *Vesela* i tjera ga u podzemlje. Ono što je *Veles* ukrao, padalo bi s neba u vidu kiše (smjenjivanje godišnjih doba). Sušno doba je doba *Veselove* krađe, a kišno doba je doba *Perunovog* trijumfa. To se događa ciklično jer *Veselova* smrt nije stalna. Njihova borba simbolizira oprečnost između zemlje i vode (*Vesela*) i neba i vatre (*Peruna*).

Mokoš je *Perunova* žena, a predstavlja tamu, plodnu majku Zemlju. Ona je kućni duh i čuvarica ženskih poslova i polja. Često je predstavljena uz vodu (zdenac ili izvor) koja je granica između svijeta mrtvih i svijeta živih. *Perun* i *Veles* dijele ženu *Mokoš* (smjena dana i noći). *Jarilo* – sin *Peruna* i *Mokoš*, rođen je na *velju noć* (Nova godina, prelaz između veljače i ožujka). On je bog bujne vegetacije. Na poticaj majke, *Jarilo* otvara vrata Neba i donosi dah novog života. Udružuje se s *Vesnom*, boginjom proljeća, i zajedno rađaju bujnu prirodu.

¹⁴ Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2007.

Nakon otmice Jarilo je dio godine provodio kod Velesa kojemu je napasi-vao vukove. Zvali su ga Jarilo, Jaroslav, Jarovit (pršti od mladalačke snage). Kršćanska zamjena je Juraj/Đorđe. Kada je za nekoliko tjedana odrastao, krenuo je preko mora po nevjestu, prešao veliku vodu i donio rosu, zelenu travu, mladice stabala. U zelenoj travi susreće nepoznatu djevojku (sestru) *Maru* i zaljubljuje se. Rezultat njihove ljubavi je plodnost, rodnost usjeva, stoke i ljudi.

Povratak Jarila na zemlju poklapa se sa sv. Jurjem (23. IV) – Jevrios na grčkom znači zemljoradnik. Početkom ljeta pored vode susreće djevojku i mijenja ime u Ivan/Jan.

Nakon ljetnog solsticija u Jarila se zaljubljuje Morana (boginja smrti) i on napušta Maru. Ujesen, nakon ekvinočija, Jarilo umire i odlazi na nebo, a vlast preuzima Morana i ogrće Zemlju tamom i hladnoćom.¹⁵ U prošlosti su u proljeće bile uobičajene povorke mladića, odnosno djevojaka – *rusalke, kraljice, dodole, lazarice*, koje su nakićene obilazile selo.

Za *Jurjevo/Đurđevdan* su karakteristični *ophodi sa zelenilom* (najavljivanje proljeća), kao i apotropijska sredstva *paljenje vatri* (očišćenje), *izrada truba* od vrbove ili ljeskove kore i glasno trubljenje (sl. 16, 17, 18), *ljuljanje, hvatanje omahe* (pjenušave vode) s vodenice i umivanje omahom (u kojoj su namočeni proljetni cvjetovi i korijenje oraha), umivanje rosom ili valjanje po rosnoj livadi, pravljenje vjenčića i *kićenje stoke*, protjerivanje stoke preko ugaraka (*očišćenje*). Sve ove radnje se obavljaju radi osiguravanja zdravlja i plodnosti ljudi, stoke i polja. Demon vegetacije je personificiran u liku zelenog Jurja/Đorđa.¹⁶

Višestoljetnu tradiciju potvrđuje činjenica da se ovaj praznik/blagdan vremenski održava vrlo blizu rimskih *palilija* (21. IV.), koje su slavljene kao izraziti pastirski blagdan, što ukazuje na njihovo zajedničko porijeklo. Rano ujutro Rimljani su odlazili u *hram boginje Veste* i od *vestalki* dobivali pepeo i slamu da očiste sebe i stoku. Rimljani su stoku i staje kitili zelenilom, a pastiri su *boginji Pales* prinostili darove da odvrate vještice i svako zlo, da stoka daje više mlijeka, dobru vunu itd. Pastiri su klali janje i prinostili žrtvu *demonu vegetacije*.¹⁷

¹⁵ Vitomir Belaj „Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti“, *Studia ethnologica Croatica* 21 (2009): 169-197.

¹⁶ Zorica Vitez „Iskorak iz svakidašnjice – Blagdani tradicijskoga kalendara – Jurjevo“, u: *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, (ur.) Josip Bratulić i Helena Hekman, Matica Hrvatska, Zagreb 1998., 210-212.

¹⁷ „Jurjevo“, Enciklopedija.hr, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29591> (27. 9. 2022.)

sl. 16 Dječak izrađuje trubu od kore, Rakovica 1952., Sarajevo,
Foto arhiv ZM BiH

sl. 17 Truba od ljeskove kore, preuzeto s interneta

sl. 18 Dječak svira trubu od kore, Rankovići, Novi Travnik, Foto otac Zvonko Martić

sl. 19 Đurđevdanski kolač, Rakovica 1952., Sarajevo, Foto arhiv ZM BiH
sl. 20 „Kolači“ za krsnu slavu Đurđevdan, preuzeto s interneta

Đurđevdan se kod pojedinih pravoslavnih porodica obilježava i kao porodična *krsna slava*, a u nekim zajednicama se obilježava i kao zajednička seoska *krsna slava*. Krsna slava (krsno ime) Đurđevdan je vezana za sv. Đorđa koji se smatra zaštitnikom kuće, voda i sitne stoke. (sl. 19, 20)

Jurjevo se u nekim katoličkim zajednicama obilježava kao zaštitnik (*patron*) sela jer je kršćanska crkva mnoge paganske običaje u procesu asimilacije preuzela i prilagodila obilježavanju kršćanskih svetaca. Za Rome je Đurđevdan najznačajniji praznik u godini i predstavlja najveće romsko veselje.

U Prijedorskoj ulici na *Gorici* i u *Švrakinom selu* u Sarajevu ovaj praznik se vrlo svečano obilježava. Održava se *teferič* na kojem su muškarci i žene razdvojeni, peku se janjci, pjevaju se tradicionalne romske pjesme, a kuće i djeca su okićeni zelenilom i cvijećem. (sl. 21)

Đurđevdan se svečano obilježava i na prigodnom *teferiču* u Visokom.

Drveće se ukrašava vezanjem crvenih traka, a djevojčice i mlade djevojke se ukrašavaju cvijećem i zelenilom. Radost obilježavanja Đurđevdana nastavlja se kupanjem i međusobnim prskanjem u rijeci Bosni. (sl. 22, 23). Klanje janjeta i svetkovanje Đurđevdana kao stočarske slave i *stočarskog velikdana* podsjeća na rimske *palilije*.

sl. 21 Ukrašavanje kuće cvijećem, Sarajevo, preuzeto s interneta

sl. 22 Ukrašavanje drveća crvenim vrpcama, Visoko, preuzeto s interneta

sl. 23 Hvatanje omahe na izvoru, Visoko, preuzeto s interneta

Jurjevo/Đurđevdan – primjeri iz literature i izjave kazivača

Posavski kanton:

Uoči Jurjeva 23. travnja pale se pred kućom vatre, *đermovi* na bunarima se kite zelenilom i miloduhom, prave se *trube* od vrbove kore (*Pusti vrelo sok, ubiće te Bog / skoči kora od drveta, kao koža od jareta*).¹⁸

Zeničko-dobojski kanton

Stoka se ne pušta iz štala, obavljaju se djevojačka vraćanja o udaji i ljuljanje. Pjevaju se pjesme: *Jurjevo danas sviće u proljeće*, pjesma o radosti buđenja prirode.

Visoko – *Jurjevo/Đurđevdan* je kod sve tri naroda proslavljan kao veliki narodni praznik. Pravoslavni i muslimani su ga slavili skoro podjednako običajnim radnjama povezanim sa zdravljem i napretkom stoke.¹⁹ Romi, kao i drugi narodi u ovom kraju, obilježavaju *Jurjevo/Đurđevdan*. Muškarci izrađuju *trube od vrbove kore*, uzima se voda s izvora, umiva se na rijeci, djeca se valjaju po rosnoj travi rano ujutro, kolje se žrtveno janje koje zovu *kurban* i dijeli se na isti način kao što muslimani dijele *kurban* za Bajram. Beru se drenove grančice, *uspavane* osobe se bude grančicama koprive (smatra se da će ako ne ustanu biti lijeni cijele godine), a zatim se odlazi na umivanje na rijeku.

Tešanj – Zabilježeno je održavanje teferiča, djevojačka vraćanja o udaji, ljuljanje. Mladići sijeku curama cvijeće uoči Jurjeva, obavljaju se magijske radnje kojima se želi zaštititi stoku od zlog djelovanja i *sihrobazica*, koje po vjerovanju oduzimaju stoci mlijeko, a čija je moć oko Jurjeva najsnažnija. Zbog toga se oko Jurjeva čuvaju štale, a stoka se ne pušta napolje. Za *sihrobazice* se vjeruje da mogu roditi samo jedno dijete, te da mogu ljudima i stoci učiniti svako zlo. Od njihova djelovanja štite se općepoznatim sredstvima, *zapisima i hamajlijama*. U selima današnje općine Tešanj, Bošnjakinje su na dan uoči Jurjeva (Đurđevdana) kuhale žito (*boba*) i davale ga kokošima kako bi nosile jaja tokom cijele godine. Dan uoči Jurjeva mladi momci bi išli do kuća u kojima su bile djevojke, pa su sjekli mirisno bilje *miloduh*, a taj miloduh bi čuvale majke djevojaka da ga momci ne prosjeku. Na Đurđevdan su djevojke i mlade žene ustajale u zoru i protrčale *bose kroz rosnu travu* da budu zdrave tokom čitave godine. Također, *umivale su lice rosom* kako bi bile rumene i zdrave.

¹⁸ Radmila Kajmaković, „Narodni običaji stanovništva Dervente“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. 30/31 (1975/76): 73.

¹⁹ Milenko S. Filipović, „Život i običaji narodni u Visočkoj Nahiji“, *Srpski etnografski zbornik* 62 (1949):

Na Đurđevdan su se u blizini kuće ili na četiri ugla kuće palile *krpe*, jer se vjerovalo da tokom godine zmije neće prilaziti kući. Djevojke i mlade žene iz okoline Tešnja dolazile bi prije zore na *Mravića vodu* (lokalitet Lipe u Dolcu – Tešanj) i tu bi *skidale svoje staro ruho*, ostavljale ga, *oblačile bi novo ruho, umivale se. Ostavljale* bi i nešto *novca* i poželjele da budu zdrave i lijepe.²⁰

Župa Usora – Mladići se bude u ranu zoru uoči Jurjeva, prave *trube* od vrbine kore i utrkuju se ko će prvi *rukati* (zasvirati). Ovaj običaj se zove *rukalka*. Kad prvi počne da *ruč*e, drugi mladić odgovara. Momci odlaze na Usoru i kupaju se da budu zdravi. Vlasnik zemlje ide na svoju njivu, *postavi štap* od oko jednog metra i na njega *priveže jelovu grančicu* koja je blagoslovljena u crkvi, na Cvjetnicu. Ovo se čini da bi bio dobar urod. Također, valja se da rogovi volu malo nakisnu jer će onda godina biti rodna. U kapelici na *Žabljaku* održava se misa gdje se okupljaju i mladi i stari, oko kapelice se nalazi puno *zelenila* (grančica), koje svaki posjetilac uzima, nosi kući i stavlja u stočnu hranu (*napoj*) da stoka bude zdrava i mliječna. Staje ostaju zatvorene cijeli dan da bi se stoka sačuvala od uroka. Djevojke se umivaju rosom.

Mala Brijesnica (Doboj Istok) – na Đurđevdan su se djevojke i mladići *lju-ljali* na ljuljačkama i umivali *omahom* u koju bi stavili proljetno cvijeće i kuhano *jaje*. Ograde oko kuća su *kitili zelenilom*, a mladići su se skidali i *valjali* po rosnoj travi radi zdravlja. (sl. 24)

sl. 24 Tri djevojke na ljuljački, Mala Brijesnica, Foto otac Zvonko Martić

²⁰ Radmila Kajmaković, „Narodni običaji u tešanjском kraju“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija tešanjского kraja*, n. s. sv. 41/42, Sarajevo 1987., str. 219-220.

Srednjobosanski kanton

Kraljeva Sutjeska – djevojke su donosile omahu s rijeke Trstionice i umivale se u rano ujutro na Jurjev/Đurđevdan, *žarile* koprivom po tabanima i *gatale* o udaji.

Prusac – djevojke su *gatale* o udaji tako da su kopale rupice pored plotu i stavljale sol. Ujutro bi gledale koliko ima mrava u rupici, pa su znale koliko će čeljadi zateći u kući u koju se udaju. Također, bacale su nanule preko glave da vide na koju će se stranu udati.

Jajce – Đurđevdan/Jurjev su Bošnjakinje slavile kao vjesnik ljeta. Djevojke su išle vodenicama i u sudove *hvatale omahu*, jer će se bolest *odmahnuti* od djevojke omahom. Također, smatralo se da treba nahvatati dosta omahe da momci navale na djevojke. U omahu stavljaju razno bilje i korijenje, a najviše podsijecaju *orahove žile* i stavljaju u omahu da kosa bolje raste. Sudove s omahom drže izvan kuće ili ih sakrivaju pod neki žbun u bašči da ih ne nađu momci i ne proliju. Djevojke prije zore *peru kosu* i umivaju se, penju se na drijen ili vrbu pa se češljaju. (sl. 25) *Drijen* je znak zdravlja, a vrba brzo raste, pa se vjeruje da će se i djevojačke kose na to ugledati. Po bašči djevojke imitiraju sijanje lana govoreći: *Ja sijem lan / nek me prosci prose svaki dan / otklen znam i ne znam*. Uzmju grablje i grabe po bašči govoreći: *Ja grabim lan / nek me momci grabe svaki dan*; vežu ljuljačke i na njima se lilaju.²¹

sl. 25 Djevojke češljaju kosu pod vrbom, Rakovica 1952., Sarajevo,
Foto arhiv ZM BiH

²¹Abdulah Škaljić, „Običaji i vjerovanja u srezu Jajačkom“, *Bilten Instituta za proučavanje folkloru*, Sarajevo 1953.

U *Janju* na Đurđevdan pastiri prave *trube od lipove kore* i trube na njih oko staja. *Omajom* prskaju stoku, a momci i djevojke se *kite koprivom* da ih ne boli glava. Djevojke prije zore preko sebe prebacuju užu kojim *prte breme*, vjerujući da će im kosa izrasti duga kao užu.²²

Istočna Bosna

Žepa – Jurjev, praznik početka proljeća obilježavan je *vračanjem djevojaka* o udaji i radnjama kojima se želi obezbijediti zdravlje, plodnost i obilje. To su: *omahivanje* ljudi, stoke i pčela omahom s mlinskog kola; *kađenje* stoke i sudova za mlijeko prije izlaska Sunca dimom od zapaljene smreke; *ljuljanje* na ljuljački vezanoj za granu da preko godine ne bole leđa; *valjanje* na tuđoj međi (ako toga dana zagrmi, kada se čuje grmljavina, govoreći: *čija međa / boljela ga leđa, mazanje kose* sokom od loze, da bi kosa bolje rasla; *stavljanje* u kosu komada od mlinskog korita da bi kosa bolje rasla; *prskanje* goveda rasolom da se u toku godine ne obadaju (iz istih razloga čobani na Jurjevdan oblače topliju odjeću). Uoči Jurjeva stavljali su sol u *mravinjak*, a ujutro su tu sol davali kravama (da bi se te godine bliznile). Prije Sunca su oko kuće i stajale nosili *Musaf*, ili su oko stajale nosili sol koju su kasnije davali stoci, ili je *pastir prosipao pšenicu* oko štale govoreći: dokle god činilice ne mogle obrati svako zrno (odnosno dokle ne mogle ovi *Musaf* proučiti), *dotle ne mogle mome malu* (stoci) *nauditi*. Zanimljivo je da se u Žepi ovaj običaj zaštite stoke na Đurđevdan provodi na više načina. Stari je i općepoznat i rasprostranjen kod naših naroda običaj prosipanja prosa, žita ili soli oko štale. Kasniji elemenat u tome je unošenje vjerske islamske knjige.²³

Tuzlanski kanton

Gračanica – Djevojke bi se prije zore (*sabaha*) kupale u vodi koja je donesena s Javora i u koju bi stavljale cvijeće *miloduh*. Onda bi svi ukućani uzimali abdest i klanjali sabah-namaz.

Kladanj – *Djevojačka pećina* – U Djevojačkoj pećini se obavljaju dove koje pripadaju jurjevskom krugu običaja.

Hercegovačko-neretvanski kanton

Obavlja se dosta običaja oko Jurjeva i izgovaraju se riječi: *Nema ljeta bez Jurjeva danka / niti brata dok ne rodi majka*.

Don Ante Jelić je kazivao da su *trube pravili od vrbe i jasena*, praveći pisak

²² Rade Rakita, „Narodna vjerovanja u predjelu Janj, vezana za čovjekov život i rad i njegov pogled na svijet“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija*, 26 (1971): 58; Radmila Kajmaković, „Semberija“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija*, 29 (1974): 96, 98.

²³ Radmila Kajmaković, „Narodni običaji u Žepi“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija*, 19 (1964): 203-205.

za zviždaljke i *pisak za diple* na koje su stavljali trube. Svirali su na Jurjevo ujutro izlazeći na uzvisine blizu kuća. Pjesmicu koja se molila kod pravljenja truba kazivao je don Ante Ivančić, rođ. 1942. u Grabovici, Buško Blato, okolica Tomislav-Grada: *Odskoč koro od drveta / kao miščić od jareta / ako nećeš poskočiti / ja ću tebe polomiti / i na vatru naložiti.*

Blagaj – Tekija na vrelu Bune – To je mjesto na kojem mostarski muslimani slave Jurjevo pod imenom *Erzelez*, pri čemu su posjećivali vrelo Babun. U imenu *Erzelez* kriju se imena Hidra i Elijasa koji su, prema inačici islamske predaje koju prenosi Nizamija, postali besmrtni, napojivši se vode s vrela života. Običaj ljuljanja za Jurjevo postojao je i u Trebinju i Mostaru gdje se to zvalo *Ezrelez*.

Zapadna Hercegovina

Široki Brijeg – Na Jurjevo se prvi put u godini muzu ovce. Prije Sunca domaćica obiđe oko kuće škropeći *kršćenom vodom* i soli da ne bi zmije u toku godine ujedale. Na svetkovinu sv. Jurja sve mora *podraniti*, jer s izlaskom Sunca sv. *Jure tjera kola i, koga pregazi, bit će lin čitavo lito*. Naročito djevojke moraju poraniti i okitati svaku kuću zelenilom. To je vrijeme kad se može početi sijati kukuruz.²⁴ Proljetno *kićenje zelenilom* obavlja se na Jurjevo ujutro, prije Sunca. U vezi s tim je vjerovanje da će biti lijen cijele godine onaj ko na Đurđevdan ne ustane prije Sunca i ne okiti kuću zelenilom, kao i vjerovanje da će djeca koja toga dana ustanu rano, vidjeti sv. Jurja na zelenom konju. Kao i običaj kićenja kuća zelenilom, magijsko-apatropejskog značenja je i običaj škropljenja njiva *kršćenom vodom*. Prvi put na Jurjevo muzu ovce. Toga dana, također, i šišaju ovce i rovaše jaganjce. Svake nedjelje od Jurjeva do Ivanjdana drže se proljetne mise; tom prilikom blagoslove se groblja, a nekada su blagoslovljena i polja. Na kraju se održava zajednički *dernek* (veselje) u kojem učestvuju svi koji su tokom godine izgubili nekog svog. Nakon gozbe mladi nastavljaju s veseljem, a stari odlaze kući s gostima. Ovo se sve čini radi pospješivanja vegetacije (njiva) i radi zajedničkog pomena umrlim precima.²⁵ U Zapadnoj Hercegovini se ljuljačke prave od drijenka, jer se smatra da će onaj koji se ljulja biti zdrav kao drijen.²⁶

Rakitno – O Jurjevu se obavljalo simbolično pranje vimena ovcama vodom s vrela, kao i kićenje štala i ostalog zelenilom.²⁷

²⁴ Ivan Zovko, *Uvjerice*, Biblioteka Baština, Mostar 2000.

²⁵ Radmila Kajmaković, „Narodni običaji stanovništva Lištice“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. Etnologija, 24/25 (1970): 309.

²⁶ Jerko Suton, *Vjerski život i običaji zapadne Hercegovine*, Zagreb 1968., 112-113.

²⁷ Radmila Kajmaković, „Tradicionalni narodni običaji dinarskog stanovništva u Površi i Rakitnom“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. Etnologija 34 (1980): 115.

Drežnica – Na *Jurjev*, 6. maja, obavljale su se mnoge magijske radnje za zaštitu i plodnost stoke. Po danu su se održavali teferiči, a uveče sijela po kućama. Kazivači govore: *Slavio se Jurjev ko Bajram*. Gdje su blizu kuće, zazovi ih, pa bude ko pir; to je bio običaj dok je bilo više koza. Uoči *Jurjeva* zapali se *vatra od dva zapisa* sitno isjeckana, s dviju strana vrata tora, i kroz tu vatru protjeruje se stoka. Da bi se obezbjedila mliječnost ovaca i koza, smatra se da na *Jurjev* treba svaku pomusti, a jalovoj kozi treba istrljati vime koprivom (*pa će dobiti mlijeko ko da se kozila*). Radi obezbjeđivanja mliječnosti, stoci su davali sol pomiješanu s isjeckanim travama i pupoljcima. Vrata kuća i štala također se kite zelenilom, a djevojke se umivaju vodom u kojoj je potopljena ljubičica, u Gornjoj *Drežnici* i (*o*)*mahom*. Smatra se da će cijele godine biti dremljiv onaj ko dugo spava na *Jurjev*. Djevojke i momci odlaze rano ujutro u brda da beru trave, a po povratku vezuju ljuljačke na kojima momci ljuljaju djevojke.²⁸

Zapadna Bosna

Cazin – Na *Đurđevdan* se pale vatre oko kuće da ne bude zmija. Skuhaju se kukuruzi (*varica*) i nahrane kokoši na *Đurđevdan* ujutro, da kokoši bolje nose jaja. Cure gataju o udaji – stave kašike u stap, izmiješaju i istresu, pa čija kašika prva ispadne, ta će se prva udati. Kod *Bošnjaka* (muslimana) u *Zapadnoj Bosni* zabilježeno je obilježavanje *Jurjeva* tako da momci i stariji ljudi obilaze selo s *trubaljka* od savijene vrbove kore, uz paklenu larmu. Na jednom mjestu se zaustave i potuku i polome trube. Na taj način će pokvariti posao *babetinama* što *čaraju* i *sihir čine*.

Sarajevo

Postojao je običaj da se odlazi u pećinu *Posluha* ili *Sluha* kod *Kozije ćuprije*. Tu bi se zavlačilo i oslušivali šumovi iz pećine i po tom se odgonetalo šta će se dogoditi u budućnosti.

Faletići (Sarajevo) – Za *Jurjevo* su djevojke, s ušećerenim crvenim jabukama, rano ujutro išle u Gornje *Faletiće* na teferič, a momci su brali cica-macu i šibali djevojke. Na teferič se nosi harmonika, ušećerene jabuke, hrana. Igralo se kolo kod mlina ispred kuće nekog *Šućura* gdje je bio mlin, brale se vrbe i cica-mace kojima su momci *šibali* djevojke po nogama. Kad se vrate s omahe, djevojke uberu žaru, stave u vodu i gledaju na koju će stranu pasti jer će se na tu stranu udati. Brale su travu jedinicu i pjevale: *Jedinice, jedinice / tako ti tvoje trideset tri žilice / kaži meni moga suđenika*. Travu bi stavile pod jastuk i usnile za koga će se udati. Na *Jurjevo* bi u vodu stavile crveno

²⁸ Radmila Kajmaković, „Narodni običaji stanovništva *Drežnice*“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. Etnologija, 37 (1983): 29-30.

jaje i tom vodom se umivale da budu rumene. Teferič se održavao 5. maja, a prestao se održavati 1980. godine nakon Titove smrti.

Zabilježen je i običaj da se djevojke za Jurjevo nagizdaju i jedna drugoj idu u posjetu. Ako je vrijeme lijepo, iza *ikindije* idu na teferič u zelenilo (u prirodu). Tu se zabavlja, pjeva, svira tambura i ašikuje. U kućama gdje ima djece i mladeži vezali su o drveće ljuljačke *salandake* gdje su se svakodnevno ljuljali, a posebno za Jurjevdan što je bilo dobro za zdravlje i za beričet.²⁹

IZVORI I LITERATURA

1. Bajić, Svetlana: *Etnologija*, Ilidža, Sarajevo 2000, str. 295–315.
2. Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu*, Golden marketing, Zagreb 2007.
3. Belaj, Vitomir: „Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti“, *Studia Ethnologica Croatica* 21 (2009): 169–197.
4. Filipović, Milenko: „Život i običaji narodni u Visočkoj Nahiji“, *Srpski etnografski zbornik* 62 (1949).
5. Kajmaković, Radmila: „Narodni običaji u Žepi“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. *Etnologija* 19 (1964): 209–236.
6. Kajmaković, Radmila: „Narodni običaji stanovništva Lištice“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija* 24/25 (1970): 299–318.
7. Kajmaković, Radmila: „Semberija – etnološka monografija“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija* 29 (1974): 5–122.
8. Kajmaković, Radmila: „Narodni običaji stanovništva Dervente“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija* 30/31 (1976): 43–88.
9. Kajmaković, Radmila: „Tradicionalni narodni običaji dinarskog stanovništva u Površi i Rakitnom“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija* 34 (1980): 105–120.
10. Kajmaković, Radmila: „Narodni običaji stanovništva Drežnice“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija* 37 (1982): 15–32.
11. Kajmaković, Radmila: „Narodni običaji u tešanjskom kraju“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija* 41/42 (1987): 211–222.
12. Maslić, Fatima: „Travnička kajgana“, *Novi Divan* 1 (2021): 87–88.
13. Prstojević, Miroslav: *Zaboravljeno Sarajevo*, Svjetlost, Sarajevo 1992.
14. Rakita, Rade: „Narodna vjerovanja u predjelu Janj vezana za čovjekov život i rad i njegov pogled na svijet“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s. *Etnologija* 26 (1971): 39–83.
15. Serdarević, Mevlida – Omanić, Ajnija: *Bošnjačka kultura ponašanja*, Art 7, Sarajevo 2009.
16. Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji zapadne Hercegovine*, Zagreb 1968.
17. Škaljić, Abdulah: „Običaji i vjerovanja u srezu Jajačkom“, *Bilten Instituta za proučavanje folkloru* 3 (1953): 201–237.

²⁹ Svetlana Bajić, *Etnologija*, Ilidža, Sarajevo 2000, 314-315; Miroslav Prstojević, *Zaboravljeno Sarajevo*, Svjetlost, Sarajevo 1992; Mevlida Serdarević – Ajnija Omanić, *Bošnjačka kultura ponašanja*, Art 7, Sarajevo 2009, 291.

18. Vitez, Zorica: „Iskorak iz svakidašnjice – Blagdani tradicijskoga kalendara – Jurjevo“, u (ur.) J. Bratulić i H. Hekman *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Matica Hrvatska, 1998, str. 210–212.
19. Zovko, Ivan: *Uvjerice*, Biblioteka Baština knj. III, Mostar 2000.

Članci s interneta

1. „Sultan Nevruz kao dan početka nove ere bosanske duhovnosti“ Inat.ba <https://www.inat.ba/sultan-nevruz-kao-dan-pocetka-nove-ere-bosanske-duhovnosti> (14. 9. 2022.)
2. Šejh hadži Mesud ef. Hadžimejlić „Mjesto Gadir Humm i Sultan Nevruz“ Kela-mul Šifa, 1.br., Facebook.com, <https://www.facebook.com/Tekija.Mesudija/posts/10151563066767275/>, Mjesto Gadir Humm i Sultan Nevruz (14. 9. 2022.)
3. Sejjidi Suad Mutekija „Sultan Nevruz“, Blogspot.com, <http://sejjidisuadmutekija.blogspot.com/2019/03/sultan-nevruz.html> (14. 9. 2022.)
4. „Čimburijada“, Wikipedia.org <https://bs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cimburijada> (27. 9. 2022.)
5. „Kajganijada u Travniku“, Klix.ba, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/kajganijada-u-travniku/090321048> (27. 9. 2022.)
6. „Jurjevo“, Wikipedia.org, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Jurjevo> (27. 9. 2022.)
7. „Jurjevo“, Enciklopedija.hr, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29591> (27. 9. 2022.)

Kazivači

1. Meliha Serdarević, rođ. 1974., Sarajevo
2. Mensura Mujkanović, rođ. 1984., Tešanj
3. Jasmin Mandžukić, rođ. 1966., Tešanj
4. Sejdalija Gušić, rođ. 1945., Sarajevo
5. Derviša Kadić, rođ. 1945, Lukavac, Bjelašnica
6. Rasim Kadić, rođ. 1943, Rakitnica, Bjelašnica
7. Emir Mulalić, rođ. 1948., Doboj
8. Ružica Ivić, rođ. 1944., Žabljak
9. Anka Raič, rođ. 1957., Mostar
10. Don Ante Jelić, Rumboci, Rama
11. Mulo Hadžić, rođ. 1950., Donji Vakuf
12. NGO „Mozaik“, Fondacija za razvoj zajednica, Sarajevo
13. Udruženje žena „Anima“, Donji Vakuf
14. Zahida Plasto, rođ 1930., Kraljeva Sutjeska
15. Senada Hamzakadić, rođ. 1958., Prusac
16. Nada Aždajić, rođ. 1946., Kraljeva Sutjeska
17. Franjo Aždajić, rođ. 1940., Kraljeva Sutjeska
18. Mujo Musić, rođ. 1965., Visoko
19. Zilka Kujundžić-Vejzagić, rođ. 1944., arheolog, muzejski savjetnik
20. Faruk Kadrić, Forum građana Zenice
21. Lična terenska istraživanja u okviru etnoloških projekata – Bajić i Filipović

CRTICE IZ PROŠLOSTI, O TEFERIČIMA I ZABAVI

Harisa JUHIĆ

Sažetak: U početku, tema je djelovala jednostavna i prosta jer svako zna sve o teferiču, međutim, uskoro su se pojavile poteškoće. Nedostatak izvorne građe, nemaran odnos prema svojoj tradiciji i nipodaštavanje onoga ko smo i gdje pripadamo, postalo je izazov. U ovom radu opisana je tradicija, način zabavljanja naših deda i nana. Ta davna vremena koja mladima izgledaju sivo, bez zabave i razonode, predstavljena su na način da i mlađi vide da je i nekada bilo zabave, igre, ljubavi i veselja. Inspiracija za ovaj rad izvirala je iz naše sevdalinke „Na teferič pošla nana“. S tim u vezi rad je najviše baziran na opisivanje, kako riječima tako i slikama, teferiča koji su bili karakteristični za naše područje, a koji su iščezli i pali u zaborav.

Ključne riječi: teferič, zabava, ašikovanje, druženje, uspomene.

Abstract: At first, the topic seemed simple and straightforward because everyone knows everything about „teferič“, however, difficulties soon appeared. The lack of original material, a careless attitude towards one’s traditions, and disregarding who we are and where we belong have become a challenge. This paper describes the tradition, the way our grandfathers and grandmothers entertained themselves. Those ancient times, which seem gray to younger people, without fun and leisure, are presented in a way that even younger people can see that there was fun, games, love, and joy once upon a time. The inspiration for this work came from our sevdalinka song “Na teferič pošla nana”. Considering this, the work is mostly based on describing, both in words and in pictures, „teferič“ which was specific to our area, but which disappeared and fell into oblivion.

Keywords: teferič, fun, sharing, socializing, memories.

Uvod

Na teferič pošla nana¹

Na teferič pošla nana
s unucima i snahama
Hajde, nano, bona nano,
da igramo i pjevamo
Nit' me zov'te, nit' umijem
nit' vam pjesme razumijem

Haj, nekada je i nana pjevala
cijela me je Herceg-Bosna znala
Haj, jagmiše se momci sa svih strana
na konjima, do mog babe hana

Vaktile se sijelilo
uz sazove i daire
pjevale se pjesme stare
a daire zveketale
Tugo moja, moji dani,
čini mi se, sve bi lani

Haj, pa zar nije poslušati dika
kršni momci, divna sevdalinka
Svaka riječ u med se pretvara,
na spomenu duša se odmara

Da još jednom vidim momke
kako dobre jašu ate
suhom svilom pokrivena
a kadifom nakićene
da su hitri kao srne,
a vilene kao vile

Haj, da im guste grive zavio
pod nogama kopite da hore
Haj, da zavrište i konji i momci
čini mi se, podmladila bih se

Čovječanstvo je oduvijek imalo potrebu za pjesmama i igrama, tako da od najranijih početaka postojanja čovječanstva imamo primjere takvih veselja. Dovoljno je samo prisjetiti se Rimskog Carstva koje je igre i zabavu dovelo na nivo kulta koji će se stoljećima poslije provlačiti kroz historiju. Od tog vremena proteže se i poslovice koja kaže «Hljeba i igara», odnoseći se na to da narodu za život i nije ništa drugo potrebno. Od kulta igre i zabave do teferiča?! Postavlja se pitanje: šta je to zajedničko ovim pojmovima.

Naime, možemo reći da se radi o potpuno istim pojmovima koji su vremenom modifikovani prema potrebama naroda. Teferič je na našim prostorima duboko ukorijenjen, a naročito u ruralnim područjima gdje je bio jedina zabava i razonoda za narod. Prema predajama starijih stanovnika koji su posjećivali razne teferiče, veoma bitno prilikom organizovanja teferiča bio je sam datum na koji „pada“ teferič. Datum se nipošto nije mogao podudarati s datumom nekog drugog teferiča u okolini, tako da je na taj način pružena mogućnost da se posjeti više teferiča u godini.

¹ Jozo Penava, „Na teferič pošla nana“, <https://tekstovi.net/2,613,34911.html>

Teferič je oduvijek smatran nekom vrstom svečanosti, tako da ne čudi podatak koji kaže da su djevojke i mladići za tu priliku šili odijela i haljine. Teferič je bio mjesto gdje si bio viđen i gdje si mogao da vidiš, tako da su vrlo česta ašikovanja koja su potekla upravo s teferiča. To je također bila prilika da se vidi i neka tetka ili daljnja rođica koju i niste imali priliku vidati tako često, ali dolazak na teferič je bio obavezan i vi ste znali da ćete je sresti tu, a da vam to prethodno nije javila porukom na Facebooku ili Viberu!? Da bi djevojkama bilo lakše odabrati u kojeg se momka zagledati, tu je bio i niz sportskih disciplina gdje su se momci mogli dokazati, a neke od tih disciplina bile su povlačenje konopca, košenje trave, fudbal i bacanje kamena s ramena. Za žensku populaciju tu je svakako bila narodna muzika pogodna za narodna kola. Najmlađe posjetioce teferiča oduvijek je privlačila, uglavnom, jedna stvar: slatkiši svojstveni samo teferičima, tako da su se na stolovima mogle pronaći razne šarene bombone, orašnjače, kolači pod nazivom cigle i neizostavni sladoled, a odrasli su oduvijek više bili naklonjeni janjećem pečenju i ćevapima, koje se inače jelo sjedeći na dekama uz neku ogradu. S obzirom na to da kako godine prolaze i ponuda je sve raznovrsnija, u posljednje vrijeme na teferičima možemo pronaći razne đinđurice za djecu, igračke, odjeću, ali i kućne potrepštine. Što bi se narodski reklo, „od igle do lokomotive“. Tako je uglavnom izgledao jedan teferični dan, koji bi se završavao kasno u noć kad bi se narod, onako umoran, vraćao kući, a djeca još uvijek plakala željna makar još jednog kruga na ringišpilu. Za neke odraz „seljakluka“, za neke ne, ali jedno je sigurno – teferič je bio i ostao dio naše narodne tradicije, i to se neće promijeniti.

Šta je to teferič?

Svi teferiči su okupljanja koja su iza sebe imala pozadinu politološku ili kulturološku. Sama riječ teferič (ar. *tafarrug* – veseliti se, tur. *teferiic*) – izlet u prirodu sa zabavom, razonodom, uživanje u prirodi; (tur.) izlet u prirodu, zabava, veselje u prirodi, a onda i mjesto gdje se zabava održava, pa i neka zgrada u prirodi. Riječ teferič ima slično značenje kao i tuđica piknik. Zanimljivo je da je ona u vrlo tijesnoj vezi s pradavnim narodnim vjerovanjima koja su starija čak i od monoteističkih religija, islama i kršćanstva. O tome, uostalom, svjedoči i činjenica da je teferič sastavni dio tradicije ne samo muslimana već i pravoslavnih hrišćana i rimokatoličkih kršćana. Svi teferiči su okupljanja koja su iza sebe imala pozadinu politološku ili kulturološku. Politološki, teferiči su bili okupljanja u XX stoljeću na našim prostorima s ciljem jačanja ideje bratstva i jedinstva i zvanične politike. Vremenski su bili naklonjeni obilježavanju nekog događaja iz Drugog svjetskog rata ili često samog Praznika rada – 1. maja. Kulturološki, teferiči su okupljanja koja su povezana s nekim božanstvom i većinom su povezani sa staroslavenskom tradicijom koja se zadržala do danas.

Teferič je veselje, zabava koja se najčešće održava u prirodi. Dok u današnjici teferič podrazumijeva roštilj, ringišpil i slične stvari, prije se to dosta drugačije održavalo. S obzirom na to da se prije nije izlazilo kojekuda, teferič je bio posebna manifestacija za tadašnje generacije, pa su tako i pripreme bile veoma posebne. Dan uoči teferiča je bio namijenjen za rad, pospremanje kuće i dovršavanje svakojakih poslova da bi se na dan teferiča imalo što manje obaveza.

Teferič u Kaćunima – 1. maj – Međunarodni praznik rada

Međunarodni praznik rada obilježava se kao spomen na velike radničke prosvjede održane u Chicagu 1. maja 1886. godine, kada je u sukobima s policijom poginulo više radnika, a osmoro radnika je osuđeno na smrt. Povodom toga praznika u Kaćunima se svake godine održavao teferič. Praznik 1. maj se proslavljao još od kada je BiH bila u sastavu SFRJ. Obično su ljudi ustajali na prvomajski uranak, da pripreme janjad za pečenje i da pripreme sve za teferič. Kaćuni su centar svih događanja toga dana i tu su se održavale razne sportske igre, pod šatorima je bila muzika, a djeca su imala priliku provozati se na ringišpilima. Za starije ljude bila je veoma zanimljiva tradicionalna korida, tu se navijalo, nazdravljalo, ali nešto više o tome će nam posvjedočiti i ispričati nana Hafiza (r. 1954.) koja nam je u nekoliko rečenica ispričala nešto o tome i o svojoj mladosti.

P: Da li ste nekada posjetili teferič u Kaćunima?

Hafiza: Ih naravno da jesam.

P: Kako se to obilježavalo?

Hafiza: U Kaćunima su bili postavljeni šatori i svirala je muzika. Ko je znao igrat' kolo, igrao je, a ko nije, nađe momka i hoda s njim. Bile su igre bacanja kamena s ramena, tegljenje konopca, igrao se fudbal i tako.

P: Kako si se spremala za teferič?

Hafiza: Obučem dimije koje sam čuvala za tu priliku, maramu i cipele i to je to.

P: Da li ste vi djevojke odlazile same ili?

Hafiza: Mame su nas uvijek pratile.

P: Jeste li odlazili pješke?

Hafiza: Išli smo pješke, a u Klokote smo išli gumenim kolima.

P: Jesu li na te teferiče dolazili samo pripadnici određene vjeroispovijesti, ili?

Hafiza: Sve je to bilo udrobljeno.

P: Je li bilo tuča na teferičima?

Hafiza: Eh ponekad je i brat brata za vrat uzimao.

P: Jeste li nosili hranu na teferič?

Hafiza: Jede se kod kuće, ali se nosila maslanica, luk i paradajz, a ko je imao para, kupi i pečenje.²

² Kazivala Hafiza Klisura (r. 1954.); zapisala Harisa Juhić, u mjestu Milavice 2016. godine.

Teferič na Kaoniku – 27. jula Dan ustanka naroda Bosne i Hercegovine

„Što se tiče tih ranijih, kako reče manifestacija, ja se sjećam, i to vrlo rado se sjećam teferiča, tzv. pirova (neka vrsta svadbe) i svakako hatmi i mevluda. Od kako sam, takoreći, postao momčić, sjećam se i teferiča na Kaoniku. On je zvanično bio svake godine na Dan ustanka naroda BiH. Prije samog glavnog teferiča mi iz okolnih sela smo svaki dan bili tu dok su se postavljali ringišpili, šatori za muziku i razne sprave za igranje. Kako sam prostor, odnosno zemljište nije u cijelosti bilo državno, već je tu bilo njiva stanovnika Strana i Kaonika, to je trebalo prije samog teferiča pokositi travu i skloniti sijeno. Ono čega se ja dobro sjećam jeste da su se u početku odvijale trke konjima, od prostora ispred «stare škole» (zgrada još postoji) pa cestom prema Zenici. Bilo je tu raznih sadržaja, kao što su, naprimjer, turniri u fudbalu, bacanje kamena s ramena, natezanje konopca, borbe bikova itd. Sad mi tek naviru sjećanja a, bogami, i poneka suza, što zbog takvog načina druženja, što zbog mladosti koja prođe. Ali šta bi, moj sinko. Ono što mi je još zanimljivo je to da su na ovaj teferič ljudi dolazili pješice, tzv. konjskim kolima, ko je imao biciklo, vozom koji je tada vozio prugom. Taj dan su ti vozovi bili toliko napunjeni, da je omladine bilo i po krovovima vagona. Meni, kao momčiću, najdraži je bio dan, odnosno večer prije samog teferiča, jer je tada najčešće dolazila omladina da se druži, da sijeli, da se natječe u igranju kola, da se napjevava do rane zore. Tek sklopljena nova poznanstva su se nastavila na dan teferiča, a bogami, bilo je i onih koji su kasnije i život zajedno proveli. Mislim na one koji su tu pronašli ljubav svog života, kako se kaže. Tu bi dolazilo naroda iz svih krajeva. Rodbina bi dolazila svojim ranije na konake, pa je u tim kućama tih dana bilo pretrpano. Ako bi moglo da poredim sadašnji način druženja i onda, vidim da nije samo razlika u tome da li sada ljudi imaju više para nego u taj vakat, nego jednostavno mi se čini da su ondašnji narodi imali duboku dušu, nekako bili zadovoljniji s onim malo što imaju i to malo su nastojali da s drugim podijele. Eh, da mi je samo malo još da osjetim taj dah minulog vremena, tih teferiča, derneka, sijela, pirova i ostalih načina druženja.“³

„Ehhh, bio je to najljepši i najveći teferič. A ono čega se rado sjetim bila je borba s medvjedom. Naš komšija Ivica Šendula se hrvao s medvjedom i na lukav način ga pobijedio. Svi koji su bili na teferiču su gledali tu čuvenu bitku. Moram priznati da je bilo strašno, ali i zanimljivo. Jednom sam platila ulaznicu i za neku zmiju. Uh, Bože sačuvaj, kolika je bila, još je žena držala na sebi, bilo je baš strašno. Bilo je još sličnih manifestacija koje su se naplaćivale, a ja baksuz sam baš otišla da gledam predstavu sa zmijom. Pa ja sam cijelu

³ Kazivao Sejo Komarac (r. 1943); zapisao Dženis Karić, u mjestu Strane 2016. godine.

godinu sakupljala pare za taj teferič. Kasnije su uveli de se plaća i ulaz, pa smo mi išli preko rijeke da ne platimo. I na kraju se sva ta ljepota ukine zbog fabrike koja je radila samo par godina. Da je ta fabrika radila, ne bi meni bilo krivo, već samo nam zagađivala okolinu. Uhhh, šteta, Boga mi.“⁴

⁴ Kazivala Hamima Baručija (r. 1946.); zapisala Šeherzada Mekić, u mjestu Skradno 2016. .

Klokoti

Klokoti se nalaze u okolini Bilalovca, općina Kiseljak. Ime samog lokaliteta povezano je s izvorom mineralne vode kojoj se pripisuju mnoga ljekovita svojstva. Zbog izvora, ali i lijepe prirode, Klokoti su bili veoma važan teferič u našem kraju. Uoči posljednjeg petka u augustu uči se mevlud u selu Kable, a sutradan se organizuje taj zabavni dio programa. Teferič Klokoti se održava svakog posljednjeg petka u augustu. Od kada se održava ovaj teferič, ne pamte ni naši najstariji, što znači da se tradicija ovog teferiča broji još prije mnogo godina. Ova manifestacija je privlačila posjetitelje iz okolnih mjesta, ali i udaljenijih, pa čak su i Sarajlije rado posjećivale ovaj teferič. Pripreme su bile još i na par dana prije teferiča. Cure su prale svoje najbolje dimije, plele pletenice, išle jedna do druge i maksimalno se posvetile tome. Djeca su bila uzbuđenija nekog ikad, morali su ovce i krave da odvođe na pašu u ranim jutarnjim satima, dok su njihove majke i nane spremale pite, brale salatu u vrtu i tako se spremale za teferič, zato što je to bio jedan od dana kada one negdje idu, pored toga bili su samo mevludi i tevhide, i zato se ovo s nestrpljenjem čekalo. Na teferič se išlo u popodnevnim satima, da se zauzme mjesto, hrana se donosila ili bi se kupila. Osim šatora pod kojima su se čuli razni glasovi „dođite kupite jeftino deke, jastuke“ i sl., bile su i razne igre koje su se igrale, kao bacanje kamena s ramena, natezanje konopca, skok udalj, trka konja, gađanje iz lovačke puške, hodanje u vreći i sl. I tako se sjedilo, igralo, pričalo do akšama, a kad akšam stupi, svi bi pošli svojim kućama, razmjenjivali utiske i brojali dane do sljedećeg teferiča. A posljednje mlađe teferičlije, i muškarci i cure, zapjevali bi, bilo da su okrenuli Sarajevu i Visokom, Kreševu i Fojnici, Busovači i Travniku ili Zenici:

*Zbogom ostaj, lijep teferiču,
dok ja odem i opet se vratim.*

Đurđevdan, Jurjevdan, Jurjevo, omaha bio je važan kršćanski blagdan koji je obilježavan i kod muslimanskog stanovništva. Vremenski se obilježavao po julijanskom kalendaru 6. maja, i tada su održavani stočni sajmovi u mnogim mjestima, jer sv. Juraj je bio zaštitnik stočara, ratara i prirode u cjelini. Proljeće je, dakle, započinjalo na Jurjevo, i to se obilježavalo na svojevrsan način u ovome kraju. To je bio prvi godišnji teferič. Nije se izlazilo kojekuda, nego na stoljećima ranije određeno mjesto. Nažalost, sve je manje narodnih običaja. Nestaju, gazi ih vrijeme. Nove generacije ne smatraju potrebnim da se običaji zadrže. Nestala je čak i narodna poslovice, koja je zorno ukazivala na važnost običaja: *„Bolje je da nestane sela, nego običaja.“*

Toga dana su, prema julijanskom kalendaru, Đurđevdan i Jurjevo. Jurjevo i Đurđevdan su običaji iz pretkršćanskog perioda i imaju u sebi dosta toga čega nema u monoteističkim religijama, ali zato ima u vjerovanjima Kelta, Ilira, Slavena i naroda iz prednje Azije (Bliski Istok i Indijski potkontinent).

Jurjevdan je za bosanskohercegovačke muslimane donedavno predstavljao kalendarski međaš. Kad bi planirali svoje poslove, govorili bi da je nešto dobro uraditi prije, a nešto poslije Jurjeva. Jurjevdan je datum s kojim su otpočinjale, tzv., jurjevske dove koje su trajale sve do Aliđuna, drugog augusta. Ajvatovica se, tako, računala sedmog ponedjeljka po Jurjevu, a dova kod Djevojačke pećine u Brateljevicima kod Kladnja održavala se posljednjeg utorka pred Aliđun. Jurjevdan su siromašniji muslimani iz Sarajeva donedavno obilježavali ne kao vjerski praznik već kao početak ljeta. Prema Kreševljakoviću, Jurjevdan je omladinski praznik, a omladina ga je koristila za odlazak na teferiče izvan grada, gdje su igrali, pjevali i zabavljali se do kasno u noć. Raskoš zelenila i olakšanje koje je nakon duge hladne zime donosilo proljeće, ljudi su koristili za magijske radnje i vjerske obrede, moleći se za dobru ljetinu, ispašu i zaštitu stoke. Vjerovali su da će im u tome pomoći i sveti, odnosno zeleni Juraj koga su smatrali zaštitnikom stočara i ratara. U okolini Visokog, a i u ovim krajevima, uoči Jurjeva oko kuće se obnosio Kur'an, a oko štala se prosipao ječam radi zaštite stoke. Hadžijahić navodi da su: „težaci-hodočasnici koji su pohodili Ajvatovačku pećinu donosili kući dio stijene koji su drobili i prašinom posipali polja i njive kako bi rod što bolje ponio.“ Muslimani nekih sela na planinskim obroncima oko Sarajeva su od pamtivijeka priređivali derneke na nemuslimanske svece, a bili su isključivo povezani s njihovim težačkim radovima.

Tako je dernek na Jurjevdan održavan u slavu toga što im je posijano žito dobro niklo. Na Jurjev su održavani stočni vašari, prodavali se janjci, a kupovale proljetne potrepštine. U Visokom i Kaknju žene bi na Jurjevo okolo štala

palile balegu da bi zaštitile stoku od zmija. Pored zaštite stoke i obezbjeđivanja rodne godine, jurjevdanski obredi i magijske čini imali su još dvije važne funkcije. To su: izbor bračnog druga i postizanje dobrog zdravlja. Djevojke su na Jurjev obavljale magijske obrede, gatajući za koga i kada će se udati, te kakvu će bračnu sreću naći.

Ljepota i zdravlje također su se postizali magičnim radnjama i jurjevdanskim obredima. Noć uoči Jurjeva donosila se omaha, voda s mlinskog kamena. Omaha se donosila jer se smatralo da proljepšava lice i čini da kosa bude ljepša i jača. Omaha nije smjela prenoćiti ispod eksera, jer se vjerovalo da ekser, odnosno metal oduzima magičnu moć vodi, pa se omaha obično skrivala u zemlji prekrivena biljem. Djevojke su ustajale prije zore i kupale se, odnosno umivale omahom. Pored estetske funkcije, vjerovalo se da omaha poboljšava zdravlje osobe koja se njom okupa ili umije. U Jajcu bi na jurjevsko jutro omladina išla po selima i svakog na koga bi naišla „žarila“ bi koprivom, jer se smatralo da je to dobro za zdravlje. U Visokom su na jurjevdansko jutro djecu blago šibali drenovinom da budu zdrava kao dren. Radi zdravlja, a posebno da bi se izliječio svrab, kupali bi se prije izlaska Sunca u tekućoj vodi. Za Jurjevdan su se pravile trube od ljeskove i vrbove kore, kojima su djeca i odrasli po čitav dan trubili, tjerajući na taj način zle duhove.

U vezi s Jurjevom su brojni tabui, od kojih ističemo neke:

1. Ne valja brojiti janjce prije Jurjeva – neće se dati u njima.
2. Ne valja do Jurjeva obdan spavati – drijemat će se cijelo ljeto.
3. Ne valja haljine prati onaj dan u koji je prvi put iza Jurjeva zagrmilo – da se haljine ne raspadnu.

4. Ne valja kupati se prije Jurjeva u tekućoj vodi – sluti siromaštvu ili će zmija ujesti.
5. Ne valja među Jurjevo plesti – uplest će se vuk u stoku.
6. Ne valja među Jurjevo obdan spavati – boljet će glava i bit će težak cijelo ljeto.
7. Ne valja na Jurjev nositi drva – zakotit će se stjenice u kući.
8. Ne valja na Jurjev prispati – hvatat će groznica, ili neće moći uraniti cijelo ljeto.

Meteorološke prilike također su se određivale prema Jurjevu. U okolini Visokog vjerovalo se da ne valja kada grmi prije Jurjeva, jer koliko god dana grmi prije Jurjeva, toliko će dana do Aliđuna padati grad. Magična moć Jurjevdana vremenom je gubila na značaju, tako da danas uspomenu na ovaj nekadašnji svenarodni praznik čuvaju uglavnom bosanskohercegovački Romi. Međutim, i površna analiza proslavljanja Praznika rada 1. maja, zorno svjedoči žilavosti, snazi i prilagodljivosti narodnih običaja. Novim društvenim uređenjem i uvođenjem novih praznika, narodni običaji su uporno sa starog prelazili na novi blagdan blizak po datumu. Iako se širom svijeta prvomajski praznici koriste za isticanje radničkih prava, u Bosni i Hercegovini ovaj praznik obilježava se na sličan način kao što se nekada proslavljao Jurjevdan koji mu je blizak po datumu. Prvomajski uranci, odlazak u prirodu, teferiči, igra i zabava, sve to jasno asocira na jurjevdanske običaje i nekadašnje svetkovine. Dani uoči Jurjeva su bili za spremanje kuće, uljepšavanje ukućana i međusobne komšijske posjete.

Roditelji su odlazili u gajeve da uberu drenov prut, tanak i dugačak, poznat kao žitkovac. Više domaćina se udruživalo da nabave janjca i zajednički ispeku na ražnju. Zapamćeno je da se računala oka mesa na četiri osobe, pa je prosječan janjac od 10 oka čista mesa bio dovoljan za 40 osoba. To se sve dogovaralo tokom međusobnih posjeta komšija u dane pripreme za Jurjevo. Dogovaralo se šta će ko uraditi, donijeti i šta će raditi u vrijeme teferiča.

Svjedočenje o Jurjevu – Podstijena

Ovaj praznik prije svih slave Romi jer je to jedan od njihovi najznačajnijih praznika. To je kao prekretnica između zime i ljeta, a ranije su napuštali svoje domove i skloništa i išli u šumu na zakazani sastanak, pa se u narodu kaže: „Đurđevdanak – hajdučki sastanak.“

Dan prije, 5. maja, farbaju se jaja i pripremaju kolači – baklave, tulumbe i druge slastice. Kod nas je običaj da se djeca sakupljaju i prave trube od ljeskove kore, jer u tom periodu ulazi sok u drvo i kora lijeske se može smotati u trubu a da pri tome ne pukne. Takozvani trubači, mala djeca, svirajući su hodali od kuće do kuće i tražili od domaćina da im poklone nešto za njihovu svirku, a oni su im davali razne vrste kolaca, bombone i varena jaja. Vjerovalo se da, ako je na Jurjev vedro, godina će biti plodna, a ako na ovaj praznik i sutradan bude padala kiša, ljeto će biti sušno. Kaže se da koliko nedjelja prije Jurjeva zagrmi, toliko će biti tovara žita te godine. U narodu su poznati još neki običaji, kao što su hvatanje omahe, bacanje opanka preko kuće, a smatra se da na Jurjev ne valja spavati. Također, u narodu se vjeruje da na taj praznik djeluju vještice, pa su seljani palili velike logorske vatre kako bi i sebe i selo zaštitili od vještica i crne magije. Ujutro rano 6. maja djevojčice bi išle ispod vrbe i šišale kosu kako bi im kosa rasla i bila bujnija. Kada bi se vratile kući, kupale bi se vodom u koju su stavljale farbana jaja, vrbu i cvijeće, a jaje je trebalo biti crveno da bi djeca bila zdrava i napredna. I djevojke i mladići bi se, također, okupljali kod vrba.

P: Možete li nam reći nešto više o obilježavanju Jurjeva kada ste vi bili mladi?

Zahida: Naravno da mogu. Cure i momci su se veselili kad dođe Jurjev, ašikovalo se, pravila su se sijela do kasno u noć, a sutradan se ništa ne bi radilo.

Mi cure smo hvatale omahu, bacale opanke preko kuće, jer na koju stranu se okrene opanak, na tu stranu ćemo se udat.

P: Jeste li vi radili neki od običaja?

Zahida: Jesam, ja sam kao cura sjekla i bilježila koncem zeleni luk, jer na jedno pero bi zabilježi sreću, a na drugo nesreću, pa koje više naraste do jutra, tako će biti ta godina. Hvatala sam omahu ispod mlina i bacala opanak preko kuće.

P: Šta je omaha i kako se to hvata?

Zahida: Omaha je voda koja prolazi ispod mlina, tj. voda kojom se pokreće kamen na vodenici koji melje pšenicu ili neku drugu žitaricu u brašno. To

bi sakrivala do sutra ujutro i na Jurjevo, 6. maja, umivale bi se tom vodom.

P: Šta mislite o današnjem načinu obilježavanja?

Zahida: Ne znam, nema, slabo se to obilježava danas, naiđe poneko dijete s trubom, a ja i danas skuham jaja i ispečem kolače, ali ne uspijem ih podijeliti sve. Trube uoči Jurjeva me obraduju i podsjetite me na moju mladost. Danas se to slabo gleda i obilježava.⁵

Svjedočenje o Jurjevu – Lugovi – Vodice

Kako moja nana pamti, 6. maja se obilježava u našim krajevima kao Jurjev. On se u početku održavao na brdu Hum iznad našeg sela, ali je iz nekih razloga moralo to obilježavanje da se prenese u podnožje, na mjesto zvano Vodice. Prije samog tog izlaska na teferič pravili su se kolači i kuhala kokošja jaja i sve se to nosilo na taj dan. Na ovaj teferič je dolazio narod iz Lugova i mnogih drugih bližih mjesta da se nađe rodbina, dragi ljudi, a bogami, i neki fin momak ili fina cura. Od nekih sadržaja koji su bili na ovom teferiču, nana se sjeća da se uvijek moglo dobro poigrati kolo, bilo je tu bacanja kamena udalj, trka u vrećama, trka s nošenjem jaja u kašikama. I ovdje, kao možda i na drugim teferičima, bile su trke konja koje su uvijek privlačile mnogo pažnje. Mnogo naroda iz okolnih mjesta su dan ranije izlazili na Vodice kako bi gore proveli noć družeći se. Ovaj teferič se održao sve do današnjih dana,

⁵ Kazivala Zahida Hodžić (r. 1936.); zapisala Murisa Hodžić, u Podstjeni 2016. godine.

samo što su se dosta promijenili običaji i načini u odnosu na ono što pamti moja nana i ono što je i ona čula kako je nekada bilo. I ona a i mnogi drugi iz komšiluka se slažu u tome da ono što su ljudi tada imali, a čega je sada sve manje, jeste duša. Na moje pitanje šta je to, oni jednostavno samo uzdahnu i kažu:

„E moj sinko, kakav je to vakat bio. Nema tih riječi kako bi ti objasnili šta je to, ali je sve bilo drukčije nekako ljepše, slađe. Nije bilo nekakvog materijalnog bogatstva, ali su ljudi bili u dušama svojim zadovoljniji.“

Teferič na Vrutcima

Narod iz ovih naših krajeva je uvijek išao na teferič na Vrutke. Tu se svake godine 4. augusta skuplja narod iz šire okoline na ovom teferiču. Teferič na Vrutcima održava se nešto više od 100 godina. Tradicija je zadržana do danas, ali sa smanjenim brojem posjetilaca. Moj dedo govori kako su mještani sela Lugovi, od kada on pamti, a njemu su njegovi isto govorili, išli na ovaj teferič. Nekada se išlo konjima, pješke, kasnije traktorima i svakakvim prijevozom. On se sjeća da su stariji ljudi uvijek na ovaj teferič kretali rano da bi na Sebinju malo navratili kod rodbine, poznanika, ahbaba, na kahvu, šerbe ili jednostavno da se malo ljudi vide i šta popričaju. Omladina je skoro svake godine odlazila na konak pravo na Vrutke. Tamo bi se prije mraka napravio šator, donijela se drva, naložila vatra. Čitavu noć se sijelilo, jer bi se uvijek našli stari prijatelji i tako bi krenuo razgovor. Kako dedo nadalje govori, to je bio teferič s najvećim brojem šatora. Kad bi otišli na konak, to je bio pravi doživljaj. Stotine raznih šatora i isto toliko vatri bi davalo posebnu sliku. Mu-

zika i pjesma se čula oko tih šatora. Bilo je i takvih koji su, zbog koje kapljice više, dugo vremena u tom „moru“ šatora tražili svoj. Svako društvo je imalo neku predstavu o tome kako provesti tu noć i sutrašnji dan. Neko da popije koju, neko da malo zapjeva, neko da nađe novu djevojku i sretne neku staru.

Na ovaj teferič je dolazio narod iz kakanjske opštine, zeničke, iz Visokog, naravno busovačke opštine i Kiseljaka. Naši stariji govore da su se i nekadašnji age i begovi skupljali i teferičili na ovom lijepom mjestu. Izgleda da su se i oni znali veseliti i radovati.

Literatura

1. Duranović, Elvir: *Elementi staroslavenske tradicije u kulturi Bošnjaka – odnos islamskih učenjaka u Bosni i Hercegovini prema njima, samizdat*, Bugojno 2011.
2. Đulbić, Mirsad: „Zenički narodni običaji za Jurjevo“, <http://zenica-online.com/2011/04/zenicki-narodni-obicaji-za-jurjevo/>
3. Hadžijahić, Muhamed: „Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 28–29 (1978–1979): 301–329.
4. Hangi, Antun: *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Naklada Daniela A. Kajona, Sarajevo, 1906.
5. Kapetanović, Riza-beg – Mulabdić, Edhem: „Šta ne valja“, *Behar: list za pouku i zabavu*, god. I–X, El-Kalem, Sarajevo, 1990.
6. Kovačević, Kosta: „O Đurđevu-dne“, *Bosanska vila* 8 (1889).
7. Kreševljaković, Hamdija: „Jurjevo (Sarajevo u Bosni)“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 16 (1911).
8. Nametak, Alija: *Nekoji narodni običaji u Bosni pod Turskom vlašću – objavljeni u Sarajevskom cvjetniku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1956.
9. Nametak, Alija: *Tuturuza i šeh Meco*, El-Kalem, Sarajevo 2001.
10. Softić-Aličić, Aiša: „Ženidbeni običaji muslimana Sarajeva“, u: Hajrudin Hadžić, *Tradicionalne bošnjačke igre i njihova veza sa običajima*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1990, 183–196.
11. „Na teferić pošla nana“ – sevdalinka <https://tekstovi.net/2,613,34911.html> (13. 11. 2016.)

GUČANSKI (GUČOGORSKI) „VRABAC“ KAO DIO NEMATERIJALNE BAŠTINE TRAVNIČKOGA KRAJA

TOMISLAV RAJIĆ

Sažetak: Rad je posvećen posebnom običaju koji se udomaći na području naselja Guča Gora - gučegorskom „Vrapcu“, štivu pisanom u stihovima, ustvari ljetopisu, godišnjaku, nešto kao inventura onoga što se desilo tijekom jedne godine. „Vrabac“ su, u stihu osmercu, opjevana ta događanja. Naime, negdje početkom 50-tih godina prošlog stoljeća i nakon izgradnje Doma kulture u Gučkoj Gori, organizirane su novogodišnje zabave ili priredbe. U to se vrijeme jedan broj mladih ljudi u večernjim satima okupljao po kućama i zbijao razne šale kako na svoj tako i na račun ostalih mještana. Tada se rodila ideja za pisanje „Vrapca“.

Ključne riječi: Guča Gora, „Vrabac“, usmena književnos

Abstract: The work is dedicated to a special custom that has taken root in the area of the Guča Gora settlement - "Vrabac" (sparrow) of Guča Gora, a reading written in verses, actually a yearbook, something like an inventory of what happened during one year. "Vrabac", an octosyllabic verse, describes those events. Namely, sometime in the early 1950s and after the construction of the Cultural Center in Guča Gora, New Year's parties or events were organized. At that time, a certain number of young people gathered in houses in the evenings and made various jokes, about themselves and other locals. That's when the idea for writing "Vrabac" was born.

Keywords: Guča Gora, "Vrabac", oral literature

Uvod

Da bi se mogla razumjeti tema iz naslova, potrebno je reći nešto općenito o Gučkoj Gori. Prvi spomen mjesta nalazi se u povelji hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda, od 5. rujna 1425. godine.¹ Najstariji spomen Guče Gore u turskim dokumentima je „u defteru iz 935. g. po hidžri, odnosno 1528. g. ili 1529. g., u kojem stoji da u selu Guča Gora ima kršćanskih kuća 52.“² Od tada pa do današnjih dana Guča Gora je prolazila kroz vrlo burna i zanimljiva razdoblja.

¹ Podatak iz Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, Zagreb.

² Citat sa str. 8. Kratke monografije o Gučkoj Gori iz 1976. g. autora Martina Udovičića, profesora povijesti.

Dakle, spominje se ovo naselje još od vremena srednjovjekovne Bosne, kralja Stjepana Tomaša i njegove supruge kraljice Katarine. Guča Gora je, dakle, još prije dolaska Turaka na ove naše prostore već bila naseljeno mjesto u Bosni. Opstala je kroz sve vrijeme osmanlijske vladavine. Nakon toga dolazi do okupacije, pa anektiranja Bosne od Austro-Ugarske Monarhije 1878. g.

„Za vrijeme austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine kada je Travnik postao sjedište okružja i kotara, Guča Gora je kao najveće naselje ovoga kraja postala općina u koju su ulazila okolna sela. Guča Gora je tada imala 94 kuće sa 640 stanovnika. Kao općina ostala je sve do 1945. godine.“ Citat iz spomenute Monografije o Gučkoj Gori.

Od tada pa do danas se nalazi u sastavu općine Travnik.

Sljedeće vrijedno spomena, doduše pred sami kraj turske vladavine, u Gučkoj Gori je 1856. godine izgrađena velika crkva s dva zvonika (tornja), a do 1859. godine završen je i izgrađen i Samostan sv. Franje Asiškog. Od tada, ali i do tada, poznata je neraskidiva veza između Gučogoraca i fratara, naših „ujaka“, i njihov nemjerljiv doprinos onome što je Guča Gora bila i što jeste. Sami franjevci i njihova provincija su institucija srednjovjekovne Bosne.

U Gučkoj Gori je osnovana prva javna osnovna škola 1875. g., a počela je raditi 1876. g. u sklopu Samostana. Prva državna narodna osnovna škola u Gučkoj Gori otvorena je 1908/1909. školske godine, a prvi učitelj je bio Vilim Kovačević, rodnom iz Gornjeg Doca, za vrijeme austrougarske vladavine, škola na Krabanu, gdje se i danas nalazi.

Važno je spomenuti i nekoliko činjenica u vezi sa značajnijom infrastrukturom (svi podaci iz Monografije):

- 31. 12. 1954. g. izgrađen je i otvoren Zadružni dom (Dom kulture),
- 1955. g. selo je elektrificirano,
- 13. rujna 1960. g. otvorena je pošta,
- 1. listopada 1971. g. uvedena je javna rasvjeta,
- u listopadu 1972. g. asfaltirana je cesta,
- 1974. g. otvorena je osmogodišnja škola (od 5. do 8. razreda),
- 1976. g. urađen je centralni vodovod, čime je riješena vodoopskrba cijelog sela.

Isto tako treba znati da su nakon izgradnje Društvenog doma, već s kraja 50-tih godina prošlog stoljeća, u Gučkoj Gori, u tom istom domu održavane kinopredstave jednom tjedno (nedjeljom u večernjim satima; predstavnici Kina „Lašva“ iz Travnika). To je prestalo krajem 70-tih godina. Guča Gora ima bogatu društvenu (materijalnu i nematerijalnu) te prirodnu baštinu. Kada se pogleda prvi spomen, „rodni list“ – 5. rujna 1425. godine, može se zaključiti da je Guča Gora imala veoma burnu povijest. Od srednjovjekovne Bosne i bosanskih kraljeva do danas, dakle, dugo i vrlo burno razdoblje.

A Guča Gora uvijek i na jednom mjestu.

Guča Gora 2025. godine obilježava 600. godina Šest stoljeća prvog pisanog spomena, postojanja. Arheološki nalazi ukazuju na to da je dosta prije prvog pisanog spomena ovdje bilo naseljeno mjesto, vjerojatno isto.

A koje bi moglo biti drugo?

Osim te obljetnice važno je spomenuti još neke institucije, ustanove i udruge s višegodišnjom tradicijom.

Tako, ove godine je:

- 163. godišnjica franjevačkog samostana,
- 100. godišnjica Izvorne folklorne grupe „Sloga“ Guča Gora,
- 71. godišnjica NK „Gorica“ Guča Gora,
- 12. godišnjica Planinarskog društva „Guča Gora“.

Dakle, Guča Gora ima poveznicu sa srednjovjekovnom Bosnom i bosanskim kraljevima. Kao takva, Guča Gora je duhovno središte ovog dijela Bosne. To je ta naša bosanska izvornost.

Iz tih svojih korijena mi crpimo vitalnost, opstojnost, žilavost i sve ono što nas Gučogorce čini takvima kakvi jesmo, nekako drugačijim. Ono po čemu smo svakako drugačiji u odnosu na ostale je gučanski – gučogorski „Vrabac“ i što je dio naše, sada već polustoljetne tradicije. „Vrabac“, štivo pisano u stihovima, ustvari je ljetopis, godišnjak, nešto kao inventura onoga što se desilo tijekom jedne godine. „Vrabac“ su, u stihu osmercu, opjevana ta događanja. Naime, negdje početkom 50-tih godina prošlog stoljeća i nakon izgradnje Doma kulture u Gučkoj Gori, organizirane su novogodišnje zabave ili priredbe kako se to tada zvalo. Te je priredbe uglavnom organizirala IFG „Sloga“ Guča Gora.

U to se vrijeme jedan broj mladih ljudi u večernjim satima okupljao po kućama i zbijao razne šale kako na svoj tako i na račun ostalih mještana.

Tada se rodila ideja za pisanje „Vrapca“.

U njemu se opisuje sve ono što se dogodilo tijekom godine, a da je, prema mišljenju onih koji ga pripremaju, to interesantno.

Bilježilo bi se ako netko napravi kakav gaf, posvađa se, uradi nešto čemu se inače zamjeri, nemoralno ili, u najmanju ruku – nešto neobično.

Također, tom prigodom se bilježi i ono što je pozitivno za samu sredinu, urađen nekakav posao koji poboljšava standard života, netko učini neko hvale vrijedno djelo i sl.

Dakle, zabilježe se događanja koja su teme za razgovor u određenom dijelu te godine. U prvom redu to je ono što je predmet ogovaranja, pa i ono što se donekle zamjeri onome tko je nešto učinio.

Samo je bitno da je ono što je navedeno u „Vrapcu“ i istinito. To je pravilo koje se ne smije prekršiti.

„Vrabac“ se pjevao – čitao točno u ponoć na staru godinu.

Nakon čitanja znalo je biti ljutnje onih koji su prozvani. Također, vrlo bitna stvar je da se skoro i ne zna tko ga je pisao. Tajnost autora se podrazumijeva. Nekada je to skupina, manja ili veća, a rijetko je u pitanju samo jedan autor. Ustvari, samo oni koji ga pišu zaista znaju tko je autor „Vrapca“ za tu godinu, a svi ostali samo pretpostavljaju i nagađaju.

Da nije bilo naše poznate zabave „Večer župe Guče Gore.....do zore“, pitanje je bi li se uopće nastavila tradicija pisanja „Vrapca“. Zašto baš ime „Vrabac“? Po mome mišljenju, vjerojatno zato što je vrabac ptica koja je najviše zastupljena u Gučoj Gori, a ona se nalazi svuda – na drveću, po zidovima, livadama, grmlju, krovovima pa i prozorima kuća.

To je ptica koju možete vidjeti svuda i na svakom koraku, a podrazumijeva se da i ona vidi vas i od nje se ništa ne može sakriti. Nije zabilježeno ni koji je pojedinac dao prijedlog kako da se zove ova godišnja rekapitulacija događanja u Gučoj Gori, a tajnost autora je zaštićena od samog nastanka. Ne zna se da li je tako nešto slično viđeno u nekoj drugoj sredini pa kao takvo prenijeto u Guču Goru. Uglavnom, nešto slično niti sam čuo niti znam da ima drugdje u Bosni i Hercegovini. Što ne znači da nema.

Prilikom pisanja knjige „Jato vrabaca“ saznao sam da nešto slično imaju učenici srednje škole u Kaštelima u Republici Hrvatskoj, koji krajem školske godine pišu vrabac o svojim profesorima, ali ne znam kako se izvodi – pjeva, recitira...

„Vrabac“ uglavnom ismijava ono što je neprihvatljivo za sredinu odnosno Guču Goru, a hvali ono što je dobro. Također, zabilježi se i ono što nije ni jedno ni drugo, ali je sam događaj šaljiv ili nepredvidiv. Citirat ću Nikolu Pjanića, profesora književnosti, koji mi je pomogao pri pisanju zbirke, odnosno dijela njegova teksta iz zbirke. „Naš je vrabac vjerojatno odnekle doletio. Kada i odakle, nisam uspio saznati i pored upornoga kopanja po internetu i sličnim izvorima. Uglavnom, nije mu dugo trebalo da se navikne tako da je godinama bio na domaćem terenu. Prihvaćen je kao domaće čeljade i opstao zahvaljujući obilnoj ponudi jer se kroz godinu znalo puno toga skupiti što njemu nikada nije promicalo pa je imao uvijek nešto «pozobati i kljucati».

Vrabac je oblik satiričnog sagledavanja stvarnosti. Satira je fenomen koji je prisutan svugdje i uvijek tamo gdje žive ljudi – bilo da je to selo, grad ili bilo kakva druga društvena zajednica. Obično je usmjerena protiv vlasti i svakoga autoriteta kojemu se nije moguće drukčije suprotstaviti. Vlast je ne voli jer otkriva istinu o sebi koju ne želi čuti i želi uvjeriti ljude da je u svemu u pravu. U svakoj zajednici postoje pisana i nepisana pravila kojih bi se ljudi morali i trebali pridržavati da bi sve funkcioniralo kako treba. Pisana pravila uređuje i sankcionira zakon, a ova druga uređuju ljudi, po sluhu u kojemu oblikuju i

razlikuju dobro od lošega. Tako se dugo pamte ljudi i događaji – jedni po dobrom, drugi po lošem. Kao u epskim pjesmama koje su stvarali i pamtili nepismeni ljudi, ali su znali razlikovati žito od kukolja. Jedno su hvalili, a drugo osuđivali. Tako je i nastala satira, kao posljedica loših pojava u društvu na koje je trebalo ukazati i popraviti ih. Ona je, zato pravi lijek koji je gorak kao i svi lijekovi, nije ga lako podnijeti, ali je djelotvoran. Na jednoj strani ti pomogne, a na drugoj te nasmije. Još su stari Rimljani govorili: «*Ridentem dicere verum*» – u prijevodu – istina se najbolje može izreći kroz smijeh. To se može vidjeti i u vicevima, obično nas nasmiju, ali ih mnogo ima ozbiljnost i istinu u pozadini.

Guča Gora je poznata i ponosna na čuvanje svoje tradicije iz koje se može izdvojiti folklor po kojemu je poznata ne samo u bližoj okolici nego i dalje. Ne smije se zaboraviti da Hrvatski nacionalni folklorni ansambl «Lado» odavno uvrstio gučanske plesove i napjeve u svoj repertoar. Većina tih pjesama ima tekstove u kojima je protkan humoristični ton i vedar ugođaj. Šala na tuđi, ali i na vlastiti račun. Navest ću samo jedan stih iz najpoznatije – «moj se mali za plot svali»... vesela i vedra pjesma u kojoj se šali na vlastiti račun. A to je prava veličina čovjeka i nije lako smijati se samom sebi. Obično se ljudi više vole šaliti na tuđi račun.

Gučanski vrabac je preuzeo taj šaljivi ton, što mu daje vedrinu i zanimljivost. Ušao je u narodnu predaju i običaj te ga se više ne može zanemariti. Pored zabavne strane još je više važna njegova korektivna uloga – da ukaže na bilo koju vrstu negativnih pojava i javno progovori o njima. Nikada ne prelazi granicu ukusa preko koje bi počelo zlonamjerno vrijeđanje jer mu to i nije cilj. Mnogi smo se u njemu prepoznali i slatko se nasmijali, bilo je i onih koji bi poslije digli nos, ali to je do njih, a ne do vrapca. I pored svega, svake se godine čekao sa znatiželjom, iščekivanjem i pitanjem – jesu li mene zbog nečega stavili. A to i jest pravi smisao učenja na vlastitim pogreškama. *Erare humanum est* – ljudski je griješiti.

Poslije kratkog vremenskog vakuuma izazvanog ratom vrabac je opet oživio poput mitskoga feniksa. Nije prošlo ni par godina, a moglo ga se već čuti na tradicionalnoj Večeri župe Guče Gore... do zore u Novom Travniku, Novoj Biljoj... Sela nije bilo, sve je bilo srušeno, ali je preživjela i pobijedila želja za životom. Samo se vrabac podigao na drugu nadmorsku visinu, u planinarski dom na Košarama gdje se otpjeva nakon cjelodnevnog pješaćenja. Tako su Gučani potvrdili još jednu narodnu: «Ne pravi pitu 'ko ima, već 'ko je naučio!!!»“

Svaki „Vrabac“ počinje i završava na isti način, odnosno tekst je kod svih isti. Između uvoda i završnog dijela je najvažniji dio i u njemu se opisuju događaji.

Svaki početak:

I.

Dobru večer želim svima,
koliko vas ovdje ima.
Stari mladi i maleni,
pjeva vrabac omiljeni.

II.

Nosim vijesti priče slažem,
slušam, gledam i sve kažem.
Otvorite dobro uši,
sve će vrabac reć' po duši.

Između uvoda i završnog dijela je najvažniji dio i u njemu se opisuju događaji. Npr.

šaljivo

I.

U Podmilačje kad je doš'o,
po vodu je s Rašom poš'o.
Čisti potok tu prolazi,
niz obalu on silazi.

II.

Obala je dobro strma,
a Škljoci se noga drma.
Junačke mu noge slabe,
pa u potok tad upade.

zamjerka

I.

U selu je čudno ljude,
mnogi mu se samo čude.
Taj od jeda, a i huje,
stalno nekom nešto psuje.

II.

Njemu ništa pravo nije,
ništ' mu nije k'o ranije.
Nema para s lake strane,
u obraz mu svašta stane.

III.

Pun je bijesa a i jeda,
pa sam sebe on izjeda.

Ne pita se ništa sada,
pa to njemu teško pada.

Završni dio:

I.

Šta ko radi neka pazi,
da ga vrabac ne nagazi.
On vam oštro oko ima,
prati, gleda i sve snima.

II.

Sad se vrabac s vama dijeli,
i sretnu vam Novu želi.
Proved' te je u veselju,
ispunite svaku želju.

Ima onih koji su se našli u „Vrapcu“ i koji bi bili najsretniji da se to što se desilo nije nikad ni desilo ili bar palo u zaborav. Ali to „Vrabac“ ne dozvoljava.

Meni se to činila zgodna tema, pa sam objavio zbirku 22 poslijeratna „Vrapca“, a u međuvremenu je napisano pet novih.

„ŽIVA BAŠTINA“ U BOSNI I HERCEGOVINI NA PRIMJERU AJVATOVICE

AJLA HAMZAKADIĆ KUJRIĆ

Sažetak: Rad se sastoji od uvodnog dijela gdje su prikazani ciljevi rada, postavljene hipoteze te metode koje su korištene pri istraživanju. U prvom poglavlju rada date su definicije kulturne baštine, zatim ono što čini kulturnu baštinu, njena podjela i nadalje predstavljena nematerijalna kulturna baština. U drugom poglavlju rada nalazi se odgovor na pitanje „Šta je zapravo nematerijalna kulturna baština?“ Korištene su, uglavnom, definicije UNESCO-ve Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine te je prikazano ono u čemu se nematerijalna kulturna baština ispoljava, u kojim domenama. Nematerijalna baština je prikazana i kroz pojam „živa baština“. Treće poglavlje prikazuje Bosnu i Hercegovinu kao zemlju s bogatom nematerijalnom kulturnom baštinom koja „živi“ sve do današnjeg vremena. U radu je prikazano 30 primjera nematerijalne kulturne baštine Bosne i Hercegovine. Četvrto poglavlje nosi naziv po naslovu rada. Prikazano je sve ono što Ajvatovicu čini specifičnom. Do detalja su objašnjeni „Dani Ajvatovice“, koliko traje sam pohod Ajvatovici te šta se radi tokom tih dana, zatim je, kroz galeriju slika, prikazan temelj Ajvatovice i ono po čemu je prepoznatljiva: defile konjanika. Ime Ajvatovice vezuje se uz Ajvaz-dedu. U petom poglavlju, ujedno i posljednjem, prikazan je lik i djelo čuvenog Ajvaz-dede, kao i tradicionalna, svima poznata legenda o njegovoj zaslugi za dovođenje vode u Prusac.

Ključne riječi: kulturna baština, nematerijalna kulturna baština, živa baština, Ajvatovica, Ajvaz-dedo.

Abstract: The paper consists of an introductory part where the objectives of the paper are presented, hypotheses are set and methods from the research are used. The first chapter of the paper provides definitions of cultural heritage, what constitutes cultural heritage, and its division, and further presents intangible cultural heritage. The second chapter of the paper provides an answer to the question “What exactly is intangible cultural heritage?” The definitions of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage are mainly used, and it shows what intangible cultural heritage is manifested in, in which domains. Intangible heritage is also presented through the concept of “living heritage”. The third chapter presents Bosnia and Herzegovina as a country with a rich intangible cultural heritage that “lives” to this day. The paper presents 30 examples of the intangible cultural heritage of Bosnia and Herzegovina. The fourth chapter is named after the title of the paper. Everything that makes Ajvatovica specific is presented. The “Days of Ajvatovica” are explained in detail, how long the Ajvatovica pilgrimage lasts and

what is done during those days, then, through a gallery of pictures, the foundation of Ajvatovica and what makes it recognizable are shown: the horsemen's parade. The name Ajvatovica is associated with Ajvaz-dedo. In the fifth and last chapter, the character and work of the famous Ajvaz-dedo are shown, as well as the traditional, well-known legend about his merit in bringing water to Prusac.

Keywords: cultural heritage, intangible cultural heritage, living heritage, Ajvatovica, Ajvaz-dedo.

Uvod

Pod okriljem UNESCO-a usmena i nematerijalna kulturna baština prepoznata je kao važan segment cjelokupne baštine. Riječ je o „živoj baštini“ koja se uvijek i iznova stvara i prolazi kontinuirane evolutivne procese u skladu s društvenim promjenama. Očuvanje nematerijalne „žive“ kulturne baštine promiče i razvija kulturnu raznolikost, ljudsku kreativnost, podstiče toleranciju i međukulturalni dijalog. Na otvorenoj preliminarnoj listi nematerijalne kulturne baštine Bosne i Hercegovine, između ostalih, nalazi se i Ajvatovica – Hodočašće na Ajvatovicu.

Pojam i obilježja kulturne baštine

Sam pojam kulturne baštine je širok; sastavljen je od dvaju pojmova: „kultura“ i „baština“, koji su jednako tako široki. Prema Marasoviću, kultura „obuhvaća ukupnost tvorbi ili pojava u materijalnom i duhovnom životu svakoga naroda i čovječanstva u cjelini“, a baštinu definira kao „naslijeđe koje preci ostavljaju potomcima“. Pa tako, ovaj autor definira kulturnu baštinu kao „dostignuća što su nam preci ostavili u jeziku i književnosti, graditeljstvu i likovnim umjetnostima, uključujući narodnu umjetnost, u glazbi, kazalištu, filmu, znanosti i u drugim područjima koja zajedno čine ukupnost kulture“.¹

Prema UNESCO-ovoj Konvenciji za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine, iz 1972. godine, kulturna baština odnosi se na „spomenike, skupine građevina i lokalitete od povijesne, estetske, arheološke, znanstvene, etnološke ili antropološke vrijednosti“.² Tri su komponente koje podrazumijeva pojam kulturne baštine prema ovoj Konvenciji, i to:

a) *spomenici* – kao djela arhitekture, vajarska ili slikarska djela, elementi ili strukture arheološkog karaktera, natpisi, grupe elemenata koje imaju izu-

¹ Usp. Trpimir M. Šošić, „Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 51/4 (2014): 833-860.

² UNESCO, *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, 1972., *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*.

zetnu univerzalnu vrijednost s historijskog, umjetničkog ili naučnog gledišta;

b) *skupine građevina* – koje po svojoj arhitekturi, jedinstvenosti i uklopljenosti u okolinu predstavljaju izuzetnu univerzalnu vrijednost s historijske, umjetničke ili naučne tačke gledišta;

c) *znamenita mjesta* – djela čovjeka ili kombinirana djela prirode i čovjeka, kao i područja koja uključuju arheološke lokalitete izuzetne univerzalne vrijednosti.³

Definicija kulturne baštine iz prethodno spomenute *Konvencije za zaštitu svjetske prirodne i kulturne baštine* odnosila se samo na materijalnu dimenziju kulture, pa UNESCO 2003. godine donosi Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Dakle, kulturna baština podrazumijeva materijalno i nematerijalno naslijeđe određene grupe ili društva kao ostavštinu prošlih generacija, predaka; materijalno i nematerijalno naslijeđe, tj. naslijeđe materijalnih artefakata i nematerijalnih atributa zajednice ili društva koji su naslijeđeni od prošlih generacija te se odražavaju u sadašnjosti i čuvaju za budućnost. Stoga, pored materijalne baštine, koja podrazumijeva zgrade, stare lokalitete, artefakte, spomenike vrijedne očuvanja, kulturnu baštinu čini i nematerijalna baština određene kulture, koja se najčešće odražava kroz pojedine društvene običaje, očituje se u društvenim vrijednostima i tradiciji, duhovnim i estetskim vjerovanjima, običajima, praksama, umjetničkom izrazu, jeziku i ostalim aspektima ljudske aktivnosti.⁴ Nematerijalna baština je duhovna i neopipljiva.

„Živa baština“ u Bosni i Hercegovini na primjeru Ajvatovice

*Ajvatovica, kao vjersko-kulturna manifestacija predstavlja nezaobilazan segment „žive tradicije“ tj. društvenog i vjersko-kulturnog bića Bošnjaka XXI stoljeća. Ona svojom specifičnošću, kontinuitetom, kao i snagom koju crpi i iz bogatog historijskog naslijeđa Prusca i njegove okoline obogaćuje i pisanu i usmenu, kao i duhovnu i materijalnu islamsku tradiciju Bošnjaka dugu već pet stotina godina.*⁵ Detaljnije sagledavanje Ajvatovice, sadržaja te manifestacije, ali i njena postojanja, opstajanja i razvoja nudi važne odgovore na pitanja o percepciji i življenju islama kod Bošnjaka. Svakako da Ajvatovica spada u živu baštinu Bosne i Hercegovine.

³ Usp. Arhiv TK, *Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine*, 1972., *Konvencija-o-zastiti-svjetske-kulturne-i-prirodne-bastine.pdf* (arhivtk.ba)

⁴ Usp. Nikolina Mičić, *UNESCO i kulturna baština, završni rad*, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2012., 8, <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A1539>

⁵ Dženita S. Rujanac, *Ajvatovica kroz historiju. Dvije prekretnice: 1947. i 1990. godina*, Sarajevo: Institut za historiju UNSA, 1, http://iitb.ba/wp-content/uploads/2016/05/Ajvatovica_kroz_historiju.pdf (4. 4. 2021.)

Ajvatovica spada među najznačajnija dovišta u Bosni i Hercegovini, koje i do dosadašnjih dana privlači posjetioce iz svih krajeva Bosne i Hercegovine i regiona. Smatra se najvećim dovištem muslimana u Evropi, na kojem se više od pet stotina godina okupljaju vjernici. Ajvatovica se nalazi u Pruscu, mjestu između Bugojna i Donjeg Vakufa. Udaljena je 6 km od Prusca, a nalazi se pod planinom Šuljagom. Ajvatovica, kao najstarije dovište bosanskih muslimana, nasilno je zabranjena 1947. godine, a ponovo obnovljena 1990. godine. Ona je specifično narodno-vjerska manifestacija u islamskom svijetu. Karakterišu je konjanici, nošenje oružja, učenje ilahija, narodna nošnja, organizirane povorke.⁶

„Dani Ajvatovice“

Nekada je početak okupljanja za Dane Ajvatovice bio određen svakog sedmog ponedjeljka po Jurjevu, a ne prema hidžretskom kalendaru. Danas se centralna manifestacija „Dana Ajvatovice“ obavlja posljednje nedjelje u mjesecu junu – što znači da se datum manifestacije više ne određuje po Jurjevu – s tim da je posljednjih godina pomjeren zbog mjeseca ramazana.

Prije je okupljanje posjetilaca u Pruscu bilo nedjeljom, a na dovište Ajvatovicu se išlo ponedjeljkom. Danas, okupljanje u Pruscu počinje subotom, a na Ajvatovicu se ide nedjeljom. Razlozi za to su uglavnom praktične prirode, budući da su subota i nedjelja neradni dani. Posjetioци od petka počinju polako pristizati u Prusac, a subotom su ulice Prusca već napunjene. Rano u subotu ujutro konjanici kreću iz Karaule, njima se usput pridružuju konjanici iz Sarajeva, Tuzle, Zenice i drugih mjesta iz istočne i sjeverne Bosne. Oko podneva konjanici pristižu u Oborce, a centralni defile kroz Donji Vakuf predviđen je za 16 h poslije podne. Prije ulaska u Donji Vakuf, već prikupljenim konjanicima pridružuju se i ostali konjanici koji su stigli iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine. Zatim svi zajedno prolaze kroz Donji Vakuf. Na mostu Alije Izetbegovića u Donjem Vakufu travnički muftija dočekuje konjanike i njihovu predvodniku, a obično to bude imam iz Karaule i njegov bajraktar, predaje bajrak i izražava dobrodošlicu na Ajvatovicu. Dolazak konjice u Prusac očekuje se oko 17 h,⁷ mada ta satnica nikada ne bude tačno takva, s obzirom na put i eventualne prepreke na putu. Veliki broj ljudi iz svih krajeva Bosne i Hercegovine isprati defile konjanika kako u Donjem Vakufu tako i u Pruscu.

Noć uoči Ajvatovice se organizira cjelovečernji program u Pruscu, ispred

⁶ Husein Čepalo, Ajvatovica „Mala Ćaba“, u: *Ajvatovica*, (ur.) Nusret Abdibegović, Mubera Ždralović-Maslić, Zoran Filipović, Travnik – Zagreb – Sarajevo: Naklada ZORO, Muftijstvo travničko, 2010, 177.

⁷ Elvir Duranović, *U potrazi za svetim: dovišta na području muftijstva travničkog*, Sarajevo: El-Kalem, 1439/2018, 304.

Džamije Hasan Kfajije Pruščaka. Program počinje klanjanjem akšam-namaza u Džamiji. Zatim se uče mevlud, ilahije, održavaju se predavanja i upriliči se zikr do jacije namaza. Poslije jacije u haremu Džamije se nastavlja sa zikrom do kasno u noć. Program se završava klanjanjem ranog sabaha.⁸

Tradicionalni, ceremonijalni program Ajvatovice počinje u nedjelju u osam sati ujutro prolaskom konjanika ispred Handanagine džamije. Razlika između polaska na Ajvatovicu prije stotinu godina i danas jeste u tačno određenoj satnici. Dakle, prije stotinu godina nije bila određena satnica, nego je svako išao na Ajvatovicu kada mu je odgovaralo. Danas se tačno zna kada kreću konjanici, a kada pješaci.⁹ Povorke konjanika predvođene svojim bajraktarima i imamima defiliraju ispred mase ljudi koji se okupe na ulicama Prusca. Poslije odlaska konjanika organizacioni odbor popisuje bajraktare koji pristižu iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine, a prethodnih godina kao gosti su bili bajraktari iz Turske, Irana, kao i islamskih zajednica Norveške i Njemačke. U devet sati ispred Handanagine džamije započinje prozivka bajraka. Prvi bajrak koji polazi jeste Ajvaz-dedin bajrak, zatim ostali prusački bajraci, ostali bajraci iz Donjeg Vakufa, Bugojna, Gornjeg Vakufa i drugih gradova. Nakon prozivke bajraktari i imami predvode okupljeni narod ka Ajvatovici. Uče se ilahije i tekbiri cijelim putem sve do Ajvaz-dedine stijene, gdje se povorka zaustavlja. Pred ulazak u raspuknutu stijenu formira se poredak povorke. Na čelu su imami, zatim bajraktari, a potom ostali posjetioci.

sl. 1. Učenje dove na Ajvaz-dedinoj stijeni

⁸ E. Duranović, *U potrazi za svetim*, 306.

⁹ E. Duranović, *U potrazi za svetim*, 310.

Kada se prođe kroz stijenu, imami se poredaju s lijeve strane od izlaza, bajraktari ostaju na izlazu, a ostali posjetioci se smjeste u stijenu i oko stijene. Tu se uči sura El-Feth i dova. Prije zabrane Ajvatovice 1947. godine, cjelokupan vjerski program završavao se poslije dove na stijeni, a danas se time završava tek prvi dio programa. Drugi dio slijedi pred podne-namaz.¹⁰ Po završetku prvog dijela puta povorka izbija na ajvatovičku livadu, na plato Ajvatovice, gdje se nalazi pripremljena bina s koje, tačno u dvanaest sati, počinje prigodni program koji izvode horovi ilahija i kasida. Ova posebna prilika se koristi za obraćanje uglednih vjerskih ličnosti. Klanjanjem podne-namaza i učenjem dove završava se vjerski, tradicionalni dio Ajvatovice, nakon čega se okupljeni narod vraća nazad u Prusac.¹¹

Kada se spomene Ajvatovica, odmah se u vezu s tim dovode i konjanici. Povorke pojedinih mjesta predvode imami i bajraktari s nekolicinom odabrane djece. Tokom manifestacije pojedina mjesta se takmiče čija je povorka brojnija, s više konjanika, više oružja, s ljepšim bajrakom, narodnom nošnjom ili ukrašenijim konjima. Konjanici kreću sa svojih odredišta na put do Prusca i po nekoliko dana prije.

sl. 2. Defile konjanika iz Karaule

¹⁰ E. Duranović, *U potrazi za svetim*, 311.

¹¹ Izvor: <https://rtv7.ba/wp-content/uploads/2017/07/59590031-f644-4256-9be1-47ce-0a0a0a7e-19467837-1365886043537372-8717159039756688435-o-previewOrg-620x330.jpg> (preuzeto: 6. 4. 2021.)

Galerija slika sa specifičnostima Ajvatovice: defile konjanika

Autor Duranović navodi da je ono po čemu se Ajvatovica razlikuje od ostalih dovišta u Bosni i Hercegovini svakako defile konjanika u tradicionalnim bošnjačkim odorama te prozivka bajraktara ispred Handanagine džamije u Pruscu.

U nastavku slijedi nekoliko fotografija koje prikazuju defile konjanika.

sl. 3. Defile konjanika kroz Donji Vakuf

sl. 4. Konjanik iz Zvornika

sl. 5. Konjanik iz Banje Luke

sl. 6. Sarajevski konjanici

sl. 7. Djevojčica kao konjanik

sl. 8. Konjanici iz Srebrenice

Ono što se sigurno zna jeste to da Ajvatovica ne bi bila to što jeste da uz nju ne ide ime Ajvaz-dede. Prema tradicionalnom predanju, Ajvatovica je dobila naziv po Ajvaz-dedi, islamskom učenjaku i dervišu koji je u 15. vijeku došao u Bosnu s prostora današnje Turske. U narednom poglavlju rada će se naći više podataka o ovom učenjaku.

Tradicionalna predanja o Ajvaz-dedi

Ajvaz-dedo je, bez sumnje, jedna od najpopularnijih osoba bošnjačkog naroda u Bosni i Hercegovini. Iako o njemu nema puno historijskih podataka, sam narod je o njemu stvorio čitav niz legendi. Prema sarajevskoj Salnami za 1887/8. godinu, Ajvaz-dedo je rodom iz Anadola, iz mjesta Ajvaza, odakle mu potiče i samo ime. U Bosnu je došao s vojskom sultana Fatiha Mehmeda, koji je, kada je pošao u Bosnu, poveo šejhove; kada je osvojio Bosnu, ostavio ih je na različitim mjestima da šire islam. Među tim šejhovima bio je i Ajvaz-dedo kojemu je pripao Prusac.¹² Bio je učen i poduzetan čovjek koji je neumorno radio na unapređivanju svoga novog zavičaja i prosvjećivanju naroda. Godinama je ulagao veliki trud u vjersko prosvjećivanje stanovništva Prusca i širenje islamskog obrazovanja, i tako bio uzrokom prelaska na islam stanovnika toga kraja. Narodna predanja kažu da je uzeo ime „dedo“ iz poniznosti, jer je bio izuzetno lijep; prozvao se dedom da umanja svoj značaj. Dakle, iz legende se zna da je bio tih, miran i skroman čovjek i nikada nikome nije rekao lošu riječ.

Kroz Prusac teče rijeka Prens, što je nekadašnji naziv i samog naselja, koja ni u to vrijeme nije bila za piće, a ni brojni bunari dovoljni za potrebe mjesta. Predaja kaže da je Ajvaz-dedo nedaleko od Prusca, tačnije pod Šuljaga planinom pronašao dobro vrelo. Prusac se do tog vremena snabdijevao vodom iz bunara ili baš tom vodom iz spomenute rijeke. Kada je nastala velika suša, u bunarima je nestajalo vode, a nositi vodu u posudama iz rijeke strmim putevima bilo je naporno. Od tog trenutka Ajvaz-dedo je počeo razmišljati kako da dovede vodu u Prusac.

Nedaleko od samog vrela ispriječila mu se stijena duga 74, a široka 30 metara. Narodna predaja kaže: *Ova stijena ometala je provođenje vodovoda i zbog toga je Ajvaz-dedo išao 40 dana svako jutro do te stijene i tu klanjao sabah-namaz te molio Boga da se stijena rastavi kako bi mogao provesti vodovod. Četrdesetog jutra, nakon što je klanjao sabah namaz, počeo je učiti i učeći zaspao. U snu je vidio kako su se dva bijela ovna sudarila i stijena se rastavila. Kada se probudio, vidio je stijenu zaista rastavljenu.*

¹² H. Čepalo, *Ajvatovica „Mala Čaba“*, 201.

Kako se navodi u Oslobođenju, Ajvaz-dedo je 1467. godine sagradio vodovod od drvenih cijevi i proveo ih kroz ovu stijenu¹³, kroz koje je potekla voda u Prusac. U znak Božije blagodati, ljudi su počeli pohoditi mjesto gdje se stijena rastavila.¹⁴ U narodu je Ajvaz-dedo dobar čovjek čijim vodovodom se cijeli Prusac stoljećima opskrbljuje vodom Ajvatovicom. Ajvaz-dedo je derviš, misionar, koji je došao u prusački kraj da prevede Bosance u islam. Sa svim ovim nazivima, Ajvaz-dedo je, bez sumnje, postao legenda i narodni zagovornik po kojemu se godišnja ceremonija hodočašća stijeni i vrelu zove Ajvatovica.¹⁵

Odgovor na pitanje ko je stvarno bio Ajvaz-dedo, ne obazirući se na prethodno spomenutu tradicionalnu predaju, krije se u dvama do sada pronađenim pisanim tragovima o njemu te u jednom materijalnom. To su: Ajvaz-dedina kasida, narodno predanje o Ajvaz-dedi, i Ajvaz-dedin mezar. Mezar Ajvaz-dede otkriva dvije važne činjenice o njemu. Mezar je sam po sebi dokaz da se radi o historijskoj, a ne o mitskoj ličnosti, dok uklesana sablja na nišanu iznad njegova mezara govori da je Ajvaz-dedo bio ratnik.¹⁶

sl. 9. Ajvaz-dedin mezar

¹³ H. Čepalo, *Ajvatovica „Mala Čaba“*, 200.

¹⁴ *Oslobođenje*, br. 1554, 27. 8. 1990.

¹⁵ Mubera Ždralović, „Ajvatovica i Prusac: jedno tijelo – jedna duša“, u: *Ajvatovica*, (ur.) Nusret Abdibegović, Mubera Ždralović-Maslić, Zoran Filipović, Travnik – Zagreb – Sarajevo: Naklada ZORO, Muftijstvo travničko, 2010., 24.

¹⁶ E. Duranović, *U potrazi za svetim*, 319.

Ajvaz-dedin mezar

Ajvaz-dedin mezar danas je prekriven drvenim sandukom po kojem su porredani pokloni, peškiri i platna. Nišan s turbanom je bez natpisa i istrugan, a posjetioci su strugali kamen u svrhu liječenja i sl. S jedne strane nišana je isklesan mač.¹⁷

Ajvaz-dedino turbe

Ajvaz-dedino turbe se nalazi u neposrednoj blizini Handanagine džamije. Turbe je prizemna zgrada od kamena, cigle i drveta, s krovom na četiri vode. U unutrašnjosti su dvije prostorije pregrađene drvenom pregradom, od kojih ona do ulaza služi posjetiocima za klanjanje i odmor, a u drugoj se nalazi Ajvaz-dedin mezar. Turbe je podignuto početkom XVII vijeka, a podigao ga je Hasan Kjafija Prušćak.¹⁸

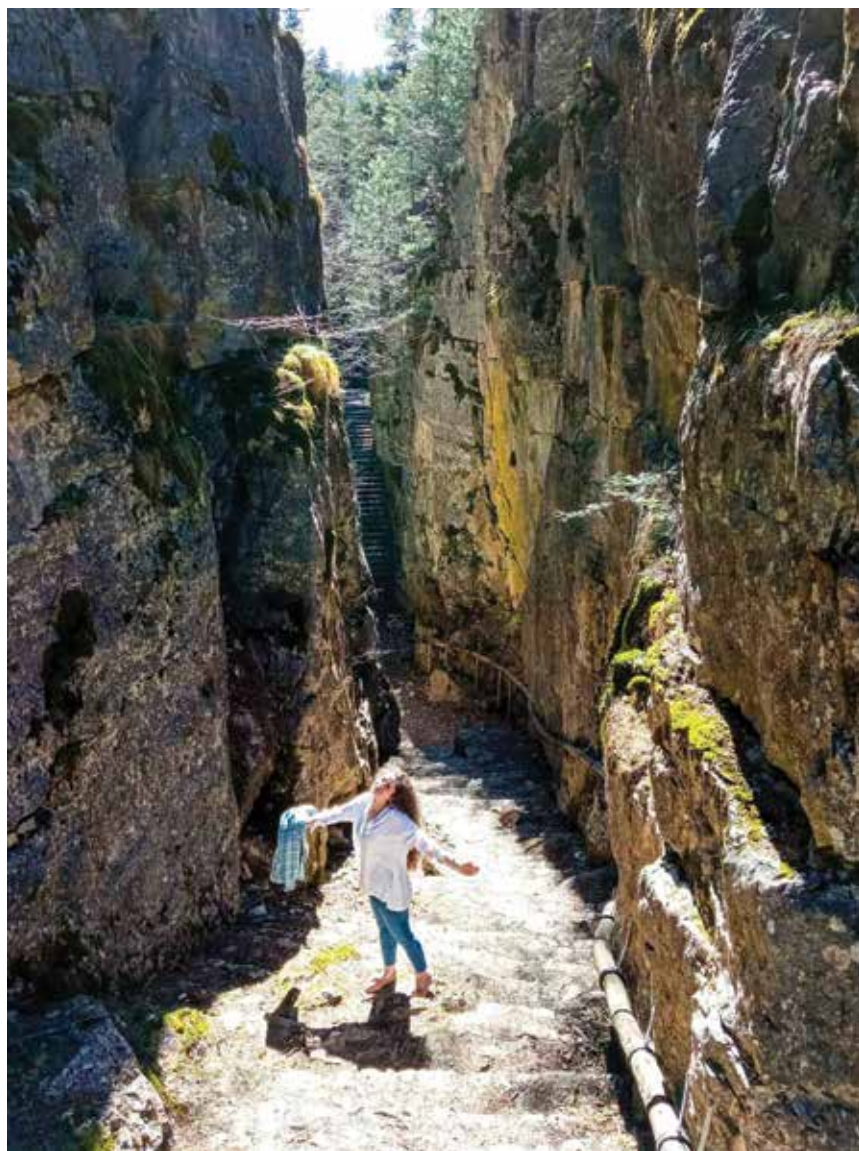
sl. 10. Ajvaz-dedino turbe

¹⁷ E. Duranović, *U potrazi za svetim*, 309.

¹⁸ M. Ždralović, *Ajvatovica i Prusac*, 30.

Ajvaz-dedina stijena

Ajvaz-dedina stijena je smještena među stablima četinarara. Razdvojila se, prema legendi, zahvaljujući Ajvaz-dedinoj molitvi. Onima koji osporavaju moć dove vjernici su „dokazivali“ i danas „dokazuju“ kako ispupčenja na jednoj strani stijene odgovaraju udubljenjima na drugoj strani.

Slika 10. Ajvaz-dedina stijena

Ajvaz-dedina livada

Ajvaz-dedina livada je proplanak okružen visokim crnogoričnim stablima. Smatra se blagoslovljenom jer nikada nije zarasla. Privlači pozornost po jednom ograđenom mezarju. Navodno je tu sahranjen hodočasnik iz Bosanske Krajine. Smatraju ga šehidom jer je stradao od kamena koji se odronio od stijene.

sl. 12. Ajvaz-dedina livada

sl. 13. Ajvaz-dedin kamen

Ajvaz-dedin kamen

Ajvaz-dedin kamen je najveći vrh stijene, gdje je, prema legendi, Ajvaz-dedo dolazio na rani sabah, jutarnju molitvu, i molio 40 jutara da se stijena rastavi i proteče voda.

Džamija na Ajvatovici

U okviru „508. Dana Ajvatovice“ položen je kamen temeljac za izgradnju džamije na Ajvatovici. Džamija je izgrađena 2020. godine. Uz džamiju uređeno je i dvorište, napravljena je abdesthana s nadstrešnicom, dva šadrvana, te rezervoar za vodu. Izgradnjom džamije i pratećih sadržaja dodatno je obogaćena infrastruktura na platou Ajvatovice koja će se moći koristiti tokom cijele godine, a ne samo na dan centralnog programa vjersko-kulturne manifestacije „Dani Ajvatovice“.

Izgradnju džamije na platou Ajvatovice finansirao je načelnik Općine Bursa Alinur Aktaš. Džamija je od drveta i ima „starinski“ izgled, te je svojom autentičnošću potpuno uklopljena u ambijent Ajvatovice.

Slika 13. Džamija na Ajvatovici

LITERATURA

Knjige

1. *Ajvatovica*. (ur.) Nusret Abdibegović, Mubera Ždralović-Maslić, Zoran Filipović, Travnik – Zagreb – Sarajevo: Naklada ZORO, Muftijstvo travničko, 2010.
2. Čepalo, Husein. *Kulturno-historijski spomenici općine Donji Vakuf*, BZK „Preporod“, Donji Vakuf 2001.
3. Čepalo, Husein, *Pisana tradicija Prusca i okoline*, MD „Hasan Kjačija“, Prusac 2000.
5. Duranović, Elvir, *U potrazi za svetim: dovišta na području muftijstva travničkog*, El-Kalem, Sarajevo 1439/2018.

Članci, znanstveni i stručni radovi

1. Čepalo, Husein, Ajvatovica „Mala Čaba“, u: *Ajvatovica*, (ur.) Nusret Abdibegović, Mubera Ždralović-Maslić, Zoran Filipović, Travnik – Zagreb – Sarajevo: Naklada ZORO, Muftijstvo travničko, 2010.
2. Mičić, Nikolina, *UNESCO i kulturna baština*, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2012, završni rad. Dostupno online na: <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A1539>
3. *Oslobođenje*, br. 1554, 27. 8. 1990.
4. Rujanac S., Dženita, *Ajvatovica kroz historiju. Dvije prekretnice: 1947. i 1990. godina*, Sarajevo: Institut za historiju UNSA, 1. Dostupno online na: http://iitb.ba/wp-content/uploads/2016/05/Ajvatovica_kroz_historiju.pdf
5. Solaković, Alma, *Status i funkcioniranje nematerijalne kulturne baštine u digitalnom okruženju*, završni diplomski rad, Univerzitet u Sarajevu: Filozofski fakultet, 2020.
6. Šošić M., Trpimir, „Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 51/4 (2014): 833-860.
7. Vuković, Jelena, *Nematerijalna baština*, završni rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku: Filozofski fakultet, 2011. Dostupno online na: [preview \(nsk.hr\)](http://previews.nsk.hr)
8. Ždralović M., Mubera, „Ajvatovica i Prusac: jedno tijelo – jedna duša“, u: *Ajvatovica*, (ur.) Nusret Abdibegović, Mubera Ždralović-Maslić, Zoran Filipović, Travnik – Zagreb – Sarajevo: Naklada ZORO, Muftijstvo travničko, 2010.

Online izvori

1. „Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage“, *UNESCO* 1972. Dostupno online na: Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (unesco.org)
2. „Intangible cultural heritage. What is intangible cultural heritage?“, *UNESCO*. Dostupno online na: What is Intangible Cultural Heritage? – intangible heritage – Culture Sector – UNESCO
3. „Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine“, *Arhiv TK*, 1972. Dostupno online na: Konvencija-o-zastiti-svjetske-kulturne-i-prirodne-bastine.pdf (arhivtk.ba).
4. „Preliminarna lista nematerijalne kulturne baštine Bosne i Hercegovine“, *UNESCO BiH*. Dostupno online na: PRELIMINARNA LISTA NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE BOSNE I HERCEGOVINE (mcp.gov.ba)

TRADICIONALNA VJEŠTINA PRAVLJENJA RIBARSKIH MUHA U TRAVNIKU

ENES ŠKRGO

Sažetak: Uz opšta razmatranja o mušičarenju kao disciplini sportskog ribolova, u radu se detaljnije govori o tradicionalnoj vještini pravljenja ribarskih muha u Travniku – materijalima i tehnikama izrade, metodologiji rada, lokalnim vrstama muha i njihovim nazivima, prenošenju znanja, terminologiji vezača muha, najpoznatijim travničkim majstorima mušičarima, te budućnosti ove tradicionalne vještine.

Ključne riječi: ribarske muhe, mušičarenje, ribolov, vještina izrade, tradicija, Travnik.

Abstract: In addition to general considerations about fly fishing as a sport fishing discipline, the paper discusses in more detail the traditional skill of making fishing flies in Travnik - materials and techniques, working methodology, local fly types, and their names, knowledge transfer, fly tying terminology, the most famous master fly fishermen from Travnik, and the future of this traditional skill.

Keywords: fishing flies, fly fishing, fishing, crafting skills, tradition, Travnik.

Uvod

Iako o tome ne postoje zabilježeni podaci, tradicionalna vještina pravljenja ribarskih muha u Travniku,¹ kao i u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine zasigurno se upražnjava duži vremenski period, vjerovatno stoljećima unazad. Da bi smisao i svrha ove vještine bili razumljivi čitaocima ovog Zbornika radova, neophodno je, u kratkim crtama, objasniti namjenski kontekst, a to je sportski ribolov.

¹ Ribarsko društvo u Travniku je osnovano 1906. godine i jedno je od triju najstarijih društava takve vrste u BiH. Formirano je, kao i ono u Jajcu, kao podružnica sarajevskog Društva. Jedan zapis baca drugačije svjetlo od ovog uvriježenog, službenog podatka o 1906. godini kao vremenu osnivanja ribarskog društva u Travniku. To je članak iz lista „Sarajevski dnevnik“, s datumom od 7. lipnja 1908. godine. Prema tom izvoru, travničko Društvo postoji od 1908. godine. No, zasigurno su postojali ribolovci-mušičari i prije organizovanog načina ribolova.

Mušičarenje, u tradicionalnom izrazu *fly fishing*, lov ribe imitacijom insekta na udici, posebnim ribarskim priborom, zasebna je disciplina i specifična tehnika sportskog ribolova. Na taj način ribari se gotovo isključivo na vodama tekućicama, mada se to može raditi i na jezerima. Mušičarenjem se love salmonidne vrste riba (pastrmka, lipljen, mladica), premda se uspješno mogu loviti i neke ciprinidne vrste, osobito klen.

Travnički kraj odlikuje se tekućim vodama: Lašvom, Bilom, Grlovcima, Ugrom, Ilomskom, tipičnim alpskim rijekama, i njihovim pritokama, mnogobrojnim potocima. Iako su to male rijeke i potoci, bili su neobično bogati salmonidama svih vrsta, kao i nekolicinom ciprinida (klen, škobalj, mrma). Prema sjećanjima najstarijih travničkih ribara, u periodu poslije Drugog svjetskog rata u tim vodotocima, osobito u Lašvi, čak i u njenu toku kroz gradsku zonu Travnika vidjela su se jata i jata riba, dok su i najmanji potoci bili stalno stanište potočne pastrmke. Zbog tog obilja, neminovno je bilo da su ljudi u prošlosti bivali upućeni na rijeke kao izvor hrane, do koje se dolazilo izlovom ribe. Dio udice, izrađene od životinjske kosti, pronađen na znamenitom arheološkom nalazištu neolitskog naselja Nebo pored rijeke Bile, najstariji je dokaz ribarenja u travničkom kraju.² Ljudsko iskustvo, stečeno promatranjem prirode i proučavanjem ponašanja riba u njihovu prirodnom okruženju, naročito njihove ishrane u brzim i bistrim vodama, u momentu kad je rezultiralo stvaranjem artificijelnog mamca, kad je prirodni mamac kojim su se uspješno lovile ribe zamijenjen njegovom imitacijom, predstavljalo je neku vrstu višeg nivoa svijesti i znanja ljudskog roda.

Tako je morala nastati vještina pravljenja imitacija insekata i njihove upotrebe u ribolovu, a kad se onaj prvi čovjek koji se iskrao do potoka onda kada pleme, zapravo, i nije trebalo ribe, kako to kaže Roderick Haig-Brown, stvoren je sportski ribolov.

Najstariji poznati opis mušičarenja i prve muhe za lov pastrmke potiče od rimskog pisca i učitelja retorike Claudiusa Aelianusa, koji je u 2. stoljeću p. n. e. pisao o rijeci u Makedoniji po imenu Astraeus gdje „žive ribe sa pjegavom kožom, a kako ih domoroci zovu, najbolje pitajte Makedonce. Ove ribe se hrane insektom koji živi samo u tom podneblju i leti nad vodom. Nije kao insekti koji se nalaze drugdje: niti bojom skroz podsjeća na osu, niti je kao mušica, niti pčela ali ima po nešto od svih njih. Dosadna je i velika kao mušica, bojom je pomalo kao osa i zuji kao pčela. Domoroci je zovu Hippouros“.³

² Alojz Benac, „Istraživanja prehistorijskih nalazišta u dolini Bile“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s. Arheologija* 4–5 (1949–1950): 5–44.

³ „Udičarenje sušnom mušicom“, *Ribarski list* 10–12 (1930): 81.

Aelianusov opis djelimično je citiran, uz komentar, u članku „Udičarenje sušnom mušicom“, objavljenom u „Ribarskom listu“ iz 1930. godine: „Pisac priča, kako su stanovnici opazili, da ove muhe u izvjesno doba dana slijeću na površinu vode, valjda radi hrane. Čim riba opazi da je takova muha sletila na vodu, dopliva do ispod nje oprezno da je ne bi poplašila, pa čim je stigla u njenu sjenu skoči na nju kao da se baci vuk na jednu ovcu u toru ili orao na gusku u jatu i proguta je sa razjapljenim ustima i zarone ponovo u vodu. Stanovnici su pokušali da ove muhe natiču na udicu kao meku, ali nisu uspjeli, jer je muha u rukama promijenila boju, otpala joj krila tako, da je izgubila sličnost sa živom muhom. Pojedinci među stanovništvom, koji su se odlikovali naročitom vještinom u ribolovu, počeli su varati ribu s kojekakvom spremom i izumom za hvatanje (*captiosa quaedam machinariatm atque solertia*). Oni bi omotali kuku sa crvenom vunom, privezali za nju dva zgodna pera žute boje s glave pijetla i privezali je na kanap. Prut je bio dugačak 4 lakta, tako isto i kanap. Dobro sakriveni mamac bacili su niz vodu. Ribe namamljene lijepom bojom pojurile bi gramzljivo za njim, jer su mislile bez sumnje da će im to, što tako lijepo izgleda, biti ukusno jelo. Na taj način su se uhvatile na kuku i pružale neumoljivim ribolovcima veliko zadovoljstvo.“

Juliana Berners, opatica ženskog samostana St. Mary of Sopwell u Engleskoj, napisala je prvu knjigu o mušičarenju „Treatise of Fishing with an Angle“, štampanu 1496. godine kod Wynkyn de Worde, London.

Prvi ovome autoru poznati napis o muhama bosanskih mušičara nastao je 1898. godine, kada je jedan od najvećih mušičara svih vremena George Edward MacKenzie Skues ribario na rijeci Plivi. Engleski ribolovac u knjizi „Side-Lines, Side-Lights & Reflections—Fugitive papers of a chalk-stream angler“⁴ (Seely Service. London. 1932.), opisuje muhe koje su pravili lokalni ribari i ovdje prenosimo odlomak u prevodu Mersada Rajića:

„Primijetili smo da su mušice domaćih ribolovaca bile, po boji trupa, vjerna imitacija ‘Pale Blue’ osim veličine udice koja je bila nešto veća od uobičajene veličine žive mušice. (...) Krila mušica su urađena od mekog perja divlje guske. Nemaju nogica a trup im je urađen od sirove svile. Konjska dlaka je iz repa malog bosanskog konjića, neobično fina i jaka i ima čvor na kraju predveza za koji je vezana mušica dajući mu neskladan, grub ali ne, i neprirodan izgled.“

Uloviti ribu imitacijom njene prirodne hrane, vještačkom mušicom, i to onom koju je napravio sam ribolovac, smatra se najprofinjijim i najzahtjevnijim

4 <http://www.bistrobih.ba/nova/2009/12/01/da-sacuvamo-od-zaborava-bosna-i-bos-njak-kao-musicar/>.

načinom ribolova, nekom vrstom najvišeg cilja i maksimalnog ostvarenja u sportskom ribolovu.

Smatra se da danas postoji oko jedan milion klasifikovanih i registrovanih ribarskih mušica, koje se izrađuju mnogim različitim tehnikama i metodama, nevjerovatno velikim dijapazonom materijala koji za to koriste, takođe i pribora za izradu, a iza svega stoji velika industrija, čitava jedna industrijska grana, jer je sportski ribolov najmasovniji sport na svijetu. No, u ovom radu biće govoreno samo o tradicionalnim vrstama muha i starim, danas skoro potpuno napuštenim tehnikama izrade u Travniku.

Ova radnja svakako nije rezultat rada objektivnog istraživača, osim konsekvantne metodologije u proučavanju građe, izvora i literature, zasnovana je i na vlastitom iskustvu i praksi u primjeni tradicionalne vještine izrade muha, dakle pisana je i iz perspektive višedecenijskog ribolovca-mušičara.

*

Pravljenje muha je strast unutar strasti, unutar ribolova, a moglo bi se reći da je potraga za materijalima za izradu muha, čitav jedan napor i ozbiljan aktivitet, dodatna i posebna strast.

Za upražnjavanje ove tradicionalne vještine potrebna je velika preciznost u radu, mnogo strpljenja i dobar vid! Najčešće se izrađuju za vrijeme lovostaja, u jesenjim i zimskim mjesecima.

Svaki mušičar mora biti upućen, manje ili više, u entomologiju, mora poznavati ponešto iz nauke o insektima, premda ribolovci tome ne pristupaju znanstvenom metodologijom, vođeni su jedino pragmatičnim motivima, onim što im je dovoljno za uspješan lov ribe. Zato ovdje moramo navesti osnovnu podjelu ribarskih muha, koja donekle prati prirodne cikluse u životu insekata.

Nimfe su prvi stadij u životu insekta i njima se uglavnom lovi po dnu rijeke, jer taj dio vodotoka nastanjuju. U ribolovačkoj terminologiji označavaju se i kao *podvodne muhe*, to je nešto širi pojam i obuhvata sve vrste insekata koji u stadiju larve žive pod vodom. Travnički mušičari nisu pravili *nimfe* jer nisu imali materijale za otežanje udice tako da što prije tone na riječno dno. Druga je stvar s *podvodnim muhamama* općenito, jer su bile zabranjene zbog zabacivanja u vodu pomoću olovnog utega, ovdje nazvanog lajner, a prvobitni naziv mu je tirolsko drvce, dakle, bile su dozvoljene muhe a nije bio dozvoljen uteg, tako da ih skoro niko nije pravio, a oni rijetki ribari koji su se usuđivali loviti na njih, kriomice su ih koristili i nikad ih nisu pokazivali.

Mokre muhe predstavljaju subimago, razvojnu fazu u kojoj se insekt nije do kraja formirao iz nimfe, te se u vodenom filmu penje ka površini vode.

Suhe muhe su potpuno razvijeni insekt koji pliva površinom vode, a lokalni mušičari ih nazivaju *nadvodne muhe*. Ribarske muhe većinom su imitacija insekata koji se javljaju nad vodom i u vodi, a zanimljivo je da je na takozvane *hiperrealistične muhe*, koje izgledaju kao pravi, živi insekt, skoro nemoguće uloviti ribu!⁵

Unutar podjele na tri glavna tipa muha, postoji zasebna potkategorija *fantastičnih muha*, to su one koje ne postoje u prirodi i ništa ne imitiraju, predstavljaju kreaciju mašte mušičara, a ove suhe muhe ponekad su efikasnije od najboljih imitacija stvarnih insekata. Iz te kategorije je moja favorita muha – otpadnik, ona kojom na nepoznatoj rijeci ispitujem stanje ribljeg fonda! No stari travnički mušičari nisu pravili ovu vrstu muha.

Postoji još jedan tip muha, *strimer*, koji se izrađuje na najvećim udicama i za koje u mušičarskim krugovima ne postoji opšta saglasnost šta predstavlja i imitira, da li ranjenu ili bolesnu ribicu, ili velikog insekta, poput vilinog konjica dospjelog u vodu. Ni *strimere* nisu u prošlosti pravili mušičari u Travniku.

*

Muha ima tačno određene proporcije za formiranje i postoji pravilo o odnosima veličina trupa, krila, nogica i isperka. Jedna od standardnih značajki muhe, kad je u pitanju trup, jeste da mora biti konusnog oblika, od zadnjeg dijela udice mora biti tanak i postepeno se širiti ka završetku udice.

Suha, dakle *nadvodna muha* najkompleksnija je za izradu i sastoji se od trupa, krila, nogica i isperka. Od *mokre muhe* razlikuje se po tome što ova nema krila i počesto ni isperak, dok *nimfa* ili *podvodna muha* nema ni krila ni nogice (mada se neke vrste *podvodnih muha* prave s nogicama), ali ima neke druge dijelove tijela, kao što je grudna pupa iz koje će se kasnije razviti krila insekta.

Kod *suhe muhe* prvo se pravi isperak od nekoliko vlati pera (najbolja je ptica jarebica za *mokre muhe* i *nimfe*, u upotrebi je najčešće pero iz vrata horoza crvenkaste i braon boje, crno-bijelo pero horoza zvanog *pirgo* te rjeđe crne boje).

Zatim se pravi trup od raznih materijala, potom se prave rebra insekta, ringl, postupak koji se naziva *ringlovanje* ili *porebravanje*, takođe od različitih materijala, najčešće konca i veoma tanke žice zlatne, srebrne i bakarne boje.

⁵ Zanimljiv je primjer padavca, *Ephemera danica*, majska muha koja se za toplih dana u kasno proljeće i ljeto na Ugru roji u veoma velikom broju, pa iako ova muha stalno pada, odnosno blago dodiruje površinu vode, možda smo samo jednom primijetili da se riba diže za njom. No na dobru imitaciju u bordo i braon verziji, napravljenu na udici većeg broja, 12 i 10, pastrmke često uzimaju.

Naredna faza je pravljenje nogica od perja horoza i jarebice, a pretposljednja se prave krila, takođe od perja, no tu postoje razlike, ako se radi o istoj ptici, za krila se koristi samo određeni dio tijela ptice, za nogice to može biti s drugog dijela tijela, naprimjer, iz repa, iz krila, iz vrata ptice. Takođe, koristi se samo određeni dio svakog pera.

Posljednja stavka u nastanku muhe je izrada glave od osnovnog konca⁶, i to je najosjetljiviji dio u cijelom procesu, jer ako se tu napravi pogreška, ako se koncem zatvori ušica udice koja se onda ne može svezati laksom, ili ako se glava počne odmotavati, muha gubi svoj željeni izgled i nije za upotrebu.

Ribarske muhe mogu se praviti samo ručno, vjerovatno nikada neće biti izumljen stroj koji može da proizvede muhu, prije se nadati konstrukciji kakvog robota koji bi trebao zamijeniti vezača muha, što postoji kao profesija, postoje ljudi oba spola kojima je pravljenje muha jedini posao.

*

Udice su se 1970-ih godina i kasnije nabavljale u prodavnici „Lovac“, kod legendarnog trgovca Tufke Gafića i kasnije u Robnoj kući. Za kupovinu udica, prodavaču se morala pokazati ribarska dozvola i to je bila jedna mjera suzbijanja krivolova.

Tih davnih 1960-ih i 1970-ih izbor je bio sveden na jednu ili dvije vrste, u nekoliko veličina, uglavnom velikih brojeva.⁷ Stari ribolovci i danas hvale udice *englezerice* ili *kovanice*, dok su se poslije pojavile udice čuvenog norveškog proizvođača Mustad.

Trupovi su se pravili od onoga do čega se moglo doći, a to su najčešće bili konci iz kućnog pribora za šivenje. Veoma popularan materijal za trup bila je pucvala: to su končane krpe koje su bravari i željezničari koristili za brisanje mašinskih masti. Pucvala je bila tražena zbog raznobojnih konaca od kojih je bila sačinjena.

Kudelja, vlakna od konoplje koja su kao potrošni materijal koristili vodoinstalateri, bila je dosta upotrebljavana, s nekoliko niti izrađivale su se imitacije

⁶ Osnovni konac je veoma tanki i veoma čvrsti konac, namotan na mali drveni kalem koji se postavlja u bombinu ili držač za kalem. Postoje različite debljine ovog konca, označene brojevima, naprimjer 0/8. Osnovni konac je najvažniji materijal za izradu muhe i upotrebljava se od prve do posljednje faze u nastanku muhe. Iz vlastite prakse vezača muha, danas kada koristim mušičarsku stegu, čini mi se neostvarivim pravljenje muhe bez osnovnog konca, iako sam ih tako pravio u početnim godinama bavljenja ovom tradicionalnom vještinom.

⁷ Veličina udica koje se koriste za pravljenje muha označava se brojevima od 2 do 20, što je veći broj – manja je udica, pa postoje i manje od broja 20. Najčešće se koriste udice 10, 12 i 14.

insekata-jednodnevki, najviše Baetis rodhani, kao i Martovki, March Brown, premda travnički ribari ništa nisu znali o entomologiji.

Poslije je izbor konaca od svile znatno proširen njihovim donošenjem iz proizvodnih pogona Konfekcije Borac, u kojima su radili neki travnički ribari ili su u toj tvornici imali prijatelje i poznanike koji su im nabavljali konce.

Kao veoma dobri konci, zapravo najbolji od te vrste materijala za izradu trupova mušica su konci za vezenje goblana ili pelgar konci. Masovnijom upotrebom ženskih najlonskih ili hulahop čarapa počinju se koristiti pojedinačne niti iz njih, kako se toga sjeća Slobodan Pucar Mišo:

„Nisam jednom znao pokvariti žensku čarapu, ukradem od sestre ili matere, kad je boja dobra, samo je sakriješ...“⁸

Nit iz ženske čarape počela se koristiti i kao osnovni konac, ustvari samo za završne čvorove na muhi, jer osnovni konac, kao takav, nije ni bio u upotrebi, niko nije znao za takvo što. Koncem kojim se pravio trup, muha se i započinjala i završavala.

Veoma zahvalan materijal za trupove bio je sintetički konac trevira, koji smo nazivali *sintetika*, a kupovali smo pazarnim danom na travničkoj pijaci od žena koje su ga prodavale za izradu čarapa. Ribarima je bio veoma podešan zbog čvrstoće, dobrog slaganja na udice i, pogotovo, zbog nijansi koje su bile idealne za izradu nekih vrsta muha.

Trupovi su se često izrađivali od niti iz PVC vreća za povrće, koje su se mogle nabaviti na pijaci. To su bile zahvalne nijanse crvene, zelene i žute boje. Samo se trup jedne muhe pravio od pera ptice, to je bilo pero iz repa pauna, a danas se kod mnogih muha trup izrađuje od pera različitih vrsta ptica.

Pero iz vrata horoza braon boje,⁹ rjeđe crne, a najtraženiji je bio *pirgo* horoz, crno-bijele boje, kako se nazivalo po današnjoj nomenklaturi – grizly pero, bilo je skoro jedino koje su koristili travnički mušičari. U upotrebi je bilo i pero jarebice. Ponekad se, i to češće od 1980-ih godina, počelo koristiti pero ptice kreje za izradu krila i te muhe su nazivane krejice. Pera divlje patke, odnosno CDC,¹⁰ koja su danas u standardnoj upotrebi i bez kojih je izrada velikog broja modela mušica nezamisliva, mjesni ribari nisu poznavali kao materijal za izradu krila.

⁸ Transkript tonskog snimka intervjua. Slobodan Pucar Mišo. 18. 12.2019.

⁹ «Od horoza najbolja su pera od vrata, kad na pijaci ili u nečijoj avliji u gradu ili dvorištu na selu ribar ufati horoza pa ga ćopa, „Šta radiš to?“ „Platiću ti ga!“ – ljudi su znali plaćat horoza čitavog za ono nekoliko peruški da mu išćupaju iz vrata.» Transkript tonskog snimka intervjua. Faik Kolasević. 6. 9. 2016.

¹⁰ *Cul de canard* je francuski izraz za zadnjicu patke; ovo pero prvi su počeli koristiti mušičari u Švajcarskoj.

U gradu u kojem se stoljećima uzgajaju golubovi, ribolovci su ponekad koristili i pera ovih ptica, kao i pera vrabaca, dakle sve ono što je bilo priručno i do čega se moglo doći.

★

Muhe su se u prošlosti pravile na najteži mogući način, *iz ruke*, takav je naziv za ovu tehniku bez upotrebe bilo kakvih pomagala, jedina alatka bile su male makaze koje su korištene za prerezivanje konca. To znači da je mušičaru jedna ruka uvijek zauzeta držanjem udice i da sve faze izrade muhe mora obavljati jednom rukom, što je znatno teže od rada s pomagalom kao što je mušičarska stega, gdje je udica fiksirana i mušičar može raditi dvjema rukama, što je znatno lakše ako se zna da se koriste veoma male udice i da su svi materijali vrlo osjetljivi i podložni pucanju, što znači neuspjeh u izradi.

Danas samo jedan mušičar u Travniku muhe pravi na taj tradicionalni način, to je Samir Jusić¹¹ – u jednoj ruci drži udicu, a drugom rukom izvodi sve postupke i radnje u izradi. Prosto je nevjerovatno kako postiže standardizovan, potpuno jednak izgled svih modela i vrsta muha koje izrađuje, i sitnih i krupnih, kao da ih kopira, uvijek su istovjetne, bez i najmanjeg odstupanja.

Vremenom su mušičari počeli koristiti neka pomagala, kao što je *peam*, vrsta hirurških makaza u koje se stavi udica. No i s tim je jedna ruka uvijek zauzeta njegovim držanjem. Jedini ribar koji i danas pravi muhe pomoću *peama* je Senad Maličević Braco.

U upotrebi su se pojavljivali mali bravarski *šaraftluci* ili *stege*, na kojima su se mogle koristiti samo velike udice. Prave mušičarske *stege* ovde su done-sene znatno kasnije. Uz njih su se počeli koristiti novi dijelovi pribora, kao što su bombine za konac, držalice za pera, specijalizovana pinceta. Mušičari ne koriste lupe i optička povećala u svome radu, ali moraju imati dobro dnevno svjetlo ili dobru lampu za noćnu izradu.

★

„Ovako su nam“, kaže Eniz Mešić Eno, „govorili stari ribari: ‘Kakav si ti ribar kad ne znaš napraviti muhu?’“¹²

Za pravljenje muha u Travniku ribolovci kažu *napraviti muhu* ili *smotati muhu*, dok se u nekim dijelovima BiH, poput Bosanske Krajine koristi izraz *naperjati* ili *perjati muhu*. Za mušičara koji pravi muhe u Travniku nije postojao poseban izraz, dok se u BiH kaže *vezač muha*.

¹¹ Za potrebe ove konferencije, snimljen je i učesnicima prikazan kratki video u kojem Samir Jusić demonstrira proces izrade ribarske muhe na tradicionalni način, „iz ruke“. Snimatelj je Muris Terzić, producent Enes Škrگو.

¹² Transkript tonskog snimka intervjua. Eniz Mešić Eno. 28. 8. 2016.

Svaki vezač muha ima neki svoj vlastiti „rukopis“, osobeni stil u pravljenju muha, tako da se može raspoznati ko je pravio određene muhe, čak i ako se radi o istim modelima muha, pa je gotovo nemoguće počinuti pogrešku i autorstvo pripisati nekom drugom.

Pravljenjem muha bavili su se isključivo muškarci, jer osim Amalije Budimirović Maše, udate Mikuš, u dugoj istoriji travničkog Ribarskog društva izgleda da nije bilo ni jedne druge žene ribolovca. Znanje o izradi muha uglavnom se prenosilo unutar porodičnog kruga, iz generacije u generaciju i, eventualno, ta vještina se pokazivala ponekom prijatelju iz ribolova. Jedini način transfera ove vještine bila je praktična demonstracija.

Ako bi pravili analogije prema ribarskoj ljubomori i škrtosti majstora za učenje vještinama novih ribolovaca, kakvo je postojalo u Travniku nakon Drugog svjetskog rata, možemo reći da se ni u stara vremena nisu pokazivali postupci i načini izrade muha, jer su se time osnaživali konkurenti i suparnici u ribolovu – mada to u praksi nije ni moglo biti važno, tada je ribe bilo u izobilju!

Nisu svi ribolovci koji su lovili tehnikom mušičarenja znali praviti muhe, pa su bili prinuđeni da ih kupuju od onih koji su ih izrađivali.

„Kakva je to mušica bila, to se krije! Neće oni to svakom pokazat!
Sve je to tajna, i ko pravi, i ko prodaje, sve je tajna!“¹³

Mušičari koji su prodavali muhe drugim ribarima imali su važan razlog da ne demonstriraju i ne odaju svoje znanje drugim ribarima, jer bi time izgubili redovne mušterije. Pa i oni koji se nisu bavili prodajom svojih muha, nerado su htjeli pokazati neke metode i postupke u izradi. Zato su se mlađi ribari morali dovijati kako da savladaju određene pojedinosti u procesu izrade muha:

„Nije se to pokazivalo, malo ko da će ti nešto pokazati... Ja sam otprilike znao neki trup napraviti, samouko, a kad sam jednom kod Rasima Mehića naručio muhe, ja došo, on postavlja pero... Meni, sad, da je samo vidjeti kako se pero stavi, e nećeš mi ti više muhu napraviti, ja da čekam po 15 dana dok se ti smiluješ! Čim sam ja vidio kako on zamota pero, od tada ja sam sam pravio... To se nije pokazivalo... i dan-danas ti ljudima ne smiješ nešto pokazati, dat mu pravi mamac, on nema mjere, on bi vadio, on se ne zna zadovoljiti sa 4–5 riba, on bi samo mlatio, zato mu dadneš jednokratnu muhu, dvije ribe i nema više muhe, čao!“ Tako objašnjava svoj mukotrpan način sticanja znanja Muhamed Adžemović Halka.¹⁴

¹³ Transkript, Faik Kolasević.

¹⁴ Transkript tonskog snimka intervjua. Muhamed Adžemović Halka. 6. 5. 2018.

*

1970-ih i kasnijih godina travnički ribari pravili su tipične bosanske muhe, onako kako ih je u svom novinskom feljtonu i knjizi „Ribarske staze“¹⁵ opisao stari banjalučki ribar Mersad Rajić. Muhe su dobijale nazive po pticama čije je perje upotrebljavano za nogice ili krila: kreja, jarebica, sova ili sovjak, patak, ćuk, tetrijeb, brljak, guska, horozuša, vrana, crni prelac. U Bosanskoj Krajini nazivane su i po materijalima od kojih se pravio trup muhe: kudelja, likana, najlonka, bistrac, svjetlac. Takođe, mušičari su ih zvali po insektima koje su imitirali – osa, mravić, kućna muha. Razlike su mogle biti neznatne, ticala su se izbora materijala za izradu. To su najviše bile *mokre muhe*, mada ih niko nije nazivao po toj klasifikaciji. Po nepisanom pravilu, izrađivale su se redovito na većim udicama – 12, 10, 8, a za *noćne muhe* i krupnije – broj 6. To su bile pastrmske muhe, dok su se za lipljena pravile na udicama koje su se smatrale manjim, na veličini 14. Na udicama manjih brojeva, 16 i 18, za ribolov u ljetnim mjesecima nisu se pravile, to je počelo znatno kasnije, dolaskom nekih mušičara u Travnik.

Svaka muha ima svoj internacionalni i standardizovani naziv. Muhe su se kod lokalnih ribolovaca raspoznavale isključivo po boji trupa, tako su i nazivane. Postoji set od nekoliko najčešće pravljenih muha: trula višnja, zelena, žuta, braon, crna. One su na neki način bile standardizovane i travnički ribolovci su tačno znali koje su to muhe, no ti njihovi tradicionalni nazivi danas u savremenom mušičarenju u svijetu ne bi ništa značili, ne bi se moglo samo po nazivu raspoznati o kojim se muhama radi. Jedina muha čiji je lokalni naziv bio istovjetan onom iz internacionalne nomenklature je crni mrav.

To su bili vrlo debeli trupovi, s jednostavnom *ringlom* ili *prošarom* od konca koji je po boji uvijek predstavljao kontrast u odnosu na boju trupa, s veoma bogatim nogicama, skoro uvijek bez isperka i krila.

Posebna podvrsta muha su one koje se koriste za noćni ribolov, po mraku, nazvane sovjaci ili lampare.

„Noćna muha je morala biti bogata, i s njom se lovilo na paranje, nema pušenja cigara, teren moraš znati u glavi, da znaš gdje si i otprilike koju dužinu ćeš izbaciti, i kad muhe padnu, onda na paranje, jesi li ti dva puta zaparo, to je gotovo, ona je uzela, ali udica je 8-ica i 6-ica, trup je bio medasti sa čokoladnom ringlom, onaj žuti – banana ili kukurska, isto čokoladna ringla, i gore je bila sova, dobro bogato pero, a udica 6-ica i 8-ica je teška sama od sebe, to je lampara ovolika, mi smo ih zvali sovjaci, neko je zvao lampare, i one moraju

¹⁵ Mersad Rajić, *Ribarske staze*, Grafid, Banjaluka 2009, 79.

ići na paranje, pogotovo gdje je voda mirna ili malo mirnija, kad ti njih povučeš, bolan, ostane trag metar! Kad riba uzima, samo vidiš krug, nema skakanja za muhom...".¹⁶

I to su bile muhe istovjetne *mokrim*, samo su nogice od horozovog pera montane minimalno, samo jedan okret pera koje se stavlja na udicu. Najstandardnije muhe bile su prljavobijela s crvenim završetkom, žuta, koja je također u podvarijanti imala crveni zadak, bordo, zelena i sve ove boje korištene su u raznim nijansama, glave su bile crne boje i dosta izražene. Ribari su ih tako, po bojama, i nazivali. Jedna od najlovnijih i najtraženijih podvodnih muha poznata je po nazivu bambulj.¹⁷ Prvi mušičar koji je u Travniku počeo praviti bambulje je Muhamed Adžemović Halka, a u usavršenoj verziji, po jedinstvenoj metodologiji izrađuje ih Senad Maličević Braco:

„Ja i danas radim bez stege, imam peam u rukama, kukica se stavi, odmah se premaže slojem laka na metal, crveni konac dole se stavi da bude kao rep, neko radi koncem a ja radim od ‘hirurške’ rukavice, od rukavice izrežu se trake i s njom... Kad napravim do pola, gornji dio ide konac... Rukavicu dadnem u štampariju pa mi oni na štamparski nož isjeku trake širine 3–4 mm. Ako hoćeš da promijeniš boju trupa, onda staviš bijelu rukavicu, staviš vodu, stavi se ona oljupina crvenog luka, i pusti se da vrije, ali moraš biti tu stalno, i polako dizat da sve voda ufati, i onda promjeni boju, onda na žučkasto ide, ili ako hoćeš da više bude kao braon, postigne se samo kuhanjem gume...“.¹⁸

★

*Najslade je, najslade na mušicu, kad ona trzne odozdo!*¹⁹

Dakle, ribari-mušičari su morali dugotrajno posmatrati rojenje insekata, njihovo ponašanje na vodi i praćenju riba tokom lova na mušice. Ribar bi se po dolasku na rijeku zaustavio na riječnoj obali i posmatrao šta se događa na vodi – koji insekti se trenutno roje ili padaju s obalskog drveća i bilja u vodu, pa tako postaju riblja hrana, da li se riba hrani na površini vode, što se uočava po karakterističnim kolotovima na površini vode. Ovaj postupak danas se naziva , dok stari ribari to nisu označavali nekim posebnim izrazom.

¹⁶ Transkript, Muhamed Adžemović Halka.

¹⁷ Postojanje ove muhe u prirodi prvi put sam zamijetio zahvaljujući opažanju Asmera Kalušića Prce. On je, prilikom zajedničkog ribarenja na Lašvi, na grmu iznad rijeke vidio skupine insekata koji su izgledali baš onako kako su mušičari pravili njihove imitacije.

¹⁸ Transkript tonskog snimka intervjua. Senad Maličević Braco. 17. 2. 2019.

¹⁹ Transkript, Faik Kolasević.

Mušičari su nastojali uhvatiti takve insekte i prema živom modelu praviti njihove imitacije na riječnoj obali, koristeći se minimalnim setom konca i perja koje su nosili u ribarskoj torbi. To se smatra najstarijim i najtežim načinom pravljenja muha.

Po sjećanju, Eniz Mešić Eno navodi dvojicu ribara koji su muhe pravili na vodi:

„Kruno Voloder iz Doca na Lašvi, on je pravio muhe nadvodne... On na vodi, istom ti se ovako dojde, uhvati insekta, imo je notes i on nju u notes, sutra je ona original...”

‘Enese, evo je, ako ne htidne, pljuni mene ovde...’

Na vodi mi je na Vrbasu pravio... kako se ono zvao... Ja došo, on fata sa one obale, ja gledam u njega, vrh štapa – žica od kišobrana, ali on fata, on se rodio tu, zna gdje će i šta će... E onda je on meni, mi sjeli, ‘Evo, sad ću ja tebi...’ 14-kice muhe napravio – ide, ide, uzima riba, ja bacam svoje – neće ni da poviri, ja bacim gdje se ona izbacila, ma kvi, mušica prođe ko da je ni nema...”.²⁰

Zanimljiv literarni način opisa ove arhaične metode nalazimo u djelima dvojice istaknutih travničkih ribolovaca i pisaca, Skendera Kulenovića²¹:

„S vremena na vrijeme začuholi vjetar, ja znam, mušica mu se raduje pa silazi na vodu da se umije.

Trehnem granu, kad evo je, jest bogami: rodila se pirga. To je jedna mušica droba medastoga, pa ide malo u narandžu, pjegava malo po krilima, pa i po nogama. A ima je, šakom da je kupiš. Ovi ovdje hajvani na nju i ne love, utuvili da je uzima samo prosta riba, i ne možeš im dokazati da si pejgamber. Neko im to nekad rekao, i oni to drže.

Sjednem, časom napravim i svežem pet pirga.“

i Božidara Popovića²²:

„[...] Simu ne mogu drukčije da zamislim nego sa ogromnim rancem na leđima, u kome se mogu naći sve moguće ribolovne potrepštine, počev od raznih vrsta blinkera, varalica, riba načinjenih vrlo vješto od spužve (njegov originalni i isprobani izum), pa preko mašina i tripleksa, do pera svakojakih boja, konaca, svile i mnogih drugih zavrzlama – čitav jedan pokretni ‘dućan’, ili bolje rečeno, čitava jedna pokretna

²⁰ Transkript, Eniz Mešić Eno.

²¹ Skender Kulenović, *Agan*, Pripovijetke, Veselin Masleša, Sarajevo 1971, 165.

²² Božidar Popović, *Ide u redu, druškane... Ribolovačke priče*. Neobjavljena zbirka pripovijetki, Daktilotekst, Porodični arhiv, 109.

'radionica', koja se, čim to potreba zatraži, na licu mjesta rasklapa da bi majstor za tren oka udovoljio trenutnoj čudi riba; i to bilo da se radi o sopstvenoj potrebi, ili o interesu nekog drugara koji je slučajno naišao, pa mu se požalio kako mu je 'jedini dobar forfah ostao na grani', ili kako riba neće nijednu drugu mušicu do one koju on, Simo, napravi. Kao da njegove ruke prilikom motanja mušica ispuštaju i primiješaju još i nešto specijalno, kao neku aromu, ili primjesu, čiju tajnu samo on zna na svijetu i niko drugi – nešto na priliku kao onaj izuzetni sveštenik-trapist, koji siru dodaje onu naročitu 'mirođiju'...

- Simo, srećo, dobro da te sretoh, a inače sam bio naumio da idem kući, jer bez pravih mušica nema ni lova. A u mene ima mušica, ali sve neke 'bjegulje', evo pogledaj...

Tako otprilike započinje svoju jadikovku nevoljnik koji je imao sreću da natrapa na Simu. A Simo bez daljnjeg sjeda na travu, rastovaruje svoju 'radionicu', pa pošto odujmi dva-tri gutljaja rakije i pripali svoju filter-zetu, veli dobrodušno:

- Ide u redu, druškane, sad ću ti ih ja smotati.

A pravo je čudo s kakvom lakoćom i gotovo umjetničkom osjetljivošću on ukrašava голу kuku, kao da joj iskusno i znalački vaja oblik sve dok ne postane kao prava, koja samo što ne poleti.

- Eh, evo je, drugar, i ako na ovu neće, onda ni na jednu neće, beli!

Pošto je tako smotao drugu forfah, on opet strpljivo i sistematski sklapa i posprema svoj 'dućan', prti ga na leđa, pozdravlja se srdačno i kreće dalje.

Danas na Vrbasu, što slatko šumi i valja talase, ludo se pjeni i juri, sutra na Ugru, što pjeva i liječi išijas i dušu, a onda na dobroj, staroj, zamusanoj Lašvi, čije sve tajne 'džepove' poznaje i iz kojih vadi ponekad i ono što drugi i ne sanjaju."

- O takvoj, odnosno sličnoj praksi, govorio je Slobodan Pucar Mišo:

„Pokojni Dragan Popović imao je auto, tad još nije bilo puta za Ugar, dogovorimo se da idemo na Ugar, a nemamo muha – nikakav problem: on vozi, treba do Ugra 2 sata, ja u vožnji smotam nam po dva forfara, povežem i kad dođemo, lovimo!"²³

²³ Transkript, Slobodan Pucar Mišo.

★

Za toplih dana nad vodom i u vodi javlja se mnoštvo veoma različitih insekata i u tim situacijama izuzetno je teško uočiti čime se riba hrani, jer u tom obilju najčešće je veoma izbirljiva i od tih silnih muha i buba, pastrmka, a poglavito lipljen, odlučuje se striktno za samo jedan tip insekta, u tačno određenoj veličini. Tada se pribjegava jednom metodi ustanovljavanja šta riba tačno jede, a za to je neophodno uloviti jednu, prvu ribu. Potom se ona raspori i iz želudca se izvadi sadržaj, koji se uz malo vode „razabere“ za jasno sagledavanje koje insekte je uzimala, prema njihovim oblicima, odnosno stadijima u razvoju može se zaključiti da li se riba hrani na dnu, u vodenom filmu ili na površini rijeke.

★

Ribari su pratili i uočavali ciklično rojenje muha u prirodi, znalo se otprilike u kojem se periodu godine pojavljuju određene vrste insekata, pa su po tome pravili i koristili neke muhe, kako to objašnjava Eniz Mešić Eno:

„Kad krenemo na Vrbas, mi znamo da će lipen uzimat u septembru muhu boje ko kupus, zvana kupusara, i ove godine, i one godine ona uzima tako stalno...“²⁴

Zbog toga su mušičari u prošlosti vodili ribarski dnevnik kao građu koja treba poslužiti za ribolov mušičarenjem u narednim sezonama, nastojala se ustanoviti određena pravilnost u pojavi insekata kojima se riba hrani, te korištenje njihovih imitacija u lovu pastrmki i lipljenova.

★

Neki od mušičara nisu se zadovoljavali samo podražavanjem muha kakve su viđali kod drugih ribara, oni su djelovali prema principima koji podsjećaju na norme iskustvenog proučavanja kakve su zagovarali racionalisti i enciklopedisti. Mnoštvo novina u uvriježeni način izrade muha u Travniku unio je Šaćir Kos,²⁵ jedan od najboljih travničkih mušičara svih vremena. Porijeklom s obala Plive, donio je neke nove modele muha i materijale drugačije od onih koje su koristili travnički mušičari. Iskustva krajiških mušičara počeo je pri-

²⁴ Transkript, Eniz Mešić Eno.

²⁵ Kao učeniku 8. razreda osnovne škole, u svom stanu jedanput sedmično davao mi je poduku o izradi muha „iz ruke“. To su bile majstorske radionice, u kojima me je strpljivo podučavao načinima pravljenja muha, i to onom najtežem, „iz ruke“, ponavljajući postupke i njihov redoslijed u nastanku muhe od gole udice. U finoj, srdačnoj atmosferi, od njega sam učio o najvažnijim postulatima ribarske etike. Ova zabilješka u obliku fusnote ne može izraziti u pravoj i punoj mjeri moju zahvalnost za sve što sam o sportskom ribolovu naučio od tog tihog i skromnog majstora ribolova.

mjenjivati motanjem sitnih muha, s tankim trupovima, obaveznim krilima. Najbolje je izrađivao krejice i crne mrave. Sve muhe koje je pravio bile su izuzetno lovne, a odlika nekih njegovih modela bio je trup od konca, omotan uskom trakom koju je izrađivao od prozirne folije za kutije od cigareta.

Kosov generacijski prethodnik koji je takođe muhe pravio na način krajiških ribara bio je od današnjih ribolovaca često spominjani Tekadž. Prava revolucija u motanju muha, kako proces izrade nazivaju mušičari, dogodila se dolaskom u Travnik Nazifa Fetahovića Suzija. On je ovde donio muhe koje u mušičarskom svijetu imaju oznaku neprevaziđenih i obaveznih standarda: fazanov rep, zečije uho, adams, zatim sedge, palmer, midge, emerger i spent podvrste, potom čitav niz fantastičnih muha, kao što su princ, red tag, kraljevski kočijaš, otpadnik, alexandra, zulu... zatim muhe koje se prave od jelenje dlake, muhe za čiju se izradu koriste pera jarebice, fazana, CDC...

Kao najbolji majstori u vezanju muha zapamćeni su: Šaćir Kos, Mujo Dautović, Tekadž, Husković, Rasim Mehić, Zahid Vele, Dervo Kušmić, Anđelko Pucar, Alija Hodžić, Hadžo Duraković. Nešto mlađi mušičari iz naredne generacije vezača, najboljim su smatrani: Senad Maličević Braco, Muhamed Adžemović Halka, Slobodan Pucar Mišo, Stevo Vučenić, Nazif Fetahović Suzi. U Biloj muhe je pravio Jandrošek, porijeklom je bio Čeh, zvani Tetak.

Neki ribari nastavili su tradiciju pravljenja muha u Travniku: Senad Maličević Braco, Muhamed Adžemović Halka, Slobodan Pucar Mišo, Samir Kalušić, Samir Jusić, Tarik Šečić, Sakib Hadžiarapović, Fahrudin Sujoldžić Dino, Mustafa Pašalić, Sead Sulejmanović, Ahmed Tafić, Nermin Alispahić, Salih Purić i autor ove radnje.

Samo manji broj, tek nekoliko mušičara danas pravi sve tipove muha (*suhe, mokre, nimfe, strimere*), a većina se orijentisala na izradu *podvodnih muha*. Oni danas koriste sve moguće materijale koji su u upotrebi kod mušičara širom svijeta. Znatno jednostavnije se dolazi do takvih materijala, preko interneta se naručuju iz dućana iz Evrope i Amerike, pa je ponekad teže nabaviti neke tradicionalne materijale, kao što je, naprimjer, perje jarebice. Pored toga, neki mušičari koriste stare i provjerene materijale, kao što su svileni konci ili oni za vezanje goblena. Neki vezači pribjegavaju improvizovanju i korištenju materijala koji su u širokoj upotrebi u potpuno druge svrhe od ribarskih, pa se tako koriste niti iz majica i drugih dijelova garderobe (najpoznatiji primjer je muha nazvana *marin kaput*, koju su napravili mušičari na Neretvi od niti iz kaputa neke Mare, zbog specifične boje bile su izuzetno lovne i neuporedivo efikasnije od drugih muha), dijelovi plastičnih i gumenih dječijih igrački i raznih predmeta za kućnu upotrebu, imitacija krzna, itisona, pokrivača. Za njih jednostavno ne postoji materijal od kojeg se ne bi mogao napraviti, prije svega, trup mušice.

Najbolji današnji vezači muha su, bez dvojbe, Samir Kalušić i Samir Jusić, koji ih prave i za prodaju u dosta velikim tiražima, i to najviše za ribolovce s drugih rijeka, poglavito za inostrane i druge ribare koji love u mušičarskim revirima. Među boljim izrađivačima muha je Tarik Šečić, a u Biloj Anto Matošević Lord. Set standardnih muha, provjeren kroz mnoge godine, neprikosnoveno prave Senad Maličević Braco, Muhamed Adžemović Halka i Slobodan Pucar Mišo. Svi oni motaju tipične muhe, zastupljene u svim mušičarskim katalozima i knjigama. Jedini vezač koji pravi znatno kompleksnije modele, ovde neviđene i još uvijek nepoznate, jeste Duško Pucar, koji je jedno vrijeme radio kao fly fishing vodič u Hrvatskoj.

Već sada se može govoriti o očekivanom nestajanju ove tradicionalne vještine, jer u Travniku već odavno nema mlađih ribolovaca, pionira i omladinaca koji bi trebali nastaviti s izradom ribarskih muha. U susjednom Vitezu, ribari u zimskom periodu organizuju svake nedjelje radionice izrade muha u Ribarskoj kući na mušičarskoj stazi „Ludvig Tibold“. Iskusni vezači podučavaju nekoliko mladih mušičara koji su zainteresovani da mušičare svojim muhama.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

1. Tonski intervju: Faik Kolasević, Eniz Mešić, Senad Maličević, Muhamed Adžemović, Anto Matošević, Slobodan Pucar. (U posjedu autora)
2. Transkripti intervju: Faik Kolasević, Eniz Mešić, Senad Maličević, Muhamed Adžemović, Anto Matošević, Slobodan Pucar. (U posjedu autora)
3. Popović Božidar. Ribolovačke priče. (Porodični arhiv)

Objavljeni izvori

1. Ribarsko društvo u Travniku. Sarajevski dnevnik. Sarajevo. 7. lipnja 1908.

Literatura

1. Benac, Alojz. „Istraživanja prehistorijskih nalazišta u dolini Bile“. u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*. n. s. Arheologija 4-5 (1949–1950): 5-44
2. Ćurčić, Vejsil. *Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovin II. Hercegovina*. Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1913.
3. Grubić, Goran. Panić, Aleksandar. *Znakovi na vodi (ishrana pastrmke i veštačke mušice)*, Beograd – Pirot, 2002.
4. Kulenović Skender, *Pripovijetke*, Veselin Masleša, Sarajevo 1971.
5. Merkaš Mladen, *Leksikon ribolovnih mušica*. Zov, Beograd 1990.
6. Papić Krešimir, *Travnik grad i regija*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 1975.
7. Petrović M Jovan, *Tajne mušičarenja*, Svjetlost, Sarajevo 1990.
8. Rajić Mersad, *Ribarske staze*, Grafid, Banjaluka 2009.

Internet

1. AHistoryofFlyFishingforTrout_10011711.pdf
<https://www.forgottenbooks.com>
2. Skues Georg Edward Mackenzie. Side-Lines, Side-Lights & Reflections—Fugitive papers of a chalk-stream angler.” Seely Service. London. 1932. Odlomak. Prevod: Mersad Rajić. <http://www.bistrobih.ba/nova/2009/12/01/da-sacuvamo-od-zaborava-bosna-i-bosnjak-kao-musicar/> (12. 1. 2009.)

НАРОДНА НОШЊА СРБА НА ВЛАШИЋУ КРАЈЕМ 20. И ПОЧЕТКОМ 21. ВИЈЕКА

ГОРАН КОВАЧЕВИЋ

Апстракт: Рад се односи на приказ развоја и промјена народне ношње Срба на простору планине Влашић крајем 20. и почетком 21. вијека. Пажња је усмјерена на истицање утицаја средњобосанског типа народне ношње на стил одијевања становника с овог подручја у посматраном временском периоду. Резултати који се износе у раду базирају се на подацима из претходно објављених публикација, те ауторова теренског истраживања од 2014. до 2018. године.

Кључне ријечи: народна ношња; Влашић; имљанска ношња; травничка ношња.

Abstract: The paper refers to the presentation of the development and changes of the traditional costume of the Serbs in the area of the Vlašić mountain at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. Attention is focused on emphasizing the influence of the Central Bosnian type of traditional costume on the style of clothing of the inhabitants of this area in the observed period. The results presented in the paper are based on data from previously published publications and the author's field research from 2014 to 2018.

Keywords: folk costume; Vlasic; Imljan costume; lawn costume.

Увод

Народна ношња једног народа условљена је бројним утицајима средине у којој се носила: географским и климатским условима; друштвеним статусом; као и етничкој и вјерској припадности народа, те због тога има изузетан културно-историјски значај за сваки народ који је баштини. Ношња српског становништва у Босни и Херцеговини претрпјела је разне утицаје изазване ратовима, миграцијама, те смјеном окупаторских сила, тако да њен изглед из периода 19. вијека одражава све те промјене и тешко је пронаћи икакве детаљније изворе о њеном средњовјековном изгледу. Оно што је остало забиљежено у писаним изворима јесу поједини описи путописаца, или историчара

који су пролазили Босном у средњем вијеку, попут Константина Јиречека који тврди да је боја одијела Срба у средњем вијеку била претежно природне боје вуне, бијела или сива, да су се носили опанци, мушкарци пуштали косу а жене носиле разноврсне покриваче за главу. На старим надгробним споменицима уочени су тијесни наборани огртачи са уским ногавицама код мушкараца, те хаљине до глежња, код жена, које се ниже паса звонасто шире, а које је описивао Трухелка.¹ Бенедикт Купреша, 1530-тих година пише о Босни и њеном становништву, наводећи да се не примјећују разлике у одијевању међу припадницима различитих религија, те да се разликују само по томе што хришћани носе косу, а Турци је брију.² Оријентални утицај, мода и султански фермани обликовали су народну ношњу како српског становништва тако и других. С тим у вези у овом раду ће се описати карактеристике развоја и промјене народне ношње Срба на простору Влашића, условљене културно-историјским догађајима током 20. и 21. вијека.

Развој народне ношње српског становништва у Босни и Херцеговини

Да би се разумјело како је настао изглед „данашње“ ношње српског становништва у Босни и Херцеговини, посебно у Средњој Босни, потребно је разумјети кретања становништва на овом простору. До доласка Турака на наше просторе босанска држава је постојала у својим средњовјековним оквирима и била насељена претежно хришћанским становништвом. Јачањем османске државе и очекивањем њеног доласка, почињу сеобе српског становништва и расељавање хришћана с простора Средње Босне ка опустошеним дијеловима Далмације и Славоније. Осим тога, кретања становништва и демографске промјене посебно су биле изражене током 16.–17. вијека, када је куга похарала велики број становника. Осим тога, аустроугарском окупацијом долази до исељавања муслиманског становништва и постепеног повратка хришћана на своја стара станишта.

Ипак, када се говори о народној ношњи Срба у Босни и Херцеговини, најјачи утицај на њен изглед имала је Османска империја. Узевши у обзир да се радило о потчињеном дијелу становништва, без привилегија, муслиманска властела тежила је томе да се направе

¹ Ćiro Truhelka, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne: vođa kroz sredovječnu zbirku bos.-herc. Zemaljskog muzeja*, Zemaljski muzej, Sarajevo 1900.

² Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Svjetlost, Sarajevo 1950.

јасне разлике међу припадницима различитих религија. Један такав примјер је наредба босанског намјесника Хусамудин-паше из 1794. године која се односи на ношњу у смислу боје одијела:

По високој царској заповиједи и шеријатским правилима зелено, бијело, жуто и црвено одијело и обућа ношња је муслиманска и јањичарска; љубичаста, црна и модра џока, црне чизме или постуле и црно одијело ношња је кршћанска, осим тога, плаве чизме, местве и папуче ношња је кршћанска или жидовска.³

У вези с тим прогласом, црквена власт, на захтјев везиров, упућује оглас хришћанском становништву и позива вјернике да се строго придржавају датих им прописа. У свом огласу тада наводе:

*хришћани да се не носе лијепо и не ките и тако стоје пред капијом, ако жена носи неки накит да то чини само код куће, а не јавно, њихове кћери да се не ките дукатима (...) хришћани треба брижљиво да избјегавају да се обалаче као Турци или јањичари, јер господари то не трпе, ко ради противно биће кажњен.*⁴

Осим тога, 1827. године везир Абдуррахман-паша издаје наредбу да сваки ко није „Турчин“ не смије имати од хаљина и обуће црвено на себи, него да се служе само црном бојом.

Према томе, српско православно становништвоскида шарену одјећу и облачи се у црно-бијелу комбинацију. Захваљујући домишљатости, а потом вјештини и умијећу израде ручног рада, та наизглед проста ношња бива украшена богатим и разнобојним везом по чему се и препознаје.

Ове околности су оставиле трага и на ношњу на Влашићу, али се мора истаћи да се, као и у свим крајевима, народна ношња обликовала и према географско-климатским обиљежјима терена, те пољопривредним културама које су се узгајале.

Народна ношња Срба на Влашићу

Влашић је планина у Средњој Босни, с просјечном надморском висином од 1.000 до 1.500 метара надморске висине, док највиши врх, Паљеник, достиже надморску висину од 1.933 m. Његове падине

³ Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463. – 1850.)*, Vlastita naknada, Sarajevo 1900, 118.

⁴ Црквени оглас из 1794. године који се чува у Музеју Старе православне цркве у Сарајеву.

прелазе у неколико подвлашићких платоа, од којих су најпространији витовљански плато, корићански и имљански плато, те Петрово поље. Влашић се простира на подручју седам општина чије територије обухватају његове обронке, и то: Травник, Јајце, Добретићи, Кнежево, Котор Варош, Теслић и Зеница.⁵ Клима је планинска, сумјереним лјетним температурама и јаким зимама с доста снијега. На овом простору се највише развијало сточарство, па се међу локалним становништвом преноси прихватљиво увјерење да је планина именована по чобанским номадима Власима.

У истраживању овог терена, аутор рада је прошао кроз сва села на Влашићу, од Крушевог брда, преко Имљанске области, Корићана, Витовља, Мудрика и Шишаве. Ипак, у овом раду пажња ће се усмјерити на влашићка села која административно припадају Травнику, а то су: Витовље, Мудрике, Горња Шишава и Доња Шишава, те село Доњи Корићани који данас административно припада општини Кнежево (Република Српска). Ово из разлога што су Доњи Корићани административно припадали Травнику до 90-их година прошлог вијека. У овим селима, нарочито код жена, народна ношња се још увијек израђује и има употребну вриједност – користи се у свечаним приликама попут свадбених веселја, или одлазака на недељне литургије у цркву. Ношња се у овим крајевима преноси с мајке на кћерку, али се користи и приликом погребња женских особа.

Ношњу Срба с Влашића описивали су почетком 20. вијека Милан Карановић, Мирослав Драшкић и Зорислава Марковић Чулић.⁶ У границама које су посматрали описивали су имљанску и травничку ношњу. Посјећујући Влашић у периоду од 2014. до 2018. године аутор је сакупио информације, фотографије, елементе народне ношње и, према казивањима становништва, уочио неколико битних ствари:

У влашићким селима која гравитирају Травнику (Витовље, Мудрике, Горња Шишава и Доња Шишава) данас се сусреће ношња идентична оној коју је описала Зорислава Чулић 1954. као травничку ношњу средњобосанског типа, а која се састоји од: индустријске мараме флоралних мотива, с ресама, црног садака од ваљаног сукна, јечерме израђене од индустријског платна и украшене позамантеријским материјалом, кошуља је дуга до чланака и израђена од памука техником узвода, с бочно уметнутим клинима и украшена поткитом на

⁵ Горан Ковачевић, *Живот и традиција Срба на Влашићу*, Омладинско удружење Аксиом, Источно Сарајево 2018.

⁶ Зорислава Марковић, „Народна ношња у околини Травника“, *Гласник Земаљског музеја*, н. с. *Историја и Етнографија* 9 (1954): 115–126.

Слика 1. Ношња Срба на Влашићу – средњобосански тип

доњем рубу, око паса се носи мала прегача тканом техником кљечања и у комбинацији вуне и разнобојног свиленог концa. Испод кошуље су ткане гаће, на ногама су чарапе бјелаче и опанци, производ мајстора опанчара.

Идући даље ка сјеверу, у Доњим Корићанима, који су граница с имљансом области, запажа се комбиновани облик народне ношње састављен од елемената динарског и средњобосанског типа, гдје су се задржале ткане мараме, тзв. „крпе“ и кратки зубуни од бијелог ваљаног сукна, украшени перлицама и комадима разнобојне чохе, те прегаче „пребираче“ код старијих жена.

У имљанској области, која данас припада општини Кнежево, а до 1955. године је припадала которварошком срезу, још увијек се може пронаћи и „старинска“ народна ношња која припада динарском типу. Њу су описивали Карановић и Драшкић,⁷ а Зорислава Чулић

⁷ Милан Карановић, „Имљанска народна ношња, вез и бојење“, *Зборник етнографског музеја у Београду 1901–1951*, (ур.) Митар С. Влаховић, Београд 1953; Мирослав Драшкић, *Ношње северозападне Босне*, Музеј босанске крајине, Бања Лука 1962.

Слика 2а. и 2б. Ношња Срба на Влашићу – динарски тип

у свом раду навела: „на сјеверу преко Влашића, Корићана, Витовља и Шишаве имамо српску ношњу која је истоветна и типична за крај око Котор Вароши“.⁸ Такође, како Зорислава Чулић наводи, овдје је административном подјелом пресјечена једна етнографска цјелина, што потврђују и резултати ауторова теренског истраживања. Ова ношња састоји се од тканих марама које су израђене од лана или конопље, украшене везом геометријских мотива, карактеристика овог краја је да жене носе два зубуна, један преко другог, и то: кратки зубун од бијелог ваљаног сукна дужине до кукова и други од црног ваљаног сукна дужине до бедара или испод кољена а оба украшена грађом од разнобојне чохе и перлица. Кошуља је израђена од лана или конопље, дужине до чланака и украшена је вуненим везом у пет боја, с геометријским мотивима на рукавима, прсима и скутима, такође од истог материјала израђивале су се гаће које се носе испод кошуље. Око паса се носе велике прегаче израђиване техникама кљечања, које се причвршћују тканим појасом украшеним перлицама и кованим новцем. На ногама су чарапе плетене од разнобојне вуне, геометријских

⁸ Zorislava Čulić, „Narodna nošnja u Imljanima“, *Glasnik Zemaljskog muzeja – n. s. Etnologija* 17 (1962): 99–116.

мотива и дужине до кољена те опанци „путравци“, најчешће израђивани у кућној радиности.

Према томе, може се запазити да је ношња Срба с Влашића изворно динарског типа, што одговара географским одликама терена. Међутим, с развојем, појавом нових материјала, побољшањем трговачких и инфраструктурних веза, ова ношња се током времена постепено, али неравномјерно мијењала и преузимала облик средњобосанског типа. Чињеница је да се „старинска“, тј. динарска ношња до данас одржала само у најнеприступачнијим влашићким селима и засеоцима имљанске области. Разлог томе је што је због слабих путних веза и изолованости (пут од Кнежева до центра имљанске области је трасиран 2005. године, а до већине имљанских заселака и данас се долази тешко проходним макадамским и шумским путевима) утицај градске средине тешко продирао на овај простор, због чега се ношња сачувала у том најстаријем облику. С друге стране, у селима Корићани, Витовље, Мудрике и Шишава, који су ближи Травнику и који су раније добили путну инфраструктуру, већ након Другог свјетског рата долази до продора травничке ношње средњобосанског типа, коју локално становништво прихвата у потпуности, како због мекших материјала, тако и због моде. С тим у вези, народна ношња Срба на Влашићу је јединствена, само је током времена у различитим дијеловима Влашића степен њене промјене неједнак.

Закључак

Када је ријеч о народној ношњи Срба на планини Влашић, најстарији облик одијевања који проналазимо припада динарском типу народне ношње. Тај тип ношње и данас проналазимо на терену, али само у најизолованијим дијеловима Влашића који припадају имљанској области, због чега се у литератури она појмовно одређује као имљанска народна ношња а становништво је назива „старинском ношњом“. С друге стране, у влашићким селима која су ближа Травнику као административном и трговачком центру, усљед развијеније путне инфраструктуре, након Другог свјетског рата ношња се брже мијењала и прерасла је у средњобосански тип народне ношње – те је именована као травничка народна ношња. Оно што се данас у Травнику сматра старом народном ношњом, то се у влашићким селима сматра новијом народном ношњом. Из тога може се закључити да је планина Влашић једна етнографска зона раздијелена административним границама и

да је због тога дошло до неадекватне подјеле на имљанску и травничку народну ношњу. Истина је да се ради о народној ношњи Срба с Влашића, која се током времена, различитим темпом и под различитим утицајима обликовала у различитим дијеловима планине. Такође, мора се истаћи и то да је ношња код Срба на Влашићу и данас у употреби и да се носи у свечаним приликама и користи при упоку жена.

Литература

1. Bašagić-Redžepašić, Safvet beg: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463. – 1850.)*, Vlastita naknada, Sarajevo 1900.
2. Čulić, Zorislava: „Narodna nošnja u Imljanima“, *Glasnik Zemaljskog muzeja – n.s. Etnologija* 17 (1962): 99–116.
3. Драшкић, Мирослав: *Ношње северозападне Босне*, Музеј босанске крајине, Бања Лука 1962.
4. Карановић, Милан; „Имљанска народна ношња, вез и бојење“, *Зборник етнографског музеја у Београду 1901–1951*, (ур.) Митар С. Влаховић, Етнографски музеј, Београд 1953;
5. Ковачевић, Горан; *Живот и традиција Срба на Влашићу*, ОУ Аксиом, Источно Сарајево 2018.
6. Kuripešić, Benedikt: *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Svjetlost, Sarajevo 1950.
7. Марковић, Зорислава; „Народна ношња у околини Травника“, *Гласник Земаљског музеја, н.с. Историја и Етнографија* 9 (1954): 115–126.
8. Truhelka, Ćiro: *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne: vođa kroz sredovječnu zbirku bos.-herc. Zemaljskog muzeja*, Zemaljski muzej, Sarajevo 1900.

NEKI ASPEKTI NESTALE TRADICIJE PONOVO NA DJELU

AJNIJA OMANIĆ

Sažetak: Ljudi su odvajkada iznalazili način komunikacije između sebe i okruženja. Istorija bilježi razgovore među ljudima posvećene mirnom sporazumijevanju „uz lulu mira“. Indijanci su žvakali lišće duhana da bi lakše podnosili dugotrajna putovanja, glad, teške fizičke napore. Suho duhansko lišće, smrvljeno, stavljano je na rane pa se duhan smatrao svetom biljkom (*Herba santa*) i lijekom za mnoge bolesti (*Herba panacea*). U osmanskome periodu bio je običaj udisati duhanski dim ili udisati prašinu duhana – burmut. Ova navika se proširila i na krajeve u Bosni i Hercegovini. Kako je navika dobro pasala uz pijenje kafe, pored lule i cigare, korištena je i sprava za uživanje duhana s jačim djelovanjem (tumblečija), tzv. nargila. U periodu dolaska austrougarske uprave, u našim krajevima duhan je bio već poznata biljka koja se uspješno uzgajala na području Hercegovine (hercegovački ravnjak). Državna uprava je 1880. godine osnovala otkupne stanice duhana. U Sarajevu je počela izgradnja fabrike duhana (ulica Hiseta, Marijin dvor). Duhan je monopolizovan. Prerada duhana u cigarete i cigare donosila je velike prihode državi. U današnjem vremenu, po uzoru na Zapad, otvaraju se brojne kafane u kojima se ponovo javlja pušenje nargile. U kafanama ostaju dugo vremena uživaoci pušenja duhana s jakim djelovanjem na mozak i stvaranjem ovisnosti o duhanu, koje je SZO nazvala socijalnom bolesti jer izaziva bolesti savremenog svijeta kroz maladaptaciju. Uživanje duhana pomoću nargile djeluje opijajuće kao i sve zabranjene droge, a podstičaju neprihvatljivom ponašanju doprinosi slaba zdravstvena obaviještenost, nezaposlenost, krijumčarenje, covid epidemije, nesigurnost.

Ključne riječi: duhan, lula mira, tumblečija, nargila, zabrane, krijumčarenje.

Abstract. Humans have always found a way to communicate between themselves and their environment. History records conversations between people, dedicated to peaceful communication „with the pipe of peace“. The Indians chewed tobacco leaves to help them endure long journeys, hunger, and heavy physical exertion. Dried tobacco leaves were crushed and placed on the wound, so tobacco was considered a holy plant (*Herba Santa*) and a cure for many diseases (*Herba Panacea*). In the Ottoman period, it was customary to inhale tobacco smoke or snuff dust. This habit also spread to the regions of Bosnia and Herzegovina. As the habit went well with drinking coffee, it was used in addition to pipes, cigars, and devices for enjoying tobacco with a stronger effect (tumblecija), the so-called hookah. When the Austro-Hungarian administration arrived in our region, tobacco was already a well-known plant successfully cultivated in Herzegovina (Herzegovinian Plain). The state administration established tobacco-buying stations in 1880. In Sarajevo, the construction of the tobacco factory Sarajevo (Address: Ulica Hiseta, Marijin dvor)

began. Tobacco is monopolized. The processing of tobacco into cigarettes and cigars brought large revenues to the state. Nowadays, following the example of the West, numerous bars are opening where hookah smoking is making a comeback. People who enjoy smoking tobacco with a strong effect on the brain, and create a tobacco addiction, which the WHO claims to be a social disease because it causes the diseases of the modern world through maladaptation, stay in pubs for a long time. Enjoying tobacco through a hookah has an intoxicating effect, like all prohibited drugs, and incentives for unacceptable behaviour are contributed by poor health information, unemployment, smuggling, Covid epidemics, and insecurity.

Keywords: tobacco, peace pipe, tumbecija, hookah, bans, smuggling

Uvod

Odavno su ljudi nastojali pronaći sredstvo koje bi im pomagalo da prirodnije, normalnije uspostavljaju komunikacije jedni s drugima i svime onim u okruženju. Neki prihvataju da je sve normalno što se dešava u okruženju; da se ne ženiraju realnosti. Drugi u komunikaciji doživljavaju drugačije realnosti života i okruženja, nekad osuđuju, drugi podržavaju jer su u ponašanju i stavovima bliskiji. Oduvijek su se ljudi okupljali radi uživanja u konzumiranju napitaka, raznih pića, uživanja hrane, zabava, društvenih igara, pa i žvakanja lišća duhana ili udisanja duhanske prašine. Jedna poznata Sarajka, članica Akademije nauka Bosne i Hercegovine, ne jedanput je tvrdila da je, čitajući prevod „Hiljadu i jedna noć“ na bosanski jezik, imala utisak da je pisan u slavu droge. Njemački književnik i diplomata Gete je rekao da je pušenje duhana drska asocijalnost, bez obzira na to o kome je riječ, odnosno da li se uživa u pušenju duhana s cigarlukom, lulom ili na nargilu. Današnja medicinska nauka odbacuje ljudsku naviku pušenja kao tihog ubicu, otrov, koji ljudima skraćuje životni i radni vijek, za vlastite pare.

Duhan u prošlosti i njegovo korištenje

U prilogima turskih kronika duhan se spominje u upotrebi 1603.–1604., a burmut – praškasti duhan ušmrkavao se prema zapisanim dokumentima Osmanskog Carstva 1640.–1641.¹ Protiv ove pojave pobunila se muslimanska ulema, a posebno je o tome pisao i javno se protivio upotrebi kahve, duhana, burmuta i opijuma šejh-ul-islam Fahrudin Muhamed Čivizade (1530.–1587.). Pojedini osmanski vladari su se također protivili korištenju duhana, među kojima se posebno isticao Murat IV (1623.–1640.) koji je,

¹ (Citat prema Kreševljakoviću, 1991, Izabrana djela II, str. 207.)

kako se piše, prijetio smrću onima koji su kršili zabranu pušenja duhana. Ovu odluku je donio 1633. godine, nakon velikog požara u Carigradu.

Prvi pjesnici pisali su o tutunu (duhanu) na orijentalnim jezicima. Kasidu o duhanu napisao je šejh Hasan Kaimija, rođeni Sarajlija (17. stoljeće), u kojoj ukazuje na štetnosti ove navike ponavljanim refrenom „Ostante se tutuna“. I narod je spjevao pjesme o duhanu, s porukama da cura odbija udaju za tutundžiju zbog nemilih mirisa.

Narod je rano postao svjestan posljedica koje su se povezivale s pijenjem kahve i uživanjem duhana. Bio je to merak, posebno kada je počela izrada pribora za pušenje: tabakera, lula, cigarluka. Uvoženjem tumbecije (jedne vrste duhana iz Male Azije) koja se pušila u nargili, spravi u kojoj je korištena tumbecija, protiv ove navike otpor je postajao još izraženiji. Tumbecija je bila mnogo jača (šmeku), a za korištenje skuplja i dangubnija, pa je u početku tumbeciju koristio imućniji svijet. Putopisac M. Batinić, koji se našao u trgovačkom centru u Sarajevu, navodi: „Naročito su me očarali srebrom i zlatom vezeni bezbrojni cigarluci i lijepo išarani čibuci, ponekad dugi tri jarda. Kada uđeš u kafanu i ogledneš se za mjesto gdje ćeš sjesti, valja ti dobro paziti da ne zapneš za čibuke koje pušači, sjedeći na oniskim jastucima, ispruže do nasred kafane. Ako nogom staneš na čibuk, ili ga samo dirneš, može te skupo stati, jer kvariš ćejf Sarajlije. I koliko god je na Čaršiji graja, u kafani je tišina. Lijepo čuješ kako krklja tekućina u nargilama i kako vri kahva na žeravici. Kada uniđe nov gost, najprije pogleda i potraži mjesto gdje će sjesti, kada sjedne, onda se ogledne desno i lijevo, i pravo po gostima koji od ranije sjede u kafani, pa onda, pošutivši još minutu ili dvije, izrekne pozdrav. Zatim opet šutnja kao u katoličkih trapista.“

Uzgoj duhana u Bosni i Hercegovini

Duhan se u naše krajeve uvezio iz Makedonije, a u Hercegovini se počeo saditi od vremena Ali-paše Rizvanbegovića (1833.–1851.). Nešto kasnije počeo se uzgajati u okolini Livna, a zatim u području Bosanske Posavine. U Hercegovini se uzgajao hercegovački ravnjak, ali to nije bilo dovoljno, pa je uvožen iz Turske. Monopol na duhan je uveden u Carigradu 1. III 1872., a u Bosni 1875. Zakon o monopolu na proizvodnju i promet duhana za BiH i odluka o izgradnji FDS donesena je 17. jula 1880. godine, a 2. augusta 1880. počela je izgradnja dviju fabričkih zgrada. Vlada je uvidjela da duhan donosi veliki prihod državi, pa je naredila da svi koji su posjedovali pribor za rezanje duhana (havan) trebaju ga predati za dva mjeseca za fabrike duhana. Bila je to Vrhovna financijska uprava izdata 18. 1. 1877., koja se morala i završiti u predviđenom roku. Industrijska proizvodnja cigareta proširila je i olakšala

nabavku cigareta, što je doprinijelo širenju pušačkih navika. S druge strane, vlastita proizvodnja duhana je strogo kontrolisana, ali su mnogi zadržavali duhana za svoje potrebe, a i švercovali su njime.

Burmut

Burmut se ušmrkavao i za taj čin se kaže „prašili burmuta“, za one koji nisu pušili duhan. Burmut se uvezio iz Carigrada i prodavan je u malim limenim kutijama. Privatnicima je bilo zabranjeno proizvoditi burmut ili enfiju. Na burmut je bio monopol a uvezio se iz tvornice burmuta iz Uskudara (Skutari). Kao i sva druga sredstva koja su se koristila kao užitek, i trgovina burmutom nije bila potpuno jasna.

Tumbećija

Nargila (sprava za pušenje duhana tumbećije) spominje se u sarajevskim dokumentima 1634. godine. Naziv nargila potječe od imena indijskog oraha *nargil* od čije se ljuske pravila nargila. U Iranu se ta sprava zove glejan, a u Arabiji nargila. Nargila je sprava za pušenje duhana jačeg dejstva – tumbećije. Ova vrsta duhana se uvozila iz Male Azije, otrovniji je, listovi su mu veći, ne može se pušiti kao suho lišće, nego se propire i vlažno puši.

Predrasude o pušenju duhana motanjem škiije, pušenje duhana na lulu, cigarluk i na nargilu

Pušenje duhana u Bosni i Hercegovini javlja se u XV/XVI stoljeću da bi danas poprimilo epidemijske razmjere. Duhan je u Evropu prenesen 1560. godine, iz Amerike u Španiju, i korišten je kao ukrasna i ljekovita biljka. Jedan engleski kolonist je počeo uzgajati duhan na svome imanju u Virdžiniji, od sjemena koji je dobio od jednog indijskog poglavice. Indijanci su koristili duhan u ritualne svrhe. Pušili su lulu mira i žvakali duhan za ublažavanje gladi pri dugim putovanjima. U toku rituala pušenje lule mira, zahtijevano je da se sjekire zakopaju.

Prve komercijalne proizvode od duhana slao je engleski kolonist 1620. godine iz Virdžinije u Englesku, gdje se duhan već počeo koristiti kao cigara a i za lulu. Od tada se u Evropi duhan počeo prerađivati, a kasnije i proizvoditi. U monografiji posvećenju 115-toj godišnjici Fabrike duhana u Sarajevu, dato je sociološko-psihološko objašnjenje promjena u načinu korištenja duhana:

- Vrijeme strpljenja, smirenosti i trajanja, puši se – lula;
- Vrijeme preferiranja elegancije i profinjenosti manira – cigara;
- Vrijeme ubrzanja životnog ritma, nervoznog ambijenta i površnosti u

svemu, pa i u načinu uživanja duhana – cigarete (savremena mašina u jednoj minuti proizvede od 8.000 do 10.000 cigareta).

U današnjem svijetu pušenje duhana se može povezati sa socijalno-ekonomskim statusom, odnosno obrazovanjem: Tradicionalno, cigare puše državnici, industrijalci, ekonomski jaki, bogati biznismeni, umjetnici. Cigarete puši daleko više prosječan čovjek. U modi su ženske cigarete s „manje“ sadržaja duhanskog otrova i s filterom, a često uz korištenje aparata kroz koje se „brani“ udisanje duhanskog dima.

Pušenje nargile se povlačilo i postepeno nestajalo s naših područja, posebno kada se počeo saditi duhan u Bosni i Hercegovini i kada su otvorene brojne otkupne stanice koje su otkupljivale duhan za domaće fabrike. Cigare ili škilja umotavala se od rezanog duhana u cigaret-papir. Bio je običaj uspostavljati pozdrave i komunicirati uz nuđenje i paljenje cigarete kao prijateljski čin – „zapali“. S obzirom na individualnu osjetljivost na sva sredstva ovisnosti pa i na duhan, počele su se primjećivati i prve posljedice pušenja duhana na čovjekovo zdravlje. Kako je industrija duhana jačala, a posebno njen marketing, postajao je liberalniji odnos prema pušačkoj navici. Duhan je u urbanom svijetu pratio životne događaje u svim uzrastima, a posebno među odraslim stanovništvom koje je naviku pušenja povezalo s pijenjem kafe. Pušenje duhana i pijenje kafe kao ritual nije u početku toliko smetalo zdravlju. Stalnim i nekontrolisanim uživanjem duhana javljali su se različiti stepeni ovisnosti i oštećenja zdravlja. Novo vrijeme donosilo je i mijenjanje stila življenja i ponašanja. Od nekadašnje lule mira danas imamo ljude koji puše i cigare i cigarete, a najnovije je na našim područjima i pušenje nargile, posebno kod mladog stanovništva. Mladi oponašaju starije, pa pušenje nargile postaje uobičajeno.

Duhan je postao javno zdravstveni problem.

Evo šta narodna mudrost kaže:

Ko puši nargilu, trostruka mu korist, i to: neće se bojati pasa, nikad ga neće pokrasti i lako će umrijeti. Što se neće bojati pasa, tumači se time što će ga od pušenja zaboljeti noge, pa će se poštapati i, kada bude imao uza se štap, imat će se čime odbraniti od pasa. Neće ga nikad pokrasti, pošto će od pušenja nargile vazda kašljati, pa kada mu hrsuz dođe pred kuću, čut će ga kako unutra kašlje i mislit će da je budan, pa neće smjeti udariti na krađu. Treća mu je korist što će lako umrijeti, a to se tumači time što će oboljeti od sušice, te će sve malo po malo bolovati i naposljetku lako umrijeti.

Medicina, duhan i zdravlje

Medicinska nauka svrstala je pušenje, prema MKB-u, kao sindrom ovisnosti o duhanu, a povezan je s brojnim uzrocima smrti. Širom svijeta, od posljedica pušenja duhana, svake godine umre preko pet miliona ljudi, a ukoliko se ovakav trend nastavi, do 2030. godine od posljedica uživanja duhana umrijet će osam miliona ljudi.

Posljedice pušenja duhana na zdravlje stanovništva predstavljaju veliki teret za ekonomiju i razvoj svake zemlje, odnosno ljudske zajednice. Stalno se povećavaju direktni i indirektni troškovi liječenja posljedica pušenja, smanjenja produktivnosti, odsustva s posla. Prema procjenama EU/EFTA istraživanja, direktni i indirektni troškovi uzrokovani pušenjem u zemljama EZ iznose 100 milijardi eura, od čega na indirektno troškove opada 47,8 milijardi eura, a na direktne troškove 49,8 milijardi.

U FBiH je registrovano 37,6% stalnih pušača u dobnoj grupi od 18 do 65 godina, od čega 29,7% žena i 49,2% muškaraca. Nedavna istraživanja su pokazala da su među školskom djecom 14% trenutni pušači, od čega 10% djevojčice i 17% dječaci. Podršku okruženju bez duhanskog dima u Bosni i Hercegovini, kroz kampanju „Klima bez dima“, provodi Svjetska banka u Bosni i Hercegovini, uz podršku Vlade Švicarske, s ciljem promovisanja zdravih stilova života i smanjenja faktora rizika za zdravlje, a razlog: u Bosni i Hercegovini duhan odnosi više od 9.000 života godišnje. Ovo je, pored ostalih, značajna kampanja podrške zaštiti građana od izloženosti pasivnom pušenju u Bosni i Hercegovini.

Sistemske akcije u evropskom regionu, a posebno primjenom zakonskih mjera, smanjuje se broj pušača u zemljama zapadnog regiona, dok se u zemljama centralnog i jugoistočnog regiona povećava, naročito među ženskom populacijom.

Posljedice pušenja duhana na zdravlje stanovništva

Pušačke navike ne donose ništa dobro zdravlju, nego ga ruše. Aktivnim pušenjem štetimo nepušačima. Aktivni pušač usmjerava u svoja pluća jednu trećinu duhanske struje, a dvije trećine odlazi u okruženje, pri čemu ispušta više ugljičnih oksida i iritantnih gasova koje nevoljno udišu nepušači.

Duhanski dim sadrži otrov nikotin koji preko transmittera u mozgu izaziva ovisnost o cigareti, ugljen monoksid u krvi smanjuje kiseonik, katran se iz cigarete i nargile lijepi na sluznicu dišnog sistema i izaziva teška oštećenja pluća, a nadražajni gasovi izazivaju nadražajni kašalj koji ne čisti pluća, nego ometa plućnu funkciju.

Pušenje nargile

U proteklom periodu u Bosni i Hercegovini, posebno u većim gradovima, arapske lule postale su popularni način uživanja duhana, posebno kod mladih osoba. Iako je korištenje nargile mladima zakonom zabranjeno, uprkos inspekcijskim kontrolama, sve je više mladih koji puše nargilu. U jednom intervjuu jedan sarajevski mladić pušač nargile potvrdio je novinarki da sa svojim prijateljima provodi i po nekoliko sati pušeći nargilu. „Dok traje ritual pušenja nargile, uživam u okusu raznih voćnih duhana. Najviše mi se sviđa okus mente, jer je najjači. Dim ujeda pravo za grlo. Kada sam povukao prvi dim u sebe, zakašljao sam se, suze su mi navrle na oči. Užasno je bilo, zaboljela me glava, povratio sam sve iz sebe, osjećao sam se loše. Sada sam se navikao, i toga nema, pušim nargilu.“ Nažalost! Žao nam je da se loše nastavilo. Prilikom pušenja nargile u kojoj se puši vlažni, mnogo jači duhan, oštećenje mozga i pluća, kao i pad imuniteta postaju još izraženiji. Pušenje posebno pogađa otrovom koji mladi unose u sebe, a čiji se organizam upravo razvija (mladi još rastu). Dim iz nargile širi pluća i dolazi do najmanjih plućnih cjevčica te proširi alveole koje gube svoju elastičnost, ometa se funkcija plućnog tkiva na čijim se zidovima javljaju upalne promjene izazvane toksičnim mješavinama ugljenmonoksida, teških metala, kancerogenih hemijskih supstanci i nikotina koji izaziva ovisnost. Za vrijeme samo jedne seanse pušenja nargile, koja traje između 20 i 80 minuta, pušač nargile može inhalirati dim koji inhalira pušač kada ispuši 100 cigareta i više. Dok se puši nargila, pušač ne osjeća nikakvu iritaciju, a to je nekad uobičajena pojava kao da je popužio paklu cigareta. Ako se nastavi s pušenjem nargile, javlja se psihička ovisnost, pa i fizička, a prestankom pušenja nargile, javlja se glavobolja, nervoza, nemogućnost normalnog koncentriranja. Javlja se i napatost koja može ići u agresivnost, neraspoloženje, pa čak i depresivna stanja, nezainteresiranost za sve i potpuna nefunkcionalnost. U slučaju da se radi o bilo kojoj mentalno primijećenoj promjeni kod mlade osobe, ako još počne pušiti nargilu, strada joj i fizičko i mentalno zdravlje što se teško popravlja.

Pojava korištenja opojnih sredstava, posebno droga, poraslo je u periodu epidemije covid 19. Krijumčarenje droge je način na koji se brzo zarađuje, jer je porastao broj dilera, a vremenski put nabavke postaje sve kraći.

Gubici vremena, neprihvatljivo ponašanje, vršnjačko nasilje i mnogi drugi poremećaji u društvu rezultat su potrošnje sredstava ovisnosti. Na području balkanskih zemalja, u primorskim lukama i velikim gradskim centrima, na graničnim prelazima otkriva se i zaplijeni dosta droge, što ukazuje da preko ovih područja droga ne samo da putuje nego se zadržava i konzumira.

Šta treba činiti

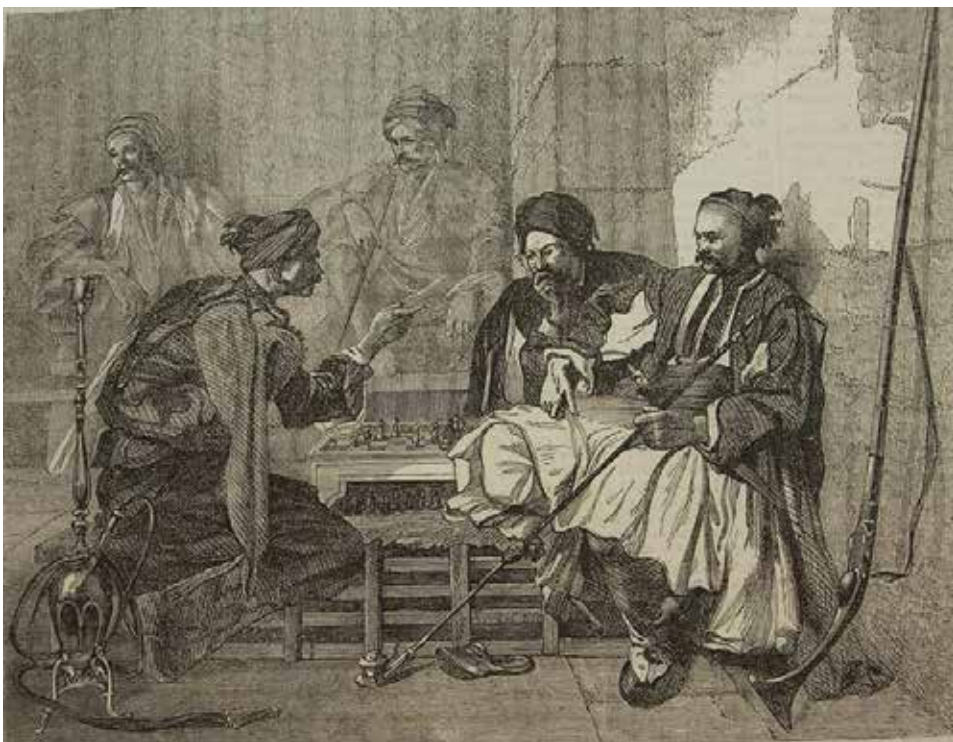
Postajući ovisni o pušenju, ovisnici su često pokušavali i dva do tri puta da se odviknu od duhana. Vjernici su se uzdržavali od pušenja u periodu vjerskih slavlja. Jedni su išli na zaklinjanje pred Bogom, pred svetačkim licima, uz vjerske obrede, uz pomoć zdravstvenih radnika. Na dugim putovanjima, na aerodromima, neki su se prekalili, tj. odlučili prekinuti pušenje, jer su trebali ići daleko do mjesta dozvoljenog za nabavku i pušenje cigareta.

Pojedinci su, postajući svjesni opasnosti od pušenja cigareta, pravili sedmični raspored dana i vremena kada su redovito pušili cigarete. Odlučili su preskakati jednu po jednu cigaretu da ne puše i tako se sami odvikli pušačke navike, na što su posebno ponosni. Iako obrazovne ustanove brane uživanje duhana, pojedini roditelji su svoju odgovornost za sprečavanje nezdravih navika kod djece potražili kod zdravstvenih radnika, uz savjetovanja, koristeći i ispiranja, odnosno pijenje napitaka koji izazivaju glavobolju i povraćanje na duhanski dim ili, pak, aktivno pušenje.

Zakoni u zdravstvu obavezuju zdravstvene radnike na zdravstveno odvikavanje od pušenja duhana, a pacijent ima pravo da bude upoznat s faktorima rizika zbog pušenja te se okrenuti zdravom življenju bez duhanskog dima. Međunarodna saradnja policijskih snaga, naročito u velikim gradskim i lučkim centrima pomaže u sprečavanju krijumčarenja sredstava koja izazivaju ovisnost i koja ljudstvu nanose neprocjenjive, ogromne zdravstvene, ekonomske i socijalne štete. U Bosni i Hercegovini je potrebno više raditi na osviještenosti stanovništva u vezi s korištenjem sredstava koja izazivaju ovisnost, koja remete funkcionalnost ljudskog organizma i ugrožavaju sigurnost. Posebno je potrebno promovirati zdravo življenje mladih osoba, otvarati centre za mlade, za zdravo življenje, te ih obrazovati o štetama koje izazivaju sredstva koja izazivaju ovisnost. Inspekcijski organi bi trebali biti efikasniji kada je u pitanju poštivanje odredbi Zakona o kontroli duhana i duhanskih prerađevina.

LITERATURA

1. *Bilteni Zavoda za javno zdravlje FBiH posvećeni svakom 31. maja – nacionalnom danu borbe protiv pušenja*, Sarajevo.
2. Kreševljaković, Hamdija: *Izabrana djela II*, Veselin Masleša, Sarajevo 1991.
3. Lojo, Šefik: *Fabrika duhana Sarajevo*, Fabrika duhana, d. d., Sarajevo 1995.
4. Nuhanović: „Arapske lule sve popularnije u bosanskohercegovačkim kafićima“, Avaz, Sarajevo, 15. septembra 2012, str. 8.
5. Omanić, Ajnija: *Zdravlje djece u porodici alkoholičara*, SIZ nauke BiH, Sarajevo 1992.
6. Omanić, Ajnija – Omanić, Jasna – Pećanac, Nedim: *Vodič za odvikavanje od pušenja duhana*, Medicinski fakultet Univerziteta u Sarajevu – Institut za socijalnu medicinu, Sarajevo 2008.
7. *Zbornik radova. Prva konferencija o savremenim pristupima i modelima rada s djecom i mladima u BiH, s međunarodnim učešćem*. RIPO Ministarstvo sigurnosti BiH – Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice – Ministarstvo civilnih poslova, Ilidža, Hotel Terme 2019.

Zbornik radova, Nematerijalna kulturna baština Travnika i okoline

Zbornik radova, Nematerijalna kulturna baština Travnik i okoline

TRAVNIK – GRAD AUTOHTONIH PASMINA BOSNE I HERCEGOVINE

ALEN SALKIĆ

Sažetak: Rad obrađuje različite autohtone pasmine životinja karakteristične za Bosnu i Hercegovinu općenito, a posebno za travničko područje. Opisani su Bosanski brdski konj, krava buša, Dubska ovca pramenka, pastriski pas tornjak, oštrodlaki gonič barak, travnički kratkoljuni golub. Također, ponuđene su određene metode i principi zaštite i očuvanja ovih pasmina od izumiranja.

Ključne riječi: autohtone vrste, zaštita, očuvanje

Abstract: The work deals with various autochthonous breeds of animals specific to Bosnia and Herzegovina in general, especially in the Travnik area. The Bosnian mountain horse, the bush cow, the sheep Pramenka from Dub, the Tornjak shepherd dog, the sharp-haired barack hound, and the short-beak pigeon from Travnik are described. Also, certain methods and principles of protecting and preserving these breeds from extinction are offered.

Keywords: autochthonous breeds, protection, preservation

Uvod

Kada je riječ o autohtonim pasminama domaćih životinja, treba isticati da su to životinjske vrste koje imaju mogućnost da svojim genetskim potencijalom omoguće očuvanje genetske raznolikosti kod domaćih životinja jedne regije, pokrajine ili države. Autohtone pasmine su dostigle kritičnu tačku opstanka zbog društvenih kretanja, globalizacije, intenzivne stočarske proizvodnje i svega drugog što karakterizira savremeno društvo. Svaka autohtona pasmina ima izuzetnu važnost za narode i države i predstavlja bitan kulturno-historijski značaj. Čovjek vlastiti razvoj nije mogao pokrenuti bez učešća životinja. U nekim državama se za očuvanje autohtonih pasmina ulažu značajna sredstva predviđena budžetom.

Aktivnosti na očuvanju autohtonih pasmina se provode kroz različite načine, preko naučnih ustanova, organizacija, školstva, ali i formiranjem selekcij-

skih centara u kojima se uzgajaju autohtone pasmine i čuvaju da ne izumru. Autohtone pasmine su živi eksponati i predstavljaju gensku bazu podataka kao ostavština za buduće generacije. One u svome biću, kao egzemplar, imaju lepezu gena koje visoko selekcionirane pasmine nemaju. Autohtone pasmine nam čuvaju tzv. divlji gen koji je izuzetno važan za očuvanje biodiverziteta. U travničkom kraju postoji nekoliko autohtonih pasmina značajnih za Bosnu i Hercegovinu, i to: pas – tornjak, ovca – dubska pramenka, te travnički kratkokljuni golub. Osim navedenih pasmina, uzgajani su i buša, barak, posavski gonič, bosanski brdski konj, domaća koza, domaća kokoš živičarka, golub i dr., ali zbog promjene načina života, broj im se smanjio i smanjuje se iz dana u dan. Mnoge autohtone pasmine iz Bosne i Hercegovine nisu međunarodno registrirane, osim rasa golubova ili bosanskog brdskog konja, za kojeg još uvijek postoji, u devastiranom stanju, ergela Borike u Rogatici, te dviju pasmine pasa – barak i tornjak. Još uvijek nemamo nacionalni program očuvanja autohtonih pasmina. Sve zavisi od pojedinaca koji u svome radu nemaju podršku lokalne zajednice, što znači da će te pasmine ostati i živjeti sve dok ih pojedinci budu držali i voljeli, iz čega proizlazi zaključak da će jednog dana nestati, jer danas sve više postoji samo interes i poštuje se životno iskustvo i parola: „Gledaj od čega ćeš živjeti.“ Urbanizacija sela i naselja neminovnost su savremenog društva, a držanje autohtonih pasmina sve više gubi egzistencijalnu potrebu.

Očuvanje autohtonih pasmina treba biti imperativ države i nasušna potreba lokalne zajednice. Radi očuvanja autohtonih pasmina može se iznaći rješenje formiranjem naselja na obroncima planine, u kojima će se te pasmine gajiti u izvornom obliku. Intencija bi bila da se u tim naseljima osnuje resursni centar za autohtone pasmine, u kojem bi se čuvale i gajile autohtone pasmine ili rase i njegovali običaji i kultura travničkoga kraja i šire. Lokacija toga resursnog centra bila bi planina Vlašić i imala bi sve aspekte savremenog mjesta, ali s prevashodnom namjenom očuvanja i uzgajanja tih životinja za koje treba voditi predviđene evidencije, uz aktivno učešće akademske zajednice čije će ideje i naučni rad imati značajan uticaj na očuvanje i zdravlje tih životinja, a centar bi bio živa genska baza podataka i ostavština za buduće generacije. Resursni centar bi imao ulogu i konzervacije tih pasmina, ali i remizu pasmina, odakle bi ih ustupali zaljubljenicima, uz odgovarajuću obligaciju. Ovaj koncept spada u sferu žive materije koja se kontinuirano mijenja, te je neophodno primijeniti i odgovarajući pristup koji bi zadovoljio potrebe resursnog centra za autohtone pasmine. Resursni centar bi bio projekat značajan za našu državu – državni projekat.

Značaj autohtonih pasmina u dosadašnjim istraživanjima i aspekti njihove bitnosti

Do sada se niko nije bavio zaštitom kulturne baštine na ovaj način. Nešto slično je rađeno u Republici Srbiji, u regiji Stare Planine kod gradića Dimitrovgrada, i u manjem obimu u Bugarskoj, u dijelu Karpata gdje se radilo na uzgajanju psa karakačanca i još nekih bugarskih autohtonih pasmina. Aktivnosti u Dimitrovgradu po pitanju naučne konferencije pomagala je Međunarodna organizacija za očuvanje rijetkih i ugroženih rasa iz St. Gallena, Švajcarska, Safeguard for Agricultural Varieties in Europe The quarterly electronic information service of the SAVE Foundation SAVE Project Office Neugasse 30, CH 9000 St. Gallen, Switzerland / www.save-foundation.net / office@save-foundation.net.

Autoru neki drugi radovi o ovoj temi nisu poznati, osim sporadičnih pokušaja uzgoja i zaštite pojedinih pasmina, gdje su pojedine životinje bile smještene u farmske uslove i slično. Pokušaj rada na autohtonim pasminama bio je kod nas u Hercegovini, gdje se dr. I. Ravić pokušao baviti samo uzgojem nekoliko vrsta autohtonih pasmina Bosne i Hercegovine. Do drugih spoznaja nismo došli, tako da za ovaj rad nemamo značajnih literaturnih izvora ni drugih radova o ovoj temi, što rad svrstava u originalne. Ovaj rad može poslužiti kao temelj za druga eksperimentalna i naučna istraživanja.

Autohtone pasmine su značajne s više aspekata koje ćemo ovom prilikom pokušati taksativno nabrojati:

- autohtone pasmine su genski potencijal – živa banka gena;
- opstanak autohtonih pasmina je u kritičnoj fazi zbog globalizacije i njenih uticaja u savremenom društvu;
- autohtona pasmina za narode i države je od izuzetnog značaja i predstavlja bitno kulturno-historijsko obilježje širokog spektra značaja;
- čovjek vlastiti razvoj nije mogao pokrenuti bez prisustva životinja – mora im se odati zahvalnost;
- u nekim državama se značajna sredstva predviđena budžetom ulažu u očuvanje autohtonih pasmina. Aktivnosti na očuvanju autohtonih pasmina se provode kroz različite načine, preko naučnih ustanova, organizacija, školstva, ali i formiranjem različitih centara u kojima se uzgajaju autohtone pasmine i čuvaju od izumiranja;
- živi eksponati predstavljaju živu genetsku bazu podataka za buduće generacije. Autohtone pasmine nam čuvaju tzv. divlji gen koji je izuzetno važan za očuvanje biodiverziteta;

- u travničkom kraju postoji i nekoliko autohtonih pasmina Bosne i Hercegovine, i to: tornjak, dubska pramenka koja daje sirovinu za proizvodnju autohtonog sira od ovčijeg mlijeka, i travnički kratkokljuni golub;
- u Bosni i Hercegovini ne postoji nacionalni program očuvanja autohtonih pasmina.

Očuvanje autohtonih pasmina

Potreba očuvanja autohtonih pasmina se može riješiti isključivo formiranjem naselja u obliku resursnog centra na planini Vlašić, sa svim aspektima savremenog mjesta, ali s prevashodnom namjenom očuvanja, uz aktivno učešće akademske zajednice čije bi ideje i naučni rad imali značajan uticaj na očuvanje i zdravlje tih životinja, a resursni centar bi bio živa genska baza podataka kao ostavština za buduće generacije.

Resursni centar bi imao ulogu i konzervacije, ali i remizu tih pasmina, odakle bi ih ustupali zaljubljenicima, uz odgovarajuću obligaciju. Ova ideja očuvanja živih genetskih resursa zahtijeva daljnju razradu i iznalaženje novčanih sredstava koja bi omogućila neometano funkcioniranje takvog centra.

Autohtone pasmine domaćih životinja u Bosni i Hercegovini kao materijal i metode u budućim istraživanjima

Radeći na autohtonim pasminama dugi niz godina došlo se do spoznaje da pojedinac ne može riješiti taj problem, ali može pomoći kroz ideje i na različite druge načine. Radi rješavanja problema autohtonih pasmina, neminovno se mora uključiti država sa svim svojim institucijama i kapacitetima. Svaki drugi način unaprijed je osuđen na neuspjeh. Materijal za ovaj rad su autohtone pasmine Bosne i Hercegovine, autohtoni proizvodi travničkoga kraja i šire koje postoje i još uvijek su prisutne, a metode su način njihova očuvanja, kao i uzgojno-seleksijski rad te sve druge radnje i mjere koje država mora donijeti i isfinansirati kako bi se one očuvale u izvornom obliku. Država mora zaštititi autohtone pasmine različitim materijalnim propisima, kao što su zakoni, uredbe sa zakonskom snagom, pravilnici i dr. U ovom radu se nećemo baviti autohtonim pasminama ni autohtonim proizvodima, samo ćemo ih nabrojati, neke ukratko opisati i predstaviti uobičajenim imenima kao buduće „stanovnike“ resursnog centra koji ih treba sačuvati i zaštititi od zaborava i dr.

Neke autohtone pasmine Bosne i Hercegovine

U ovom poglavlju autohtone pasmine ćemo samo taksativno nabrojati, nećemo ih detaljnije opisivati jer se raznorazni podaci mogu naći u više litera-

turnih izvora pa i na internetu. O nekima ćemo samo reći nekoliko riječi a neke ćemo predstaviti fotografijama prikupljenim od različitih autora.

BOSANSKI BRDSKI KONJ – opisan je u literaturi kao konj dobrih karakteristika pogodan za rad u šumi i polju, kao i za mnoge druge namjene. Boja je uvijek tamna (sivocrna), nema drugih nijansi. Dobro je prilagođen uslovima koji vladaju u Bosni i Hercegovini. Uzgoj ovog konja je bio u jedinoj ergeli bosanskog brdskog konja na Borikama kod Rogatice. Gotovo je uništen a ostaci linija ovoga konja sada su na više lokaliteta i zavise od mogućnosti ljudi koji ga vole i koji ga drže iz ljubavi.

BUŠA – domaće je autohtono govedo kojem prijete izumiranje. Procjena autora je da u Bosni i Hercegovini postoji još svega nekoliko desetina primjeraka toga goveda. Govedo je manjih dimenzija, jednobojno. Male je proizvodnje mlijeka, dugovječno. Težine je 250–300 kg.

Autohtone pasmine svinja poput šiške i sl. izumrle su. Autor nema informacija da li postoji i jedan živi primjerak tih životinja na području Bosne i Hercegovine.

DUBSKA PRAMENKA – autohtona je pramenka. Ovca je nastala na Vlašiću, u selu Dub, na području općine Travnik. Najčešće je bijele boje, osim vrhova njuške, ušnih školjki, a poželjno je da su i ekstremiteti tamnije boje. Odgajivači veoma cijene obraslost runom po vrhu glave, vratu i po stražnjoj strani nogu, od koljenog i lakatnog zgloba. Važna karakteristika je dugi rep, koji može biti i uzrokom uginuća ako se znatno ošteti. Ovnovi posjeduju snažne i duge rogove, i ovce mogu biti rogate. Runo je otvoreno i grubo a pred šišanje, krajem maja i početkom juna, runo prekrije tijelo i gotovo dodiruje tlo, tako da ovca izgleda kao prekrivena plaštom od vune.

Ovce su težine oko 60–90 kg, a ovnovi od 90 do 150 kg, može dati oko 2–4 kg neprane vune. Daje oko 200–250 litara mlijeka i ojanji najčešće jedno janje. Poslužila je za oplemenjivanje mnogih pramenki i uzgojena je za ekstenzivni način držanja. Tokom cijele godine je na otvorenom, a poželjno je da se svaki dan kreće, bez obzira na meteoslove. Za proizvodnju jednog kilograma polutvrdog sira od ovčijeg mlijeka, treba u prosjeku 6–8 kilograma mlijeka, jer je ovčije mlijeko masnije od kravljeg mlijeka. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku R BiH, na Vlašiću je 1991. godine bilo oko 140.000 grla ovce pramenke, što je davalo proizvodnju oko 1.200 – 1.400 tona ovčijeg sira.¹ Danas je broj ovaca sveden na 20% od toga broja, s tendencijom smanjenja iz razloga što su uslovi držanja ovaca danas drugačiji a i način života se mijenja. Urbanizacija sela je svakim danom sve veća, potrebe za vunom su svedene na minimum, ovčiji sir će imati sve veću potražnju

1 Velija Katica i dr.: *Autohtone pasmine domaćih životinja u Bosni i Hercegovini*, Promocult – Sarajevo, 2004, 142–152.

jer je sve manje stočara koji će gajiti ovce i baviti se uzgojem ovaca, te će se, zbog svih navedenih faktora, i to vrlo brzo, za manje od 20 godina, i ovaj broj prepoloviti. Zanimljivo je da se uz ovce nalaze ovčarski i pastirski psi. Uzgoj ovih ovaca se razvijao u smjeru povećanja mliječnosti u klimatskim uslovima travničkog kraja. Dakle, potpuno je autohtona. U Bosni i Hercegovini postoji još nekoliko sojeva pramenke, npr. privorska, veleška, romanijska i dr.

BOSANSKOHERCEGOVAČKI-HRVATSKI PASTIRSKI PAS «VLAŠIČKI OVČAR – TORNJAK»

Tornjak² je pas u grebenu visok 60–75 cm, u osnovi bijele dlake, uz prisustvo druge boje: crne, žute, narandžaste. Gotovo uvijek su bijele dlake noge, prsa, trbuh, ogrlica, njuška i vrh repa. Dlaka je duga s gustom poddlakom, uši su srednje, visoko nasađene, viseće, preklopljene u korijenu i priljubljene uz glavu, na prednjim nogama gusta i duga dlaka tvori zastavice, a na stražnjim nogama – “gaće”, a rep, koji u pokretu nosi iznad leđne linije, obrastao je dugom gustom dlakom, što je prepoznatljiv pasminski znak.³ Štenci vrlo brzo rastu i postaju odrasli psi težine od 40 do 60 kg. Tornjak je žilav, izdržljiv i skroman pas, naizgled bez imalo agresije, vrlo odlučno i požrtvovno brani povjerenu mu imovinu ili stado i odbija nepoznate.⁴

„Skulptura tornjak“ u Travniku

- 2 Alen Salkić „Fenotipske i tipološke karakteristike tornjaka na području Srednje Bosne“, doktorska disertacija, Veterinarski fakultet Univerziteta u Sarajevu 2010.
- 3 S. Muhamedagić – A. Salkić – F. Dizdarević – M. Vegara: “Eksterijerne i tipološke karakteristike bosansko-hercegovačkog pastirskog psa tornjaka”. *Radovi Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* 48 (1998): 113–121.
- 4 Idejno rješenje za skulpturu je dao dr. Alen Salkić, skulpturu je uradio travnički umjetnik g. Marko Gido. Himnu tornjaku je napisao g. Rusmir Agačević Rus, himnu obradio i otpjevao g. Mile Filipović.

BOSANSKI OŠTRODLAKI GONIČ – BARAK

Izvorna je pasmina pasa za upotrebu u lovu. Nastala je u Bosni i Hercegovini, a svoje korijene vuče odavno i pretpostavlja se da je imala uticaja na formiranje nekih rasa pasa u Zapadnoj Europi, kao npr. talijanski spinon (Italija), vidraš (Francuska), irski vučiji hrt (Britanija), irski jelenski hrt (Britanija) i dr. Navedene pasmine pasa vežu se za Kelte koji su dokazano boravili i kretali se od Balkanskog poluotoka pa sve do Velike Britanije. Mitohondrijalna DNK vjerovatno može dati odgovor na pitanje da li navedene pasmine vuku korijene od našeg baraka. Barak je gonič dobro prilagođen na vremenske prilike u Bosni i Hercegovini. Tjelesnih mjera vrlo sličnih mjerama goniča koji potiču s prostora regije. Također se pretpostavlja da svi goniči s područja bivše Jugoslavije vuku porijeklo od baraka. Boja mu je zemljanosiva, s crnim plaštom, a može biti i boje suhog lišća, ali i s neznatnim bjelinama na vrhu repa, na pektoralnoj regiji, kao i na šapama. Dlaka baraka je oštra, s prisutnom poddlakom koja mu daje zaštitu od surovih klimatskih uslova koji vladaju u ovom podneblju. Baraka, kao i druge goniče s ovih prostora, opisao je Franc B. Laska u svojoj knjizi „Lovstvo u Bosni i Hercegovini“, izdatoj u Klagenfurtu 1905. godine, koju je uradio po naredbi austrijskog cara za potrebe dvora.

U knjizi su opisani i biometrijski izmjereni svi goniči s ovih prostora i odgovaraju opisima pasmina pasa koje su danas priznate u Međunarodnoj kinološkoj federaciji, i to: posavski gonič, srpski gonič, istarski oštrodlaki i kratkodlaki gonič, srpski trobojni gonič. Dakle, svi nabrojani goniči su opisani u Bosni i Hercegovini.

TRAVNIČKI KRATKOKLJUNI GOLUB i druge pasmine golubova iz Bosne i Hercegovine

Pored svoje burne prošlosti, Travnik ima dugu tradiciju u gajenju golubova. Stari dio grada sastoji se od mnoštva ulica i sokaka u kojima je skoro svaka druga kuća gajila golubove. Tako nije ni čudo što je upravo ovdje nastala jedna vrlo lijepa vrsta golubova – travnički kratkokljuni golub; nastala je oko 1950. godine ukrštanjem više kratkokljunih golubova, i to: praškog kratkokljunog, bečkog kratkokljunog i berlinskog kratkokljunog. Masovnim odgojem počinje se 1965. godine, da bi osnivanjem društva u Travniku, 1982. godine došlo do prvog radnog standarda. Do današnjeg izgleda travničkog kratkokljunog goluba došlo se strpljivim radom duži niz godina, nakon čega je sudijska organizacija zvanično usvojila standard travničkog kratkokljunog goluba 10. februara 1992. godine u Doboju. Golub je sitnijeg izgleda, skladnih proporcija, sa širokim zaobljenim grudima. Živahne je prirode, veoma dopadljiv i atraktivan golub. Spada u grupu visokoletača kratkog kljuna, koji lete visoko u dobro zatvorenom jatu. Tijelo je dosta kratko, koso nošeno, tako da s horizontalnom linijom zatvara ugao od 45 stepeni pa i više. Perje je čvrsto zategnuto, čvrsto priljubljeno uz tijelo i sjajno. Osim travničkog kratkokljunog goluba, postoji i sarajevski ili izmirski prevrtač, zenički, bihački i drugi.

Ostale pasmine i rase ćemo samo taksativno nabrojati, i to: bosanska kokoš živičarka, pogrmuša (džudža), domaća rogata koza, hercegovački magarac i dr.

Proizvodi animalnog porijekla koji imaju naznake autohtonosti Polutvrđi sir od ovčijeg mlijeka – travnički ili vlašićki sir

Mlijeko i mliječni proizvodi smatraju se jednim od najvažnijih namirnica animalnog porijekla. Na planini Vlašić razvila se proizvodnja bijelog polutvrđog sira u salamuri, pod nazivom travnički ili vlašićki sir. Sir se proizvodi od ovčijeg mlijeka, a period proizvodnje je povezan s laktacijom ovaca. Sir se proizvodi na planinskim područjima za vrijeme ljetne ispaše, u objektima namjenski izgrađenim za tu namjenu – sirarama. To je jedan od najboljih bijelih sireva proizvedenih u salamuri. Travnički sir je prvi opisao Adametz, koji je 1891. godine opisao uslove sirenja ovčijeg mlijeka. A spominjan je i 1906. godine u Zagrebu, u raspravi o travničkim dželepčijama, u kojoj se daje opis tehnologije proizvodnje travničkog sira. Zatim Frangeš 1922. piše o travničkom siru, zatim Filipović i Fleischman. Na osnovu istraživanja Natalije Dozet, određen je standard i kvalitet travničkog sira.

Travnički ćevapi ili ćevapčići

Prema predanju, travnički ćevapi su proizvod koji se priprema od triju vrsta mesa, a jedno od njih je i ovčije. Higijenski ispravno meso, goveđe i ovčije, nakon klanja se melje, miješa u određenom omjeru i ostavlja da odstoji 12 sati, a zatim ponovo miješa prema tradicijskoj recepturi i oblikuje u sirove ćevape, kojima se dodaju začini i malo soli, nakon toga se drže na hladnijoj temperaturi. Prije upotrebe se prže na roštilju na određenoj temperaturi a za jelo se poslužuju topli.

Aktivnosti neophodne radi očuvanja autohtonih pasmina i proizvoda

Žive ekspanate autohtonih pasmina u budućnosti će biti moguće očuvati jedino ako se poduzmu slijedeće aktivnosti, i to:

- osnivanje i registriranje centra za autohtone pasmine;
- provođenje daljnje popularizacije pasmina, u vidu maskota na sportskim, kulturnim i drugim manifestacijama (npr. tornjak je maskota Turističke zajednice SBK), snimanjem igranih i dokumentarnih filmova, kao i filmova za djecu i omladinu, različitih emisija za djecu i omladinu o ovoj temi i dr.;
- organiziranje različitih izložbi pasmina, formiranje pasminskih klubova, linija i rodova i dr., izrada biološke karte, standardizacije;
- razvijanje svijesti kod djece i građana o tome da je to naša kulturna baština, dakle, baština svih naroda koji žive na prostorima Bosne i Hercegovine;

- pravljenje dječijih emisija, gdje će tematske cjeline biti posvećene ovim pasminama;
- demistificiranje problematike na širem društvenom planu;
- izrada inventarizacije pasmina na terenu, s fotografijama, imenima vlasnika i mjestima gdje se nalaze primjerci pasmina, uvođenje u uzgoj, izrađivanje uslovnog pedigrea za neke primjerke koji imaju približno odgovarajuće osobine pasmine, te s tim vlasnicima pokušati napraviti ugovore o saradnji po pitanju autohtonih pasmina, definiraje upotrebne vrijednosti autohtonih pasmina;
- kontinuirano populariziranje pasmina kroz školske ustanove;
- pohranjivanje arhivske građe u arhive ili Kantonalni arhiv;
- pronalaženje historijskih i drugih zapisa i sl. (npr. pronađeni stećak na kojem se nalazi tornjak kao argument autohtonosti na našem tlu);
- izrada poštanskih markica s likovima autohtonih pasmina;
- izrada web-sitea;
- dovođenje autohtonih pasmina, uz pomoć državnih institucija, do međunarodnog priznanja, jer smo zbog dosadašnje neaktivnosti izgubili pasmine, npr. pasa koji su prisvojeni u susjednim zemljama (posavski gonič; trobojni gonič);
- nepovoljan trend je držanje autohtonih pasmina u vrlo skromnim uslovima koji nisu odgovarajući za pasminu;
- loša njega i hiperprodukcija ne smiju prevladati kao način ponašanja prema autohtonim pasminama i dr.;
- izrada naučnih i stručnih istraživanja pasmina, izbjegavanje uticaja kabinetskih autoriteta i koristoljublja;
- pisanje udžbenika i drugih publikacija;
- razvijanje nacionalnog osjećaja za naše autohtone pasmine na različite načine, što će usloviti da one postanu simbol kulturne baštine svih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini;
- rad na biohemijским i drugim analizama, genetskim istraživanjima i dr.
- registriranje po imenima onako kako se u narodu zovu, što bi bilo prihvatljivo zbog prepoznatljivosti, npr. vratiti ime tornjaku u VLAŠIĆKI OVČAR – TORNJAK kako su ga naši stočari oduvijek zvali; rad na zaštiti divljih zvijeri da bi tornjak ostao u stadima i imao svoju primarnu ulogu kao ekološki faktor na planinama u Bosni i Hercegovini;
- rad na izradi spomenika te raznih drugih predmeta (suvenira) i slično, čime bi se svima dalo na znanje da je to isključivo simbol Bosne i Hercegovine i dio kulturnog blaga svih naroda u Bosni i Hercegovini;
- za pojedine rase do sada više su uradili, nazovimo, amateri, nego stručni i visoko kvalifikovani kadrovi. Razlog je u tome što su većina naših profe-

sora kabinetski autoriteti, a kada su u pitanju autohtone pasmine, umjesto da ih spasu, oni su svojim projektima koje je finansirala bivša država, vjerovatno nenamjerno i neznajući, ove rase doveli skoro do istrjebjenja zbog ličnog interesa. Te životinje je očuvala mudrost naših ljudi koji su, npr. puškom branili dubsku ovcu od najeзде merinizacije '45. u okolici Travnika ili romanizacije na Kupresu, gdje su urađene velike farme koje su propale, a danas tih hibrida nema nigdje, dok su milioni potrošeni ili su urađene ergele kojih danas nema. Dakle, upotrebna vrijednost naših autohtonih vrsta dovela je do njihova očuvanja, jer ta simbioza na ovim prostorima traje već milenijima i to ni jedan zakon neće moći promijeniti;

- donošenje zakona o zaštiti autohtonih pasmina (podsticaj uzgoja autohtonih pasmina) i formiranje resursnog centra na pogodnoj lokaciji na planini Vlašić, te osnivanje državne službe za zaštitu autohtonih pasmina;
- potrebno je formiranje udruženja s ciljem očuvanja svih autohtonih pasmina i ulaganja države u ovaj projekat preko materijalnih propisa;
- potrebno je na godišnjem nivou pokretanje centralne manifestacije radi popularizacije centra i autohtonih pasmina, kao i rad na standardizaciji autohtonih prehrambenih proizvoda te demistificiranje nametnute zaraženosti naših autohtonih proizvoda pod geslom „Bosansko (bh.) blago na jednom mjestu“;
- rad na zaštiti divljih zvijeri da bi tornjak ostao u stadima i obavljao svoju primarnu ulogu kao ekološki faktor na planinama u Bosni i Hercegovini;
- dokazivanje, na naučno zasnovanim argumentima, da su ekološke prilike i način života glavni faktori za formiranje pasmina, kao i za njihov opstanak na ovim prostorima;
- usklađivanje planova i programa u visokoškolskim ustanovama da prate potrebe terena, umjesto što rade svoje projekte od kojih praktično nema neke velike koristi, nego se stvara jaz između struke i nauke – svako za sebe;
- aktivna suradnja s međunarodnim organizacijama koje se bave zaštitom genetskih resursa, kao npr. SAVE FOUNDATION iz Sankt Gallena u Švicarskoj (Safeguard for Agricultural Varieties in Europe The quarterly electronic information service of the SAVE Foundation SAVE Project Office Neugasse 30, CH 9000 St. Gallen, Switzerland / www.save-foundation.net / office@save-foundation.net).

Resursni centar

Za potrebe očuvanja autohtonih pasmina, naša država mora donijeti zakon o očuvanju autohtonih pasmina i veliki broj pravilnika, a ako se pokaže potreba, i uredbi sa zakonskom snagom. Također, moraju se poštovati različite međunarodne konvencije (Rio, Madrid) i dr., uključiti u međunarodne i druge organizacije, te raditi projekte na evropskom i svjetskom nivou kako bi se pratili tokovi i crpila potrebna finansijska sredstva radi istraživanja i dr. iz za to predviđenih fondova. Način rada i očuvanja autohtonih pasmina, kao i naših običaja u resursnom centru bili bi predmet projekta u koji bi se morao uključiti ekspertni tim iz različitih sfera života koji bi uradio projekat i dao konačnu viziju resursnog centra u svim segmentima.

Centar bi u svome sastavu trebao imati turističke kapacitete, tj. turističku ponudu, sve s ciljem samoodrživosti. Jedan od načina da se sve ove značajnosti očuvaju preko resursnog centra u kojem će se autohtone životinje uzgajati i čuvati, a autohtoni proizvodi proizvoditi i raditi u tzv. kućnoj radinosti, ali i čuvati i njegovati naša kultura, običaji i dr. Zaposlenici bi nosili narodne nošnje našega kraja i opsluživali farme na način kako se nekad živjelo i radilo. Centar bi morao biti samoodrživ, ali prije toga, treba uraditi mnoge predradnje u obliku donošenja zakona i podzakonskih akata i sl. U tom centru treba planirati uzgoj domaćih autohtonih pasmina i planirati proizvodnju autohtonih proizvoda. Planirati kulinarsku ponudu našega kraja, raditi različite promotivne aktivnosti, edukacije o biodiverzitetu našega kraja, naučne konferencije, različita istraživanja, ekskurzije radno-edukativnog tipa, gdje bi djeca koja pohađaju osnovne škole, kao dio školskog programa, učila o našim autohtonim rasama i proizvodima te posjećivala resursni centar da se ne zaboravi kulturna baština. Centar bi bio dio genetskog centra sa živim eksponatima, s ciljem očuvanja agrobiodiverziteta našega kraja. Lokacija centra bi bila na Vlašiću, u vidu katuna, i sve bi bilo planirano u tom duhu, pa i pristojan hotelski smještaj za turiste. Potrebno je planirati da centar bude samoodrživ, da se može sam isfinansirati od svojih aktivnosti i razvijati plansku turističku ponudu agroturizma s različitim mogućnostima. Resursni centar može biti „živa muzejska“ postavka s ciljem očuvanja naše kulturne baštine.

Prije početka izgradnje i planiranja treba uraditi inventarizaciju stanja pasmina na terenu, s fotografijama, imenima vlasnika i mjesta gdje se nalaze primjerci pasmina, obaviti kupovinu, uvesti u uzgoj, voditi evidencije o njima ako imaju približno odgovarajuće osobine pasmine. Izradom skulptura u resursnom centru dala bi se fizionomija centru, kao i važnost svim autohtonim pasminama da je to isključivo simbol kraja naših ljudi, čime bi se osnažila njegova pripadnost Bosni i Hercegovini, jer sve to i predstavlja kulturno blago svih naroda u Bosni i Hercegovini.

Zaključak

Autohtone pasmine su vrlo značajne za očuvanje identiteta jedne države i naroda. Projekat „Resursni centar“ radio bi ekspertni tim u Travniku. U resursnom centru za autohtone pasmine treba planirati uzgoj svega što mi smatramo da je naše, kao što su domaća koza, buša, bosanski brdski konj, posavski gonič, trobojni gonič i dr. Centar bi omogućio razvoj „seoskog turizma“, sa svim aspektima nekadašnjeg načina života. Osim turističke ponude, centar bi bio mjesto očuvanja tradicije i tradicijskih vrijednosti stanovnika travničkoga kraja i doprinošenja očuvanju biodiverziteta. Resursni centar treba planirati na planini Vlašić, imao bi katune, te mnoge druge sadržaje, kao i hotelski smještaj. Plan je da centar bude samoodrživ, da se može sam isfinansirati od svojih aktivnosti i poslužiti kao temelj razvoja planske turističke ponude, tj. agroturizma s različitim mogućnostima, npr. slikarske kolonije, dječije ekskurzije, dobrotvorni i dobrovoljni rad u centru i dr. Rezultat formiranja ovog centra bio bi naša komparativna prednost u odnosu na zemlje koje ga nemaju i pružanje šansi i mogućnosti razvoju ruralnog turizma, sa svim aspektima nekadašnjeg načina života, te bi bio mjesto očuvanja tradicijskih vrijednosti stanovnika travničkoga kraja i šire, a ponudio bi i uslove za obradu zemlje na ekstenzivan način, oblačenje i nošenje narodnih nošnji, hotelski smještaj za turiste, održavanje sajma domaćih životinja i dr. izložbi, organiziranje slikarskih i drugih kolonija, naučno-istraživački rad i niz drugih mogućnosti. Preko ovog projekta mogla bi se razvijati ideja da Travnik bude sajamski grad za naše stočare, kao i mogućnost da resursni centar ponudi prostor, kako je već rečeno, za različite izložbe, slikarske i druge kolonije, naučno-istraživački rad na autohtonim pasminama i dr. Autohtone pasmine su genski potencijal – živa banka gena i važne su zbog očuvanja biodiverziteta.

Literatura

1. Katica, Velija i dr.: *Autohtone pasmine domaćih životinja u Bosni i Hercegovini*, Promocult, Sarajevo, 2004, 142–152.
2. Muhamedagić, S. – Salkić, A. – Dizdarević, F. – Vegara, M.: „Eksterijerne i tipološke karakteristike bosansko-hercegovačkog pastirskog psa tornjaka“. *Radovi Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* 48 (1998): 113–121.
3. Salkić, Alen: "Fenotipske i tipološke karakteristike tornjaka na području Srednje Bosne", doktorska disertacija, Veterinarski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2010.

OBIČAJI U LOVSTVU NA PROSTORU BOSNE I HERCEGOVINE, S POSEBNIM OSVRTOM NA PODRUČJE TRAVNIKA

SLOBODAN LIČANIN

Sažetak: Rad se odnosi na tradiciju lovstva u Bosni i Hercegovini, s fokusom na područje Travnika. Prezentirani su neki od najvažnijih običaja, starih više stotina godina, koji se primjenjuju prilikom grupnog ili pojedinačnog lova u lovištima na području Bosne i Hercegovine. Osnovni cilj ovog rada jeste da se ovi običaji zapišu i na taj način sačuvaju i u vremenima koja dolaze, ali i da se pokaže kako su lovci nekada postupali i odnosili se prema ulovu.

Ključne riječi: lovstvo, običaji, Bosna i Hercegovine, Travnik

Abstract: The paper deals with the tradition of hunting in Bosnia and Herzegovina, focusing on the Travnik area. Some of the most important customs, hundreds of years old, are presented, usually used during group or individual hunting in hunting grounds in Bosnia and Herzegovina. The main goal of this paper is to record these customs and thus preserve them in the times to come but also to show how hunters once treated and related to their catch.

Keywords: hunting, customs, Bosnia and Herzegovina, Travnik

Uvod

Organizovano bavljenje lovom, ne kao oblikom prikupljanja sredstava za prehranu i preživljavanje, nego kao kulturološko-sportska disciplina, praktikuje se još od srednjeg vijeka. Lovstvo u današnjem kulturološkom obliku počelo se javljati najprije na području Srednje Evrope, uključujući područje Njemačke, Austro-Ugarske, pa je sasvim logično pretpostaviti da su lovački običaji na naše prostore uvedeni, najvjerovatnije, početkom austrougarske vladavine. Savez lovačkih organizacija Bosne i Hercegovine osnovan je 1925. godine u Sarajevu, dok su u Travniku lovačka društva osnovana još i ranije. Najstarije je formirano 1905. godine u Docu na Lašvi, a 1913. godina se uzima kao zvanična godina formiranja Lovачkog društva Vlašić Travnik. U dugoj historiji lovstva postoje određeni običaji, navike koje čuvamo i one su

postale sastavni dio kulture i tradicije naroda, a treba ih poštivati i njegovati. Poštivanje lovačke tradicije i običaja, vrlina je lovaca. Pravilo je da se ne krše ovi tradicionalni običaji: zajednički sastanak i dogovor prije početka lova, sa-stanak i pozdrav odstrijeljenoj divljači, pružanje grančice nakon lova onima koji su pravilno izvršili odstrel, uvođenje pripravnika u krug zrelijih lovaca i posmrtni ispraćaj lovca.

U nastavku ovog eseja osvrnut ćemo se kratko na svaki od nabrojanih običajnih postupaka lovaca pojedinačno.

Početak lova

Prilikom grupnih lovova koje organizuje određeno lovačko društvo, lovovo-đa saopštava vrijeme početka lova, polazak po goniča, te vrijeme završetka lova. Određuje se lice za transport ulovljene divljači do mjesta odavanja po-časti. U slučaju manje lovne površine, početak lova, vrijeme pokretanja go-niča i završetak lova označavaju se zvučnim signalom. U tu svrhu pravljeni su lovački rogovi od rogova bika, a i od mesinga. Taj početak lova označava se dvama kratkim trubnim zvucima i označava odlazak po goniča, a trima dugim zvucima završetak lova. Na nivou našeg Lovačkog društva Travnik, u grupnom lovu na divlje svinje i vuka, broj lovaca se kreće od 250 do 400, a na nivou sekcija do 120 lovaca, zavisno od terena određenog za određenu vrstu lova.

Zelena grančica

Riječ je o starom, dobrom lovačkom običaju koji se primjenjuje pri odstrelu papkaste divljači, a to su: jelen obični, jelen lopatar, srneća divljač, muflon i divokoza, kao i pernate divljači, kao što su: veliki tetrijeb, tetrijeb ruževac, lještarka. Svrha toga običaja je odavanje počasti odstrijeljenoj lovini.

U tu svrhu koristi se odlomljenom grančicom, koju nikako ne bi trebalo rezati nožem. Zelena grančica se uzima, u principu, od četinaru kojeg ima na tom području, a u slučaju da u okolini nema četinaru, može se koristiti i grančica hrasta, bukve ili graba koja na sebi ima lišće. Zelena grančica simbolizuje posljednji zalogaj divljači. Lovac postavlja takvu zelenu grančicu u usta jelenu lopataru, srndaću, muflonu i divokozi i u kljunove ptica. Zelena grančica se ne stavlja mrkom medvjedu, vuku, lisici i divljoj svinji. Nova grančica se papkastoj divljači postavlja na lijevoj plećki, pošto se sva divljač odlaže na desnu stranu. Tako se lovac na simboličan način odužuje divljači za njenu žrtvu i trofej.

Lovčeva grančica

Lovčeva grančica je vrh četinarske, lisičarske grančice sa suhim listom. Upotrebljava se kao dokaz pravilno odstrijeljene divljači. Odstrijeljena divljač se odlaže na desnu stranu utvrđenim redoslijedom. Lovovođa uzima lovčev šešir i stavlja grančicu na njega, zatim lovac uzima tu grančicu i, držeći šešir u lijevoj ruci, desnom kači grančicu na desnu stranu šešira. Lovac nosi grančicu samo na dan lova određene divljači i grančica na lovačkom šeširu znači da je pravilno obavljen odstrel divljači. Ovo se odnosi na grupne lovove visoke divljači.

Kada je lovac sam, on uzima grančicu koju ima, bilo da je četinar ili liščar, zatakne je za šešir na isti način kako je prethodno navedeno i stavlja kao posljednji zalogaj.

Odlomljena grančica za informaciju o lovu

Prilikom kretanja u lovištu, lovci se međusobno obavještavaju postavljanjem grančice na putu, tako da se može dobiti informacija o kretanju. Takvi podaci mogu biti različiti, pa je potrebno predznanje o tome šta znače položene grančice na zemlju ili one koje su pobodene. Takve informacije pobodenim i položenim grančicama znakovi su koji su jasni samo lovcima, pa tajnu nećemo odavati na ovom mjestu. Tipovi informacija su o lokacijama gdje lovac treba da se kreće, gdje da zastane, tačnije gdje da čeka divljač, zatim o mjestu odakle je pucano i obavljeno ranjavanje divljači, kao i o pronalaženju krvnog traga.

Nošenje i odlaganje odstreljene divljači

Poštovanje prema ulovljenoj divljači lovci izražavaju, također, i pravilnim nošenjem te divljači. Doslovno poštovanje koda ponašanja u lovu i prema ulovljenoj divljači, od lova, nošenja, odlaganja i prevoza u skladište ulovljene divljači, sastavni je dio lovačke etike. Kako visoka tako i sitna divljač transportuje se zaprežnim kolima. Druga sitna divljač, kao što su fazani, zečevi, kunići, jarebice, stavljaju se na prečke na prikolicama, bilo zaprežnim ili traktorskim, tako da je svaki primjerak divljači odvojen jedan od drugog. Nikako nije dozvoljeno da se odstrijeljena divljač baca kao na kamaru. Krupna divljač se također transportuje odvojeno. Na zbornom mjestu sva odstrijeljena divljač se odlaže u redove, po veličini. Jelen obični odlaže se prema trofejnoj

vrijednosti, jelen lopatar i divlje svinje prema težini, a sitna divljač, kao što su lisica, zec, kunić i fazan, odlaže se tako da ih se okrene prema mjestu odstrela, uz to da se svako deseto malo izdvoji, da se zna prilikom brojanja.

Pozdrav odstreljenoj divljači

Na zbornom mjestu lovovođa, lovnik i vođa hajkača staju na tri koraka od odložene divljači, s desnog krila. Lovovođa naređuje zbor kod odstrijeljene divljači, te se lovci i hajkači, s lovačkim psima, postavljaju u redove. Lovci se postavljaju na desnom krilu a hajkači na lijevom krilu. Psi su uz lijevu nogu hajkača. Svi lovci lijevom rukom hvataju za cijev puške iznad redenika, a lovnik kratkim govorom ocjenjuje protekli lov, kao i disciplinu lovaca, te iskazuje uspjeh obavljenog lova: koliko je ispaljeno hitaca, koliko je odstreljeno određene vrste divljači. Na kraju, lovnik s poštovanjem obilazi svu odstreljenu divljač i komanduje: „Pozdrav odstreljenoj divljači!“ Tada lovnik poziva sve prisutne na *zadnji pogon* u prostorije lovačkog doma, kuće ili ugostiteljskog objekta. Ako se ulazi u noć, obavezno se na četiri strane svijeta pale vatre koje obasjavaju odstreljenu divljač koja se često i dekoriše, najčešće četinarima.

Podjela divljači

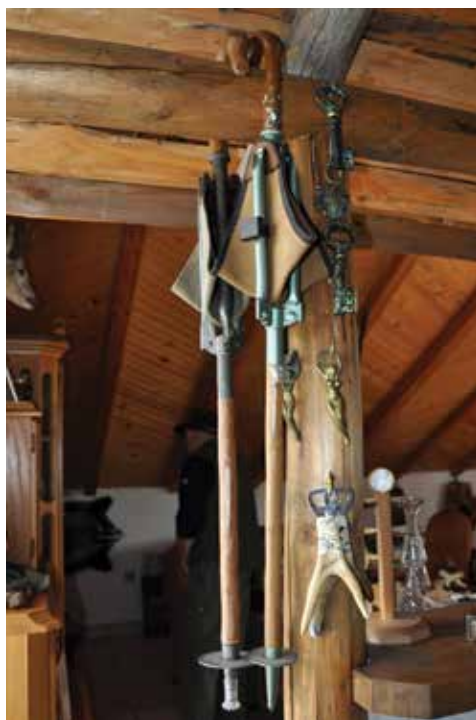
Prilikom podjele divljači, prvenstvo imaju gosti, pa onda ostali lovci, i to obavljaju glavni lovovođa i grupovođa.

Lovačka obilježja

Lovačke oznake se nose uvijek na lijevoj strani grudi, vindjakne, prsluka, i na lijevoj strani šešira. Odnedavno, prema Zakonu o lovstvu u Bosni i Hercegovini, obavezno je da lovci nose kačkete i prsluke koji su fluorescentni, jer se u lovu često dešavaju nesreće. Oznaka pripadnosti određenom lovačkom društvu nalazi se na kačketu i na prsluku s lijeve strane i preko leđa prsluka.

Odlikovanja

U Bosni i Hercegovini postoje odlikovanja trećeg, drugog i prvog reda. Medalje i oznake za počasno članstvo nose se na svečanim lovačkim odijelima prigodom redovnih i vanrednih skupština, bratimljenja, lovačkih večera. Posebno odlikovanje sa znakom divokoze označava počasno članstvo, uz pločicu s imenom i prezimenom na lijevoj strani. Unutar lovačkog društva dodjeljuju se diplome zaslužnim lovcima, a zahvalnice licima i preduzećima koji nisu lovci a koji su učestvovali u izgradnji lovačkih objekata i u doniranju određenih sredstava.

Zbornik radova, Nematerijalna kulturna baština Travnička i okoline

Lovačko krštenje/kumstvo

Ceremonija kumstva započinje najprije tako što lovovođa opisuje kako je određeni mladi lovac odstrijelio određenu vrstu divljači. Zatim predaje riječ starješini, znači najstarijem lovcu koji vodi čitav ovaj ritual. Prethodno, tj. unaprijed se odredi najiskusniji lovac za taj lovni dan. Prisutni su još predsjednik časnog suda, tužitelj, branitelj, i porota koja vijeća o visini kazne zbog odstrijeljene divljači. Kazna se sastoji od određenog broja hladnih i vrućih udaraca po stražnjici, a najčešće ljeskovom ili drenovom motkom koju priprema kum. Budući lovac sam izabire kuma. Tužitelj iznosi prijedlog broja udaraca, a branitelj nastoji taj broj smanjiti. Obaveza kuma u ovoj prilici je da, nakon kumstva, daruje lovca nekim komadom lovačkog pribora, najčešće je to pištaljka, lovački nož ili čakija. Ceremonija se završava tako što kum pripremljenim štapom izvršava izrečenu kaznu – određeni broj udaraca po stražnjici, prvo hladnih – laganih udaraca, a zatim vrućih, jačih. Poslije obavljene ceremonije sjeda se za zajedničku trpezu, gdje se prepričavaju lovačke zgode i nezgode toga lovnog dana.

Posmrtni ispraćaj lovca

I u slučaju smrti lovca postoje posebni običaji koje treba ispoštovati. Potrebne su konsultacije s najbližom familijom da li su saglasni da se ispraćaj pokojnika obavi na lovački način. U našem lovačkom društvu bilo je uobičajeno da, bez obzira na konfesiju, kolege lovci, u ulozi počasne straže i odjeveni u

svečane lovačke uniforme, prate pokojnog lovca do grobnog mjesta. Potom se postrojavaju na bezbjednoj udaljenosti, u suprotnom smjeru od mjesta ukopa, kako bi se obavila počasna paljba dva plotuna. U nekim lovačkim organizacijama u Bosni i Hercegovini lovci se rasporede po čitavoj površini grobnih mjesta, na bezbjednoj udaljenosti, odakle ispaljuju dva pucnja bez prethodno utvrđenog redoslijeda. Glavni lovovođa ili predsjednik sekcije često prije ispaljivanja plotuna čita oproštajno pismo pokojniku. Na ovom mjestu svakako treba spomenuti da postoji i svetac zaštitnik lovaca, a to je sv. Eustahije Mučenik, nebeski zaštitnik lovaca, lovočuvara i šume. Spomen-dan je 20. septembra, a slavi se u Rimokatoličkoj, Anglikanskoj i u Pravoslavnoj crkvi. Slavi se i sv. Hubert, zaštitnik lovaca, šumara, kinologa, optičara i radnika metalske struke (kovača). Slavi se u Rimokatoličkoj i u Anglikanskoj crkvi.

FOTO HISTORIJAT LOVSTVA U TRAVNIKU

1929. (lovačka družina na putu za Vranicu planinu)

1929. Vranica, Dragan Mikuš, Malčo (Amalija) Budimirović

1929. lov na divlje svinje u Skomorju, gosti iz Njemačke

1948. foto Korić (otvorenje lova na sitnu divljač)

1948. foto Korić (otvorenje lova na sitnu divljač)

24.10.1959, Odstrel medvjeda na Bukovačkom kam, Mitar Dovedan, Ibrahim Korić, Mirko Tošić, Izmir Przborić

1960. Štafeta povodom Dana mladosti

25.5.1963. godišnja Skupština

1968. predaja vučadi

1965. (lovačko društvo Vlašić Travik, područje Han Bile)

1969. redovna smotra lovačkih pasa

1974. (odstrijel kapitalnog medvjeda u Jasenici)

1984. (turistički odstrijel medvjeda na Gostilju)

2000 (skupština Lovackog društva Vlasić Travniki)

TRADICIJA KAO NOSILAC PORUKE NEMATERIJALNE BAŠTINE

LEMJA CHABBOUH AKŠAMIJA – AMMAR AKŠAMIJA

Sažetak: Analizirati materijalnu i nematerijalnu baštinu, a zanemariti tradiciju kao element koji postaje nosilac kodne vrijednosti koja određuje baštinu (i materijalnu i nematerijalnu), značilo bi blasfemiju prema baštini. Tradicija je jednako važna za graditeljsko naslijeđe kao i za nematerijalno naslijeđe. Govoriti o duhu mjesta koji je značajan činilac graditeljskog naslijeđa, znači razumjeti onaj nevidljivi ali prisutni tradicijski kod koji uvjetuje oblikovanje prostora, historijsku slojevitost i, svakako, ambijentalnost i uvezanost pojedinačnih vrijednosti u cjelinu. Analizom strukture grada Travnika kroz vremenski okvir, utvrdili smo da postojanje srednjovjekovne utvrde rezultira i postojanje podgrađa, što smo prepoznali u naselju / mahali Osoje. Argumentacija za ovu tezu je, između ostalog, i forma tradicionalne kuće koja više odgovara ruralnom graditeljstvu, nego urbanoj gradnji. Blizina i položaj u odnosu na srednjovjekovnu utvrdu to svakako potvrđuje. Dolaskom Osmanskog Carstva i urbanizacijom grada ovo podgrađe postaje dio gradske cjeline kao mahala, a komunikacije koje se tada grade svakako inkorporiraju Osoje u gradsku cjelinu. Kroz daljnju historijsku slojevitost u austrougarskom periodu svijest o tradiciji ne jenjava. Tako se nakon požara u centralnom dijelu, koji se naziva Varoš, grade novi objekti, uključujući i sakralne objekte, koji pomjeraju granice izvornosti i autentičnosti, pa izgorjeli objekti postaju samo čuvari prostora, a na njihovu mjestu se grade objekti s novom tradicionalnom vrijednošću i od novih materijala, s jasnim ciljem da izazovu promjenu duha mjesta. U tom periodu dolazi i do stanovite dihotomije grada, koja biva presječena željezničkom prugom i cestom, mada ništa od toga ne narušava granice grada koje su puno ranije postavljene. Sve što je kroz historiju zabilježeno, u današnjem trenutku velikih i nemilosrdnih globalnih promjena ne bi smjelo narušiti integritet i identitet prostora i pobrisati neke od historijskih slojeva koji u svojoj više-vjekovnoj historijskoj tradiciji baštine tradicionalni duh mjesta.

Ključne riječi: tradicija, graditeljska baština, urbanizacija

Abstract: Analysing tangible and intangible heritage, while ignoring tradition as an element that becomes the bearer of the code value that determines heritage (both tangible and intangible), would mean blasphemy towards heritage. Tradition is just as important for architectural heritage as it is for intangible heritage. To talk about the spirit of the place, as a significant factor of the architectural heritage, means to understand that invisible but present traditional code that determines the shaping of the space, the historical layering, and, certainly, the ambience and connection of individual values. By analysing the structure of the town Travnik over a time frame,

we determined that the existence of a medieval fortress also results in the existence of a suburb, which we recognized in the settlement/mahala (neighbourhood) of Osoje. The argument for this thesis is, among other things, the form of a traditional house that is more suitable for rural than urban construction. The proximity and position of the medieval fort certainly confirm this. With the arrival of the Ottoman Empire and the urbanization of the town, this suburb became part of the town entity as a mahala, and the communications built at that time certainly incorporated Osoje into the town entity. Through further historical stratification in the Austro-Hungarian period, the awareness of tradition did not wane. Thus, after the fire in the central part, called Varoš, new buildings were built, including sacral buildings, which pushed the boundaries of originality and authenticity, so the burned ones became only guardians of the space, and in their place were built buildings with a new traditional value and made of new materials, with the clear aim of causing a change in the spirit of the place. During that period, a certain dichotomy of the city came about, which was cut through by the railway and the road, although none of this violated the town borders that had been set much earlier. Everything that has been recorded throughout history, in today's moment of great and merciless global changes, should not violate the integrity and identity of the space and erase some of the historical layers that in their centuries-old historical tradition inherit the traditional spirit of the place.

Keywords: tradition, architectural heritage, urbanization

Uvod

Promišljajući i analizirajući termin „baština“, dolazi se do zaključka da je skoro neodvojiva povezanost između materijalnih i duhovnih vrijednosti koje ovaj termin nosi u svojoj kodnoj poruci. Sublimirajući fizičku strukturu i njevu materijalizaciju s duhovnošću i neopipljivim ali prisutnim vrijednostima, dolazimo i do termina „tradicija“ koji karakterizira baštinu.

Međutim, kroz vrijeme koje neumitno protiče, baština, pa samim tim i kulturna baština, prestali su se baviti samo materijalnim vrijednostima, i ta transformacija se dogodila, ne isključivo ali najvećim dijelom, radi upotrebe instrumenata koje je inaugurirao UNESCO (Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu). Ovim prestaje era tretiranja spomenika kao nepokretnog naslijeđa i pojedinačnih artefakata i zbirki kao pokretnog naslijeđa. 2003. godine u Parizu, tačnije od 29. septembra do 17. oktobra, na svom 32. zasjedanju UNESCO donosi Konvenciju o zaštiti nematerijalnog kulturnog naslijeđa. Od tada počinjemo uvoditi vrijednosti koje su, naravno, i prije postojale, ali nisu bile klasificirane i valorizirane. Govorimo o tradiciji ili živim izrazima koji su naslijeđeni od naših predaka i preneseni na naše potomke, u šta ubrajamo usmena predanja, izvedbene umjetnosti, društvene prakse, rituale, svečane događaje, znanja i prakse koje se tiču prirode i sve-

mira te znanja i vještine za proizvodnju tradicionalnih zanatskih proizvoda.

Dakle, tradicija kroz duhovnost, znanja i vještine, njeno zatečeno stanje u društvu i prenošenje na nove generacije postaje dio jedne, uvjetno rečeno, nove discipline, a to je zaštita nematerijalne kulturne baštine, koja kroz ovu konvenciju po prvi put nudi već prepoznatu distinkciju između materijalne i nematerijalne baštine. UNESCO je ovu konvenciju ponudio kao odgovor na rastuću globalizaciju kojoj je cilj potiranje i brisanje brojnih tradicionalnih vrijednosti, te male, siromašne i potlačene narode ostaviti bez baštine. Sve povelje i konvencije donesene su kao rezultat stava ove krovne institucije i kao posljedica utvrđenog i definiranog problema, koji kroz ove pravne akte nudi rješenja. Stoga i ne iznenađuje govor koji u ovom tekstu citiram, u vlastitom prijevodu:

Herman Hesse je na dodjeli Nobelove nagrade nadahnuo govorio o problemu koji danas nazivamo globalizacijom:

„Moj ideal, ipak, nije potiranje nacionalnih svojstava na način koji vodi ka intelektualno jednoobraznom čovječanstvu. Naprotiv, neka dugo živi raznolikost svih oblika i boja na dragoj nam planeti Zemlji!

Prekrasno je to postojanje mnogih rasa i naroda, mnoštva jezika, raznih mentaliteta i svjetonazora. Ako osjećam neprijateljstvo i nepomirljivu netrpeljivost prema ratovima, osvajanjima i pripajanjima, to je uslijed mnogo razloga, ali ponajprije zbog toga što su mnoga organski ponikla, visoko individualna i raskošna postignuća ljudske civilizacije bila žrtvom tih mračnih sila.

Protivnik sam 'grands simplificateurs', a zaljubljenik u kvalitet, izvorno umijeće i jedinstvenost.“

U teorijskom smislu, kada govorimo o kulturnom naslijeđu, primjećujem da postoje četiri parametra tradicionalne vrijednosti baštine. Mi smo ih klasificirali na sljedeći način:

1. izvornost,
2. autentičnost,
3. autohtonost,
4. originalnost.

Sva četiri parametra posjeduju svoje karakteristike, pa ćemo ih tako i predstaviti. Iako se ovi termini često upotrebljavaju kao sinonimi u rječniku zaštite graditeljske baštine, njihovu ključnu razliku predstavljaju upravo ove dvije dimenzije: prostor i vrijeme.

Kod analize prvih dvaju parametara postoji samo jedna dimenzija relevantna za rezultat, a to je vrijeme, jer prostor postaje irelevantan, već zbog

činjenice da se koriste različite naučne metode, među kojima i komparativna, da bi se postigao rezultat.

Kod trećeg i četvrtog, ali posebno trećeg parametra, u postupak se uključuje i druga dimenzija – prostor.

Nematerijalna baština je specifična utoliko što ne predstavlja samo DUH MJESTA, što je već definirao Norberg Schulz¹, nego istinsko stanje duha koje svjedoči o lokalnoj tradiciji. Ono je neopipljivo, ali je iznimno važno za empiriju, prisutnu u vernakularnosti.

Analiza pojedinačnih parametara relevantnih za tradicionalne vrijednosti baštine

- Izvornost definira ishodišne vrijednosti forme i utvrđuje model arhetipa.
- Autentičnost prati promjene na objektu tokom vremena, i za konačni model usvaja zatečene artefakte na terenu, uvažavajuću izmjene koje su nastale, ali referirajući se na izvorni arhetip.
- Autohtonost se, na osnovu prvih dvaju parametara, referira na položaj baštine i „mjesto“ gdje se nalazi, povezujuću spoznaju o izvornosti i pra-teći kretanje arhetipa kroz prostorni okvir.
- Originalnost se bavi formom i funkcijom baštine, utvrđujući razliku između izvornog i autentičnog u odnosu na trenutno stanje, ali utvrđuje i karakteristike materijalnog i funkcionalnog, postavljajući parametre za daljnje djelovanje.

Na osnovu materijalnih i nematerijalnih dokaza, mi istražujemo kontinuitet: vremena, kroz izvornost i autentičnost, i prostora, kroz autohtonost i originalnost.

Nivo svijesti društva kao odrednica vrijednosti originalnosti

Aspekti opserviranja originalnosti i originala mogu biti od filozofskog, preko etnografskog do ovog zaštitarskog. Međutim, svi se slažu u jednom a to je da originalnost, kao i izvornost, autentičnost i autohtonost, predstavljaju kategorije koje već odavno nisu statusne kategorije, nego procesi koji imaju dva pravca kretanja.

Nivo svijesti društva (o njima samima) glavna je odrednica njihova stanja i statusa, ostaje konstantna ukoliko se nivo svijesti o njima ne mijenja. *Ukoliko se nivo svijesti promijeni, ovisno o tome da li raste ili pada, proporcionalno raste ili opada i njihova vrijednost u društvu.*

Kada je riječ o originalnosti, vrijeme dijelimo na period do masovne indu-

¹ Lemja Chabbouh Akšamija, *Tradicija između autentičnosti i falsifikata*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2014. godine.

strijalizacije i vrijeme poslije masovne industrijalizacije. Možemo konstatirati da je masovna industrijalizacija uništila obrt i učinila da nestanu neka ranija znanja i vještine. Nove tehnologije donijele su praktična i pragmatična jednostavna rješenja koja su zamijenila manufakturnu izradu predmeta, ali i gradnju. Kao rezultat toga susreću se intervencije na tradicionalnim predmetima, koje su urađene istim materijalima, ugrađene na odgovarajuća mjesta, ali obrađene na suvremen način, bez osjećaja i razumijevanja za izvorne tehnike rada, tako da opća slika nije adekvatna izvornom i originalnom stanju.

Značajna je razlika u odnosu na originalnost materijalne i nematerijalne baštine. Materijalna baština, za razliku od nematerijalne, kao artefakt može biti zaštićena u svom izvornom obliku ili devastirana nebrigom i brojnim drugim uzročnicima devastacije. Svaka intervencija na materijalnoj baštini s ciljem očuvanja njene autentičnosti, nepravilnim pristupom, u cjelini ili detalju, može postati glavnim razlogom gubitka njene autentičnosti.

Svijest društva o njima je ono što direktno utiče na njihovu valorizaciju. Dakle, korisnici, konzumenti, nemaju opću svijest o vrijednosti originala, čak ni znanje o raspoznavanju originala od kopije.

Na osnovu materijalnih i nematerijalnih dokaza, mi istražujemo kontinuitet identiteta kroz vrijeme i prostor, a njih kroz izvornost, autentičnost, kao i autohtonost i originalnost.

Kada govorimo o terminu „kulturna baština“, neophodno je konstatirati da se tokom vremena promijenilo i njegovo razumijevanje i značenje, od prvih definicija do danas. Na ovu činjenicu je, vjerovatno, najviše uticala uspostava instrumenata koje je tokom vremena razvio UNESCO. Analizirajući i prve povelje, vidjet ćemo da je primarno kulturna baština predstavljala spomenike, cjeline i zbirke predmeta, dakle, pokretnu i nepokretnu baštinu. U ovom trenutku, a nakon uvođenja Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, iz 2003. godine, uključeni su tradicija, ili živi izrazi naslijeđeni od naših predaka i preneseni na naše potomke, kao što su usmena predanja, izvedbene umjetnosti, društvene prakse, rituali, svečani događaji, znanja i prakse koje se tiču prirode i svemira i/ili znanja i vještine za proizvodnju tradicionalnih zanata.²

Kako je Hesse ranije konstatirao, nematerijalno naslijeđe je doista vrlo fragilno, ali svakako je snažan faktor u srazu s globalizacijom koja, nažalost, sve više dominira. Upravo s toga, razumijevanje nematerijalne kulturne baštine malih sredina, onih kulturološki prepoznatih zajednica, pomaže u interkulturalnom dijalogu i podstiče međusobno poštovanje drugih i drugačijih.

Ako govorimo o značaju nematerijalne baštine u najširem smislu, onda

² Lemja Chabbouh Akšamija, *Metodologija i fenomenologija zaštite kulturne baštine*, skripta, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004. godine

se ne radi samo o kulturološkoj i kulturnoj manifestaciji, već o bogatstvu znanja i vještina koje se prenose s generacije na generaciju. Globalizacija je diferencirala velike narode čija tradicija se preuzima, i manjinske grupe, svakako ne manje vrijedne, ali nedovoljno velike i rasprostranjene, koje, upravo uz pomoć tradicionalne baštine utjelovljene u nematerijalnoj baštini, dobijaju svoj značaj. Društvena i ekonomska valorizacija ovog prenošenja znanja tako postaje relevantna.

Za potpuno definiranje nematerijalne baštine, reći ćemo sljedeće:

Nematerijalna kulturna baština je:

1. tradicionalna, suvremena i živa u isto vrijeme,
2. inkluzivna,
3. reprezentativna,
4. zasnovana na zajednici,

te je, na ovako definiran način, stalno prisutna u sadašnjosti i usmjerena ka budućnosti, a svakako empirijski preuzeta iz prošlosti.

Zaključak

U općem smislu, a po matematičkoj teoriji, identitet podrazumijeva istost ili istovjetnost u poređenju dvaju ili više pojedinačnih elemenata u istoj poredbenoj ravni. Međutim, kada se govori o istovjetnosti ili, pak, o prepoznavanju istih karakteristika (pokušavši teoriju dovesti u ravan baštine), onda se pojavljuju dvije teorije:

1. Radi li se o tome da materijalna vrijednost nastaje u određenom vremenu, a onda traje i egzistira u svakom sljedećem periodu i time prolazi i kroz vrijeme i prostor?
2. Ili, možda, vremenski faktor nije relevantan, tako da materijalna vrijednost nastaje u jednom vremenu, a onda traje kroz prostor, bez vremena kao činioca?

Svakako da se na ovaj način lahko i prihvatljivo može objasniti i pojava upravo istih ili sličnih fenomena koji, bez obzira na lokalitet, nose u sebi istu ili sličnu tradicionalnu poruku. Ova vrsta kauzalnosti ne umanjuje vrijednost određene kulturne baštine, nego nas upućuje na daljnje istraživanje koje će rezultirati utvrđivanjem historijske slojevitosti i eventualne povezanosti ili potpune autonomnosti prepoznate fenomenološke vrijednosti.

Radi se o dvjema teorijama, teoriji o izdržljivosti ili postojanosti i drugoj teoriji o nadizdržljivosti ili nadpostojanosti. Ovaj teorijski pristup jedan je od

alata koji će pomoći prilikom utvrđivanja identiteta tradicionalnih vrijednosti. Sa sigurnošću se može tvrditi da je zaključak kako tradicionalna baština, kao i sve materijalne i nematerijalne tvorevine, traje kroz vrijeme i u svakom trenutku svoga egzistiranja u prostoru trpi određene promjene, a danas odražava sliku svih promjena nastalih protokom vremena na istom prostoru.

Baština, dakle, akceptira obje dimenzije podjednako, a proces trajanja egzistira kao osnovni parametar za njenu valorizaciju. U tom smislu, vrativši se na temu originalnosti, može se konstatirati da se originalnost (a samim tim i autentičnost, koju Konvencija o nematerijalnoj baštini ne prihvata u izvornom smislu upravo jer se smatra da transfer znanja i vještina kroz vrijeme ne može biti kontinuiran) može tretirati kao proces promjena na objektu / artefaktu, sve dotle dok se u najširem smislu ne naruši integritet objekta / artefakta.

Čak i proces narušavanja fizičkog integriteta objekta / artefakta kao posljedice protoka vremena, dakle, starenje objekta ili akcentiranog predmeta a čak i pojave, može se tretirati kao originalnost nastalih promjena. U slučaju kada nematerijalna kulturna baština kroz prenošenje znanja i vještina stvara materijalnu vrijednost, to postaje relevantno, međutim, kada govorimo o nematerijalnoj kulturnoj baštini koja se zaustavlja na znanju, ali i predaji, priči i prenošenju duhovnosti zajednice, ne narušava fizički integritet i opstaje kao nosilac osnovne teme i predaje. Na nju direktno utiče upravo protok vremena, jer detalji su promjenljivi, ali suština, dakle osnovna tema, ostaje nepromijenjena. Radi se o prenošenju znanja u milenijским razmjerama, i o zaboravljenim znanjima, zakopanim u našem biću, jer je svrha postojanja tih znanja i potreba za njihovim korištenjima postepeno nestala. Civilizacije su nastajale i nestajale, a stečena znanja su zaboravljena ili potiskivana novim spoznajama i novim metodologijama. Upravo stoga i Konvencija o nematerijalnoj kulturnoj baštini ističe određene tradicionalne vrijednosti i insistira na njihovu uočavanju i na zaštiti.

U iznimnim uvjetima, kada se stanovništvo dugo bavilo istim djelatnostima i ostajalo na izvornim lokalitetima, njihova znanja su dugo pamćena i trajno vrednovana. A ako se još događalo da su ti prostori bili izvan dometa trendovskih civilizacijskih tokova, središta kapitala i samim tim izvan stilskih svrstavanja, onda se dešavalo da ta znanja, skoro bez ikakve promjene, traju dugo i kontinuirano. Ukoliko se radi o jednom definiranom lokalitetu gdje su parametri, kao geomorfološke osobenosti, klimatski uvjeti i raspoloživi građevinski materijal, reference koje su nepromjenljive i, svakako, svojstvene samo tom lokalitetu, one objektivno, u najvećem procentu, utječu na definiranje akcentiranih predmeta ili pojava. Oni parametri koji formu po historijskim periodima čine različitom (a koji su uvjetovani širokim demografskim

i sociopolitičkim kretanjima) jesu tehnike stvaranja, direktno oslonjene na određene civilizacijske tekovine, kao i na tehnološke spoznaje i kulturno-civilizacijske specifičnosti koje donosi kultura življenja, vjerska opredjeljenja i etnička pripadnost.

Tako bismo svoje izlaganje i završili preambulom ove Konvencije:

„... Uzimajući u obzir važnost nematerijalne baštine kao pokretača kulturne raznolikosti i jamstva održivog razvoja, kako je istaknuto u Preporuci UNESCO-a o zaštiti tradicionalne kulture i folklora iz 1989., u Općoj deklaraciji UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti iz 2001. i Istambulskoj deklaraciji iz 2002., koju je usvojio treći Okrugli stol ministara kulture,

- 1. Uzimajući u obzir duboko uvriježenu međuovisnost nematerijalne kulturne baštine i materijalne kulturne i prirodne baštine,*
- 2. Prepoznajući da procesi globalizacije i društvene transformacije, uz uvjete koje stvaraju za obnovljeni dijalog među zajednicama, također dovode, kao i fenomen netolerantnosti, do ozbiljnih opasnosti gubitka vrijednosti, nestajanja i uništenja nematerijalne kulturne baštine, posebice zbog nedostatka izvora sredstava za zaštitu te baštine,*
- 3. Znajući da postoji sveopća volja i zajednička briga da se zaštiti nematerijalna kulturna baština čovječanstva,*
- 4. Prepoznajući da zajednice, posebice starosjedilačke zajednice, skupine i, u nekim slučajevima, pojedinci igraju važnu ulogu u proizvodnji, zaštiti, održavanju i ponovnom stvaranju nematerijalne kulturne baštine te tako pomažu jačanju kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti,*
- 5. Primjećujući dalekosežni utjecaj aktivnosti UNESCO-a pri uvođenju normativnih instrumenata za zaštitu kulturne baštine, posebice Konvencije za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972.,*
- 6. Primjećujući, nadalje, da zasad ne postoji nikakav obvezujući višestrani instrument za zaštitu nematerijalne kulturne baštine,*
- 7. Uzimajući u obzir da postojeće međunarodne sporazume, preporuke i rezolucije o kulturnoj i prirodnoj baštini treba djelotvorno obogatiti i dopuniti novim odredbama koje se odnose na nematerijalnu kulturnu baštinu,*
- 8. Uzimajući u obzir potrebu da se izgradi veća svijest, posebice među mlađim naraštajima, o važnosti nematerijalne kulturne baštine i o njezinoj zaštiti,*
- 9. Uzimajući u obzir da bi međunarodna zajednica trebala zajedno s državama strankama ove Konvencije pridonijeti zaštiti te baštine u duhu suradnje i uzajamne pomoći,*
- 10. Podsjećajući na programe UNESCO-a koji se odnose na nematerijalnu kulturnu baštinu, posebice proglašenje remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva,*

11. Uzimajući u obzir neprocjenjivu ulogu nematerijalne kulturne baštine kao čimbenika u zbližavanju ljudi i osiguravanju razmjene i razumijevanja među njima,
Usvaja ovu Konvenciju 17. listopada 2003.“³

„Članak 2.

Definicije

U smislu ove Konvencije,

1. »Nematerijalna kulturna baština« znači vještine, izvedbe, izričaje, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima, pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom poviješću koja im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti. U svrhu ove Konvencije u obzir se uzima isključivo ona nematerijalna kulturna baština koja je u skladu s postojećim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, kao i potrebama uzajamnog poštivanja među zajednicama, skupinama i pojedincima i koja je u skladu s održivim razvojem.“

³ Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, Opća skupština Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu, koja se sastala od 29. rujna do 17. listopada 2003. na svojoj 32. sjednici.

Literatura

Tekst je baziran na autoricinoj knjizi i skripti:

1. Chabbouh Akšamija, Lemja: *Tradicija između autentičnosti i falsifikata*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2014. godine
2. Chabbouh Akšamija, Lemja: *Metodologija i fenomenologija zaštite kulturne baštine*, skripta, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004. godine
3. Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, Opća skupština Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu koja se sastala od 29. rujna do 17. listopada 2003. na svojoj 32. sjednici.

TRI DECENIJE OD PRIJEMA BOSNE I HERCEGOVINE U UNESCO

ENES KUJUNDŽIĆ

Sažetak: U radu će biti riječi o legislativnim aktivnostima u pogledu zaštite različitih aspekata nematerijalne i dokumentarne kulturne baštine. Izvođene su najvažnije međunarodne konvencije koje se odnose na nematerijalnu baštinu i njihovim prikazom želimo potencirati potencijal koji domaće organizacije mogu pronaći u ovim međunarodno verifikovanim dokumentima. Također, naglašen je značaj Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, kao krovne institucije na državnom nivou koja bi trebalo da regulira zaštitu i onemogućuje malverzaciju sa kulturnom baštinom.

Ključne riječi: kulturno naslijeđe, međunarodna legislacija, UNESCO

Abstract: The paper will discuss legislative activities regarding the protection of various aspects of intangible and documentary cultural heritage. The most important international conventions related to intangible heritage have been drawn up, and by presenting them, we want to emphasize the potential that domestic organizations can find in these internationally verified documents. Also, the importance of the Commission for the Preservation of National Monuments was emphasized, as an umbrella institution at the state level that should regulate protection and prevent fraud with cultural heritage.

Keywords: cultural heritage, international legislation, UNESCO

Aspekti nematerijalne i dokumentarne kulturne baštine (2. 6. 1993.–2. 6. 2023.)

Još od svoga osnivanja u Parizu 16. novembra 1945. godine, Organizacija ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu – UNESCO posebno je u fokusu svoje pažnje imala kulturnu baštinu, što je rezultiralo nizom normativnih instrumenata (konvencija, preporuka, deklaracija) čiji dometi u praktičnoj primjeni nisu uvijek bili jednoznačni, ali su često bili korisni za formulisanje kulturne politike u nizu zemalja, posebno onih koje pripadaju takozvanom Trećem svijetu.

Petog juna 2018. godine je dosta skromno, uz jednu fotografiju članova Državne komisije Bosne i Hercegovine za saradnju sa UNESCO-m, na čelu s

gospodinom Adilom Osmanovićem, u Ministarstvu civilnih poslova obilježena 25. godišnjica od prijema Bosne i Hercegovine u Organizaciju Ujedinjenih nacija za obrazovanje nauku i kulturu – UNESCO.

Bosna i Hercegovina je primljena u članstvo ove organizacije 2. juna 1993. godine. Od tada su prošle skoro tri decenije, što pruža povoljnu prilika da se podsjeti na ostvarene rezultate proistekle iz toga članstva i ukaže na propuštene šanse onoga što se nije ostvarilo, a moglo je.

Bosna i Hercegovina je do sada ratificirala većinu važećih UNESCO-ovih konvencija, smjernica i preporuka. Među ovima su i Konvencija o promociji raznolikosti kulturnih izraza, potpisana 27. 1. 2009., i Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine koja je ratificirana 23. 2. 2009. godine. Na osnovu kriterija predviđenih u programu Memorija svijeta, u ovaj UNESCO-v registar su uvršteni kolekcija rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke i Sarajevska Hagada. Prethodno je Slovačka, 1997. godine, na ovu prestižnu listu uvrstila kolekciju Bašagićevih rukopisa koja se čuva u Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi.

Inače, UNESCO, kao dio sistema Ujedinjenih nacija, djeluje kroz mrežu državnih komisija za saradnju sa UNESCO-m, a one predstavljaju vezu između država članica i UNESCO-a i ujedno su savjetodavna tijela vlada zemalja članica. Članovi tih komisija obično su predstavnici kulturnih ustanova, nevladinih organizacija te akademske i naučne zajednice. Odlukom o osnivanju spomenute komisije u Sarajevu [*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 77, (29. 9. 2009) str. 4–5], saradnja Bosne i Hercegovine s ovom međunarodnom organizacijom dobila je svoj institucionalni oblik, te nove podsticaje za dinamiziranje svoga rada.

Spomenuta komisija je jedino ovlašteno oficijelno tijelo koje obavlja poslove komunikacije i administracije s UNESCO-m te određivanja i imenovanja saradnika i partnera za saradnju s UNESCO-m.

Komisija je također zadužena za obavljanje sljedećih poslova i zadataka:

- a) razmatranje svih pitanja međunarodne saradnje Bosne i Hercegovine i UNESCO-a u oblasti obrazovanja, nauke, kulture i informisanja te davanje mišljenja, preporuka i sugestija o tome Vijeću ministara,
- b) razmatranje i davanje mišljenja Vijeću ministara o pitanjima koja se odnose na programe i projekte UNESCO-a u kojima treba učestvovati Bosna i Hercegovina,
- c) predlaganje Vijeću ministara sastava delegacija za učešće na skupovima UNESCO-a, ili skupovima koje sama organizira,

- d) učestvovanje u pripremi stavova u vezi sa sklapanjem, ili izvršavanjem ugovora s UNESCO-m o pitanjima iz oblasti obrazovanja, nauke, kulture i informisanja i davanje mišljenja o tome Vijeću ministara, ministarstvima i drugim organima i institucijama Bosne i Hercegovine na njihov zahtjev,
- e) razmjenu informativnih materijala preko Ministarstva vanjskih poslova i Ministarstva civilnih poslova te prikupljanje drugih materijala radi korištenja međunarodnih iskustava i znanja u oblasti obrazovanja, nauke, kulture i informisanja do kojih se došlo putem aktivnosti UNESCO-a i upoznavanje institucija i organizacija iz navedenih oblasti s ciljevima i aktivnostima UNESCO-a,
- f) predlaganje imenovanja državnih koordinatora (Focal points),
- g) pripremanje materijala o pitanjima u vezi sa saradnjom sa UNESCO-m u skladu s programom rada Vijeća ministara, odnosno na njegov zahtjev.
(<http://unescobih.mcp.gov.ba/komisija/Default.aspx?id=14239>)

Administrativne i tehničke poslove Komisije obavlja Ministarstvo civilnih poslova (www.mcp.gov.ba), sa sjedištem u Sarajevu.

Osim sjedišta UNESCO-a u Parizu, značajna za rad u području Jugoistočne Evrope je UNESCO-v Venecijanski regionalni ured za nauku i kulturu u Evropi (BRESCE), sa svojom Antena kancelarijom u Sarajevu. UNESCO BRESCE je kancelarija koja je zadužena za pružanje stručne pomoći u oblasti kulture i prirodnih nauka, sa specijalnim fokusom na Jugoistočnu Evropu.

Osnovni cilj UNESCO kancelarije u Veneciji, kao regionalne kancelarije za nauku i kulturu, jeste integracija nauke i kulture u nacionalne razvojne i društvene strategije preko:

- jačanja saradnje i izgradnje mostova između zemalja Evropske unije, Jugoistočne Evrope i Mediterana,
- doprinosa jačanju saradnje između država članica Jugoistočne Evrope,
- fokusa na izgradnji mira, smanjenju siromaštva, održivom razvoju i interkulturalnom dijalogu.

Generalno, misija UNESCO-a je definirana na sljedeći način: „doprinosi miru i sigurnosti kroz promoviranje saradnje između naroda putem obrazovanja, nauke i kulture u cilju budućeg univerzalnog poštovanja pravde, vladavine prava, ljudskih prava i temeljnih sloboda koje priznaju narodi svijeta bez obzira na rasu, spol, jezik ili religiju, u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija.“

Organizacija je u svome radu fokusirana na dvama globalnim prioritetima – Afriku i rodnu jednakost. Od pojedinačnih ciljeva, u fokusu UNESCO-a su:

- postizanje kvalitetnog „obrazovanja za sve“ i cjeloživotnog učenja,
- mobilizacija naučnog znanja i politika za postizanje održivog razvoja,

- bavljenje rastućim društvenim i etičkim izazovima,
- očuvanje kulturne raznolikosti, interkulturalnog dijaloga i kulture mira,
- izgradnja inkluzivnih društava znanja pomoću informacija i komunikacija.

Bosna i Hercegovina je potpisnica niza normativnih instrumenata UNESCO-a (konvencija, smjernica, preporuka), među kojima se posebno ističu *Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine* i *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* koja je usvojena 2003. godine, a stupila na snagu 20. aprila 2006. godine. Bosna i Hercegovina je ratificirala ovu konvenciju 23. februara 2009. godine. *Konvenciju o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izražaja* Bosna i Hercegovina je ratificirala 27. 1. 2009., nakon što je prvobitno stupila na snagu 20. 4. 2006. godine.

Među značajnijim normativnim instrumentima UNESCO-a je:

Konvencija UNESCO-a o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (1972)

Bosna i Hercegovina pristupila je ovoj konvenciji, po sistemu sukcesije, 12. jula 1993. godine, a za njenu implementaciju u određenoj mjeri brine se Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, osnovana na osnovu Dejtonskog sporazuma. Za svrhu ove konvencije, u članu 1, pod kulturnom baštinom, podrazumijevaju se:

- *spomenici*: djela arhitekture, monumentalna vajarska i slikarska djela, elementi ili strukture arheološkog karaktera, natpisi, većina i grupe elemenata koji imaju izuzetnu univerzalnu vrijednost s historijskog, umjetničkog, ili naučnog stajališta,
- *grupa zdanja*: kompleksi izolovanih ili povezanih građevina, koje po svojoj arhitekturi, jedinstvu i harmoničnosti s pejzažom predstavljaju izuzetnu univerzalnu vrijednost s historijskog, umjetničkog ili naučnog stajališta,
- *znamenita mjesta*: djela ljudskih ruku ili kombinirana djela ljudskih ruku i prirode, kao i zone, uključujući tu arheološka nalazišta koja su od izuzetnog univerzalnog značaja s historijske, estetske, etnološke ili antropološke tačke gledišta.

U članu 2. ove konvencije, pod prirodnom baštinom, podrazumijevaju se:

- *spomenici prirode* koji se sastoje od fizičkih i bioloških formacija, ili skupina tih formacija, koji imaju izuzetnu univerzalnu vrijednost s estetske ili naučne tačke gledišta,
- *geološke ili fiziološke formacije* i tačno određene zone koje predstavljaju habitat ugroženih vrsta životinja i biljaka od izuzetne univerzalne vrijednosti s naučne i konzervatorske tačke gledišta,

- *znamenita mjesta prirode* ili tačno određene prirodne zone koje imaju izuzetnu univerzalnu vrijednost sa stajališta nauke, konzervacije ili prirodnih ljepota.

Članom 5. Konvencije predviđeno je osnivanje nacionalnih i regionalnih centara za obuku na polju zaštite, održavanja i popularizacije kulturne i prirodne baštine, uz pružanje podrške naučnom istraživanju na tom polju.

Članom 15. predviđeno je osnivanje fonda za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine. Tekstom Konvencije (član 27) ukazano je na neophodnost da:

- 1) Države potpisnice Konvencije u najvećoj mjeri, svim odgovarajućim sredstvima, a naročito obrazovnim i informativnim programima podstiču među svojim narodima poštovanje i uvažavanje kulturne i prirodne baštine koja je definirana u članu 1. i 2. ove Konvencije.
- 2) One se obavezuju da naširoko informiraju javnost o opasnostima koje prijete toj baštini kao i o poduzetim mjerama za primjenu ove Konvencije.

Od 1972. godine, kada je usvojena *Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine*, do danas je na UNESCO-vu Listu svjetske baštine, na globalnoj razini, upisano ukupno 1.153 dobra (od toga 218 prirodnih i 39 mješovitih).* (<https://whc.unesco.org/en/list/>)

Kulturna dobra iz Bosne i Hercegovine koja, u skladu s ovom konvencijom, predstavljaju dio svjetske baštine s izuzetnom univerzalnom vrijednošću, upisana na Listu svjetske baštine su:

- Most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu (2007),
- Područje Starog mosta grada Mostara (17. 7. 2005),
- Stećci – srednjovjekovni nadgrobni spomenici (zajedno s Crnom Gorom, Hrvatskom i Srbijom (2016).

28. jula 2021. prašuma Janj kod Šipova proglašena je prirodnim dobrom od svjetskog značaja u okviru serijske nominacije pod nazivom „Iskonske bukove šume Karpata i drugih regiona Evrope“.

Osim toga, na tentativnoj listi dobara koje zemlja može nominirati u narednom periodu, nalazi se još devet dobara iz Bosne i Hercegovine. Inače, tentativna ili privremena lista (lista potencijalnih dobara) predstavlja inventar dobara koja se nalaze na teritoriji države, a ona ih smatra pogodnim za upis na Listu svjetske baštine UNESCO-a.

Na toj listi su:

- Sarajevo – jedinstveni simbol multikulturalnosti – otvoreni grad (1997),
- Pećina „Vjetrenica“ (2004),
- Historijska i urbana cjelina Počitelja (2007),
- Prirodna i arhitektonska cjelina Blagaja (2007),
- Prirodna i arhitektonska cjelina Stolac (2007),
- Prirodno-historijsko područje Blidinje (2007),
- Prirodni rezervat – iskonska prašuma Perućica (2017),
- Jevrejsko groblje u Sarajevu (2018),
- Kompleks vodopada Martin Brod „Nacionalni park Una“ (2019).

Uloga Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika u Sarajevu (2001)

U provođenju Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, na domaćoj sceni važnu ulogu igra Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, sa sjedištem u Sarajevu, i to u donošenju odluka o kandidaturi nacionalnih spomenika za upis na *Listu svjetske baštine* (UNESCO) i *Listu 100 najugroženijih spomenika* (WMW) i slično.

Ova komisija, kao institucija Bosne i Hercegovine, uspostavljena je na osnovu Aneksa 8. „Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini“ i „Odluke o Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika“, koju je, pod predsjedanjem Joze Križanovića, donijelo Predsjedništvo Bosne i Hercegovine na 119. sjednici, održanoj 21. 12. 2001. godine. Odlukom su utvrđeni osnovni principi i ciljevi djelovanja Komisije, te njeni primarni zadaci i ovlaštenja kao institucije Bosne i Hercegovine. Odluka je objavljena u *Službenom glasniku Bosne i Hercegovine*, broj: 1/02 i 10/02. Pod predsjedanjem Beriza Belkića, 23. 4. 2002. godine, Predsjedništvo je donijelo Odluku o izmjenama i dopunama Odluke o Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika.

Na bazi svojih ovlaštenja, Komisija donosi odluke o proglašenju pokretnih i nepokretnih dobara nacionalnim spomenikom, i to prema Pravilniku o kriterijima vrednovanja, podjeli i kategorizaciji nacionalnih spomenika. Komisija također daje inicijativu za pokretanje postupka za sklapanje međunarodnih ugovora, priprema prijedloge ugovora, učestvuje u prethodnim pregovorima radi sklapanja međunarodnih ugovora na ekspertnom nivou, izvršava međunarodne ugovore, te obavlja druge poslove međunarodne saradnje u oblasti zaštite nacionalnih spomenika, koji se odnose naročito na:

- zastupanje interesa Bosne i Hercegovine u vezi s potpisivanjem i provođenjem međunarodnih konvencija,
- rješavanje spornih pitanja od zajedničkog interesa za Bosnu i Hercego-

- vinu i druge države, odnosno međunarodne organizacije,
- odlučivanje o kandidaturi nacionalnih spomenika za upis na Listu svjetske baštine (UNESCO) i Listu 100 najugroženijih spomenika (WMW) i slično,
 - saradnju s INTERPOL-om, drugim međunarodnim organizacijama i državama u slučajevima nestanka pokretnih nacionalnih spomenika,
 - pitanja procedure za izvoz pokretnih nacionalnih spomenika i davanja garancija za njihovu zaštitu u slučaju privremenog izvoza,
 - davanje koncesija stranim državljanima za istraživanja koja se odnose na nacionalne spomenike,
 - osiguranje sredstava iz donacija za finansiranje rada Komisije i zaštitu nacionalnih spomenika,
 - angažman stranih eksperata za potrebe Komisije.

(<http://kons.gov.ba/Content/Read/nadleznosti>) (15. 8. 2021.)

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine čovječanstva (2006)

Među desetinama UNESCO-vih konvencija koje je Bosna i Hercegovina potpisala, za njegovanje kulture raznolikosti na kojoj se s razlogom insistira u savremeno doba složenih međunarodnih odnosa, posebnu pažnju privlači sadržaj *Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* koja je usvojena 2003. godine, a stupila na snagu 20. aprila 2006. Bosna i Hercegovina je ratificirala ovaj međunarodni dokument 23. februara 2009. godine.

(Izvor: <http://unescobih.mcp.gov.ba/konkursi/?id=15125>) (5.04.2021).

U okviru ove konvencije uspostavljena je Reprezentativna lista nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, na koju su iz Bosne i Hercegovine do sada uvršteni:

1. „Zmijanjski vez“ (upisan na *UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2014. godine*),
2. Tradicionalni zanat „Konjičko drvorezbarstvo“ (upisan na *UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2017. godine*),
3. „Branje trave ive na Ozrenu“ (upisano na *UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2018. godine*),
4. „Običaj natjecanja u košenju trave na Kupresu“ (upisan na *UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva u decembru 2020. godine*).

Čine se određeni naponi da se i sevdalinka nađe u ovom prestižnom registru kulturne baštine čovječanstva.

Inače, nematerijalno kulturno naslijeđe, kako ga definira ova konvencija, manifestira se u sljedećim domenima:

- a) usmena tradicija - predaja i izražavanje, uključujući jezik, kao specifično sredstvo kulturnog duhovnog nasljeđa,
- b) izvođačke umjetnosti (tradicionalna muzika i igre, narodni igrokazi, pučko pozorište i sl.),
- c) društveni običaji, rituali i narodne svetkovine,
- d) znanje i praksa u vezi s prirodom i univerzumom,
- e) tradicionalno zanatstvo.

Ključne odrednice baštine:

- prenosi se s generacije na generaciju,
- predstavlja kontinuiran stvaralački proces,
- neprekidno se iznova stvara u zajednicama u odnosu na ambijent,
- uključuje odnos s prirodom,
- utemeljena je u historiji.

Kriteriji vrednovanja:

- posebna vrijednost toga djela (ili prostora) kao proizvoda kreativnog ljudskog duha,
- utemeljenost u kulturnoj tradiciji, ili kulturnoj istoriji pojedine zajednice,
- uloga kao sredstva potvrđivanja kulturnog identiteta pojedinog mjesta, područja i naroda kao cjeline,
- savremena kulturološka i sociološka uloga u pojedinoj zajednici,
- izvrsnost u primjeni pokazanih umijeća i tehnika,
- vrijednost kao jedinstveni svjedok žive kulturne tradicije.

Značaj nematerijalne kulturne baštine je u sljedećem:

- omogućava zajednicama osjećaj pripadnosti, identiteta i kontinuiteta,
- omogućava uzajamno poštivanje,
- pomaže vitalnosti tradicije,
- predstavlja životnu činjenicu,
- pomaže identifikaciji čovjeka sa zajednicom kojoj pripada,
- doprinosi poštivanju ljudskih prava,
- predstavlja sponu za bolje razumijevanje među kulturama i narodima.

Očuvanje nematerijalne kulturne baštine:

Izraz očuvanje, prema ovoj konvenciji, označava mjere čiji je cilj da se

obezbjedi opstojnost i vitalnost nematerijalnog kulturnog naslijeđa, uključujući njegovu:

- identifikaciju i dokumentiranje,
- istraživanje, stručnu i fizičku zaštitu,
- promociju i popularizaciju, posebno putem formalnog i neformalnog obrazovanja,
- revitalizaciju različitih aspekata takvog naslijeđa.

Nematerijalna kulturna baština je jedan od ključnih faktora za prepoznavanje i definiranje kulturnih identiteta koji su posebno ugroženi. Zbog toga UNESCO podstiče kustose i kreatore nematerijalnog kulturnog naslijeđa da se angažuju na revitalizaciji njegovih različitih segmenata, i to u autentičnom, odnosno tradicionalnom kontekstu. Pri tome se posebno naglašava uloga lokalnog stanovništva i zajednica u stvaranju, održavanju, reprodukciji i čuvanju produkata te baštine.

Privremene liste nematerijalne kulturne baštine u Bosni i Hercegovini

Na web stranici Federalnog ministarstva kulture i sporta je 9. 1. 2021. godine bila dostupna odluka, odnosno informacija o Preliminarnoj listi nematerijalnog kulturnog naslijeđa u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Na toj listi su zastupljeni:

1. Konjičko drvorezbarstvo, 2. Potkivanje jaja u Kreševu, 3. Umijeće izrade čipke – keranje, 4. Hodočašće na Ajvatovicu – Prusac, 5. Hodočašće Sv. Ivi – Podmilačje, 6. Izrada grnčarije u Liješevu – Općina Visoko, 7. Običaj natjecanja u košenju trave na Kupresu, 8. Gange – seoski polifoni muzičko-poetski oblik, 9. Sevdalinka, tradicionalna gradska narodna pjesma, 10. Umijeće gradnje i sviranja instrumenta karaduzen, 11. Seoski polifoni oblik pjevanja „U tri“, 12. Skokovi sa Starog mosta u Mostaru. 13. Pjevanje uz gusle, 14. Puračka ćaska – umijeće pripremanja i posluživanja.

U odluci je rečeno da Lista nije konačna i da će se popunjavati kako budu stizali odgovarajući prijedlozi.¹

Lista nematerijalnog kulturnog naslijeđa u bh. entitetu Republika Srpska objavljena je na web stranici Muzeja ovoga bh. entiteta (www.muzejrs.com), na listi su zastupljeni:

¹ <https://fmks.gov.ba/?view=article&id=882:preliminarna-otvorena-lista-nematerijalnog-kulturnog-naslijeđa-baštine-federacije-bosne-i-hercegovine&catid=115> (9.1. 2021).

1. Krsna slava, 2. Paljenje žižkica, 3. Nevesinjska olimpijada, 4. Zmijanjski vez, 5. Mrkonjički kovači, 6. Osaćanski jezik (Osat kod Srebrenice), 7. Branje trave ive na Ozrenu.

AKTUELNA PRELIMINARNA LISTA NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE BOSNE I HERCEGOVINE *

Na web stranici Ministarstva civilnih poslova, odnosno Državne komisije za saradnju s UNESCO-m objavljena je inovirana lista nematerijalne kulturne baštine Bosne i Hercegovine:

PRELIMINARNA LISTA NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE BOSNE I HERCEGOVINE *

1. Zmijanjski vez (*upisan na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2014. godine*),
2. Konjičko drvorezbarstvo (*upisano na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2017. godine*),
3. Branje trave ive na Ozrenu (*upisano na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2018. godine*),
4. Običaj natjecanja u košenju trave na Kupresu (*upisan na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2020. godine*),
5. Nevesinjska olimpijada (*predložena za upis u Registar najboljih praksi očuvanja*),
6. Uzgoj konja rase Lipicanaca (*nominovana za upis na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva u okviru serijske nominacije „Tradicija uzgoja konja Lipicanaca“*),
7. Sevdalinka, gradski muzičko-poetski oblik (*nominovana za upis na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*),
8. Običaj potkivanja jaja u Kreševu,
9. Umijeće izrade čipke – keranje, banjalučko keranje,
10. Hodočašće na Ajvatovicu – Prusac,
11. Hodočašće Sv. Ivi – Podmilačje,
12. Izrada grnčarije u Liješevi,
13. Ganga, seoski polifoni muzičko-poetski oblik,
14. Umijeće gradnje i sviranja instrumenta karaduzen,
15. Seoski polifoni oblik pjevanja „U tri“,
16. Skokovi sa Starog mosta u Mostaru,

17. Puračka ćaska – umijeće pripremanja i služenja,
18. Pjevanje uz gusle, gusle, guslarsko pjevanje i usmeno predanje – epska narodna poezija,
19. Krsna slava,
20. Kovači Mrkonjić Grada,
21. Paljenje žežnice,
22. Osećanski jezik,
23. Paljenje lila,
24. Masla,
25. Vidovdanska olimpijada,
26. Gusto kolo,
27. Banjalučki ćevap,
28. Kosidba na Balkani,
29. Oj, djevojko (ojkača),
30. Srpska ćirilica,
31. Sarajevsko-romanijski priglavak,
32. Teslićki vez,
33. Derventski vašar,
34. Sir iz mijeha,
35. Kultura pečenja rakije (tradicionalni način proizvodnje rakije),
36. Klesarski zanat na Ozrenu (Ozrenski klesari),
37. Vrbaski dajak čamac.

(Izvor: <http://unescobih.mcp.gov.ba/konkursi/?id=15125>) (9. 5. 2022)

Konjičko drvorezbarstvo 6. 12. 2017. uvršteno na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva

Na 12. zasjedanju Komiteta za očuvanje nematerijalne kulturne baštine, održanom od 4. do 9. decembra 2017. godine na ostrvu Jeju u Južnoj Koreji, usvojena je odluka o upisu Konjičkog drvorezbarstva na UNESCO-vu reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. O tome je izvijestio Adil Osmanović, predsjednik Državne komisije za saradnju sa UNESCO-m i ministar civilnih poslova. Ovom činjenicom su, pored kulturne javnosti, posebno obradovani vlasnici i majstori konjičkih drvorezbarskih firmi, od kojih jedna nosi naslov „Braća Nikšić“ (www.bracaniksic.com) Osnovana je dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, a za njenog osnivača smatra se Gane Nikšić iza koga slijedi Adem Nikšić, zatim Mukerem Nikšić, čiji je sin Armin njen današnji vlasnik. Majstori ove drvorezbarske radionice su, između ostalog, izradili enterijer kule Husein-kapetana Gradašćevića u Gradačcu.

U okviru posebnog muzeja, zbirku drvorezbarskih proizvoda sačuvanih iz ranijeg perioda čuva firma „Mulićev rekord“, osnovana 1955. godine. Osnivač ove firme je Ismail Mulić (1907–1978), a od 1993. godine njome rukovodi Ismailov sin Sejfulah Vila. Inače, „Mulićev rekord“ danas izrađuje tradicionalni bosanski namještaj za privatne, turističke i vjerske objekte. Dodatne informacije o konjičkom drvorezbarstvu općenito sadržane su na web adresama: (www.drvorezbarstvo.com), i „Rukotvorine“ (www.rukotvorine.com) u vlasništvu Adema Nikšića. U postupku nominacije za uvrštavanje konjičkog drvorezbarstva na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, s ciljem podrške toj nominaciji, urađen je i film pod naslovom „Crtanje duše u teksturi drveta“.

Postoje i druge kulturne vrijednosti u Bosni i Hercegovini koje po svojim dometima zaslužuju međunarodnu afirmaciju za eventualno uvrštavanje na ovu reprezentativnu listu. Pri tome imamo u vidu, osim sevdalinke u svojoj njenoj melopoetskoj kompleksnosti, starinsko bosansko kulinarstvo. Naravno, takva lista ne bi trebala biti zatvorena prema drugim kulturnim dobrima kojima raspolažu Bosna i Hercegovina i njeni narodi.

Inicijativa za uvrštavanje sevdalinke na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva

Zbog važnosti koju, kao element nematerijalne kulturne baštine u svakidašnjem životu stanovnika Bosne i Hercegovine, ima tradicionalna melo-poetska forma poznata kao sevdalinka, a imajući u vidu odredbe *Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*, iz Udruženja estradnih umjetnika Tuzlanskog kantona upućen je pisani prijedlog prema Državnoj komisiji Bosne i Hercegovine za saradnju sa UNESCO-m da se ovaj umjetnički oblik nađe na „Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva“. Nakon toga je odgovorni ministar civilnih poslova proslijedio inicijativu u Federalno ministarstvo kulture i sporta u Sarajevu.

U međuvremenu, tačnije sredinom marta 2018. godine je, u okviru programa festivala Sarajevska zima, u Zemaljskom muzeju prikazana jedna izložba posvećena sevdalinci.

Kao podrška i pridruživanje ovoj inicijativi, u općini Novi Grad, Sarajevo, Udruženje „Saray-Sevdah“ 12. 5. 2017. godine organiziralo je tribinu posvećenu spomenutim aktivnostima. Učesnici tribine su bili: dr. Enes Kujundžić, mr. Sejdalija Gušić, mr. Lejla Čaušević, te Refija Muslić, predsjednica Udruženja „Saray-Sevdah“.

U organizaciji Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 26. 9. 2022. otvorena je izložba pod naslovom „Sevdalinka – slika, riječ i zvuk“, na kojoj je

hronološki predstavljen razvoj pjesme poznate kao sevdalinka od srednjeg vijeka do savremenog doba. Izložbu je priredila dr. Nirha Efendić, kustosica za usmeno pjesništvo u Odjeljenju za etnologiju Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Vizualizaciju povijesnih događaja skopčanih uz prve vijesti u životu ove pjesme načinio je likovni umjetnik i skulptor Adis Elias Fejić.

Konvencija o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza (2006)

Ovu konvenciju je Bosna i Hercegovina ratificirala 27. 1. 2009. godine. Konvencija je prvobitno stupila na snagu 20. 4. 2006. godine i, između ostalog, ima za cilj sljedeće:

- a) zaštitu i promociju raznolikosti kulturnih izražaja,
- b) stvaranje uvjeta za unapređenje kultura i njihovo slobodno međusobno djelovanje na uzajamno koristan način,
- c) podsticanje dijaloga između kultura s ciljem osiguranja širine i uravnotežene kulturne razmjene u svijetu u korist međukulturnog poštovanja i kulture mira,
- d) njegovanje interkulturalnosti radi razvijanja međusobnog djelovanja u duhu izgradnje mostova među narodima,
- e) promociju poštivanja raznolikosti kulturnih izraza i podizanje svijesti o njezinoj vrijednosti na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini,
- f) potvrđivanje važnosti povezanosti kulture i razvoja za sve države, osobito države u razvoju, te podršku aktivnostima koje se poduzimaju na nacionalnoj i međunarodnoj razini za priznavanje stvarne vrijednosti ove povezanosti,
- g) priznanje specifičnosti prirode kulturnih djelatnosti, proizvoda i usluga kao nositelja identiteta, vrijednosti i značenja,
- h) potvrđivanje suverenog prava država da zadrže, usvajaju i provode politike i mjere koje smatraju prikladnim za zaštitu i promociju raznolikosti kulturnih izraza na svojoj teritoriji,
- i) jačanje međusobne saradnje i solidarnosti u duhu partnerstva, posebno s ciljem povećanja sposobnosti zemalja u razvoju da zaštite i promoviraju raznolikosti kulturnih izražaja.

Među načelima kojima su se rukovodili kreatori *Konvencije* je i načelo jednakog dostojanstva i poštivanja svih kultura, kao i komplementarnosti

ekonomskih i kulturnih aspekata razvoja. S obzirom na to da je kultura jedan od pokretača razvoja, a kulturni aspekti razvoja podjednako važni kao i privredni, pojedinci i narodi imaju osnovno pravo u njima sudjelovati i uživati.

U članu 11. *Konvencije* posebno se naglašava sudjelovanje civilnog društva u njoj implementaciji, pa se kaže: „Strane potpisnice priznaju temeljnu ulogu civilnog društva u zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza. Strane će aktivno podsticati sudjelovanje civilnog društva u njihovim naporima na realizaciji ciljeva ove *Konvencije*.”

Primjena *Konvencije na zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izražaja* (2006) dobila je dodatni podsticaj i u vezi s realizacijom *Milenijskih razvojnih ciljeva* Ujedinjenih nacija. Naime, evropski komesar za razvoj Andris Piebalgs je, u ime Evropske unije, potpisao Sporazum sa UNESCO–om, kojim se pruža konkretna podrška razvoju kulturnog sektora u manje razvijenim zemljama, pod motom da je „kultura ključni faktor da se osigura održiv i human ekonomski razvoj“. Inače, i u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju s Evropskom unijom, Bosna i Hercegovina se obavezala da će provoditi odredbe ove UNESCO-ve konvencije.

SPISAK AUTORA

- AKŠAMIJA, Ammar, MA
(Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Sarajevu)
- ALIĆ, Elmedina, magistrica lingvističkih nauka
(Mješovita srednja škola „Travnik“, Travnik)
- BAJIĆ, Svetlana, diplomirana etnologinja
(Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo)
- prof. dr. CHABBOUH-AKŠAMIJA, Lemja
(Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Sarajevu)
- doc. dr. DAUTOVIĆ, Dženan
(Zavičajni muzej Travnik /Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli)
- dr. sc. DAUTOVIĆ, Ferid
(Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo)
- dr. sc. DURANOVIĆ, Elvir
(Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo)
- dr. sc. EFENDIĆ, Nirha
(Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo)
- POPIĆ - FILIPOVIĆ, Marica, diplomirana etnologinja
(Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo)
- prof. dr. HADŽIMEJLIĆ, Ćazim
(Akademija likovnih umjetnosti, Univerzitet u Sarajevu)
- HAMZAKADIĆ, Ajla, MA latinskog jezika i bibliotekarstva
(Srednja mješovita škola „Zijah Dizdarević“, Fojnica)
- JUHIĆ, Harisa, studentica
(Mješovita srednja škola Busovača, Busovača)
- KOVAČEVIĆ, Goran, diplomirani inženjer informatike
(Omladinsko udruženje AXIOM, Istočno Novo Sarajevo)
- dr. sc. KUJUNDŽIĆ, Enes
(nezavisni istraživač)
- LIČANIN, Slobodan, viši lovni tehničar
(Bosanski kulturni krug, Travnik)

- MASLIĆ, Fatima, diplomirana historičarka umjetnosti
(Zavičajni muzej Travnik)
- prof. dr. OMANIĆ, Ajnija
(Udruženje specijalista javno-zdravstvenih disciplina
Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo)
- RAJIĆ, Tomislav, diplomirani pravnik
IFG „Sloga“, Guča Gora
- dr. sc. SALKIĆ, Alen
(Veterinarska stanica „Dr. Salkić“, Travnik)
- dr. sc. SMAJOVIĆ, Amila
(Udruženje likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti BiH)
- ŠKRGO, Enes, viši kustos
(Zavičajni muzej Travnik)
- prof. dr. VALJAN, Velimir
(Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu)

FOTO GALERIJA

**SA NAUČNE KONFERENCIJE KULTURNE BAŠTINE
TRAVNKA I OKOLINE
11-12. 3. 2022.**

BOSANSKI
KULTURNI KRUG

NAUČNA KONFERENCIJA NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA TRAVNIKA I OKOLINE

petak, 11. 3. 2022. godine

svečano otvaranje i prvi radni dan konferencije od 13:00 do 18:00 sati
promocija knjiga Mevlide Serdarević od 18:30 do 19:15 sati

subota, 12. 3. 2022. godine

drugi radni dan konferencije od 10:00 do 17:00 sati
Rodna kuća Ive Andrića - mjesto susreta Mala galerija Ex-Ponto

MINISTARSTVO ODGOVORNOSTI
NAUKE, KULTURE, ŠPORTA I MLADOSTI
BOSNE I HERCEGOVINE
KANTONA

FMON
FEDERALNO MINISTARSTVO
ODGOVORNOSTI
OBRAZOVANJA I NAUKE

LEJLANA ZHAKALJEVIĆ
ZAMJENIK PREDSEDATELJA
SRUŠA MEŠIĆ
MILUŠKA BRADUŠ
ZAMJENIK PREDSEDATELJA
SRUŠE MEŠIĆ

I. DAN KONFERENCIJE

petak
11.3.

subota
12.3.

II. DAN KONFERENCIJE

- 11.30-12.30 Dolazak učesnika i registracija
- 13.00-14.00 Emitiranje dokumentarnog filma „Skrivena ljepota – nematerijalna baština“
Svečano otvaranje Konferencije
- Fatima Maslić, direktorica Zavičajnog muzeja Travnik
- Dženan Dautović, predsjednik Udruženja bosanskih kulturnih krugova
- Bajram Đemir, ministar obrazovanja, nauke, mladih i kulture i sporta Srednjobosanskog kantona
- Kenan Dautović, općinski načelnik Općine Travnik
- 14.00-14.45 I. sesija: Institucionalni okvir zaštite nematerijalne kulturne baštine (moderatorica: Amila Smažević)
- 14.00-14.15 Lamja CHABBOUH-AKSAMIJA - Ammar AKSAMIA „Tradicija kao nosilac poruke nematerijalne baštine“
- 14.15-14.30 Fatima MASLIĆ „Opjelovanje Zavičajnog muzeja Travnik na obradi, spašavanju i održavanju elemenata nematerijalne kulturne baštine travničkog kraja“
- 14.30-14.45 Velimir VALJAN „Djelačevima djelatnost bosanskih franjevac - a posebnim osvrtom na Gučegorske tjekeuša“
- 14.45-15.00 Dr. sc. Enes KUJUNDŽIĆ „Četiri stoljeća od prijema Bosne i Hercegovine u UNESCO: Aspekti nematerijalne i dokumentarne kulturne baštine“
- 15.00-15.20 Diskusija
- 15.20-16.30 Zajednički ručak
- 16.30-18.00 II. sesija: Religijski tragovi nematerijalne baštine (moderatorica: Elmestina Alić)
- 16.30-16.45 Elvir DURANVIĆ „Tipovi dovista na području Travnika“
- 16.45-17.00 Zvonka MARTIĆ „Religijska praksa kao baština - Kalvarija u Malom Mošunju, okolici Viteza“
- 17.00-17.15 Čazim HADŽIMELIĆ „Triznačajne ličnosti iz 19. stoljeća zatečene u Travniku“
- 17.15-17.30 Dženan DAUTOVIĆ „Religijski topolimi kao izvor za srednjovjekovnu prošlost župe Ladve“
- 17.30-18.00 Diskusija
- 18.00-18.30 Pauza za kafu
- 18.30-19.15 Promocija knjige Mevlide Serdarević

PROGRAM KONFERENCIJE

- 10.00-11.35 II. sesija: Književno-lingvistički tragovi nematerijalne baštine (moderator: Enes Sarge)
- 10.00-10.15 Dr. Farid DAUTOVIĆ „Medijma Hussein-ef. Husica iz Travnika“
- 10.15-10.30 Nedim RABIĆ - Amar MASLO „Travnik u kasnocomanskom periodu: tradicije i običaji stanovništva zaštićene u putopisnoj literaturi“
- 10.30-10.45 Nirva EFENDIĆ „Pretamanje zbilje pjesnika u nekim usmenim lirskim oblicima njihov odjek u Andrićovoj prozi“
- 10.45-11.00 Elmestina ALIĆ „Gramatičke i leksičke odlike govora Travnika s kraja XIX stoljeća“
- 11.00-11.15 Sanja LEDIĆ „Kvazizam kao dijalektna odlika govora Travnika“
- 11.15-11.35 Diskusija
- 11.40-12.15 III. sesija: Tradicija kao oblik nematerijalne baštine I (moderator: Dženan Dautović)
- 11.40-11.55 Svetlana BAJIĆ - Marica FILIPOVIĆ „Proletni praznici“
- 11.55-12.10 Harisa JUHIC „Crte iz prošlosti o telegrafima i zabavi“
- 12.10-12.25 Tamara RAJIĆ „Gočanski (pučegorski) vrbac“
- 12.25-12.40 Mevlida SERDAREVIĆ „Crte o nekim porodičnim predanjima u vezi sa Travnikom“
- 12.40-12.55 Aja HANZAKADIĆ „Živa baština u Bosni i Hercegovini na primjeru Ajvatovice“
- 12.55-13.15 Diskusija
- 13.15-14.15 Zajednički ručak
- 14.15-15.35 IV. sesija: Umjetnost i vještina kao elementi nematerijalne baštine (moderatorica: Fatima Maslić)
- 14.15-14.30 Haris DERVUŠEVIĆ „Kaliografska tradicija Travnika“
- 14.30-14.45 Amila SMAŽEVIĆ „Geometrijski motivi na bosanskom čitrima i kolekcije Zavičajnog muzeja u Travniku“
- 14.45-15.00 Enes ŠKRGO „Tradicionalna vještina izrade ribarskih mušica u Travniku“
- 15.00-15.15 Goran KOVAČEVIĆ „Narodna nošnja Srba na Vlatiču krajem 20. početkom 21. vijeka“
- 15.15-15.35 Diskusija
- 15.35-15.55 Pauza za kafu
- 15.55-17.00 V. sesija: Tradicija kao oblik nematerijalne baštine II (moderator: Nedim Rabić)
- 15.55-16.10 Ajla OMANIĆ „Pusenje nargile, davno izgubljeni običaj penovo na djelu“
- 16.10-16.25 Alan SALKOĆ „Travnik - grad autohtonih pasmina Bosne i Hercegovine“
- 16.25-16.40 Slobodan LIČANIN „Običaji u lovstvenom području Bosne i Hercegovine, a posebnim osvrtom na područje Travnika“
- 16.40-17.00 Diskusija

BOSANSKI KULTURNI KRUG

ZAVIČAJNI MUZEJ TRAVNIK

